

Anti-Dühring

Pana Eugena Dühringa převrat vědy

Friedrich Engels

PŘEDMLUVY KE TŘEM VYDÁNÍM

I

Tato práce není plodem nějakého „vnitřního nutkání“. Naopak.

Když před třemi lety pan Dühring jako adept a zároveň reformátor socialismu náhle vyzval své století na souboj, naléhali na mne opětovně přátelé v Německu s přáním, abych tuto novou socialistickou teorii kriticky osvětlil v ústředním orgánu sociálně demokratické strany, v tehdejší „Volksstaatu“. Pokládali to za naprosto nutné, nemá-li se ve straně ještě tak mladé a teprve nedávno definitivně sjednocené dát znovu příležitost k sektářskému rozkolu a zmatku. Byli lépe s to posoudit poměry v Německu než já. Byl jsem jim tedy povinen věřit. Kromě toho se ukázalo, že nový přívrženec byl částí socialistického tisku pozdraven s vřelostí, která sice platila jen páně Dühringově dobré vůli, ze které však zároveň probleskovala dobrá vůle této části stranického tisku přijmout bez rozvahy právě na účet této Dühringovy dobré vůle i Dühringovo učení. Našli se také lidé, kteří se již chystali rozšiřovat tuto nauku v popularisované formě mezi dělníky. A konečně použili pan Dühring a jeho malá sekta všech reklamních triků a intrik k tomu, aby „Volksstaat“ donutili k zaujetí rozhodného stanoviska k novému učení, vystupujícímu s tak ohromnými nároky.

Přesto však uplynul rok, než jsem se rozhodl zanedbat jiné práce a kousnout do tohoto kyselého jablka. Bylo to totiž jablko, jež se musilo pozřít celé, jakmile bylo jednou nakousnuto. A bylo nejen velmi kyselé, nýbrž i řádně veliké. Nová socialistická teorie vystupovala jako poslední praktický plod nové filosofické soustavy. Bylo ji tedy nutno prozkoumat v souvislosti s touto soustavou a tím i tuto soustavu samu, bylo nutno následovat pana Dühringa na ono rozsáhlé pole, kde pojednává o všech možných věcech a ještě o několika dalších. Tak vznikla řada článků, které od začátku roku 1877 vycházely v nástupci „Volksstaatu“, v lipském „Vorwärtsu“, a které jsou zde podány souvisle.

Tedy právě povaha předmětu samého donutila kritiku k obšírnosti, jež je krajně neúměrná vědeckému obsahu tohoto předmětu, totiž Dühringových spisů. Ale tuto obšírnost lze omluvit ještě dvěma jinými okolnostmi. Jednak mi poskytla příležitost, abych v různých oborech, jichž jsem se měl dotknout, pozitivně rozvinul svůj názor na otázky, budící dnes obecnější vědecký či praktický zájem. Stalo se tak v každé kapitole, a jakkoliv nemůže být účelem tohoto spisu postavit proti páně Dühringově „soustavě“ jinou soustavu, doufám, že čtenář nebude postrádat vnitřní souvislosti v názorech, které jsem vyložil. O tom, že má práce v tomto ohledu nebyla docela neplodná, mám dosti důkazů už teď.

A za druhé, „soustavotvorný“ pan Dühring není v současném Německu zjevem ojedinělým. V poslední době vyrůstají v Německu soustavy kosmogonie, přírodní filosofie vůbec, politiky, ekonomie atd. přes noc po tuctech jako houby po dešti. Ani ten nejmenší doktor philosophiae, ba ani studiosus nedá bez úplné „soustavy“ ani ránu. Jako se v moderním státě předpokládá, že každý občan je s to posoudit všechny otázky, o nichž má hlasovat, jako se v ekonomii má za to, že každý spotřebitel je důkladným znalcem všeho zboží, které musí kupovat k svému živobytí — tak tomu má nyní být i ve vědě. Svoboda vědy znamená, že každý píše o všem, čemu se neučil, a vydává to za jedinou přísně vědeckou metodu. Pan Dühring je však jedním z nejvýznačnějších typů této prostořeké pseudovědy, která se dnes všude v Německu dere do popředí a přehlušuje všechno svou halasnou — velikou troubou. Veliká

trouba v poesii, ve filosofii, v politice, v ekonomii, v dějepise, veliká trouba na katedře a na tribuně, veliká trouba všude, veliká trouba s nárokem na převahu a myšlenkovou hloubku na rozdíl od prosté všedně vulgární trouby jiných národů, veliká trouba jako nejrázovitější a nejmasovější výrobek německého intelektuálního průmyslu, levný, ale špatný, právě tak jako jiné německé výrobky, vedle nichž nebyl bohužel zastoupen ve Filadelfii¹. Dokonce i německý socialismus, zejména od té doby, co pan Dühring dal dobrý příklad, se nyní horlivě cvičí ve hře na velikou troubu a plodí toho a onoho, který se holedbá „vědou“, ze které se „opravdu ničemu nenaučil“. Je to dětská nemoc, ohlašující počátek obrácení německého studiosa na sociálně demokratickou víru a s ním nerozlučně spjatá, která se však při pozoruhodně zdravé povaze našich dělníků překoná.

Nebylo mou vinou, že jsem musel sledovat pana Dühringa do oborů, v nichž se mohu pohybovat nanejvýš s nároky diletanta. V takových případech jsem se většinou omezil na to, že jsem proti falešným nebo nesprávným tvrzením svého odpůrce postavil správná, nepopíratelná fakta. Tak tomu bylo v právnictví a v mnohých případech z přírodovědy. V jiných případech jde o všeobecné názory z teoretické přírodovědy, tedy z oboru, kde i přírodovědec-odborník musí ze své speciální oblasti přejít do sousedních — tedy do oblastí, v nichž je podle doznání pana Virchowa právě takovým „polovědcem“ jako ostatní smrtelníci. Stejná shovívavost vůči malým nepřesnostem a neobratnostem výrazu, k nimž tu dochází s obou stran, bude, doufám, dopřána i mně.

Konče tuto předmluvu, dostávám panem Dühringem sepsané knihkupecké oznámení o novém „směrodatném“ díle pana Dühringa: „Neue Grundgesetze zur rationellen Physik und Chemie“². Jakkoliv jsem si vědom nedostatečnosti svých fyzikálních a chemických znalostí, myslím, že znám svého pana Dühringa a že proto, aniž jsem spis vůbec viděl, mohu předpovědět, že zákony fyziky a chemie, které jsou v něm stanoveny, se svou mylností nebo plochostí důstojně přiřadí k dřívějším zákonům ekonomie, světové schematiky atd., odhaleným panem Dühringem a prozkoumaným v mém spise, a že rhygometr čili nástroj k měření velmi nízkých teplot, zkonstruovaný panem Dühringem, se stane měřítkem ne teplot nízkých či vysokých, nýbrž pouze a jedině měřítkem negramotné arogance pana Dühringa.

V Londýně dne 11. června 1878

II

Že tento spis má vyjít v novém vydání, bylo pro mne neočekávané. Předmět, který je tu kritizován, je dnes již skoro zapomenut; spis sám mohlo tisíce čtenářů číst nejen na pokračování v lipském „Vorwärtsu“ 1877 a 1878, nýbrž byl tištěn i souvisle, jako separát ve velkém nákladu. Jak může dnes ještě někoho zajímat, co mi bylo před lety povědět o panu Dühringovi?

Především za to vděčím asi okolnosti, že tento spis, jako vůbec skoro všechny moje spisy, které tehdy ještě byly v oběhu, byl hned po vydání zákona proti socialistům v německé říši

¹ tj. na světové výstavě ve Filadelfii roku 1876. (Pozn.red.)

² „Nové základní zákony racionální fyziky a chemie.“ (Pozn. red.)

zakázán. Kdo nebyl zabeđen dědičnými úřednickými předsudky zemí svaté aliance, tomu musel být výsledek tohoto opatření jasný: zdvojnásobený a ztrojnásobený odbyt zakázaných knih, odhalení bezmocnosti pánů v Berlíně, kteří dovedou zákazy vydávat, ale ne je provádět. Vskutku, laskavost říšské vlády mi vynáší více nových vydání mých menších spisů, než mohu zodpovědět; nemám čas na patřičnou revisi textu a musím jej většinou prostě dávat znovu přetiskovat.

K tomu však přistupuje drahá okolnost. „Soustava“ páně Dühringova, kritizovaná zde, zabírá velmi rozsáhlé teoretické pole; byl jsem nucen všude jej sledovat a stavět proti jeho názorům své. Negativní kritika se tím stala pozitivní; polemika se přeměnila ve víceméně souvislý výklad dialektické metody, zastupované Marxem a mnou, a komunistického světového názoru, a to ve značně rozlehlé řadě oborů. Tento náš způsob nazírání prodělal od té doby, co po prvé předstoupil před svět v Marxově „Misère de la Philosophie“³ a v Komunistickém manifestu, více než dvacetileté inkubační stadium, až zachvacoval od vydání „Kapitálu“ s rostoucí rychlostí stále širší kruhy a teď dochází pozornosti a nachází přívržence daleko za hranicemi Evropy, ve všech zemích, kde jsou jednak proletáři, jednak bezohlední vědeckí teoretikové. Zdá se tedy, že existuje obecnost, jehož zájem o věc je dosti veliký, aby pro pozitivní výklady, které jsou tam také, sneslo polemiku proti Dühringovým poučkám, která je dnes v mnohém ohledu bezpředmětná.

Mimochodem poznamenávám: Poněvadž způsob nazírání rozvedený zde byl z největší části odůvodněn a rozvinut Marxem a jen z nepatrné části mnou. rozumělo se mezi námi samo sebou, že k tomuto mému výkladu nedošlo bez jeho vědomí. Přečetl jsem mu celý rukopis, nežli šel do tisku, a desátá kapitola oddílu o ekonomii („Z kritických dějin“) je psána Marxem, já pak, žel, jsem ji musel z vnějších důvodů jen o něco zkrátit. Bylo totiž odjakživa naším zvykem vypomáhat si navzájem ve speciálních oborech.

Dnešní nové vydání je s výjimkou jedné kapitoly nezměněným otiskem předešlého. Jednak se mi nedostávalo času na pronikavou revisi, ačkoliv bych si byl velmi přál leccos ve výkladu změnit. Ale jsem povinen připravit do tisku rukopisy zůstavené Marxem, a to je mnohem důležitější než všechno ostatní. Kromě toho se mé svědomí vzpírá každé změně. Spis je polemikou a myslím, že mám vůči svému odpůrci povinnost nezlepšovat nic na své straně, když ani on nemůže nic zlepšit. Mohl bych jenom žádat právo odpovědět na páně Dühringovu odpověď. Avšak nečetl jsem a bez zvláštní příčiny ani nebudu číst, co pan Dühring napsal o mém útoku; jsem s ním teoreticky hotov. Ostatně musím vůči němu dodržovat pravidla slušnosti v literárním boji tím spíše, že na něm od té doby berlínská universita spáchala hanebné bezpráví. Ovšem, byla za to ztrestána. Universita, která se propůjčí k tomu, aby za známých okolností odňala svobodu učení panu Dühringovi, nesmí se divit, když je jí za okolností rovněž známých vnucen pan Schweninger.

Jediná kapitola, v níž jsem si dovolil vysvětlující dodatky, je druhá ve třetím oddílu: „Část teoretická“. Zde, kde jde pouze a jediné o výklad jádra názoru hájeného mnou, nebude si moci můj odpůrce naříkat, jestliže jsem se snažil mluvit populárněji a doplnit souvislost. Mělo to vnější příčinu. Zpracoval jsem tři kapitoly spisu (první z úvodu a první a druhou z třetího oddílu) pro svého přítele Lafargua k překladu do francouzštiny v samostatnou brožuru, a když francouzské vydání posloužilo za podklad pro vydání italské a polské, uspořádal jsem

³ „Bída filosofie“, čes. překlad, Svoboda 1948. (Pozn. red.)

německé vydání pod názvem: „Vývoj socialismu od utopie k vědě“⁴. Tato brožura se dočkala v několika měsících tří vydání a vyšla i v ruském a dánském překladu. Dodatky obsahovala ve všech těchto vydáních jen zmíněná kapitola a bývalo by bylo pedantské, kdybych se chtěl při novém vydání původního díla vázat na původní znění, když tu je pozdější, zmezinárodnělá podoba.

Co bych jinak chtěl mít změněno, vztahuje se hlavně k dvěma bodům. Předně k prehistorii lidstva, ke které nám dal klíč Morgan až roku 1877. Poněvadž jsem však zatím měl příležitost ve spise „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ (Curych 1884) zpracovat materiál, k němuž jsem zatím získal přístup, stačí poukázat na tuto pozdější práci.

Za druhé také část pojednávající o teoretické přírodovědě. Zde panuje velká těžkopádnost ve výrazu a leccos by se dnes dalo vyjádřit jasněji a určitěji. Jestliže si neosobuji právo něco zde zlepšovat, jsem právě proto povinen kritizovat se tu místo toho sám.

Marx a já jsme jistě byli celkem jediní, kdož zachránili z německé idealistické filosofie vědomou dialektiku v materialistickém pojetí přírody a společnosti. Ale k dialektickému a zároveň materialistickému pojetí přírody patří znalost matematiky a přírodních věd. Marx byl důkladným matematikem, ale přírodní vědy jsme mohli sledovat jen po kouscích, na přeskáčku, sporadicky. Když jsem tedy odchodem z obchodního zaměstnání a přesídlením do Londýna⁵ získal na to čas, prodělal jsem, pokud mi bylo možno, úplnou matematickou a přírodovědeckou „přeměnu peří“, jak tomu říká Liebig, a spotřeboval jsem na ni nejlepší část osmi let. Byl jsem právě uprostřed této přeměny, když se mi naskytlo zabývat se páně Dühringovou tak zvanou přírodní filosofií. Jestliže tedy někdy nenalézám vhodný odborný výraz a vůbec se pohybuji na poli teoretické přírodní vědy poměrně těžkopádně, je to jen zcela přirozené. Ale vědomí ještě nepřekonané nejistoty mne zase na druhé straně naučilo opatrnosti; skutečné prohřešky proti tehdy známým faktům anebo nesprávný výklad tehdy uznávaných teorií mi nebudou moci být dokázány. V tomto ohledu si jen jeden zneuznaný veliký matematik stěžoval Marxovi v dopise, že prý jsem rouhavě na cti urazil $\sqrt{-1}$.

Při této mé rekapitulaci matematiky a přírodních věd šlo přirozeně o to, abych se přesvědčil i v jednotlivostech — o čemž jsem vůbec nepochyboval vcelku — že v přírodě se ve změní nesčetných změn prosazují tytéž dialektické zákony pohybu, které i v dějinách ovládají zdánlivou nahodilost událostí; tytéž zákony, které, tvoříce červenou nit také v dějinách rozvoje lidského myšlení, ponenáhlu přicházejí myslícím lidem do vědomí; které byly po prvé obšírným způsobem, ale ve zmysticisované formě rozvinuty Hegelem; vyloupnout je z této mystické formy a dát jasně na vědomost v celé jejich prostotě a obecné platnosti bylo jednou z našich snah. Samozřejmě nám nemohla stačit stará přírodní filosofie, jakkoliv obsahovala mnoho opravdu dobrého a mnoho plodných zárodků⁶. Jak je v tomto spise podrobněji vyloženo,

⁴ „Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft.“ (Pozn. red.)

⁵ Engels se přestěhoval z Manchesteru do Londýna na podzim r. 1870. (Pozn. red.)

⁶ Je mnohem snazší napadat s bezmyšlenkovitým vulgem á la Karl Vogt starou přírodní filosofii, než ocenit její dějinný význam. Obsahuje mnoho nesmyslného a fantastického, ale ne více než současné nefilosofické teorie empirických přírodovědců; a že obsahuje i mnoho, co má smysl a co je rozumné, začíná se uznávat od rozšíření vývojové teorie. Tak Haeckel plným právem uznal zásluhy Treviranovy a Okenovy. Oken vytyčil svým praslizem a praměchyřkem jako postulát biologie to, co bylo později skutečně objeveno jako protoplasma a buňka. Pokud jde speciálně o Hegela, stojí v mnohém ohledu vysoko nad svými empirickými vrstevníky, kteří se domnívali, že vysvětlili všechny nevysvětlené jevy, když do nich vpašovali nějakou sílu — sílu gravitační, plovací, elektrickou, dotykovou sílu atd. —

chybovala tato filosofie, zejména v hegelovské formě tím, že nepřiznávala přírodě vývoj v čase. žádné „po sobě“, nýbrž jen „vedle sebe“. To bylo odůvodněno jednak Hegelovou soustavou samou, která připisovala dějinný vývoj vpřed jenom „duchu“, ale také tehdejší celkovým stavem přírodních věd. Tak zde Hegel klesl hluboko pod Kanta, jehož teorie o mlhovinách již ohlásila vznik sluneční soustavy a jehož objev brzdění zemské rotace mořským příbojem již proklamoval zánik této soustavy. A konečně mi nemohlo jít o vkonstruování dialektických zákonů do přírody, nýbrž o jejich objevení v ní a rozvinutí z ní.

Učinit to souvisle a v každém jednotlivém oboru je však obrovská práce. Nejenže je oblast, která se má zvládnout, skoro nezměrná, ale v celé této oblasti prodělává přírodověda tak mohutný převrat, že to stěží může sledovat i ten, kdo na to má všechen volný čas. Od smrti Karla Marxe byl však můj Čas zabrán nálehavějšími povinnostmi, musil jsem tedy svou práci přerušit. Musím se zatím spokojit náznaky, uvedenými v tomto spise, a vyčkat, nalezne-li se někdy později příležitost sebrat a vydat získané výsledky snad zároveň s nejvyšší důležitou matematickou rukopisnou pozůstalostí Marxovou.

Ale snad učiní pokrok teoretické přírodovědy mou práci z větší části či úplně zbytečnou. Neboť revoluce, kterou teoretické přírodovědě vnucuje prostá nutnost uspořádat hromadící, se čistě empirické objevy, je takového rázu, že musí i sebevíc se bránícího empirika přivést k uvědomění si dialektické povahy přírodních procesů. Stále víc a víc mizejí staré strnulé protiklady, ostré, nepřekročitelné hraniční čáry. Od zkapalnění i posledních „pravých“ plynů, od důkazu, že těleso může být uvedeno ve stav, v němž nelze rozeznat kapalnou a plynnou formu, pozbyla skupenství posledního zbytku svého dřívějšího absolutního charakteru. Poučkou kinetické teorie plynů, že u dokonalých plynů čtverce rychlosti, již se pohybují jednotlivé molekuly plynu, jsou při stejné teplotě nepřímo úměrné jejich molekulárním vahám, vstupuje teplo i přímo do řady forem pohybu, které jsou jako takové bezprostředně měřitelné. Jestliže se ještě před deseti lety nově objevený veliký základní zákon pohybu chápal jako pouhý zákon o *zachování* energie, jako pouhý výraz nezničitelnosti a nevytvořitelnosti pohybu, tedy pouze po své kvantitativní stránce, pak je tento úzký, negativní výraz stále více vytlačován pozitivním výrazem o *proměně* energie, v němž teprve přichází ke cti kvalitativní obsah procesu a v němž je smazána poslední připomínka mimosvětského stvořitele. Že množství pohybu (tak zvaná energie) se nemění při proměně z kinetické energie (tak zvané mechanické síly) v elektřinu, teplo, potenciální energii polohy atd. a naopak, není teď již třeba hlásat jako cosi nového; slouží to za jednou získaný podklad

nebo, kde to nešlo, nějakou neznámou látku, látku světelnou, tepelnou, elektrickou atd. Imaginární látky jsou vesměs celkem odstraněny, ale Hegelem potíraný podvod straší vesele dále na př. ještě r. 1869 v Helmholtzově inšprucké řeči. (Helmholtz: „Populäre Vorlesungen“ [„Populární přednášky“], II. sešit 1871, str. 190). Proti zbožňování Newtona, zděděnému po Francouzích XVIII. století, kterého Anglie zahrnula poctami a bohatstvím, zdůraznil Hegel, že Kepler, kterého Německo nechalo umřít hladem, je skutečným zakladatelem moderní mechaniky nebeských těles a že Newtonův zákon o přitažlivosti je již obsažen ve všech třech Keplerových zákonech, ve třetím dokonce výslovně. Co dokazuje Hegel ve své „Naturphilosophie“ [„Přírodní filosofii“], v § 270 s dodatky (Hegels-Werke [Hegelovy spisy], 1842, VII. svazek, str. 98 a 113 až 115) několika jednoduchými rovnicemi, nalézáme jako výsledek nejnovější matematické mechaniky zase u Gustava Kirchhoffa ve „Vorlesungen über mathematische Physik“ [„Přednáškách o matematické fyzice“], 2. vydání, Lipsko 1877, str. 10, a v podstatě stejné, Hegelem po prvé vyložené jednoduché, matematické formě. Přírodní filosofové jsou k vědomě dialektické přírodovědě v takovém poměru jako utopisté k novodobému komunismu. (Poznámka Engelsova.)

k mnohem obsažnějšímu zkoumání samého procesu přeměny, velikého základního procesu, v jehož poznání je shrnuto veškeré poznání přírody.

A od té doby, co se pěstuje biologie ve světle vývojové teorie, mizela na poli organické přírody jedna strnulá klasifikační hraniční čára za druhou; mezičleny, téměř nezařaditelné do dosavadní klasifikace, se množí den ode dne, přesnější zkoumání přehazuje organismy z třídy do třídy a rozlišovací znaky, jež se staly skoro články víry, pozbývají své bezpodmínečné platnosti; máme dnes vejconosné ssavce, a potvrdí-li se zpráva, i ptáky běžící po čtyřech. Byl-li již před lety Virchow následkem objevu buňky nucen rozložit jednotu živočišného individua spíše pokrokově⁷ než přírodovědecky a dialekticky ve federaci buněčných států, stává se pojem živočišné (a tedy i lidské) individuality ještě daleko spletitějším po objevu bílých krvinek amoebovitě putujících v tělech vyšších živočichů. Ale právě polární protiklady, představované jako nesmiřitelné a neřešitelné, násilně stanovené hraniční čáry a rozdíly tříd, dodaly novodobé teoretické přírodovědě omezeně metafysický ráz. Poznání, že tyto protiklady a rozdíly se sice v přírodě vyskytují, ale jen s relativní platností, že však jejich domnělá strnulost a absolutní platnost byla do přírody vnesena teprve naším myšlením — toto poznání tvoří jádro dialektického pojetí přírody. Můžeme k němu dospět tím, že nás k tomu donutí hromadící se přírodovědecká fakta; dospějeme k němu snáze, přistupujeme-li k dialektickému rázu těchto fakt se znalostí zákonů dialektického myšlení. Buď jak buď, nyní je přírodověda tak daleko, že už dialektickému pojetí neunikne. Usnadní si však tento proces, nebude-li zapomínat, že výsledky, v nichž se shrnují její zkušenosti, jsou pojmy; že však umění zacházet s pojmy není vrozeno ani dáno obyčejným každodenním vědomím, nýbrž vyžaduje skutečného myšlení, kteréžto myšlení má rovněž dlouhé empirické dějiny, ne více a ne méně než empirické přírodní bádání. Právě tím, že se naučí osvojovat si výsledky vývoje filosofie, trvajících půl třetího tisíce let, zbaví se jednak jakékoliv přírodní filosofie stojící stranou, mimo ni a nad ní, jednak také své vlastní omezené metody myšlení, zděděné po anglickém empirismu.

V Londýně dne 23. září 1885

III

Toto nové vydání je až na některé velmi bezvýznamné stylistické změny přetiskem posledního. Jen v jedné kapitole, totiž v desáté kapitole druhého oddílu: „Z kritických dějin“ jsem si dovolil podstatné dodatky, a to z těchto důvodů:

Jak jsem se už zmínil v předmluvě k druhému vydání, pochází tato kapitola ve všech svých podstatných částech od Marxe. V prvním znění, určeném pro článek v novinách, jsem musel Marxův rukopis značně zkrátit, a to právě v oněch partiích, kde kritika Dühringových vývodů spíše ustupuje do pozadí před samostatnými výklady z dějin ekonomie. Právě ty však tvoří onu část rukopisu, která má ještě dnes největší a nejtrvalejší význam. Považuji za svou povinnost podat co možná úplně a doslova vývody, v nichž Marx vykazuje lidem, jako jsou Petty, North, Locke, Hume, patřičné místo v dějinách zrodu klasické ekonomie; ještě více však jeho vysvětlení „ekonomického tableau“ Quesnayova, této sfingy, která

⁷ Narážka na Virchowovu příslušnost k liberální „pokrokové“ straně. (Pozn. red.)

zůstávala nerozřešitelná pro celou novodobou ekonomii. Co se naproti tomu týkalo výhradně spisů páně Dühringových, to jsem, pokud to souvislost dovolovala, vynechal.

Jinak mohu být úplně spokojen s rozšířením názorů, hájených tímto spisem, od posledního vydání ve veřejném vědomí vědy a dělnické třídy, a to ve všech civilisovaných zemích světa.

V Londýně dne 13. května 1894

F. Engels

ÚVOD

I VŠEOBECNÁ ČÁST

Novodobý socialismus je svým obsahem především plodem pozorování jednak třídních protikladů, panujících v moderní společnosti mezi majetnými a nemajetnými, námezdními dělníky a kapitalisty, jednak anarchie panující ve výrobě. Ale svou teoretickou formou se jeví z počátku jako dále rozvedené jakoby důslednější pokračování zásad, vyslovených velkými francouzskými osvícenci XVIII. století. Jako každá nová teorie musel nejprve navázat na daný myšlenkový materiál, třebaš jeho kořeny ležely sebevíce v [materiálních]⁸ hospodářských skutečnostech.

Velcí mužové, kteří ve Francii osvěcovali hlavy pro příští revoluci, vystupovali sami nanejvýš revolučně. Neuznávali žádnou zevní autoritu, ať jakéhokoliv druhu. Náboženství, názor na přírodu, společnost, státní řád, to vše bylo podrobeno nejbezohlednější kritice; všechno mělo ospravedlnit svou existenci před soudnou stolicí rozumu, anebo se existence zřící. Myslíci rozum byl přikládán na vše jako jediné měřítko. Byla to doba, kdy svět, jak říká Hegel, byl postaven na hlavu⁹, nejprve v tom smyslu, že lidská hlava a poučky nalezené jejím myšlením si činily nárok na to, aby byly uznány za základ všeho lidského jednání a za základ vytváření společenského bytí; později však i v širším smyslu, že skutečnost, která těmto poučkám odporovala, byla opravdu převrácena odshora až dolů. Všechny dosavadní společenské a státní formy, všechny od starodávna dochované představy byly jakožto nerozumné odhazovány do starého železa; svět se dosud dával vést jen předsudky; všechno minulé zasluhovalo jediné soustrasti a opovržení. Teprve nyní se rozbřesklo denní světlo [ustavila se říše rozumu]; od nynějška měly být pověra, bezpráví, výsady a utlačování zatlačeny věčnou pravdou, věčnou spravedlností, přirozenou rovností a nezadatelnými lidskými právy.

Teď víme, že tato říše rozumu nebyla ničím jiným než idealizovanou říší buržoasie; že věčná spravedlnost došla uskutečnění v buržoasní justici; že rovnost vyústila v měšťáckou rovnost před zákonem; že za jedno z nepodstatnějších lidských práv bylo prohlášeno — měšťácké vlastnictví; a že stát rozumu, Rousseauova společenská smlouva, vešel v život a mohl vejít v život jediné jako měšťácká, demokratická republika. Velcí myslitelé XVIII. století, právě tak jako všichni jejich předchůdci, nemohli překročit meze vytčené jim jejich vlastní epochou.

⁸ V hranatých závorkách uvádíme dodatky a nedůležitější varianty, provedené Engelsem při vydávání této kapitoly a kapitoly I. a II. třetího oddílu pod názvem „Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ („Vývoj socialismu od utopie k vědě“ Praha, Svoboda 1945)

⁹ Hegel o francouzské revoluci praví: „Myšlenka, pojem práva se prosadila *rázem* a tomu nemohly staré opory bezpráví vůbec klást odpor. Na myšlenku práva je tedy nyní založena ústava a na této základně by mělo teď všechno spočívat. Ještě nikdy, co slunce září na obloze a planety krouží kolem něho, se nestalo, aby se člověk stavěl na hlavu, tj. opíral se o myšlenku a podle ní budoval skutečnost. Anaxagoras první řekl, že nús, rozum, vládne světem: ale teprve nyní dospěl člověk k poznání, že myšlenka má vládnout duchovní skutečnosti. To byl *nádherný východ slunce*. *Všechny myslící bytosti radostně uvítaly tuto epochu. Vznešené pohnutí vládlo v oné době, nadšení ducha prochvívalo světem*, jako by teprve teď došlo ke smíření božského principu se světem.“ (Hegel, Philosophie der Geschichte [Filosofie dějin], 1840, S. 535). — Není už opravdu na čase uvést do chodu proti takovému obecné nebezpečnému podvrtnému učení zvěčnělého profesora Hegela zákon proti socialistům? (Engelsova poznámka.)

Avšak vedle protikladu mezi feudální šlechtou a měšťáctvem [vystupujícím jako zástupce veškeré ostatní společnosti] byl tu obecný protiklad mezi vykořisťovateli a vykořisťovanými, bohatými zahaleči a pracujícími chudáky. Vždyť právě tato okolnost umožňovala zástupcům buržoasie vydávat se nikoli za zástupce určité třídy, nýbrž celého trpícího lidstva. Ba více. Od svého vzniku byla buržoasie zatížena svým protikladem: kapitalisté nemohou existovat bez námezdních dělníků a právě tak, jako se středověký cechovní měšťan vyvinul v moderního buržu, vyvinul se cechovní tovaryš a necechovní nádeník v proletáře. A i když si měšťáctvo smělo — celkem vzato — činit nárok na to, že v boji se šlechtou zastupuje zároveň zájmy různých pracujících tříd oné doby, přece jen při každém velkém měšťáckém hnutí pronikala samostatná drobná hnutí oné třídy, která byla víceméně vyvinutou předchůdkyní novodobého proletariátu. Tak v době německé reformace a selské války směr Tomáše Münzera¹⁰ ve velké anglické revoluci levelleři¹¹ ve velké francouzské revoluci Babeuf. Vedle těchto revolučních vzpour ještě nehotové třídy vznikaly jim odpovídající teoretické projevy; v XVI. a XVII. století utopická líčení ideálních společenských poměrů, v XVIII. století již přímo komunistické teorie (Morelly a Mably). Požadavek rovnosti neomezoval se již na politická práva, měl se již rozšířit na společenské postavení jednotlivců; nejen třídní výsady, ale i samy třídní rozdíly měly být zrušeny. Asketický [všemi životními požitky opovrhující] komunismus, navazující na Spartu, byl takto první formou, v níž se projevilo nové učení. Potom následovali tři velcí utopisté: Saint-Simon, u něhož měšťácký směr podržoval ještě jistou platnost vedle proletářského; Fourier a Owen, který v zemi nejvyvinutější kapitalistické výroby a pod vlivem protikladů z ní vzniklých systematicky rozvíjel své návrhy na odstranění třídních rozdílů, navazuje přímo na francouzský materialismus.

Všem třem je společné, že nevystupují jako zástupci zájmů proletariátu, který mezitím historicky vznikl. Jako osvícenci, nechtějí ani oni osvobodit [nejprve] jednu určitou třídu, nýbrž [naráz] celé lidstvo. Jako oni chtějí ustavit říši rozumu a věčné spravedlnosti; ale jejich říše se nekonečně liší od říše osvícenců. I měšťácký svět, zařízený podle zásad těchto osvícenců, je nerozumný a nespravedlivý, a proto putuje do jednoho pytle s tím, co má být zavrženo, právě tak jako feudalismus a všechny dřívější společenské řády. Že dosud nevládly na světě skutečný rozum a spravedlnost, bylo způsobeno tím, že nebyly do té doby správně poznány. Chyběl právě geniální jedinec, který nyní vystoupil a který pravdu poznal. Že vystoupil nyní, že pravda byla poznána právě nyní, to není nevyhnutelná událost, vyplývající nutně ze souvislosti dějinného vývoje, nýbrž čirá náhoda. Mohl by být zrozen právě tak dobře o 500 let dříve a byl by býval lidstvu ušetřil 500 let bludů, bojů a strádání.

Tímto způsobem nazírali v podstatě všichni angličtí a francouzští a první němečtí socialisté, včetně Weillinga¹². Socialismus je [jim všem] výrazem absolutní pravdy, rozumu a spravedlnosti, a je třeba jej jen objevit, aby si vlastní silou podmanil svět; neboť absolutní pravda je nezávislá na Čase, prostoru a lidském. dějinném vývoji, a proto je to pouhá náhoda, kdy a kde je objevena. Přitom jsou zase absolutní pravda, rozumnost a spravedlnost u každého zakladatele školy jiné; a protože u každého je zase podmíněn zvláštní absolutní druh pravdy, rozumnosti a spravedlnosti jeho subjektivním rozumem, jeho

¹⁰ Místo této věty — [tak v době německé reformace a selské války novokřtenci a Tomáš Münzer]

¹¹ *Levelleři* (v překladu: *rovnostáři*) — tak se nazývali představitelé hnutí plebejských živlů měst i venkova, které razily za revoluce 1648 v Anglii nejradikálnější demokratické požadavky. (Pozn. red.)

¹² Místo této věty — [Způsob nazírání utopistů dlouho ovládal socialistické představy 19. století a ovládá je částečně posud. Ještě do nedávna mu holdovali všichni francouzští a angličtí socialisté a také raný německý komunismus včetně Weitlinga.].

životními podmínkami, mírou jeho vědomostí a školenosti v myšlení — není v tomto konfliktu absolutních pravd možné jiné řešení, než že se vzájemně obrušují. Přitom nemohlo vzejít nic jiného než jakýsi druh dalekého průměrného socialismu, jaký skutečné podnes vládne v hlavách většiny socialistických dělníků ve Francii a v Anglii, jakási směs, připouštějící nejružnější odstíny, z méně výrazných kritických výplodů, ekonomických pouček a představ různých zakladatelů sekt o budoucí společnosti, směs. která se utvoří tím snáze, čím více se v proudu debaty obrousí jednotlivým součástem ostré úhly určitosti jako oblázkům v potoce. Měl-li se socialismus stát vědou, musel být nejprve postaven na reálnou půdu.

Mezitím vedle francouzské filosofie XVIII. století a po ní vznikla novější německá filosofie, která vyvrcholila v Hegelovi. Její největší zásluhou byl návrat k dialektice jako i formě myšlení. Staří řečtí filosofové byli vesměs rozenými spontánními dialektiky a nejuniversálnější hlava z nich, Aristoteles, prozkoumal již také nepodstatnější formy dialektického myšlení. Naproti tomu novější filosofie, ačkoliv i v ní měla dialektika skvělé zástupce (na příklad Descarta a Spinozu), zabředávala zejména vlivem anglickým stále více do tak zvaného metafysického způsobu myšlení, jímž byli téměř výlučně ovládáni i Francouzové XVIII. století, aspoň ve svých speciálně filosofických pracích. Mimo vlastní filosofii byli taktéž s to podat mistrovská díla dialektiky; připomínáme jen Synovce Rameauova od Diderota a pojednání O původu nerovnosti mezi lidmi od Rousseaua. — Uvedeme zde krátce, co je podstatného v obou metodách myšlení; později se k tomu ještě budeme muset vrátit podrobněji.

Podrobíme-li přírodu nebo lidské dějiny anebo svou vlastní duševní činnost myslivému pozorování, naskytne se nám nejprve obraz nekonečné spleti souvislostí a vzájemného působení, v níž nezůstává nic, co, kde a jak bylo, nýbrž všechno se pohybuje, mění, vzniká a zaniká. [Vidíme tedy nejprve celkový obraz, v němž jednotlivosti ještě více méně ustupují, všímáme si více pohybů, přechodů, souvislostí než toho, co se pohybuje, přechází a souvisí.] Tento původní, naivní, ale věcně správný názor na svět, toť názor staré řecké filosofie, po prvé jasně vyslovený Heraklitem: Všechno je a také není, protože všechno teče, stále se mění, stále vzniká a zaniká. Avšak tento názor, jakkoliv správně postihuje všeobecný charakter celkového obrazu jevů, přece nestačí k vysvětlení jednotlivostí, z nichž se tento celkový obraz složil; a pokud to nedovedeme¹³, nemáme jasno ani o celkovém obrazu. Abychom poznali tyto jednotlivosti, musíme je vyjmout z jejich přirozené anebo dějinné souvislosti a zkoumat je, každou o sobě, co do jejich vlastností, jejich zvláštních příčin a účinků atd. To je především úkolem přírodovědy a historického bádání, odvětví bádání, která ze zcela pochopitelných důvodů zaujímala u Řeků klasické doby pouze podřadné místo, protože ti [k tomu] musili především teprve pracně sbírat materiál. [Teprve když se přírodovědecká a historická látka do jisté míry nashromáždí, může se přistoupit ke kritickému výběru, srovnávání, po případě rozdělování do tříd, řádů a druhů.] Počátky exaktního přírodopytu [proto] dále rozvíjejí teprve Řekové alexandrinského období a později, ve středověku, Arabové; skutečná přírodověda se však datuje až od druhé polovice XV. století a od té doby dělala stále rychlejší pokroky. Rozložení přírody v její jednotlivé součásti, rozdělení jednotlivých přírodních dějů a věcí do určitých tříd, zkoumání nitra organických těl podle jejich rozmanitých anatomických forem — byly základní podmínkou obrovských pokroků v poznávání přírody, které nám přineslo posledních 400 let. Avšak zanechalo nám také v poznání zvyk chápat věci a pochody v přírodě izolovaně, vytržené z jejich veliké celkové souvislosti; tudíž ne v jejich pohybu, nýbrž v nehybnosti, ne jako podstatně proměnlivé, nýbrž jako pevné stavy, ne v jejich životě, nýbrž

¹³ Místo „to nedovedeme“ — [je neznáme].

v jejich smrti. Tím, že tento způsob nazírání byl přenesen z přírodovědy do filosofie, jako to udělali Bacon a Locke, vytvořil specifickou omezenost posledních století, metafysický způsob myšlení.

Pro metafysika jsou věci a jejich myšlenkové snímky, pojmy, izolovanými, pevnými, strnulými, jednou provždy danými předměty zkoumání, které mají být pozorovány jeden po druhém a bez druhého. Metafysik myslí v samých nesmiřitelných protikladech: jeho řeč je „ano, ano, ne, ne, což nad to jest, od ďábla jest“. Věc pro něho buď existuje nebo neexistuje: právě tak nemůže být věc sama sebou a zároveň něčím jiným. Positivní a negativní se navzájem absolutně vylučují; příčina a účinek stojí proti sobě rovněž ve strnulém protikladu. Tento způsob myšlení se nám jeví na první pohled úplně samozřejmým, protože je to způsob myšlení lak zvaného zdravého lidského rozumu. Avšak zdravý lidský rozum, jakkoliv je to úctyhodný chlapík v peciválské prostora čtyř stěn, zažije velmi podivuhodná dobrodružství, jakmile se odváží do širého světa bádání; a metafysický způsob nazírání, třebas je v širokých, podle povahy předmětu rozsáhlých oblastech oprávněný a dokonce nutný, narazí přece vždy dříve či později na mez, za níž se stává jednostranným, omezeným, abstraktním a za níž se zaplétá do neřešitelných rozporů, protože pro jednotlivé věci zapomene na jejich souvislost, pro jejich bytí na jejich vznik a zánik, pro jejich klid na jejich pohyb, protože pro stromy nevidí les. V obyčejném životě víme a můžeme bezpečně říci, zda na příklad zvíře existuje nebo ne; při bližším zkoumání však shledáme, že někdy je to nanejdůležitější spleť věcí, jak velmi dobře vědí právníci, kteří se marně namáhali, aby objevili racionální hranici, za níž se stává zabití dítěte v útrobach matčiných vraždou; a právě tak je nemožné určit okamžik smrti, ježto fyziologie dokazuje, že smrt není náhlá, okamžitá událost, nýbrž velmi zdoluhavý proces. Právě tak každá organická bytost v každém okamžiku je táž a přece není táž; v každém okamžiku zpracovává látky přiváděné z vnějška a vylučuje jiné, v každém okamžiku odumírají buňky jejího těla a tvoří se nové; po delší nebo kratší době se látka tohoto těla úplně obnoví, je nahrazena jinými atomy, takže každá organická bytost je stále táž a přece jiná. Při bližším pozorování také shledáme, že oba póly protikladu, jako pozitivní a negativní, jsou právě tak vzájemně nerozlučné, jako jsou protikladné, a že se přes veškerou protikladnost navzájem prolínají; právě lak shledáváme, že příčina a účinek jsou představy, které mají jako takové platnost jen, aplikujeme-li je na jednotlivý případ, že však splývají, jakmile posuzujeme jednotlivý případ v jeho obecné souvislosti s vesmírným celkem, že se rozplynou v nazírání celkového vzájemného působení, kde příčiny a účinky si stále vyměňují místa, takže co teď anebo zde bylo účinkem, stává se tam anebo jindy příčinou a naopak.

Všechny tyto pochody a metody myšlení se nehodí do rámce metafysického myšlení. Naproti tomu pro dialektiku, která pojímá věci a jejich pojmové snímky hlavně v jejich souvislosti, v jejich sřetězení, jejich pohybu, jejich vzniku a zániku, jsou takové pochody jako ony výše uvedené právě potvrzením její vlastní metody. Příroda je zkušebním kamenem dialektiky a musíme novodobé přírodovědě přiznat, že pro tuto zkoušku dodala velmi bohatý, denně se hromadící materiál a tím dokázala, že v přírodě se konec konců všechno děje dialekticky a nikoliv metafysicky [že se nepohybuje ve věčné jednotvárnosti stále se opakujícího kruhu, nýbrž prodělává skutečné dějiny. Je na místě jmenovat zde především Darwina, který zasadil metafysickému pojmání přírody největší ránu svým důkazem, že celá dnešní organická příroda, rostliny i živočichové, a tím i člověk, je produktem vývojového procesu, který probíhal po miliony let]. Protože však přírodovědce, kteří se naučili myslit dialekticky, lze posud spočítat na prstech, vysvětluje se tímto konfliktem mezi

objevenými výsledky a zděděným způsobem myšlení onen bezmezný zmatek, který nyní panuje v teoretické přírodovědě a který dohání k zoufalství učitele i žáky, spisovatele i čtenáře.

Přesnou představu o vesmíru, jeho vývoji a vývoji lidstva, jakož i o zrcadlení tohoto vývoje v lidských hlavách lze tedy získat jen dialektickou cestou, za stálého přihlížení k všeobecnému vzájemnému působení vznikání a zanikání, změn progresivních a regresivních. A v tomto smyslu ihned také vystoupila novější německá filosofie. Kant zahájil svou kariéru tím, že rozložil stabilní Newtonovu sluneční soustavu a její — po pověstném prvotním nárazu — věčné trvání v dějinný pochod: vznik slunce a všech planet z vířící mlhoviny. Přitom již vyvodil, že tímto vznikem je nutně dán i budoucí zánik sluneční soustavy. Jeho názor byl o půl století později matematicky odůvodněn Laplacem a ještě o půl století později prokázal spektroskop existenci takových žhavých plyných hmot v různých stupních zhuštění ve vesmírném prostoru.

Tato novější německá filosofie byla dovršena Hegelovou soustavou, v níž byl po prvé — a to je jeho velká zásluha — vylíčen všechny přírodní, dějinný a duchovní svět jako proces, tj. ve stálém pohybu, změně, přetváření a vývoji, a již zároveň byl učiněn pokus dokázat v tomto pohybu a vývoji vnitřní souvislost. S tohoto hlediska se jevily dějiny lidstva ne už jako pustá změť nesmyslných násilností, které jsou před soudnou stolicí nyní uzrálého filosofického rozumu všechny stejně zavrženíhodné a na které je nejlépe co nejdříve zapomenout, nýbrž jako vývojový proces lidstva samého. Stalo se nyní úkolem myšlení sledovat tento pozvolný vývojový proces po všech jeho stupních, po všech jeho bludných cestách a dokázat přese všechny zdánlivé nahodilosti jeho vnitřní zákonitost.

Je tu lhostejné, že Hegel [ův systém] tento úkol nerozřešil. Jeho epochální zásluhou bylo, že jej vytyčil. Je to totiž úkol, jež jedinec nikdy nebude s to rozřešit. Třebaže Hegel byl — vedle Saint-Simona — nejuniversálnější hlavou své doby, přece byl omezen předně nutně ohraničeným rozsahem svých vlastních vědomostí a za druhé vědomostmi a názory své doby, rovněž ohraničenými co do rozsahu a hloubky. K tomu však přistupovala ještě třetí okolnost. Hegel byl idealista, tj. jemu nebyly myšlenky jeho hlavy více méně abstraktními odrazy skutečných věcí a pochodů, nýbrž naopak, věci a jejich vývoj byly mu pouze uskutečněnými obrazy „ideje“ existující kdesi¹⁴ již před světem. Tím bylo vše postaveno na hlavu a skutečná souvislost světa úplně obrácena. A jakkoliv správně a geniálně byly mnohé jednotlivé souvislosti Hegelem pochopeny, musilo mnohé z uvedených důvodů i v podrobnostech dopadnout slátaně, vyumělkovaně, zkonstruované, zkrátka zvráceně. Hegelova soustava jako taková byla kolosálním potratem — ale též posledním svého druhu. Trpěla totiž ještě jedním nevyléčitelným vnitřním rozporem: jednak bylo jejím podstatným předpokladem historické nazírání, podle něhož jsou lidské dějiny vývojovým procesem, který je takové povahy, že nemůže být intelektuálně dovršen objevením tak zvané absolutní pravdy; na druhé straně však o sobě tvrdí, že je souhrnem právě této absolutní pravdy. Všeobsáhlý, jednou provždy dovršený systém poznání přírody a dějin je v rozporu se základními zákony dialektického myšlení; to však nikterak nevylučuje, ba naopak zahrnuje fakt, že systematické poznání všeho vnějšího světa může od pokolení k pokolení dělat obrovské pokroky.

Pochopení úplné zvrácenosti posavadního německého idealismu vedlo nutně k materialismu, ale budiž připomenuto, nejen k metafysickému, výlučně mechanickému materialismu

¹⁴ Místo „kdesi“ — [jaksij].

XVIII. století. Oproti naivně revolučnímu, jednoduchému zavrhování celých dřívějších dějin vidí novodobý materialismus v dějinách vývojový proces lidstva, jehož pohybové zákony má za úkol objevit. Oproti představě panující jak u Francouzů XVIII. století, tak [ještě] u Hegela, že příroda je [stále] stejný celek, pohybující se v úzkých kruzích, celek s věčnými nebeskými tělesy, jak učil Newton, a s neměnnými druhy organických bytostí, jak učil Linné, shrnuje materialismus novější pokroky přírodovědy, podle nichž má příroda rovněž své dějiny v čase, podle nichž nebeská tělesa a rovněž druhy organismů, kterými jsou za příznivých podmínek obydlena, vznikají a zanikají a kruhy, pokud jsou¹⁵ vůbec přípustny, nabývají nekonečně velkolepějších rozměrů. V obou případech je v podstatě dialektický a nepotřebuje žádné filosofie stojící nad ostatními vědami. Jakmile se klade na každou jednotlivou vědu požadavek, aby si ujasnila své postavení v celkové souvislosti věcí a poznatků o věcech, je každá zvláštní věda o celkové souvislosti zbytečná. Co potom ještě samostatně trvá z celé dosavadní filosofie, je nauka o myšlení a jeho zákonech — formální logika a dialektika. Všechno ostatní přechází do pozitivních věd o přírodě a dějinách.

Avšak zatím co se obrat [v] nazírání na přírodu mohl uskutečnit pouze potud, pokud zkoumání poskytovalo příslušnou pozitivní látku poznání, uplatnily se již mnohem dříve historické skutečnosti, které přivodily rozhodující obrat v pojmání dějin. Roku 1831 došlo v Lyonu k prvnímu povstání dělníků; v letech 1838 až 1842 vyvrcholilo první národní hnutí dělníků, anglických chartistů. Třídní boj mezi proletariátem a buržoasií vstoupil do popředí dějin nepokročilejších zemí Evropy v té míře, jak se tam vyvíjely jednak velký průmysl, jednak nově dobyté politické panství buržoasie. Nauky měšťácké ekonomie o totožnosti zájmů kapitálu a práce, o všeobecné harmonii a o všeobecném blahobytu, lidu jakožto následku volné konkurence byly skutečnostmi stále pádněji usvědčovány ze lži. Nebylo již možno nepočítat s tím vším. právě tak jako s anglickým a francouzským socialismem, který byl jejich teoretickým, byť i nanejvýš nedokonalým výrazem. Avšak staré idealistické pojetí dějin, které posud nebylo vytlačeno, neznalo třídní boje, zakládající se na materiálních zájmech a vůbec žádné materiální zájmy; výroba a všechny hospodářské vztahy se v něm vyskytovaly jen tak mimochodem, jako podřadné prvky „kulturních dějin“. Nové skutečnosti nutily k tomu, aby celé dosavadní dějiny byly podrobeny novému zkoumání, a tu se ukázalo, že veškeré dosavadní dějiny [výjimkou prvotního stavu] byly dějinami třídních bojů, že tyto vzájemně se potírající třídy společnosti jsou vždycky produkty výrobních a směnných, slovem *hospodářských* vztahů své doby; že tedy vždycky daná hospodářská struktura společnosti tvoří reálnou základnu, z níž je nutno konec konců vysvětlit veškerou nadstavbu právních a politických zřízení, jakož i náboženský, filosofický a ostatní způsob nazírání každého dějinného údobí. [Hegel oprostil pojetí dějin od metafysiky, učinil je dialektickým — ale jeho pojetí dějin bylo v podstatě idealistické.] Tím byl idealismus vypuzen ze svého posledního útočiště, z pojetí dějin, a nalezena cesta, jak vysvětlit vědomí lidí z jejich bytí, místo — jako tomu bylo posud — jejich bytí z jejich vědomí.

[Tu se socialismus již nejevil jako náhodný objev té či oné geniální hlavy, nýbrž jako nutný produkt boje dvou historicky vzniklých tříd, proletariátu a buržoasie. Jeho úkolem nebylo již vytvořit co nejdokonalejší společenskou soustavu, nýbrž zkoumat dějinný hospodářský proces, z něhož tyto třídy a jejich vzájemný boj nevyhnutelně povstaly, a nalézt v hospodářské situaci tím vytvořené prostředky k rozřešení tohoto konfliktu.]

¹⁵ Místo „jsou“ — [zůstávají]

S tímto materialistickým pojetím dějin byl však dosavadní socialismus neslučitelný právě tak jako pojetí přírody francouzského materialismu s dialektikou a novější přírodovědou. Dosavadní socialismus sice kritizoval současný kapitalistický způsob výroby a jeho následky, nedovedl jej však vysvětlit, tedy ani se s ním vypořádat: dovedl jej jen jednoduše zavrhnout jako špatný. [Čím prudčeji horlil proti vykořisťování dělnické třídy, které je od tohoto způsobu výroby neodlučitelné, tím méně byl s to zřetelně udal, v čem toto vykořisťování spočívá a jak vzniká.] Šlo však o to, jednak vylicit tento kapitalistický způsob výroby v jeho dějinné souvislosti a nutnosti pro určité dějinné údobí, tedy i nutnost jeho zániku, jednak však také odhalit jeho vnitřní povahu, která stále ještě byla skryta, protože dosavadní kritika se vrhala více na jeho zlé následky než na jeho vlastní průběh. To se stalo objevením *nadhodnoty*. Bylo dokázáno, že přivlastňování nezaplacené práce je základní formou kapitalistického způsobu výroby a jím prováděného vykořisťování dělníka; že kapitalista, i když kupuje pracovní sílu svého dělníka za plnou hodnotu, kterou má pracovní síla jako zboží na trhu, přece z ní vytluče více hodnoty, než za ni zaplatil, a že tato nadhodnota činí konec konců úhrn hodnoty, z níž se hromadí stále vzrůstající množství kapitálu v rukou majetných tříd. Jak proces kapitalistické výroby, tak i proces výroby kapitálu byl vysvětlen.

Za oba tyto velké objevy: za materialistické pojetí dějin a za odhalení tajemství kapitalistické výroby nadhodnotou, vdčíme *Marxovi*. Jimi se stal socialismus vědou a nyní jde především o to, rozpracovat tuto vědu dále ve všech jejích jednotlivostech a souvislostech.

Takový byl asi stav věcí na poli teoretického socialismu a odumřelé filosofie, když pan Evžen Dühring, ne bez značného hluku, vyskočil na jeviště a ohlásil, že provedl úplný převrat ve filosofii, politické ekonomii a socialismu.

Přihlédněme, co nám pan Dühring slibuje a — co plní.

II CO PAN DÜHRING SLIBUJE

Páně Dühringovy spisy, které sem především patří, jsou jeho „Kurs filosofie“¹⁶ jeho „Kurs národního a sociálního hospodářství“¹⁷ a jeho „Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu“¹⁸. Nás zajímá především a hlavně dílo první.

Hned na první stránce se ohlašuje pan Dühring jako „ten, který si činí nároky na zastupování této moci (filosofie) ve své a v příští dohledné době“. Prohlašuje se tedy za jediného pravého filosofa přítomnosti a „dohledné“ budoucnosti. Kdo se odchyluje od něho, odchyluje se od pravdy. Mnozí lidé, už před panem Dühringem, si *myslili* o sobě něco takového, ale on je — kromě Richarda Wagnera — asi první, kdo to o sobě klidně říká. A pravda, o níž u něho jde, je „konečná pravda poslední instance“.

Filosofie páně Dühringova je „přirozená soustava anebo *filosofie skutečnosti*... skutečnost je v ní myšlena způsobem, který *vylučuje jakoukoliv náchyllost* ke snivé anebo subjektivisticky omezené představě o světě“. Tato filosofie je tedy tak uzpůsobena,

¹⁶ „Kursus der Philosophie“, 1875. (Pozn. red.)

¹⁷ „Kursus der National- und Sozialökonomie“, 1876. (Pozn. red.)

¹⁸ „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus“, 1875. (Pozn. red.)

že pozvedá pana Dühringa nad jím samým nepopírané hranice jeho osobně-subjektivní omezenosti. To je arci nutno, má-li být schopen zjistit konečné, pravdy poslední instance, ačkoliv posud nenahlížíme, jak se má tento div uskutečnit.

Tato „přirozená soustava vědění cenného pro ducha o sobě *bezpečně zjistila* základní formy bytí, aniž v něčem zadala hloubce myšlenky“. Se svého „vpravdě kritického stanoviska“ poskytuje „prvky skutečné a tudíž na skutečnost přírody a života zaměřené filosofie, která nepřipouští žádný pouze zdánlivý horizont, nýbrž *ve svém mocně převratném pohybu rozvinuje všechny země i nebesa vnější i vnitřní přírody*“, je to „nový způsob myšlení“ a jeho výsledky jsou „od základu zvláštní vývody a názory... soustavotvorné myšlenky... zjištěné pravdy“. Máme v něm před sebou „práci, která musí hledat svou sílu v soustředěné iniciativě“, ať už to znamená cokoliv; „až ke *kořenům pronikající* zkoumání... kořenou vědu... *přísně vědecké* pojetí věcí a lidí... *všestranně pronikavou* myšlenkou práci... *tvůrčí* nadhození předpokladů a následků ovladatelných myšlenkou... to, co je *absolutně fundamentální*“. Podává nám v oboru ekonomicko-politickém nejen „historicky a systematicky obsažné práce“, z nichž historické se nadto vyznačují „*mým* dějepisectvím *velkého stylu*“, a které v ekonomii způsobily „tvůrčí obraty“, nýbrž končí vlastním, podrobně vypracovaným socialistickým plánem pro budoucí společnost, který je „praktickým plodem *jasné a až k posledním kořenům pronikající teorie*“ a tudíž právě tak neomylný a samospasitelný jako Dühringova filosofie; neboť „*jen v onom socialistickém útvaru, jež jsem charakterizoval ve svém kursu národního a sociálního hospodářství, může nastoupit pravé vlastnictví na místo pouze zdánlivého a prozatímního anebo násilného vlastnění*“. Tím nechť se řídí budoucnost.

Toto klasobraní z chvalozpěvů pana Dühringa na pana Dühringa by se dalo lehce zdesateronásobit. Snad už nyní vzbudilo v čtenáři pochybnosti, má-li skutečně co činit s filosofem, nebo s — leč musíme čtenáře poprosit, aby se zdržel úsudku, dokud blíže nepozná tu řečenou schopnost proniknout ke kořenům. Uvedené klasobraní podáváme také jen proto, abychom ukázali, že před sebou nemáme obyčejného filosofa a socialistu, který prostě vysloví své myšlenky a ponechá dalšímu vývoji, aby rozhodl o jejich hodnotě, nýbrž zcela kromobyčejnou bytost, která tvrdí, že není méně neomylná než papež, a jejíž samospasitelnou nauku máme jednoduše přijmout, nechceme-li propadnout nejvyššímu zavrženíhodnému kacířství. Nemáme tu naprosto co dělat s jednou z oněch prací, jimiž oplývají všechny socialistické literatury a v poslední době i německá a v nichž se lidé různého ražení snaží neupřímnějším způsobem na světě ujasnit si otázky, k jejichž zodpovědění se jim snad víceméně nedostává materiálu; to jsou práce, při nichž je dobrá socialistická snaha vždy hodna uznání, nechť jsou jejich vědecké a literární nedostatky jakékoliv. Naopak, pan Dühring nám předkládá poučky, které prohlašuje za konečné pravdy poslední instance, vedle nichž je tedy každé jiné mínění předem nesprávné; jako má výlučnou pravdu, tak má i jedinou přísně vědeckou metodu zkoumání, vedle níž jsou všechny ostatní nevědecké. Buď má pravdu — a pak stojíme před největším géniem všech dob, prvním nadlidským, protože neomylným člověkem. Anebo nemá pravdu, a tu nechť náš úsudek vyzní jakkoliv, byly by blahovlnné ohledy na jeho snad dobrou vůli vždy ještě pro pana Dühringa nejsmrtnější urážkou.

Vlastní-li někdo konečné pravdy poslední instance a jediné přísnou vědeckost, musí samozřejmě mít značné opovržení pro ostatní mýlící se a nevědecké lidstvo. Nesmíme se tedy divit, mluví-li pan Dühring o svých předchůdcích s krajním pohrdáním a nalézají-li milost před

jeho důkladnosti jdoucí ke kořenům pouze nemnozí velcí lidé, výjimečně jmenovaní jím samým.

Poslyšme nejprve, co praví o filosofech: „*Leibniz*, prostý všeho lepšího smýšlení, tento nejlepší mezi všemi u dvora možnými filosofovači“. *Kant* je ještě jakž takž trpěn: ale po něm šlo všechno páté přes deváté, přišly „prázdnoty a stejně titěrné jako nafouklé pošetilosti nejbližších epigonů, tedy zejména takového *Fichta* a *Schellinga*... nehorázné znetvořeniny nevědomého přírodního filosofářství... pokantovské nehoráznosti“ a „horečné fantasie“, jimž korunu nasadil „takový *Hegel*“. Ten mluvil „hegelovským žargonem“ a šířil „hegelovskou nákazu“ svou „ke všemu ještě co do formy nevědeckou manýrou“ a svými „nezáživnostmi“.

Přírodovědcům se nevede lépe, avšak jménem je uveden pouze Darwin a tak se musíme omezit na něho: „Darwinistická polopoesie a metamorfosová pohotovost se svou hrubě smyslovou omezeností pojetí a tupostí rozeznávací schopnosti... Po našem soudu je specifický darwinismus, z něhož arci je nutno vyjmout Lamarckovy objevy, *jistou brutalitou, namířenou proti humanitě*“.

Nejhůře však pochodili socialisté. Ovšem s výjimkou Louise Blanca — nejnevýznamnějšího ze všech — jsou to vesměs hříšníci a nedostává se jim věhlasu, jež by vesměs měli mít před (nebo za) panem Dühringem. A nejen co do pravdivosti a vědeckosti, nikoli, i co do charakteru. Vyjma Babeufa a několika komunardů z roku 1871 není ani jeden z nich „muž“. Tři utopisté jsou nazýváni „sociálními alchymisty“ Z nich jedině se Saint-Simonem se zachází do té míry shovívavě, že se mu vytýká jen „přepjatost“ a soucitně se naznačuje, že trpěl náboženským šílenstvím. U Fouriera však ztrácí pan Dühring všecku trpělivost. Neboť Fourier „projevil všechny prvky šílenství... Ideje, které jinak nejspíše nalezneme v blázcích... nejbláznivější sny... výplody šílenství... Nevýslovně pošetilý Fourier“, tato „dětská hlavička“, tento „idiot“ není přitom ani socialista, jeho falanстера není vůbec ani trochu racionálním socialismem, nýbrž „zrůdou konstruovanou podle šablony běžného typu“. A nakonec: „Komu tyto výplody (Fourierovy o Newtonovi)... nestačí, aby se přesvědčil, že ve Fourierově jméně a v celém fourierismu obsahuje něco pravdivého pouze první slabika (fou = bláznivý), ten by měl být *sám zařazen do některé kategorie idiotů*.“ Konečně Robert Owen „měl matné a ubohé ideje... jeho myšlení tak hrubé ve věci morálky... některé samozřejmosti, znetvořené ve zkrouceniny... nesmyslný a hrubý způsob nazírání... Owenův myšlenkový postup sotva stojí za to, abychom jej podrobili vážnější kritice... jeho ješitnost“ atd. Když tedy pan Dühring označuje utopisty velmi duchaplně podle jejich jmen: Saint-Simon — saint (svatý), Fourier — fou (bláznivý), Enfantin — enfant (dětinský), chybí jen ještě, aby přidal: Owen — ouvej! a celé významné údobí dějin socialismu je čtyřmi slovy jednoduše — ztraceno, a kdo o tom pochybuje, „měl by sám být zařazen do některé kategorie idiotů“.

Z Dühringových úsudků o pozdějších socialistech vyjímáme pro stručnost jen úsudek o Lassalovi a o Marxovi:

Lassalle: „Pedantsky rozbíravé pokusy o popularisaci... přebujelá scholastika... nehorázná směs obecné teorie a malicherného žvanění... bezsmyslná a beztvárná pověra v Hegela... odstrašující příklad vlastní omezenosti... naparování se s nejbezpečnějším hokynářským zbožím... náš židovský hrdina... pisálek pamfletů... tuctový... vnitřní bezpáteřnost názorů na svět a na život.“

Marx: „Omezenost pojetí... jeho práce a výkony jsou samy o sobě, tj. čistě teoreticky vzato, pro náš obor (kritické dějiny socialismu) bez trvalého významu a pro všeobecné dějiny duchovních proudů mohou být uvedeny jen jako symptomy vlivu jednoho odvětví novější sektářské scholastiky... bezmocnost koncentrujících a pořádajících schopností... nestvůrnost, neforemnost myšlenek a slohu, nedůstojné alury řeči... poangličtění ješitnost... ohlupování... prázdné koncepce, které jsou ve skutečnosti pouze bastardy historické a logické fantastiky... podvodný obrat... osobní ješitnost... hanebné manýry... nestydatý... krasoduché hejble a kejkle... mandarinská učenost... filosofická a vědecká zaostalost.“

A tak dále a tak dále — neboť i toto je jen malá, namátkou sesbíraná kytička z Dühringovy růžové zahrady. Rozuměj, posud nám ještě vůbec nejde o to, zda tyto líbezné nadávky, které by panu Dühringovi při trošce vzdělání měly zakázat *cokoliv* shledávat hanebným a nestydatým, jsou zároveň konečnými pravdami poslední instance. Také se budeme — prozatím — střežit, abychom nahlas zapochybovali o jejich do kořene jdoucí důkladnosti, protože by se nám snad dokonce mohlo zakázat vyhledat onu kategorii idiotů, ke které patříme. Pokládal jsem toliko za svou povinnost jednak podat ukázky toho, co pan Dühring nazývá „vybraností ohleduplného a v pravém slova smyslu skromného způsobu vyjadřování“, jednak zjistit, že pro pana Dühringa zavrženíhodnost jeho předchůdců je neméně jistá než jeho vlastní neomylnost. A tak zmíráme v nejhlubší úctě před nejmocnějším géniem všech dob — je-li totiž tomu všemu tak.

PRVNÍ ODDÍL: FILOSOFIE

III ROZVRH. APRIORISMUS

Filosofie je podle pana Dühringa rozvinutím nejvyšší formy vědomí o světě a životě a v širším slova smyslu zahrnuje *principy* všeho vědění a chtění. Kde se naskytne lidskému vědomí řada poznatků a popudů anebo skupina forem existence, musí být *principy* těchto forem předmětem filosofie. Tyto principy jsou jednoduché nebo až posud za jednoduché pokládané součásti. Z nichž se dá složit mnohotvárné vědění a chtění. Podobně jako chemická skladba těles může být i všeobecná soustava věcí převedena na základní formy a základní prvky. Tyto součástky neboli principy platí, jakmile se k nim jednou došlo, nejen pro to, co je bezprostředně známo a přístupno, nýbrž také pro svět nám neznámý a nepřístupný. Filosofické principy tvoří takto poslední doplněk, jehož potřebují vědy, aby se staly jednotnou soustavou vysvětlování přírody a lidského života. Kromě základních forem veškeré existence má filosofie jen dva vlastní předměty zkoumání, totiž přírodu a svět lidí. Z toho vyplývají pro uspořádání naší látky *zcela nenuceně* tři skupiny, totiž všeobecná schematika světa, nauka o principech přírodních a konečně nauka o člověku. V tomto pořadí je zároveň i *vnitřní logický pořádek*; neboť formální zásady, které platí pro všechno bytí, jsou na prvním místě a předmětné obory, na které mají být *aplikovány*), následují odstupňovány podle své podřadnosti. Potud pan Dühring, a to skoro vesměs doslovně.

Tedy o *principy* jde u něho, o formální zásady, odvozené z *myšlení*, nikoliv z vnějšího světa, které mají být aplikovány na přírodu a na říši člověka, jimiž se tedy příroda a člověk musí řídit. Avšak odkud bere myšlení tyto zásady? Ze sebe sama? Nikoli, neboť pan Dühring říká sám: čistě ideální oblast se omezuje na logická schemata a matematické formy (to poslední je ke všemu ještě nesprávné, jak uvidíme). Logická schemata se mohou vztahovat jen na *formy myšlení*; zde však jde jen o formy *bytí*, vnějšího světa, a tyto formy nemůže myšlení nikdy čerpat a odvozovat ze sebe sama, nýbrž právě jen z vnějšího světa. Tím se však celý poměr obrací: principy nejsou východiskem zkoumání, nýbrž jeho konečným výsledkem; neaplikují se na přírodu a na lidské dějiny, nýbrž z nich odvozují; nikoli příroda a říše člověka se řídí podle principů, nýbrž principy jsou jen potud správné, pokud souhlasí s přírodou a s dějinami. To je jediné materialistické pojetí a opačné pojetí páně Dühringovo je idealistické, staví věc úplně na hlavu a konstruuje skutečný svět z myšlenky, ze schemat nebo kategorií, které existovaly již někde před světem od věčnosti, zcela jako — *takový Hegel*.

Vskutku. Položme Hegelovu Encyklopedii se všemi jejími horečnými fantasiemi vedle konečných pravd poslední instance páně Dühringových. U pana Dühringa máme především všeobecnou schematiku světa, která se u Hegela jmenuje *logika*. Potom máme u obou aplikaci těchto schemat, po případě logických kategorií na přírodu: přírodní filosofii, a konečně jejich aplikaci na říši člověka, což Hegel jmenuje filosofii ducha. „Vnitřně logický pořádek“ Dühringova pořadí vede nás „zcela nenuceně“ zpět k Hegelově Encyklopedii, z níž je převzat s věrností, která dojde k slzám „věčného žida“ Hegelovy školy, profesora Micheleta v Berlíně.

To je tím, že se bere „vědomí“, „myšlení“ zcela naturalisticky jako něco daného, předem postaveného proti bytí, přírodě. Pak se nám musí zdát nejvyšším podivuhodným, že vědomí a příroda, myšlení a bytí, zákony myšlení a zákony přírody tak velmi souhlasí. Tážeme-li se však dále, co tedy je myšlení a vědomí a odkud pocházejí, shledáme, že jsou to produkty

lidského mozku a že člověk sám je produkt přírody, který se vyvinul ve svém okolí a s ním; přitom se rozumí samo sebou, že výtvořiny lidského mozku, které jsou konec konců přece také produkty přírody, neodporují ostatní přírodní souvislosti, nýbrž jí odpovídají.

Ale pan Dühring si nesmí dovolit tento jednoduchý výklad věci. Nemyslí jen ve jménu lidstva — což by už bylo přece docela pěkné — nýbrž ve jménu vědomých a myslících bytostí všech nebeských těles. Vskutku, bylo by „snížením základních forem vědomí a vědění, kdybychom chtěli jejich suverénní platnost a jejich bezpodmínečný nárok na pravdivost vylučovat anebo jen uvádět v podezření epithetem lidský“. Aby tedy nevzniklo podezření, že na některém jiném nebeském tělese je dvakrát dvě pět, nesmí pan Dühring označovat myšlení jako lidské, musí je tím odtrhnout od jediné opravdové základny, na níž se s ním setkáváme, totiž od člověka a od přírody, a tak upadá nezachránitelně do ideologie, která mu dává vystupovat jako epigonu „epigona“ Hegela. Ostatně pozdravíme pana Dühninga ještě častěji na jiných nebeských tělesech.

Je samozřejmé, že na takovém ideologickém základě nelze založit žádnou materialistickou nauku. Později uvidíme, že pan Dühring je nejednou nucen podkládat přírodě vědomý způsob jednání, tedy to, čemu se v našem jazyce říká bůh.

Zatím měl náš filosof skutečnosti ještě jiné pohnutky k přenášení základny všeliké skutečnosti ze skutečného světa do světa myšlenek. Vždyť věda o tomto všeobecném schematismu světa, o těchto formálních zásadách bytí, je právě základnou páně Dühningovy filosofie. Neodvozujeme-li schematismus světa z hlavy, nýbrž jen *pomocí* hlavy ze skutečného světa, a zásady bytí z toho, co je, nepotřebujeme k tomu filosofii, nýbrž pozitivní vědomosti o světě a o tom, co se v něm děje; a co z toho potom vzejde, není také žádná filosofie, nýbrž pozitivní věda. Pak by však celá kniha pana Dühninga nebyla nic jiného než marná lásky snaha.

Dále: není-li již třeba filosofie jako takové, pak není třeba ani soustavy, ba ani přirozené soustavy filosofie. Poznání, že veškeré přírodní děje systematicky souvisí, nutí vědu, aby dokazovala tuto souvislost všude v jednotlivostech i v celku. Avšak odpovídající, vyčerpávající, vědecké vyličení této souvislosti, sestrojení přesného myšlenkového obrazu světové soustavy, v níž žijeme, je nemožné pro nás i pro všechny věky. Kdyby byla v některé chvíli vývoje lidstva uskutečněna taková definitivní, konečná soustava fyzických, psychických i dějinných souvislostí světa, byla by tím uzavřena i oblast lidského poznání a budoucí dějinný vývoj by byl přetát tím okamžikem, kdy by byla společnost uspořádána v souhlase s onou soustavou — což by byla absurdnost a holý nesmysl. Lidé jsou takto postaveni před rozpor: na jedné straně mají poznat vyčerpávajícím způsobem soustavu světa v jeho celkové souvislosti, na druhé straně nemohou nikdy dokonale rozřešit tento úkol pro svou vlastní povahu i pro povahu světové soustavy. Ale tento rozpor nespočívá jen v povaze obou činitelů, světa a lidí, nýbrž je i hlavní pákou veškerého intelektuálního pokroku a je dennodenně a neustále řešen v nekonečném progresivním vývoji lidstva, právě tak jako na příklad matematické úkoly se řeší nekonečnou řadou nebo řetězovým zlomkem. Každý myšlenkový obraz světové soustavy ve skutečnosti je a zůstane omezen objektivně dějinným umístěním a subjektivně tělesným i duševním uzpůsobením svého původce. Avšak pan Dühring prohlašuje předem svůj způsob myšlení za takový, který vylučuje každý sklon k subjektivisticky omezené představě světa. Viděli jsme dříve, že byl všudypřítomný — na všech možných nebeských tělesech. Nyní vidíme, že je i vševědoucí. Rozřešil poslední úkol vědy a takto zabeťnil budoucnost vší vědě.

Pan Dühring myslí, že jako mohl vytvořit základní formy bytí, může apriorně, tj. bez použití zkušenosti, kterou nám poskytuje vnější svět, vytvořit z hlavy i veškerou čistou matematiku. V čisté matematice se má rozum zabývat „svými vlastními volnými výtvory a imaginacemi“; pojmy počtu a tvaru jsou „její postačitelny a jí samou vytvořitelný objekt“, a tak má „platnost, nezávislou na *zvláštní* zkušenosti a na reálném obsahu světa“.

Že čistá matematika má platnost nezávislou na *zvláštní* zkušenosti jednotlivcově, je ovšem správné a platí to o všech zjištěných faktech všech věd, ba o všech faktech vůbec. Magnetické póly, složení vody z vodíku a kyslíku, fakt, že Hegel je mrtev a pan Dühring žije, platí nezávisle na zkušenosti mé nebo jiných jednotlivých lidí, ba dokonce nezávisle i na zkušenosti pana Dühringa, jakmile spí spánkem spravedlivých. Avšak v Čisté matematice se rozum nezabývá pouze svými vlastními výtvory a imaginacemi. Pojmy počtu a figury nejsou vzaty odnikud jinud než ze skutečného světa. Deset prstů, na nichž se lidé naučili počítat, tedy provádět první aritmetický úkon, jsou vším jiným, jen ne volným výtvorem rozumu. K počítání patří nejen počítatelné předměty, nýbrž i schopnost opomíjet při pozorování těchto předmětů všechny jejich ostatní vlastnosti vyjma jejich počet — a tato schopnost je výsledkem dlouhého dějinného zkušenostního vývoje. Jako pojem počtu, tak i pojem figury je vypůjčen výlučně z vnějšího světa a nevznikl v hlavě z čistého myšlení. Musily být věci, které měly formu a jejich formy byly porovnávány, než se mohlo dospět k pojmu figury. Předmětem čisté matematiky jsou formy prostoru a kvantitativní vztahy skutečného světa, tedy velmi reálná látka. Ze se tato látka jeví v nejvyšší abstraktní formě, může zakrýt jen povrchně její původ z vnějšího světa. Abychom však mohli tyto formy a vztahy zkoumat ryzí, musíme je úplně odloučit od jejich obsahu a ten jako lhostejný ponechat stranou; tak dostaneme body bez rozměrů, čáry bez tloušťky a šířky, „aa“ a „bb“ a „xx“ a „yy“, veličiny stálé a proměnné, a až zcela nakonec dojdeme k vlastním výtvorům a imaginacím rozumu, totiž k imaginárním veličinám. Také zdánlivé odvozování matematických veličin jedné z druhé nedokazuje jejich apriorní původ, nýbrž pouze jejich racionální souvislost. Než se došlo k myšlence odvodit *formu* válce z otáčení obdélníku okolo jedné z jeho stran, bylo nutno prozkoumat mnoho skutečných obdélníků a válců, byť v sebenedokonalejší formě. Jako všechny ostatní vědy, vznikla i matematika z *potřeb lidí*, z měření země a obsahu nádob, z počítání času a z mechaniky. Ale jako ve všech oborech myšlení, i tu se na jistém stupni vývoje zákony abstrahované ze skutečného světa odloučí od skutečného světa a postaví se proti němu jako něco samostatného, jako zákony pocházející z vnějška, podle nichž se má svět řídit; tak se to dalo ve společnosti a ve státě, tak a nejinak se později čistá matematika *aplikuje* na svět. ačkoliv je právě z tohoto světa převzata a představuje pouze část forem jeho složení — a právě *jen proto* je vůbec aplikovatelná.

Ale jako se pan Dühring domýšlí, že z matematických axiomů, „které podle čistě logické představy nejsou schopny zdůvodnění. ani ho nepotřebují“, může bez jakéhokoliv přispění zkušenosti odvodit celou čistou matematiku a aplikovat ji pak na svět. právě tak se domýšlí, že může nejprve vytvořit z hlavy základní formy bytí. jednoduché součásti všeho vědění, axiomy filosofie, z nich odvodit celou filosofii nebo schematiku světa a tuto svou

ústavu výsostně naoktrojovat přírodě a člověčenstvu. Avšak, žel, příroda se vůbec neskládá a lidstvo se skládá jen z nepatrné části z Manteuffelových Prušáků roku 1850¹⁹.

Matematické axiomy jsou výrazy nejvyšší skrovného myšlenkového obsahu, jež si matematika musí vypůjčit od logiky. Lze je redukovat na dva:

1. Celek je větší než část. Tato věta je čirá tautologie, ježto kvantitativně pojatá představa: část se předem vztahuje určitým způsobem k představě: celek, a to tak, že „část“ již napovídá, že kvantitativní „celek“ se skládá z několika kvantitativních „částí“. Jestliže to tak zvaný axiom výslovně konstatuje, nejsme ani o krok dále. Tuto tautologii je dokonce možno do jisté míry *dokázat*, řekneme-li: celek je to, co se skládá z více částí; část je to, co ve větším množství tvoří celek, je tedy část menší než celek — při čemž prázdnota opakování dává ještě silněji vyniknout prázdnotě obsahu.

2. Jestliže se dvě veličiny rovnají veličině třetí, rovnají se sobě navzájem. Tato poučka je, jak dokázal již Hegel, závěrem, za jehož správnost ručí logika, který je tedy dokázán, třebaš mimo čistou matematiku. Ostatní axiomy o rovnosti a nerovnosti jsou prostým laickým rozšířením tohoto závěru.

Tyto hubené poučky ani v matematice ani nikde jinde nevylákají psa od kamen. Abychom se dostali dále, musíme přibrat reálné vztahy, poměry a prostorové formy, které jsou převzaty ze skutečných těles. Představy čar, ploch, úhlů, mnohoúhelníků, krychlí, koulí atd. jsou vesměs vypůjčeny ze skutečnosti a je potřeba značné dávky naivní ideologie k tomu, abychom uvěřili matematikům, že první čára vznikla pohybem bodu v prostoru, první plocha pohybem čáry, první těleso pohybem plochy atd. Už sama řeč se proti tomu bouří. Matematická figura o třech rozměrech se jmenuje těleso, corpus solidum, tedy v latině dokonce hmatatelné těleso, má tedy jméno, které není nikterak vypůjčeno ze svobodné imaginace rozumu, nýbrž z hutné reality.

Ale k čemu všechna ta rozvláčnost? Když pan Dühring na stránce 42 a 43 zapěl nadšenou chválu na nezávislost čisté matematiky na světě zkušenosti, na její aprioritu, na její zabývání se vlastními volnými výtvary a imaginacemi rozumu, praví na stránce 63: „Snadno se totiž přehlédne, že ony matematické prvky (počet, velikost, čas, prostor a geometrický pohyb) jsou *ideální jen co do své formy... absolutní veličiny* jsou tudíž něco zcela *empirického*, ať už patří ke kterémukoliv druhu“..., ale „matematická schemata jsou schopna charakteristiky, *odloučené* od zkušenosti a přesto dostačující“, kterážto věta platí více méně o *každé* abstrakci, ale nedokazuje, že není abstrahována ze skutečnosti. V schematicke světa vznikla čistá matematika z čistého myšlení — v přírodní filosofii je čímsi zcela empirickým, co bylo vzato z vnějšího světa a potom od něho odloučeno. Komu tedy máme teď věřit?

IV SCHEMATIKA SVĚTA

¹⁹ Engels tu dělá ironickou narážku na pruskou ústavu, která byla po kontrarevolučním státním převratu krále Bedřicha Viléma IV. shora „darována“ a jejíhož zpracování se zúčastnil reakční ministr Manteuffel. (Pozn, red.)

„Všeobsaňlé bytí je *jediné*. Ve své soběstačnosti nemá nic vedle sebe nebo nad sebou. Přidružit k němu druhé bytí znamenalo by dělat z něho něco, čím není, totiž část nebo součást rozsáhlého celku. Když svou *jednotnou* myšlenku rozepneme jako rám, nemůže nic z toho, co se má do této myšlenkové *jednoty* vejít, podržet dvojílost. Ale této myšlenkové jednotě nemůže také nic ujít... Podstata všeho myšlení spočívá ve spojování prvků vědomí v jednotu... Je to jednotící bod shrnování, jímž povstal *nedělitelný pojem světa* a universum, jak ostatně již samo slovo říká, uznáváme za něco, v čem vše je sjednoceno v jakousi *jednotu*.“

Potud pan Dühring. Matematická metoda: „Každá otázka se má rozřešit *axiomaticky* na jednoduchých základních formách, jako by šlo o jednoduché... základní poučky matematické“ — tato metoda je zde aplikována po prvé.

„Všeobsaňlé bytí je *jediné*.“ Jestliže tautologie, totiž prosté opakování ve výroku toho, co již bylo vysloveno v podmětu, jestliže to tvoří axiom, pak tu máme takový axiom v nejryzejší podobě. V podmětu nám říká pan Dühring, že bytí vše obsahuje a ve výroku tvrdí neohroženě, že kromě něho nic není. Jaká kolosálně „soustavotvorná myšlenka“!

Opravdu soustavotvorná. Než pokročíme o šest řádek, změnil pan Dühring pomocí jednotné myšlenky *jedinost* bytí v jeho *jednotu*. Ježto podstata všeho myšlení spočívá ve sjednocování, je bytí, jakmile je myšleno, myšleno jako jednotné, pojem světa jako nedělitelný, a protože *myšlené* bytí, protože *pojem světa* je jednotný, je i skutečné bytí, skutečný svět takéž nedělitelnou jednotou. A tak „nemá onen svět již místa, jakmile duch se jednou naučil chápat bytí v jeho stejnorodé universalitě“.

To je přece válečné tažení, proti němuž úplně mizí Slavkov a Jena, Hradec Králové a Sedan. V několika větách, sotva na jedné stránce, jakmile jsme zmobilisovali první axiom, vyřídili jsme, odstranili a zničili již jakýkoliv onen svět, boha, andělské kůry, nebe, peklo a očistec i s nesmrtností duše.

Jak se dostaneme od jednosti bytí k jeho jednotě? Tím, že si je vůbec představíme. Jakmile rozepneme svou jednotnou myšlenku jako rám okolo něho, stává se jediné bytí v myšlenkách jednotným, myšlenkovou jednotou; neboť podstata *všeho* myšlení spočívá ve sjednocování prvků vědomí.

Tato poslední věta je prostě chybná. Především záleží myšlení právě tak v rozkládání předmětů vědomí v jejich prvky jako ve shrnování, sjednocování k sobě patřících prvků. Bez analýsy není syntézy. Za druhé může myšlení, nechce-li dělat kotrmelce, shrnovat, sjednocovat pouze ty prvky vědomí, v nichž, anebo v jejichž reálných pravzorech tato jednotka již *dříve existovala*. Jestliže do jednoty ssavec zahrnu kartáč na boty, nedostane proto ještě kartáč mléčné žlázy. Jednota bytí, po případě oprávněnost pojímat je myšlenkově jako jednotu, je tedy právě to, co mělo být dokázáno, a když nás pan Dühring ujišťuje, že si bytí myslí jednotně a ne snad dvojíte, neříká nám tím nic více než své nesměrodatné mínění.

Chceme-li jasně vylíčit jeho myšlenkový pochod, je takový: „Počínám s bytím. Myslím si tedy bytí. Myšlenka bytí je jednotná. Myšlení a bytí však spolu musí souhlasit, odpovídají si, „kryjí se“. Je tedy bytí i ve skutečnosti jednotné. Není tedy „onoho světa“. Kdyby byl pan Dühring mluvil takto nezahaleně, místo aby nám dával k lepšimu ono orakulum. byla by

bývala ideologie na bílé dni. Chtít z totožnosti myšlení a bytí dokazovat realitu nějakého výsledku myšlení, to byla právě jedna z nejšilenějších horečných fantasí — takového Hegela.

Spiritualistům by pan Dühring, i kdyby celé jeho dokazování bylo správné, neubral půdy ani píď. Spiritualisté mu odpovědí krátce: svět *je* i pro nás jednoduchý; rozštěpení na tento a na onen svět existuje pouze pro naše specificky pozemské dědičným hříchem zatížené stanovisko; samo o sobě, tj. v bohu, je veškeré bytí jednotné. I budou provázet pana Dühringa na jeho oblíbená jiná nebeská tělesa a ukáží mu jedno nebo více těles, kde nebylo žádného hříchu, kde tedy není protikladu mezi tímto a oním světem a jednota světa je požadavkem víry.

Nejkomičtější na tom je, že pan Dühring, aby dokázal neexistenci boha z pojmu bytí, používá ontologického důkazu pro jsooucnost boha. Tento důkaz zní: Myslíme-li si boha, myslíme si jej jako souhrn všech dokonalostí. Do souhrnu všech dokonalostí patří však především jsooucnost, neboť nejsoucí bytost je nutně nedokonalá. Musíme tedy k dokonalostem božím počítat také jsooucnost. Musí tedy bůh existovat. Právě tak rozumuje pan Dühring: Myslíme-li si bytí, myslíme si je jako *jeden* pojem. Co je shrnuto v *jednom* pojmu, je jednotné. Bytí by tedy neodpovídalo svému pojmu, kdyby nebylo jednotné. Musí tedy být jednotné. Tudiž není boha atd.

Mluvíme-li o *bytí* a *pouze* o bytí, může jednota spočívat jedině v tom, že všechny předměty, o něž jde — *jsou*, existují. V jednotě tohoto bytí a v žádné jiné jsou sloučeny a obecný výrok, že ony všechny *jsou*, nejenže jim nemůže dát žádné další, společné nebo nespolečné vlastnosti, nýbrž všechny jako takové prozatím vylučuje z úvahy. Neboť jakmile se třeba jen o milimetr vzdálíme od jednoduchého základního faktu, že všem těmto věcem je společné bytí, hned začnou vystupovat *rozdíly* těchto věcí — a o tom, spočívají-li tyto rozdíly v tom, že jedny jsou bílé a druhé černé, jedny živoucí a druhé neživé, jedny snad z tohoto a jiné z onoho světa, nemůžeme rozhodnout tím, že jim všem stejně připisujeme pouhou existenci.

Jednota světa nespočívá v jeho bytí. třeba jeho bytí je předpokladem jeho jednoty, neboť nejprve přece musí svět *být*, než může být *jeden*. Bytí je přece vůbec otevřená otázka za onou hranicí, kde končí náš obzor. Skutečná jednota světa spočívá v jeho materiálnosti, a ta není dokázána několika kejklířskými frázemi, nýbrž dlouhým a obtížným vývojem filosofie a přírodních věd.

Dále v textu. *Bytí*, o němž nás baví pan Dühring, „není ono pouhé bytí, které jsouc samo sobě rovno, postrádá prý jakéhokoliv zvláštního určení a ve skutečnosti je pouze odrazem myšlenkového *nic* čili nepřítomnosti myšlenky“. Teď však velmi brzy uvidíme, že svět páně Dühringův opravdu počíná bytím, které postrádá jakéhokoliv vnitřního rozlišení, jakéhokoliv pohybu a změny a je tedy vskutku pouze odrazem myšlenkového nic, tedy skutečným nic. Teprve z tohoto *bytí-nic* se vyvíjí nynější diferencovaný, měnivý stav světa, představující vývoj, *vznikání*; a teprve když jsme toto pochopili, dospíváme k tomu, že i za této stálé proměny „si udržíme pojem universálního bytí, rovného sobě samému“. Nyní tedy máme pojem bytí na vyšším stupni, kde v sobě zahrnuje trvání i proměnu, bytí i vznikání. Dospěvše sem, shledáme, že „rod a druh, vůbec obecné a zvláštní, jsou nejjednoduššími rozeznávacími prostředky, bez nichž nemůže být pochopeno uspořádání věcí“. To však jsou prostředky pro rozeznávání *kvality*; a když jsme pojednali o tomto, pokračujme: „proti rodům stojí pojem veličiny jakožto onoho stejnorodého, v němž není již nijakých rozdílů druhových; tj. od *kvality* přecházíme ke *kvantitě*, a ta je vždy „*měřitelná*“.

Srovnajme nyní toto „přísné dělení všeobecných schemat působení“ a jejich „vpravdě kritické stanovisko“ s nezáživnostmi, prázdnotami a horečnými fantasiemi takového Hegela. Shledáme, že Hegelova logika počíná bytím — jako pan Dühring; ukáže se, že toto bytí je *nic*, jako u pana Dühringa; že z tohoto bytí-*nic* se přejde ke *vznikání*, jehož výsledkem je *jsoucno*, tj. ona vyšší, naplněnější forma bytí — zcela jako u pana Dühringa. Jsoucno vede ke *kvalitě*, kvalita ke *kvantitě* — zcela jako u pana Dühringa. A aby žádný podstatný element nechyběl, vypráví nám pan Dühring při jiné příležitosti: „Z říše bezcitnosti vstupujeme do říše cítění, přese všechnu kvantitativní pozvolnost, pouze *kvalitativním skokem*, o němž... můžeme tvrdit, že se nesmírně liší od prosté gradace jedné a téže vlastnosti.“ To je docela Hegelova uzlová čára vztahů míry, kde prosté kvantitativní přibývání nebo ubývání na určitých uzlových bodech způsobuje *kvalitativní skok*, na příklad u ohřáté nebo ochlazené vody, kde hod varu a bod mrazu jsou uzly, na nichž se — za normálního tlaku — uskutečňuje skok do nového skupenství, kde se tedy kvantita zvrací v kvalitu.

Naše zkoumání se taktéž pokusilo proniknout až ke kořenům a jako kořen oněch hlubokých, ke kořenům jdoucích schemat nachází — „horečné fantasie“ takového Hegela, kategorie Hegelovy „Logiky“, první díl, nauka o bytí, v přísně starohegelovském „pořadí“ a takřka beze snahy o zastření plagiátu!

A nespokojen tím, že svému předchůdci, kterého pomluvil, jak nejlépe uměl, odcizil celou schematiku bytí, má pan Dühring tu smělost — když byl podal uvedený příklad zvratu kvantity skokem v kvalitu — aby napsal o Marxovi: „Jak komicky se na příklad vyjímá (Marxovo) odvolávání se na hegelovskou *konfusní mlhavou představu*, že *kvantita se zvrací v kvalitu*!“

Konfusní mlhavá představa! Kdo se tu zvrací a kdo se tu vyjímá komicky, pane Dühringu?

Všechny tyto krásné věčičky nejenže nejsou podle předpisu „axiomaticky vyřešeny“, nýbrž jsou jednoduše vneseny zvenčí, tj. z Hegelovy „Logiky“. A to tak, že v celé kapitole se nevyskytuje ani jedinkrát ani zdání vnitřní souvislosti, pokud není rovněž vypůjčeno z Hegela, a že to vše nakonec vyústí v bezobsažném rozumování o prostoru a čase, o trvání a proměně.

Od bytí přechází Hegel k podstatě, dialektice. Zde pojednává o určení reflexe, o jejích vnitřních *protikladech* a rozporech, jako na příklad pozitivní a negativní, přechází pak na *kausalitu* čili vztah příčiny a účinku, a končí *nutností*. Nejinak pan Dühring. Co Hegel nazývá naukou o podstatě, překládá pan Dühring: logické vlastnosti bytí. Tyto však spočívají především v „antagonismu sil“, v *protikladech*. Ale tento rozpor popírá pan Dühring radikálně; později se k tomuto tematů ještě vrátíme. Potom přechází ke *kausalitě* a od ní k *nutnosti*. Říká-li tedy pan Dühring o sobě: „My, kteří nefilosofujeme z *klece*“, pak asi myslí, že filosofuje v kleci, totiž v kleci hegelovského schematismu kategorií.

V FILOSOFIE PŘÍRODY. ČAS A PROSTOR

Přicházíme nyní k *přírodní filosofii*. Zde má pan Dühring opět všechny důvody k nespokojenosti se svými předchůdci. Přírodní filosofie „klesla tak hluboko, že se stala pustou, na nevědomosti založenou papoesií“ a „propadla prostituovanému filosofářství takového Schellinga a podobných chlapíků, velekněžsky kramařících s absolutnem a mystifikujících

veřejnost. Únava nás zachránila od těchto „nestvůrností“, ale posud ustoupila pouze „bezpáteřnosti“; „a co se týče širšího publika, je pro ně, jak známo, odchod většího šarlatána často jen příležitostí pro menšího, ale zkušeného nástupce, aby opakoval jeho produkce pod jinou firmou“. Přírodovědci sami pociťují málo „chuti k výletu do říše svět obepínajících idejí“ a dopouštějí se proto samých „rozplizlých ukvapeností“ na teoretickém poli. Zde je nezbytně třeba zjednat nápravu a na štěstí je tu pan Dühring.

Abychom správně ocenili tyto objevy o rozvoji světa v čase a jeho omezení v prostoru, musíme se vrátit k některým místům „schematiky světa“.

Bytí je připisována, rovněž v souhlase s Hegelem (Encyklopedie § 93), nekonečnost — Hegel to nazývá *špatnou* nekonečností — a nyní je tato nekonečnost zkoumána. „Nejzřejmější podoba nekonečnosti, kterou si lze myslit *bez rozporu*, je neomezené hromadění čísel v číselné řadě... Jako můžeme ke každému číslu přidat ještě další jednotku, aniž kdy vyčerpáme možnost dalšího počítání, tak se řadí i ke každému stavu bytí stav další a v neomezeném vytváření těchto stavů spočívá nekonečnost. Tato *přesně myšlená* nekonečnost má tedy rovněž jedinou základní formu s jediným směrem. I když je totiž pro naše myšlení lhostejno, navrhujeme-li opačný směr po hromadění stavů, je zpět postupující nekonečnost právě jen ukvapeným výtvozem představ. Protože by totiž ve skutečnosti musila být proběhnuta v *opačném* směru, měla by za sebou v každém ze svých stavů nekonečnou řadu čísel. Tím bychom se však dostali k nepřípustnému rozporu odpočítané nekonečné řady čísel, a tak se ukazuje protismyslným předpokládat ještě druhý směr nekonečnosti.“

První závěr, vyvozovaný z tohoto pojetí nekonečnosti, je, že sřetězení příčin a účinků ve světě musilo mít někdy počátek: „nekonečný počet příčin, které prý se již za sebou seřadily, je nemyslitelný již proto, že předpokládá nekonečný počet jako odpočítaný“. Tedy: *konečná příčina* je dokázána.

Druhý závěr je „zákon určitého počtu: hromadění totožných prvků nějakého reálného druhu samostatných objektů je myslitelné jen jako tvoření určitého počtu“. Nejen daný počet nebeských těles musí být v každém okamžiku sám o sobě určitý, ale i součet všech nejmenších samostatných částí hmoty, existujících ve světě. Tato nutnost je pravým důvodem, proč si nelze myslit žádnou složeninu bez atomů. Každá opravdová rozdělenost má vždy konečnou určitost a musí ji mít, nemá-li se dojít k rozporu odpočítaného nekonečného počtu. Z téhož důvodu nejenže dosavadní počet oběhů Země kol Slunce musí být určitý, třebas jej nelze udat, nýbrž všechny periodické přírodní děje musily mít nějaký počátek a všechno diferencování, všechny rozmanitosti přírody, které následují po sobě, nemusí mít kořen v nějakém *stavu sobě rovném*. Ten mohl bez rozporů existovat od věčnosti, ale i tato představa by byla vyloučena, kdyby se čas o sobě skládal z reálných částí a nebyl spíše libovolně dělen naším rozumem jen ideálním kladením možností. S reálným a v sobě rozdílným obsahem časovým se to má jinak; tato opravdová náplň času fakty rozlišitelně utvářenými a existenční formy tohoto oboru náleží právě pro svou rozlišitelnost k počítatelnému. Myslíme-li si stav, který je beze změny a ve své rovnosti sobě samému neposkytuje nijakých rozdílů posloupnosti, promění se i speciálnější pojem času v obecnější ideu bytí. Co má znamenat hromadění prázdného trvání, nedá se vůbec zjistit. — Potud pan Dühring. Zakládá si nemálo na významu těchto objevů. Nejprve doufá, že „aspoň nebudou ceněny jako pravda nepatrná“; později se však praví: „Vzpomeňme si na ony *nejvýš jednoduché* obraty, jimiž *jsme* pojmem nekonečnosti a jejich kritice dopomohli k *dosahu posud*

neznámému... prvky universálního pojetí prostoru a času, tak *jednoduše* utvářené nynějším zaostřením a prohloubením.“

My jsme dopomohli! Nynější prohloubení a zaostření! Kdo je to my a kdy se odehrává naše přítomnost? Kdo prohlubuje zaostřuje?

„These. Svět má počátek v čase a také co do prostoru je ohraničen.-Důkaz: Předpokládáme-li, že svět nemá počátku v čase, pak vlastně uplynula věčnost do každého daného okamžiku a tím i nekonečná řada za sebou následujících stavů věci ve světě. Avšak právě v lom spočívá nekonečnost řady, že nemůže být nikdy ukončena postupnou synthesesou. Je tedy nekonečná uplynulá řada světová nemožná a tím počátek světa nutnou podmínkou jeho existence, což mělo být dokázáno za první. Pokud se týká druhé části these, předpokládejme zase opak, pak bude svět nekonečným daným celkem věcí současně existujících. Avšak velikost množství, které není dáno uvnitř jistých hranic každého nazírání, si nemůžeme myslet jinak než synthesesou částí a celek takového množství jinak než dokončenou synthesesou anebo opětovným přidáváním jednotky k sobě samé. Tudíž, má-li být myšlen svět, vyplňující všechny prostory, jako celek, musila by se postupná synthesesa částí nekonečného světa pokládat za ukončenou, tj. musil by se nekonečný čas, nutný pro propočítávání všech současně existujících věcí, pokládat za uplynulý, což je nemožné. Nemůže proto nekonečný agregát skutečných věcí být pokládán za daný celek, tedy ani ne za daný *současně*. Svět není proto co do rozprostraněnosti v prostoru nekonečný, nýbrž je uzavřen do svých hranic, což mělo být (dokázáno za) druhé.“

Tyto věty jsou doslova otištěny ze známé knihy, která po první vyšla roku 1781 a má název „Kritika čistého rozumu“ od *Immanuela Kanta*, kde je každý může číst v prvním díle, druhém oddílu. druhé knize, druhé kapitole, druhém odstavci: První antinomie čistého rozumu. Panu Dühringovi patří pak jediná sláva, že nalepil na myšlenku vyslovenou Kantem *jméno*: zákon určitého počtu, a že učinil objev, že kdysi byla doba, kdy ještě nebylo času, kdy však už byl svět. Pro všechno ostatní, tedy pro všechno, co v páně Dühringově rozkladu má ještě trochu smyslu, je „my“ Immanuel Kant a „přítomnost“ je pouze pětadevadesát let stará. Jistě „nanejvýš jednoduché“! Podivuhodný „posud neznámý dosah“!

Jenže Kant nevydává své hořejší věty naprosto za vyřízené svým důkazem. Naopak; na další stránce tvrdí a dokazuje pravý opak: že svět nemá časově počátek a prostorově konec; a v to“ právě vidí Kant antinomii, neřešitelný rozpor, že jedno je právě tak dokazatelné jako druhé. Lidé menšího kalibru se snad trochu zamyslí nad tím, že takový „Kant“ zde našel nerozřešitelnou obtíž. Ne tak náš smělý výrobce „od základu zvláštních výsledků a názorů“: co mu z Kantovy antinomie může posloužit, bez váhání opíše a ostatek odhodí stranou.

Věc sama se rozřeší velmi jednoduše. Věčnost v čase, nekonečnost v prostoru spočívá již předem a podle prostého smyslu slova v tom, že nemá konce na *žádnou* stranu, ani dopředu ani dozadu, nahoru ani dolů, doprava ani doleva. Tato nekonečnost je zcela jiná než nekonečnost nekonečné řady, neboť ta počíná předem vždy jedničkou, vždy prvním členem. Nepoužitelnost této představy řady na náš předmět se ukáže ihned, jakmile ji aplikujeme na prostor. Nekonečná řada přeložená do prostorovosti je čára, vedená od určitého bodu určitým směrem do nekonečna. Je tím vyjádřena nekonečnost prostoru třebas jen zdaleka? Naopak, k pochopení rozměrů prostoru je zapotřebí šesti čar, vedených z tohoto jediného bodu v třikrát protilehlých směrech; a těchto rozměrů bychom podle toho měli šest. Kant

to pochopil tak dobře, že přenesl svou řadu čísel také jen nepřímou, oklikou na prostorovost světa. Pan Dühring nás však naproti tomu nutí k předpokládání šesti rozměrů v prostoru a hned nato nemá dosti slov rozhořčení pro matematický mysticismus Gaussův, který se nechtěl spokojit s obyčejnými třemi prostorovými rozměry.

Aplikována na čas, má čára anebo řada jednotek, nekonečná na obě strany, jistý obrazný smysl. Představíme-li si však čas jako čáru, počítanou od *jedničky* nebo vycházející z určitého *bodu*, říkáme tím předem, že čas má počátek: předpokládáme to, co právě máme dokázat. Dáváme nekonečnosti času jednostranný, polovičitý charakter; avšak jednostranná, rozpůlená nekonečnost je také rozpor sám v sobě, pravý opak „nekonečnosti myšlené bez rozporu“; tento rozpor překonáme, jen když přepokládáme, že jednička, od níž začínáme počítat řadu, onen bod, od něhož měříme čáru, je libovolná jednotka v řadě, libovolný bod na čáře a že je pro čáru nebo řadu lhostejné, kam je přeneseme.

Ale rozpor „odpočítané nekonečné řady čísel“? Budeme s to zkoumat jej blíže, jakmile nám pan Dühring ukáže ten „kumšt“, jak jej *odpočítat*. Dokáže-li od $-\infty$ (minus nekonečna) počítat po nulu, pak ať zase přijde. Je jasné, že ať začne počítat kdekoliv, zanechává za sebou nekonečnou řadu a spolu s ní i úkol, který má řešit. Ať jen obrátí svou vlastní nekonečnou řadu $1+2+3+4+1+2+3+4\dots$ a pokusí se od nekonečného konce zase počítat k jedné; je to zřejmě pokus člověka, který vůbec nevidí, oč jde. A nadto: tvrdí-li pan Dühring, že nekonečná řada uplynulého času je odpočítána, tvrdí tím, že čas má začátek; neboť jinak by vůbec nemohl začít „odpočítávat“. Podstrkuje tedy znovu jako předpoklad to, co má dokázat. Představa odpočítané nekonečné řady, jinými slovy celý-svět-obepínající Dühringův zákon určitého počtu je tedy *contradictio in adjecto*, obsahuje rozpor v sobě samém, a to *absurdní rozpor*.

Je jasné: nekonečnost, která má konec, ne však začátek, není o nic více ani o nic méně nekonečná než ta, která má začátek, ale nemá konec. Seběmenší dialektické pochopení věci by bylo musilo panu Dühringovi říci, že počátek a konec nutně patří k sobě jako severní a jižní pól a že vynechá-li se konec, stane se právě začátek koncem — *jedním* koncem, který má řada, a naopak. Celý klam by byl nemožný bez matematického obyčeje operovat s nekonečnými řadami. Protože v matematice se musí vycházet z určitého, konečného, aby se došlo k neurčitému, nekonečnému, musí všechny matematické řady, kladné nebo záporné, počínat od jedné, jinak s nimi nelze počítat. Avšak ideální potřeba matematikova je daleka toho, aby byla závazným zákonem pro. reálný svět.

Ostatně pan Dühring nikdy nedokáže myslit si skutečnou nekonečnost bez rozporu. Nekonečnost je rozpor a plná rozporů. Rozpor je již to, že nekonečnost se skládá ze samých konečností, a přece je tomu tak. Ohraničenost materiálního světa vede k rozporům neméně než jeho neohraničenost a každý pokus o odstranění těchto rozporů vede, jak jsme viděli, k novým a horším rozporům. Právě *proto*, že nekonečnost je rozpor, je nekonečným, v čase a prostoru bez konce se rozvíjejícím procesem. Zrušení rozporu by bylo koncem nekonečnosti. To pochopil zcela správně již Hegel a proto častuje pány, kteří o tomto rozporu hloubají, zaslouženým opovržením.

Pojďme dále. Nuže, čas měl počátek. Co bylo před tímto počátkem? Svět ve stavu sobě samému rovném, nezměnitelném. A protože v tomto stavu nenásledují žádné změny za sebou, mění se též speciálnější pojem času v obecnější ideu *bytí*. Předně nám není vůbec nic po tom, jaké pojmy se mění v hlavě pana Dühringa. Nejde o *pojem času*, nýbrž o *skutečný*

čas, jehož se pan Dühring tak snadno nezbaví. Za druhé: i kdyby se pojem času sebevíce změnil v obecnější ideu bytí, nedostali bychom se tím ani o krok dále. Neboť základní formy všeho bytí jsou prostor a čas, a bytí mimo čas je právě tak veliký nesmysl jako bytí mimo prostor. Hegelovské „bytí minuvší bez času“ a novoschellingovské „předvěčné (unvordenlich) bytí“ jsou racionální představy ve srovnání s tímto bytím mimo čas. Proto také přistupuje pan Dühring velmi ostražitě k dílu: vlastně je to snad čas, ale takový, který vlastně nemůžeme nazývat časem; čas přece sám o sobě se neskládá z reálných částí a je libovolně dělen jen naším rozumem — jen skutečné vyplnění času rozlišitelnými fakty patří k počítatelnému — co pak má znamenat hromadění prázdného trvání, to si nelze představit. Co má znamenat toto hromadění, je zde zcela lhostejné: jde o to, zda svět ve stavu zde předpokládaném trvá, zda prodělavá trvání v čase. Že z měření lakového bezobsažného trvání nic nevzejde, právě tak jako z bezúčelného a bezcílného měření v prázdném prostoru, víme už dávno a Hegel právě pro nudnost tohoto počínání nazývá tuto nekonečnost *špatnou*. Podle pana Dühringa existuje čas jen změnou, nikoliv změna v čase a časem. Právě proto, že se čas liší od změny a že je na ní nezávislý, můžeme jej měřit změnou, neboť k měření patří vždy něco odlišného od toho, co má být měřeno. A čas, v němž se neděje žádné poznatelné změny, je dalek toho, aby *nebyl* časem: je to spíše *čistý*, žádnými cizími přímíšeninami nezatížený, tedy pravý čas, čas *jako takový*. Vskutku, chceme-li pochopit pojem času v celé jeho čistotě, zbavený všech cizích a nepatřičných přímíšenin, jsme nuceni odložit všechny ty různé události, které se vedle sebe a za sebou v čase dějí, jako sem nepatřící a tak si představit čas, v němž se nic neděje. Nenechali jsme takto zaniknout pojem času v obecnější ideji bytí, nýbrž došli jsme tím teprve k čistému pojmu času.

Všechny tyto rozpory a nemožnosti jsou však ještě pouhou hračkou proti zmatku, do něhož se pan Dühring dostává svým počátečním stavem světa, rovným sobě samému. Byl-li svět jednou ve stavu, za něhož se v něm nedály absolutně žádné změny, jak mohl přejít z tohoto stavu ke změně? To, co je absolutně beze změn, a nadto, bylo-li to v tomto stavu od věčnosti, nikterak nemůže z tohoto stavu samo sebou vyjít a přejít ve stav pohybu a změny. Musil tedy zvenčí, z vně světa přijít první popud, který jej uvedl v pohyb. „První popud“ je však, jak známo, jen jiný výraz pro boha. Boha a onen svět, které pan Dühring podle svého předstírání tak krásně odpravil ve své schematicke světa, to obojí přenáší, zaostřené a prohloubené, zase sám do přírodní filosofie.

Dále. Pan Dühring praví: „Kde se veličina týká trvalého prvku bytí, zůstane ve své určitosti nezměněna. To platí... o hmotě a o mechanické síle.“ První věta skýtá, mimochodem, vzácný příklad axiomaticko-tautologické velkohubosti páně Dühringovy: Kde se veličina nemění, tam zůstává touž. Tedy množství mechanické síly, která jednou ve světě je, zůstává věčně totéž. Nehledíme k tomu, že pokud je to správné, věděl a pověděl to ve filosofii už skoro před třemi sty lety Descartes a v přírodní vědě panuje již dvacet let všeobecně poučka o zachování síly; a pan Dühring, omeziv ji na *mechanickou* sílu, nijak ji tím nezlepšil. Kde však byla mechanická síla za dob neměnného stavu? Na tuto otázku nám pan Dühring tvrdošíjně odpírá jakoukoliv odpověď.

Kde, pane Dühringu, byla tehdy ona mechanická síla, zůstávající věčně sobě rovnou, a co poháněla? Odpověď: „Původní stav všehomíra, nebo přesněji řečeno neměnného a žádné časové hromadění změn neobsahujícího bytí hmoty, toť otázka, kterou může odmítnout jedině rozum, který by v sebemrzačení své vlastní tvořivosti viděl vrchol moudrosti.“ — Tedy: Buď přijmete bez rozmyšlení můj neměnný prastav, anebo já, plodný Evžen Dühring, vás prohlásím

za duševní eunuchy. To snad leckoho odstraší. My, kteří jsme už viděli několik příkladů plodnosti pana Dühringa, můžeme si dovolit ponechat zatím elegantní nadávku bez odpovědi a otázat se ještě jednou: Ale, pane Dühringu, nebylo by libo říci nám, jak je to s mechanickou silou?

Pan Dühning se hned dostane do rozpaků. Vskutku, koktá, „absolutní totožnost onoho počátečního mezního stavu neposkytuje sama o sobě žádný princip přechodu. Avšak vzpomeňme si, že v zásadě stejně se dalo každému nejmenšímu novému článku v dobře nám známém sřetězení jsoucna. Kdo chce tedy v tomto případě činit potíže, ať si dá pozor, aby se jich nedopustil při méně patrných příležitostech. Kromě- toho je dána možnost zapojení pozvolně odstupňovaných mezistavů, a tím most stálosti, aby se dospělo zpátky až k zániku měnivosti. Čistě pojmově arci tato stálost nepomůže přes hlavní myšlenku, ale je nám základní formou veškeré zákonitosti a všelikého jinak známého přechodu, takže máme právo použít jí také jako prostředníka mezi onou první rovnováhou a jejím porušením. Kdybychom si však myslili onu tak říkajíc(!) nehybnou rovnováhu podle pojmů, které se v naší dnešní mechanice bez zvláštního pozastavení (!) připouštějí, nedalo by se vůbec udat, jak by hmota mohla dospět k měnivosti“. Avšak kromě mechaniky těles existuje prý ještě přeměna pohybu těles v pohyb nejmenších částic, ale jak k němu dochází, „pro to dosud nemáme žádný obecný princip, i nesmíme se divit, jestliže tyto pochody zabíhají poněkud do *temnoty*“.

To je vše, co pan Dühning může říci. A skutečně, musili bychom spatřovat vrchol moudrosti nejen v sebezrazení tvořivosti, nýbrž i ve slepé víře, kdybychom se chtěli dát odbýt těmito opravdu ubohými vytáčkami a planými řečmi. Ze sebe samé, to pan Dühning doznává, nemůže absolutní totožnost dospět ke změně. Není prostředku, pomocí něhož by absolutní rovnováha ze sebe samé přešla v pohyb. Co tedy zbývá? Tři falešné a ubohé vytáčky.

Za prvé: je prý stejně těžké dokázat v dobře nám známém sřetězení jsoucna přechod od každého sebemenšího článku k následujícímu. — Zdá se, že pan Dühning pokládá své čtenáře za nemluvňata. Důkaz jednotlivých přechodů a souvislostí nejmenších článků v sřetězení jsoucna tvoří právě obsah přírodovědy, a jestliže to při tom někde vázne, pak nikoho, ani pana Dühringa, nenapadne vysvětlovat nastalý pohyb z ničeho, nýbrž vždycky jen z přenášení, přeměny nebo pokračování nějakého předchozího pohybu. Zde však jde podle doznání o to, dát vzniknout pohybu z nehybnosti, tedy z *ničeho*.

Za druhé tu máme ten „most stálosti“. Ten nám arci nepomůže čistě pojmově z těchto obtíží, přece však jen máme právo *použít* ho jako prostředníka mezi nehybností a pohybem. Žel, spočívá stálost nehybnosti v *nepohybování* se; jak tím tedy má být vytvořen pohyb, zůstává tajemnější než kdykoli jindy. A kdyby pan Dühning svůj přechod z neexistence pohybu k universálnímu pohybu rozložil v sebemenší, nekonečně malé částičky a přiřkl mu sebedelší trvání, nedostali bychom se ještě ani o desetitisícinu milimetru s místa. Z ničeho se zkrátka nemůžeme bez tvůrčího aktu dostat k něčemu, i kdyby toto něco bylo tak malé jako matematický diferenciál. Most stálosti tedy není ani oslí lávkou²⁰, je schůdný jen pro pana Dühringa.

Za třetí: Pokud platí dnešní mechanika, a ta je podle pana Dühringa jednou z nejpodstatnějších pák pro rozvoj myšlení, nelze vůbec udat, jak se dostaneme od nehybnosti

²⁰ V orig. slovní hříčka: „Eselbrücke“ — „oslí lavice“. (Pozn. red.)

k pohybu. Avšak mechanická teorie tepla nám ukazuje, že pohyb mas se za jistých okolností mění v molekulární pohyb (ač i zde vzniká pohyb z jiného pohybu, nikdy však z nehybnosti), a to. naznačuje nesměle pan Dühring, mohlo by se snad stát mostem mezi přísně statickým (rovnovážným) a dynamickým (pohybujícím se). Avšak tyto jevy zabíhají „poněkud do temnoty“ A v této temnotě nás pan Dühring nechává trčet.

Tam jsme se dostali se vším prohloubením a zaostřením, že se prohlubujeme stále hlouběji do stále zaostřenějšího nesmyslu a konečně přistaneme, kde musíme nutně přistat — „v temnotě“. To však panu Dühringovi nikterak nevadí. Hned na následující stránce si dovoluje tvrdit, že „dovedl pojem trvání rovného sobě samému vybavit reálným obsahem bezprostředně z chování se hmoty a *mechanických sil*“. A tento člověk označuje jiné lidi za „šarlatány“!

Na štěstí nám při všem tomto bezradném bloudění a zmatku „v temnotě“ zbývá ještě útěcha, a ta ovšem pozvedá mysl: „Matematika obyvatel jiných nebeských těles nemůže spočívat na jiných axiomech než na našich!“

VI FILOSOFIE PŘÍRODY. KOSMOGONIE, FYSIKA, CHEMIE

V dalším výkladu přijdeme k teoriím o tom, jakým způsobem vznikl nynější svět. Stav universálního rozptýlení hmoty prý byl představou, z níž vycházeli již ionští filosofové, od Kanta však hrála hypotéza pramlhoviny novou úlohu, při níž gravitace a sálání tepla umožnily pozvolné tvoření jednotlivých pevných nebeských těles. Mechanická teorie tepla naší doby prý dovoluje usuzovat mnohem určitěji na dřívější stavy všehomíra. Při tom všem může „stav plynného rozptýlení být východiskem pro vážné vývody jen tehdy, dovedeme-li předem určitěji označit mechanickou soustavu v něm danou. Jinak zůstává nejen myšlenka vskutku nanejvýš mlhavou, nýbrž původní mlha se také skutečně stává s pokrokem vývodů vždy hustší a neproniknutelnější... — zatím zůstává ještě všechno v neurčitosti a beztvárnosti blíže nedefinovatelné ideje diffuse“, a tak máme „o tomto plynném vesmíru jen nanejvýš vzdušnou koncepci“.

Kantova teorie o vzniku všech nynějších nebeských těles z vířících mlhovin byla největším pokrokem, který učinila astronomie od Koperníka. Po prvé byla otřesena představa, jako by příroda neměla dějin v čase. Až do té doby platilo, že nebeská tělesa setrvávají v drahách a stavech od počátku stejných; a byť i na jednotlivých nebeských tělesech organické bytosti vymřely, přece rody a druhy platily za neměnné. Příroda byla sice zřejmě ve stálém pohybu, ale tento pohyb se jevil jako neustálé opakování týchž pochodů. Do této představy, zcela odpovídající metafysickému způsobu myšlení, učinil Kant první trhlinu, a to tak vědeckým způsobem, že většina jeho argumentů má platnost i dnes. Kantova teorie je ovšem posud, přísně vzato, hypotézou²¹. Ale ničím víc není až do dneška ani Koperníkova světová soustava a po spektroskopických důkazech žhavých mlhovin na hvězdné obloze, které zcela

²¹ O Koperníkově soustavě praví Engels ve svém spise „Ludvík Feuerbach“ roku 1888 toto: „Koperníkova sluneční soustava byla po tři sta let hypotézou, nanejvýš pravděpodobnou, nicméně však hypotézou. Když pak Leverrier na základě dat, daných touto soustavou, nejen vypočítal, že musí existovat ještě jedna dosud neznámá planeta, nýbrž určil její místo ve vesmíru a když potom Galle skutečně tuto planetu našel, byla Koperníkova soustava dokázána.“ Viz B. Engels: „Ludvík Feuerbach“, Svoboda – Praha 1949, str. 20. (Pozn. red.)

vyvracejí všechny námitky, zmlkla vědecká oposice proti Kantově teorii. Ani pan Dühring nemůže svést svou světovou konstrukci bez takového mlžného stadia, zato se však mstí tím, že požaduje, aby mu byla ukázána mechanická soustava, daná v tomto mlžném stavu, a protože to není možné, obmýšlí tento mlžný stav snižujícími přívlastky všeho druhu. Dnešní věda bohužel nemůže popsat tuto soustavu ke spokojenosti páně Dühringově. Právě tak nedovede odpovědět na mnohé jiné otázky. Na otázku: proč nemají žáby ocas? může posud odpovědět jen: protože jej ztratily. Kdybychom se však rozhorlili a řekli, že to všechno je ve stavu neurčitosti a beztvárnosti blíže nedefinovatelné ideje ztráty a že je to nejvyšší vzdušná koncepce, nedostali bychom se s takovým použitím morálky na přírodovědu ani o krok dále. Podobné projevy nevole a nelibosti je možno uplatnit vždy a všude, a právě proto nejsou nikdy a nikde nic platné. Kdo brání panu Dühringovi, aby sám objevil mechanickou soustavu pramlhoviny?

Na štěstí se nyní dovídáme, že Kantova mlhovina „zdaleka se nekryje se zcela totožným stavem světového prostředí, čili jinak vyjádřeno, se stavem hmoty rovným sobě samému“. Opravdové štěstí pro Kanta, který se dovedl spokojit tím, že našel zpětnou cestu od neexistujících nebeských těles k mlžné kouli, a který ani nesnil o stavu hmoty rovném sobě samému. Mimochodem řečeno, když se v dnešní přírodovědě nazývá Kantova mlžná koule pramlhovinou. Je to samozřejmě třeba brát jen relativně. Pramlhovinou je jednak jakožto původ existujících nebeských těles, jednak jako nejranější forma hmoty, k níž doposud můžeme jít zpět. A to naprosto nevylučuje, nýbrž spíše podmiňuje předpoklad, že hmota prodělala před pramlhovinou nekonečnou řadu jiných forem.

Pan Dühring tu vidí pro sebe výhodu. Kde my spolu s vědou zůstáváme prozatím stál u prozatímní pramlhoviny, pomáhá mu jeho věda věd mnohem dále nazpět k onomu „stavu světového prostředí, který se nedá pochopit ani jako čistě statický, v dnešním smyslu představy, ani jako dynamický“, který se tedy vůbec — „nedá pochopit. Jednota hmoty a mechanické síly, kterou nazýváme světovým prostředím, je tak říkajíc logicky reálnou formulí pro označení jedině sobě rovného stavu hmoty jako předpokladu všech spočitatelných stadií vývojových“.

Zřejmě se ještě dlouho nezbavíme prastavu hmoty rovné jedině sobě. Zde je označován jako jednota hmoty a mechanické síly a ta jako logicky reálná formule atd. Jakmile tedy přestane jednota hmoty a mechanické síly, počne pohyb.

Logicky reálná formule není nic než bezmocný pokus učinit Hegelovy kategorie „o sobě“ a „pro sebe“ použitelnými pro filosofii skutečnosti. V kategorii „o sobě“ spočívá u Hegela původní totožnost nevyvinutých protikladů, skrytých v nějaké věci. ději, pojmu; v kategorii „pro sebe“ dochází k rozlišení a odloučení těchto skrytých prvků a jejich srážka se začíná. Máme si tedy představovat nehybný prastav jako jednotu hmoty a mechanické síly a přechod k pohybu jako odloučení a protiklad obou. Tím jsme nezískali důkaz reality onoho fantastického prastavu, nýbrž jedině tolik, že jej můžeme pojmut do hegelovské kategorie „o sobě“ a jeho rovněž fantastický konec do kategorie „pro sebe“. Hegele, pomoz!

Hmota, říká pan Dühring, je nositelem všeho skutečna; pak nemůže být mechanické síly mimo hmotu. Mechanická síla je dále stavem hmoty. V prastavu pak, v němž se nic nedálo, byly hmota a její stav, mechanická síla — jedno. Později, když se něco počalo dít, musil se asi stav od hmoty rozrůznit. Máme se tedy dát odbýt takovými mystickými frázemi a ujišťováním,

že sobě samému rovný stav nebyl ani statický, ani dynamický, ani v rovnováze, ani v pohybu. Stále ještě nevíme, kde byla mechanická síla v onom stavu a jak se máme dostat bez popudu z vnějška, tj. bez boha, od naprosté nehybnosti k pohybu.

Před panem Dühringem mluvili materialisté o hmotě a pohybu. On redukuje pohyb na mechanickou sílu jako jeho prý základní formu a tím si znemožňuje pochopení skutečné souvislosti mezi hmotou a pohybem, která byla ostatně nejasná i všem dřívějším materialistům. A přece je věc dosti jednoduchá. *Pohyb je způsob existence hmoty*. Nikdy a nikde nebylo, ani nemůže být hmoty bez pohybu. Pohyb ve světovém prostoru, mechanický pohyb menších mas na jednotlivých nebeských tělesech, molekulární kmity, jako teplo nebo jako elektrické nebo magnetické proudění, chemický rozklad a slučování, organický život — v té či oné z těchto forem pohybu anebo v několika zároveň je každý atom látky světa v každém daném okamžiku. Všechn klid, všechna rovnováha je pouze relativní, má smysl jen vzhledem k té neb oné určité formě pohybu. Těleso může na příklad být na zemi v mechanické rovnováze, mechanicky v klidu; to mu nikterak nevádí, aby se účastnilo pohybu země, jakož i s ní pohybu celé sluneční soustavy, právě tak jako to nebrání jeho nejmenším fyzikálním částicím, aby konaly své kmity podmíněné teplotou, nebo jeho atomům, aby prodělávaly chemický pochod. Hmota bez pohybu je právě tak nemyslitelná jako pohyb bez hmoty. Pohyb je tedy právě lak nestvořitelný a nezničitelný jako hmota sama; což starší filosofie (Descartes) vyjadřuje tak, že kvantita pohybu existujícího ve světě je vždy táž. Pohyb tedy nemůže být stvořen, může být jen přenášen. Když se pohyb přenáší s jednoho tělesa na druhé, můžeme jej, pokud se přenáší, pokud je aktivní, považovat za příčinu pohybu; jakmile je přenesen, je pasivní. Tento aktivní pohyb nazýváme *silou*, pasivní *projevem síly*. Je tedy nad slunce jasnější, že síla je právě tak velká jako její projev, protože v obou se uplatňuje *týž* pohyb.

Nehybný stav hmoty jeví se pak jako jedna z nejprázdnějších a nejnechutnějších představ, jako čiročirá „horečná fantasie“. Abychom tam dospěli, musíme si představit relativně mechanickou rovnováhu, v níž může být těleso na této zemi, jako absolutní klid a potom ji přenést na celý vesmír. To se arci ulehčí, redukuje-li universální pohyb na pouhou mechanickou sílu. A pak poskytuje omezení pohybu na pouhou mechanickou sílu ještě tu výhodu, že si můžeme představit sílu jako nehybnou, vázanou, tedy v lom okamžiku neúčinnou. Jestliže totiž přenášení pohybu, které se často vyskytuje, je poněkud spleťtější pochod, k němuž náleží různé střední články, pak můžeme přesunout skutečné přenesení na libovolný okamžik tím, že vynecháme poslední článek řetězu. Tak na příklad, když nabíjíme ručnici a vyhradíme si okamžik, kdy stisknutím spouště má dojít k výstřelu, přenesení to pohybu uvolněného spálením prachu. Můžeme si tedy představit, že za nehybného, sobě samému rovného stavu byla hmota nabíla silou, a to, zdá se, rozuměl i pan Dühring pod jednotou hmoty a mechanické síly, rozuměl-li jí vůbec něco. Tato představa je protismyslná, protože na vesmír přenáší — jakožto absolutní — stav, který je svou povahou relativní a jemuž tedy může být současně podrobena jen *část* hmoty. Nepřihlížíme-li však k tomu, zůstává stále ještě obtíž vysvětlení, jak přišel svět k tomu, že byl nabit, když se dnes přece ručnice nenabíjejí samy, a za druhé, čím prst pak stiskl spoušť? Ať se kroutíme a obracíme jak chceme, dojdeme pod vedením páně Dühringovým vždy znovu k prstu božímu.

Od astronomie přechází náš filosof skutečnosti k mechanice a fyzice a stěžuje si, že se mechanická teorie tepla nedostala za jeden lidský věk od svého objevení podstatně dále, než kam ji sám postupně dovedl Robert Mayer. Kromě toho je prý celá věc ještě velmi temná;

musíme „vždy znovu připomínat, že se stavy pohybu hmoty jsou dány i statické vztahy, a ty že se nedají měřit mechanickou prací... Když jsme dříve nazvali přírodu velkou dělnicí a nyní bereme přísně tento výraz, musíme ještě dodat, že stavy rovné sobě samým a klidné vztahy nerepresentují mechanickou práci. Chybí nám tedy zase most od statického k dynamickému, a zůstalo-li tak zvané latentní teplo pro teorii doposud kamenem úrazu, musíme uznat i zde nedostatek, který by se měl nejméně popírat při jejím uplatnění na vesmír“.

Celé toto orakulovité povídání není zase ničím než výplodem špatného svědomí, které velmi dobře cílí, že se svým tvořením pohybu z absolutní nehybnosti nezachranitelně zaběhlo, a přece se stydí apelovat na jediného zachránce, totiž na stvořitele nebes i země. Když dokonce ani v mechanice, včetně mechaniky tepelné, nemůže být nalezen most od statického k dynamickému, od rovnováhy k pohybu, jak by mohl být pan D povinen najít most od svého nehybného stavu k pohybu? A tím by se šťastně dostal z nesnází.

V obyčejné mechanice je mostem od statického k dynamickému — náraz zvenčí. Když se kámen o váze jednoho centu zvedne do výše deseti metrů a volně zavěsí, takže tam zůstane viset ve stavu sobě samému rovném a v klidné poloze, musili bychom se obracet k obecenstvu skládajícímu se z nemluvňat, abychom mohli tvrdit, že nynější poloha kamene nerepresentuje žádnou mechanickou práci, nebo že jeho vzdálenost od dřívější polohy nelze měřit mechanickou prací. Každý kolemjdoucí vysvětlí panu Dühringovi bez námahy, že kámen se naprosto nedostal tam nahoru na provaz sám sebou, a kterákoliv učebnice mechaniky mu může říci, že nechá-li kámen zase spadnout, vykoná právě tolik mechanické práce, kolik bylo zapotřebí k jeho vyzvednutí do výše deseti metrů. I ten pouhý fakt, že kámen nahoře visí, representuje mechanickou práci, neboť zůstane-li viset dosti dlouho, přetrhne se provaz, jakmile se chemickým rozkladem stane nedosti pevným, aby kámen unesl. Na takovéto jednoduché základní formy, abychom mluvili s panem Dühringem, lze však redukovat všechny mechanické pochody, a dosud se nenarodil inženýr, který by nedovedl najít most od statického k dynamickému, pokud má k dispozici dostatečný náraz.

Je ovšem tvrdým oříškem a hořkou pilulkou pro našeho metafysika, že pohyb má být měřen svým opakem, klidem. To je křiklavý *rozpor* a každý rozpor je podle pana Dühringa *protismyslem*²². Nicméně je fakt, že visící kámen representuje svou vahou a svou vzdáleností od země přesně měřitelné a různým způsobem, na příklad přímým pádem, klouzáním po nakloněné ploše, otáčením hřídele, libovolně upotřebitelné množství mechanického pohybu a nabitá ručnice rovněž. Dialektickému pojetí nečiní vyjadřitelnost pohybu jeho opakem, klidem, naprosto žádných obtíží. Pro ně je celý protiklad, jak jsme viděli, jen relativní; absolutního klidu, naprosté rovnováhy není. Jednotlivý pohyb směřuje k rovnováze, celkový pohyb zase rovnováhu ruší. Tak jsou klid a rovnováha, kde se vyskytnou, výsledkem omezeného pohybu a je samozřejmé, že tento pohyb je svým výsledkem měřitelný, jím vyjadřitelný a jím v té nebo oné formě znovu proveditelný. S takovýmto jednoduchým podáním věci se však pan Dühring nemůže spokojit. Jako dobrý metafysik udělá mezi pohybem a rovnováhou nejprve zející trhlinu, která ve skutečnosti neexistuje, a pak se diví, nemůže-li najít most přes tuto trhlinu vlastní výroby. Mohl by právě tak vsednout

²² V originále nepřeložitelná slovní hříčka: Widerspruch — rozpor, Widersinn — protismysl, nesmysl. (Pozn. red.)

na svou metafysickou Rosinantu²³ a honit Kantovu „věc o sobě“, protože to jediné to jest, co konec konců vězí za tímto neobjevitelným mostem.

Ale jak je tomu s mechanickou teorií tepla a vázaným čili latentním teplem, které pro tuto teorii zůstalo „kamenem úrazu“?

Jestliže libru ledu o teplotě bodu mrazu při normálním vzdušném tlaku přeměníme teplem v libru vody o téže teplotě, vymizí množství tepla, které by stačilo tutéž libru vody ohřát s 0° na 79.4 stupně stoupňového teploměru, anebo 79,4 libry vody zahřát o jeden stupeň. Zahřejeme-li tuto libru vody na bod varu, tedy o 100°, a nyní přeměníme v páru o 100°, vymizí, než se poslední voda přemění v páru, skoro sedmkrát větší množství tepla, které by stačilo ke zvýšení teploty 537.2 libry vody o jeden stupeň. Toto zmizelé teplo se jmenuje *vázané*. Změní-li se pára ochlazením opět ve vodu a voda opět v led, *uvolní* se opět totéž množství tepla, jež bylo dříve vázáno, tj. stane se jako teplo citelným a měřitelným. Toto uvolňování tepla při srážení páry a při mrznutí vody je příčinou, že pára ochlazená na 100° se zvolna mění ve vodu a že masa vody o teplotě bodu mrazu se jen velmi pomalu mění v led. To jsou fakta. Nyní se ptáme: co je s teplem, pokud je vázáno?

Mechanická teorie tepla, podle níž záleží teplo ve větších nebo menších — podle teploty a skupenství — kmitech nejmenších fyzikálně činných částíček (molekul) tělesa, v kmitech, které se za určitých podmínek mohou změnit v kteroukoliv jinou formu pohybu, vysvětluje to tím, že zmizelé teplo vykonalo práci, změnilo se v práci. Při tání ledu přestává úzká pevná vzájemná spojitost jednotlivých molekul a mění se ve volné rozložení vzájemně se dotýkajících částic; při vypařování vody za bodu varu nastal stav, v němž jednotlivé molekuly nevykonávají na sebe navzájem znatelný vliv a působením tepla se dokonce rozlétají všemi směry. Je tedy jasné, že jednotlivé molekuly tělesa v plynném skupenství jsou obdařeny daleko větší energií než ve skupenství kapalném a v kapalném zase větší než v tuhém. Vázané teplo se tedy neztratilo, prostě se změnilo a přijalo formu molekulárního napětí. Jakmile přestane podmínka, za níž mohou jednotlivé molekuly zachovávat tuto absolutní nebo relativní volnost vůči sobě, jakmile totiž klesne teplota pod minimum 100°, po případě pod 0°, uvolní se toto napětí, molekuly se tlačí proti sobě s touž silou, s jakou se dříve od sebe trhaly, a tato síla zmizí, ale jen proto, aby se znovu objevila jako teplo, a to jako přesně totéž množství tepla, které bylo dříve vázáno. Toto vysvětlení je ovšem hypotéza jako celá mechanická teorie tepla, neboť dosud nikdy nikdo neviděl molekulu, dokonce už ne kmitající molekulu. Je proto jisté plna nedostatků jako celá tato dosud velmi mladá teorie, ale aspoň dovede vysvětlit pochod, aniž se nějak dostane do rozporu s nezníčitelností a nestvořitelností pohybu, a dovede dokonce přesně vysvětlit, co se děje s teplem za jeho proměny. Latentní čili vázané teplo není tedy kamenem úrazu pro mechanickou teorii tepla. Naopak, tato teorie po prvé dovede racionálně vysvětlit tento pochod, obtíž může vzniknout nanejvýš z toho, že fyzikové označují i nadále teplo změněné v jinou formu molekulární energie zastaralým a již nevhodným výrazem „vázané“.

Representují tedy ony jediné sobě rovné stavy a klidné vztahy tuhého, kapalného a plynného skupenství mechanickou práci, pokud je mechanická práce mírou tepla. Pevná kůra zemská stejně jako voda oceánu representují ve svém nynějším skupenství zcela určité množství uvolněného tepla, kterému zřejmě odpovídá stejně určité kvantum mechanické síly.

²³ Kůň „rytíře smutné postavy“, Don Quichota, v Cervantesově románě „Don Quichot“. (Pozn. red.)

Při přechodu plynné koule, z níž povstala země, v kapalně a později v převážně tuhé skupenství bylo vyzářeno určité množství molekulární energie do světového prostoru jako teplo. Nesnáz, o níž pan Dühring tajemně šeptá, tedy neexistuje; a i když při aplikaci této teorie na vesmír snad narazíme na nedostatky a mezery — zaviněné našimi nedokonalými prostředky poznání — ale nikde na teoreticky nepřekonatelné překážky. Mostem od statického k dynamickému je i zde náraz zvenčí — ochlazení nebo ohřátí, vyvolané druhými tělesy, která působí na předmět v rovnováze. Čím dále se dostáváme v této dühringovské přírodní filosofii, tím nemožnějšími se jeví všechny pokusy vysvětlit pohyb z nehybnosti anebo najít most, po němž čistě statické, nehybné, může ze *sebe sama* přejít v dynamické, v pohyb.

Tím bychom se na čas šťastně zbavili jedině sobě rovného prastavu. Pan Dühring přechází k chemii a odhaluje nám při této příležitosti tři zákony stálosti přírody, získané dosud filosofií skutečnosti; jsou to:

1. Množství celkové hmoty, 2. jednoduchých (chemických) prvků a 3. mechanické síly — jsou neměnná.

Tedy: nestvořitelnost a nezničitelnost hmoty, jakož i jejích jednoduchých součástí, pokud je má, a pohybu — stará to, světoznámá fakta velmi nedostatečně vyjádřená — to je jediné vskutku kladné, co je pan Dühring s to poskytnout jako výsledek své přírodní filosofie neústrojněho světa. Vesměs věci, které jsme dávno věděli. Ale nevěděli jsme, že jsou to „zákony stálosti“ a jako takové „schematické vlastnosti soustavy věcí“. Je tomu tedy zase jako předtím u Kanta: pan Dühring vezme nějakou všeobecně známou veteš, nalepí na ni dühringovskou etiketu a nazve to „od základů zvláštní výsledky a názory... soustavotvorné myšlenky... ke kořenům jdoucí věda“.

My však proto ještě dávno nemusíme zoufat. Nechť má co nejvíce ke kořenům jdoucí věda a nejlepší zřízení společnosti jakékoliv nedostatky, jedno může pan Dühring tvrdit s jistotou: „Zlata, které je ve vesmíru, musilo být vždy stejné množství a nemohlo ho, právě tak jako celkové hmoty, ani přibýt, ani ubýt.“ Co si však můžeme za toto „zlato ve vesmíru“ koupit, to nám, žel, pan Dühring neříká.

VII FILOSOFIE PŘÍRODY. ORGANICKÝ SVĚT

„Od mechaniky tlaku a nárazu až po spojení pocitů a myšlenek sahá jednotná a jediná posloupnost stupňů.“ Tímto ujištěním si pan Dühring ušetřil povinnost říci něco určitého o vzniku života, ačkoliv od myslitele, který sledoval vývoj světa zpět až po stav sobě samému rovný a je na jiných nebeských tělesech jako doma, by se mohlo právem očekávat, že si i tu bude vědět rady. Ostatně je toto ujištění jen zpola správné, pokud není doplněno zmíněnou hegelovskou uzlovou čarou vztahů míry. Při vši pozvolnosti zůstává přechod od jedné formy pohybu k druhé vždy skokem, rozhodným obratem. Tak přechod od mechaniky nebeských těles k mechanice menších mas na jednotlivém nebeském tělese; rovněž přechod od mechaniky mas k mechanice molekul — počítaje v to pohyby, které zkoumáme ve vlastní fyzice: teplo, světlo, elektřinu, magnetismus; právě tak přechod od fyziky molekul k fyzice atomů — chemii — se děje opět rozhodným skokem a je tomu tak ještě více při přechodu od obyčejné chemické akce k chemismu bílkoviny, který zveme životem. Uvnitř sféry života

se pak ony skoky stávají stále řidšími a neznatelnějšími. — Je to tedy opět Hegel, kdo musí opravit pana Dühringa.

Pojmový přechod k organickému světu poskytuje panu Dühringovi pojem účelu. Ten je opět vypůjčen od Hegela, který v Logice — v nauce o pojmu — pomocí teleologie čili učení o účelu přechází od chemismu k životu. Kamkoliv pohlédneme, narazíme u pana Dühringa na nějakou hegelovskou „nezáživnost“, kterou zcela bez rozpaků vydává za svou vlastní, ke kořenům jdoucí vědu. Vedlo by příliš daleko, kdybychom zde zkoumali, pokud je oprávněné a správné aplikovat představy o účelu a prostředku na organický svět. Aplikování hegelovského „vnitřního účelu“, tj. účelu, který není do přírody vnášen nějakým záměrně jednajícím třetím, jako moudrostí prozřetelnosti, nýbrž který spočívá v nutnosti věci samé, vede v každém případě u lidí filosoficky nedostižných k bezmyšlenkovitému podkládání vědomého a záměrného jednání. Týž pan Dühring, který při nejmenším „spiritistickém“ hnutí druhých lidí upadá v nesmírné mravní rozhořčení, ubezpečuje „s určitostí, že pudové pocity byly v podstatě stvořeny pro ukojení, které je spojeno s jejich hrou“. Vypráví nám, že ubohá příroda „musí vždy znovu a znovu udržovat předmětný svět v pořádku“ a přitom má ještě vyřídit nejednu záležitost, „která od přírody vyžaduje více subtility, než se obyčejně uznává“. Ale příroda nejenže neví, proč to nebo ono tvoří, nejenže musí konat služby děvečky, nejenže má subtilitu, což je přece už docela pěkné zdokonalení v subjektivním vědomém myšlení, má i vůli; neboť to, že pudy nadto splňují reálné přírodní podmínky, jako výživu, rozmnožování atd., „nesmíme pokládat za přímo, nýbrž jen za nepřímo *chtěné*“. Takto jsme dospěli k vědomě myslící a jednající přírodě, stojíme tedy již na „mostě“ ne sice od statického k dynamickému, ale přece od pantheismu k deismu. Anebo snad ráčí pan Dühring pěstovat tak trochu „přírodně filosofickou polopoesii“?

Není možné. Vše, co nám náš filosof skutečnosti dovede říci o organické přírodě, se omezuje na boj proti této přírodně filosofické polopoesii; proti „šarlatánství s jeho lacinými povrchnostmi a lak říkajícím vědeckými mystifikacemi“, proti „básnickým rysům“ *darwinismu*.

Především je Darwinovi vytýkáno, že přenáší malthusiánskou teorii o lidnatosti z ekonomie do přírodovědy, že je v zajetí představ chovatele zvířat, že provozuje s bojem o život nevědeckou polopoesii a že celý darwinismus vyjma to, co je vypůjčeno od Lamarcka, je značnou brutalitou, namířenou proti humanitě.

Darwin si přinesl ze svých vědeckých cest názor, že druhy rostlin a živočichů nejsou stálé, nýbrž proměnné. K tomu, aby tuto myšlenku doma dále sledoval, nenaskýtalo se mu vhodnějšího pole než chov zvířat a pěstování rostlin. Právě v tomto ohledu je Anglie klasickou zemí; výsledky, jichž bylo dosaženo v jiných zemích, na př. v Německu, se nemohou ani zdaleka rovnat s tím, co bylo v tomto ohledu vykonáno v Anglii. Přitom bylo největších úspěchů dosaženo v posledním století, takže konstatování fakt nepůsobí mnoho obtíží. Darwin shledal, že toto pěstění uměle vyvolalo na zvířatech a rostlinách téhož druhu rozdíly větší, než se vyskytují mezi druhy všeobecně uznávanými za různé. Byla tedy dokázána jednak proměnlivost druhů až po jistý stupeň, jednak možnost společných předků pro organismy, které měly různé druhové znaky. Darwin nyní zkoumal, zda se snad nenajdou v přírodě příčiny, které — bez vědomého úmyslu pěstitele — musily natrvalo vyvolat na žijících organismech podobné změny, jako vyvolá umělé pěstění. Tyto příčiny našel v nepoměru mezi ohromným počtem zárodků vytvořených přírodou a malým počtem organismů skutečně dosahujících zralosti. Protože však každý zárodek usiluje o vývoj, nastává nutný boj o život, který se jeví

nejen jako přímé, fyzické potírání a požírání, nýbrž i jako boj o prostor a světlo, pozorovaný i u rostlin. I je zjevné, že v tomto boji mají nejvíce naděje dosáhnout zralosti a rozmnožovat se ta individua, která mají nějakou sebenepatrnější, ale v boji o život výhodnou individuální zvláštnost. Tyto individuální zvláštnosti pak mají tendenci dědit se, a vyskytují-li se u více individuí téhož druhu, stupňovat se hromadnou dědičností v tomto jednou nastoupeném směru; kdežto individua, která tyto zvláštnosti nemají, snáze v boji o život podléhají a pozvolna mizí. Tímto způsobem se mění druh přirozeným výběrem, přežitím nejzpůsobilejších.

Proti této darwinovské teorii pan Dühring namítá, že původ představy boje o život musíme hledat, jak Darwin sám doznal, ve zobecnění názoru národohospodářského teoretika lidnatosti Malthuse a že tato představa je proto zatížena všemi vadami, které jsou vlastní oněm kněžsky malthusiánským názorům o přelidnění. — Nuže, Darwina ani nenapadá říkat, že by se měl *původ* představy boje o život hledat u Malthuse. Říká jen, že jeho teorie boje o život je teorií Malthusovou, aplikovanou na všechny živočišný a rostlinný svět. Necht' Darwin udělal sebevětší kotrmelec, když ve své naivitě přejal Malthusovu nauku tak bezvýhradně, přece každý na první pohled vidí, že není potřebí malthusových brýlí, abychom v přírodě postřehli boj o život — rozpor mezi nesčíslným množstvím zárodků, které příroda marnotratně plodí, a nepatrným počtem těch z nich, které vůbec mohou dosáhnout zralosti; rozpor, který se vskutku řeší ponejvíce bojem o život, někdy krajně krutým. A jako podržel mzdový zákon platnost i potom, kdy dávno upadly v zapomenutí malthusiánské argumenty, jimiž jej odůvodňoval Ricardo, tak se může boj o život v přírodě vyskytovat rovněž i bez jakékoliv malthusiánské interpretace. Ostatně organismy v přírodě mají rovněž své populační zákony, které téměř vůbec nejsou prozkoumány a jejichž zjištění bude mít rozhodující význam pro teorii vývoje druhů. A kdo dal i v tomto směru rozhodný popud? Nikdo jiný než Darwin.

Pan Dühring se ovšem střeží dotknout se této kladné stránky otázky. Místo toho musí vždycky nastrčit boj o život. O nějakém boji o život mezi rostlinami, které nemají vědomí, a dobráckými býložravci nemůže být vůbec řeči: „Brutální boj o život v přesném smyslu se ve světě živočichů vyskytuje jen tam, kde se výživa děje loupeží a požíráním“. A když zredukoval pojem „boj o život“ do těchto úzkých hranic, může dát volný průchod svému rozhořčení nad brutalitou tohoto pojmu, omezeného jím samým na brutalitu. Toto mravní rozhořčení však postihne pana Dühringa samého, neboť on je přece jediným původcem boje o život v tomto omezení a tudíž on jediný je za něj odpovědný. Není to tedy Darwin, „který hledá zákony a pochopení veškerého přírodního dění v oblasti šelem“ — vždyť právě Darwin zahrnul do tohoto boje celou organickou přírodu — nýbrž panem Dühringem samým sestrojený strašák jeho fantasie. Název: „boj o život“ můžeme ostatně klidně vydat na pospas vysoce morálnímu hněvu páně Dühringovu. Že tato věc existuje i mezi rostlinami, může mu dokázat každá louka, každé obilné pole, každý les, nejde o jméno, má-li se to nazývat „boj o život“ či „nedostatek existenčních podmínek a mechanických účinků“, nýbrž o to, jak tento fakt ovlivňuje zachování nebo změnu druhů. O tom pan Dühring zachovává tvrdošíjné mlčení sobě samému rovné. Zatím tedy asi zůstane přirozený výběr v platnosti.

Avšak darwinismus „produkuje své přeměny a difference z ni-čeho“. Darwin ovšem tam, kde pojednává o přirozeném výběru, nepřihlíží k *příčinám*, které vyvolaly změny u jednotlivých individuí, a pojednává především o způsobu, jak se takové individuální úchylinky postupně stávají znaky rasy, odrůdy nebo druhu. Darwinovi jde předně méně o to, aby našel tyto příčiny — které jsou buď posud úplně neznámé, nebo jež je možno určit jen zcela všeobecně — jako spíše o racionální formu, v níž se jejich účinky upevňují a nabývají trvalého významu.

Darwin přitom připisoval svému objevu příliš velké působitě, prohlašoval jej za jedinou páku změny druhu a zanedbával příčiny opětovných individuálních změn pro formu jejich zevšeobecnění, což je ovšem chyba, kterou má také velká většina lidí, dělajících opravdový pokrok. Kromě toho, jestliže Darwin produkuje své individuální přeměny z *ničeho* a při tom si pomáhá výlučně „moudrostí pěstitelovou“, pak podle toho pěstitel produkuje nejen představované, nýbrž skutečné přeměny živočišných a rostlinných forem rovněž z ničeho. Avšak podnět ke zkoumání, z čeho vlastně tyto přeměny a difference vznikají, nedal zase nikdo jiný než Darwin.

Nedávno byla představa přirozeného výběru rozšířena zejména Haeckelem a přeměna druhu pojata jako výsledek vzájemného působení, přizpůsobování a dědění, při čemž je přizpůsobování líčeno jako měnící, dědění pak jako zachovávající stránka procesu. Ani to není panu Dühringovi vhod. „Vlastní přizpůsobování životním podmínkám, jak je příroda poskytuje nebo odnímá, předpokládá popudy a činnosti, které jsou určovány představami. Jinak je přizpůsobování pouhým zdáním a působící příčinnost se nepozvedá nad nižší stupně fyzikálního, chemického a rostlinně fyziologického.“ Zase jen jméno popouzí pana Dühringa k zlosti. Ale nechť ten pochod pojmenuje jakkoliv, jde o to, zda bývají takovými pochody vyvolávány přeměny druhů organismů nebo ne. A pan Dühring zase nedává odpověď.

„Nastoupí-li rostlina ve svém vzrůstu cestu, na níž se jí dostane nejvíce světla, pak není tento účinek podráždění ničím jiným než kombinací fyzikálních sil a chemických agencí, a chceme-li zde mluvit nikoli metaforicky, nýbrž o skutečném přizpůsobování, musí to vnést do pojmů *spiritistickou* zmatenost.“ Tak přísný vůči jiným je týž muž, který velmi dobře ví, proč dělá příroda to nebo ono, který mluví o *subtilitě* přírody, ba o její *vůli*! Skutečně spiritistická zmatenost — jenže kde, u Haeckela nebo u pana Dühringa?

A nejen spiritistická, nýbrž i logická zmatenost. Viděli jsme, že pan Dühring hledí vši silou uplatnit v přírodě pojem účelu: „vztah mezi prostředkem a účelem nepředpokládá nikterak vědomý úmysl“. Ale čím jiným je přizpůsobení bez vědomého úmyslu, bez prostřednictví představ, proti němuž tak horlí, než takovou neuvědomělou účelnou činností?

Mají-li tedy rosničky a hmyz živící se listím barvu zelenou, zvířata v poušti pískově žlutou, zvířata polárních zemí sněhobílou, nepři vlastnila si ji jistě úmyslně nebo podle nějakých představ; naopak, tyto barvy lze vysvětlit jen fyzikálními silami a chemickými agencemi. A přece je nepopíratelné, že tato zvířata jsou svými barvami účelně *přizpůsobena* prostředí, v němž žijí, a to tak, že se tím stala daleko méně viditelnými svým nepřítelům. Právě tak jsou orgány, jimiž jisté rostliny chytají hmyz, který na ně usedá, a požírají jej, přizpůsobeny a dokonce účelně přizpůsobeny této činnosti. Trvá-li pan Dühring na tom, že přizpůsobení musí být způsobeno představami, říká tím jen jinými slovy, že účelnost musí být rovněž zprostředkována představami, že musí být vědomá, záměrná. Tím se dostáváme zase, jako obvykle ve filosofii skutečnosti, k záměrně jednajícímu stvořiteli, k bohu. „Dříve nazývali lidé takovéto vysvětlení deismem a mnoho na to nedali (praví pan Dühring), nyní se však zdá, že se i v tomto ohledu šlo ve vývoji zpět.“

Od přizpůsobení přicházíme k dědičnosti. Také zde se octl darwinismus podle pana Dühringa úplně na scestí. Darwin prý tvrdí, že celý organický svět pochází od jedné prabytosti, je tak říkajíc potomstvem jediné bytosti. Samotné paralelní řady stejnorodých výtvorů přírody bez prostřednictví společného původu prý pro Darwina vůbec neexistují a musí se tedy

se svými názory obrácenými do minulosti ihned octnout u konce tam, kde se mu přetrhne nit plození nebo jiného rozmnožování.

Tvrzení, že Darwin odvozuje všechny nynější organismy od *jediné* prabytosti, je, máme-li se vyjádřit zdvořile, „vlastním volným výtvořem a imaginací“ pana Dühringa. Darwin praví výslovně na předposlední stránce *Origin of Species*²⁴, 6. vydání, že nepokládá „všechny bytosti za zvlášť stvořené, nýbrž za potomky, v přímé linii, *několika málo bytostí*“. A Haeckel jde ještě značně dále, předpokládá „zcela samostatný kmen pro říši rostlinnou a druhý pro říši živočišnou“ a mezi oběma „jistý počet samostatných kmenů protistů, z nichž každý se vyvinul zcela nezávisle na oněch dvou z vlastní archigonní formy monery“. („Schöpfungsgeschichte“²⁵, str. 397.) Tato prabytost byla objevena panem Dühringem jen proto, aby ji paralelou s pražidem Adamem co možná očernil; přitom mu — totiž panu Dühringovi — na neštěstí zůstalo neznámo, jak se z tohoto pražida Smithovými assyrskými objevy vyklubal prasemita a že celý biblický příběh o stvoření a o potopě se ukázal úryvkem staropohanského kruhu náboženských bájí. společného Židům, Babyloňanům, Chaldejcům a Assyřanům.

Je to jistě pro Darwina těžká, ale nevyvratitelná výtká, že je hned u konce, kde se mu trhá nit původu. Žel, zaslouží jí celá naše přírodověda. Kde se jí trhá nit původu, je „u konce“. Posud nedokázala stvořit organické bytosti, aby nepocházely z jiných; ba ani sestojit jednoduchou protoplasmu nebo jiné bílkoviny z chemických prvků. Může tedy zatím o původu života říci s určitostí jen tolik, že se musil udát chemickou cestou. Ale snad je filosofie skutečnosti s to pomoci nám tu, když má své samostatné paralelní řady výtvořů přírody, jež nevznikaly tak, že by pocházely jeden z druhého. Jak mohly vzniknout? Samoplozením? Ale posud i nejmilejší zastánci samoplození si troufali vykládat vznik touto cestou jediné u bakterií, plísní a jiných velmi primitivních organismů—nikoli u hmyzu, ryb, ptáků nebo ssavců. Jestliže tedy tyto stejnorodé výtvořy přírody — rozuměj organické, neboť jen o těch je tu řeč — spolu nesouvisí původem, pak musily buď ony nebo každý z jejich předků tam, „kde se nit původu trhá“, být přivedeny na svět zvláštním tvůrčím aktem. Tedy jsme zase u stvořitele a u toho, co se nazývá deismus.

Dále prohlašuje pan Dühring za velkou povrchnost Darwinovu, „že činí z prostého aktu pohlavní komposice vlastností základní princip vzniku těchto vlastností“. To je zase volný výtvoř a imaginace našeho ke kořenům jdoucího filosofa. Naopak, Darwin prohlašuje určitě: výraz „přirozený výběr“ zahrnuje jen *zachovávání* změn, ne však jejich vytváření (str. 63). Toto další podvrhování věcí, jež Darwin nikdy neřekl, má nám však dopomoci k tomuto Dühringovu hlubokomyslnému výroku: „Kdyby byl býval ve vnitřním schematismu plození nalezen nějaký princip samostatné proměny, byla by bývala tato myšlenka zcela racionální, neboť je přirozená myšlenka spojovat v jedno princip všeobecné genese s pohlavním množním a chápat tak zvané samoplození s vyššího hlediska nikoliv jako absolutní protiklad reprodukce, nýbrž právě jako produkci.“ A muž, který mohl napsat takový galimatyáš, nestydí se vytýkat Hegelovi jeho „žargon“.

Avšak dosti toho nechutného žvástu, plného rozporů, jímž pan Dühring ulevuje svému vzteku nad kolosálním rozmachem, za který děkuje přírodověda popudu Darwinovy teorie.

²⁴ „O původu druhů“. (Pozn. red.)

²⁵ „Dějiny tvoření“. (Pozn. red.)

Ani Darwin, ani jeho stoupenci mezi přírodovědci nemyslí na to, aby nějak zmenšovali veliké zásluhy Lamarckovy; vždyť právě oni první jej znovu zvedli na štít. Avšak nesmíme zapomínat, že za doby Lamarckovy věda ještě neměla pohotově dostatečný materiál, aby mohla zodpovědět otázku o původu druhů jinak než anticipací, tak říkajíc prorocky. Kromě nesmírného materiálu z oboru popisné, jakož i anatomické botaniky a zoologie, jenž se od té doby nashromáždil, povstaly od dob Lamarckových dvě zcela nové vědy, které zde mají rozhodující význam: výzkum vývoje rostlinných i živočišných zárodků (embryologie) a výzkum organických pozůstatků uložených v různých vrstvách kůry zemské (paleontologie). Nacházíme totiž zvláštní shodu mezi postupným vývojem organických zárodků ve zralé organismy a pořadím rostlin a zvířat, objevujících se za sebou v dějinách země. A právě tato shodnost dala vývojové teorii nejbezpečnější podklad. Vývojová teorie sama je však ještě velmi mladá a není pochyby, že další bádání velmi podstatně zmodifikuje dnešní, i přísně darwinistické, představy o postupu vývoje druhů.

Co pozitivního nám tedy dovede říci filosofie skutečnosti o vývoji organického života?

„Proměnlivost druhů“ je přijatelný předpoklad. Vedle toho však platí i „paralelní řady stejnorodých výtvarů přírody bez prostřednictví původu“. Podle toho bychom se měli domnívat, že nestejnorodé výtvary přírody, tj. měnící se druhy, pocházely jedny od druhých, stejnorodé výtvary však nikoliv. Ale ani to úplně nesouhlasí; neboť i u měnících se druhů „jest prý zprostředkování původem naopak jen zcela sekundárním aktem přírody“. Tedy přece původem, ale „druhé třídy“. Budme rádi, že původ, když o něm byl pan Dühring napovídal tolik špatného a temného, je nakonec přece jen vpuštěn zadními vrátky. Právě tak se vede přirozenému výběru, neboť po všem tom mravním rozhořčení nad bojem o život, jímž se děje přirozený výběr, se najednou říká: „Hlubší důvod uzpůsobenosti útvarů jest hledati v životních podmínkách a kosmických vztazích, kdežto Darwinem zdůrazňovaný přirozený výběr může přijít v úvahu až v třetí řadě.“ Tedy přece přirozený výběr, třeba druhé třídy, s přirozeným výběrem také boj o život a spolu s ním kněžsko-malthusiánská přelidněnost. To je vše, v ostatním nás pan Dühring odkazuje na Lamarcka.

Konečně nás varuje před zneužitím slov metamorfosa a vývoj. Metamorfosa je prý nejasný pojem a pojem vývoje je prý přípustný jen potud, pokud lze vývojové zákonitosti skutečně dokázat. Místo obojího máme říkat „komposice“, a pak prý je všechno v pořádku. Je to zase ta stará historie: věci zůstanou, jak byly, a pan Dühring je zcela spokojen, jakmile jen změníme názvy. Mluvíme-li o vývoji kuřete ve vejci, děláme zmatek, protože zákony vývoje můžeme dokázat jen nedokonale. Mluvíme-li však o jeho komposici, stává se vše jasným. Nebudeme tedy napříště říkat: toto dítě se skvěle vyvíjí, nýbrž: ono se znamenitě komponuje, a můžeme panu Dühringovi blahopřát, že stojí důsledně po boku tvůrce „Prstenu Nibelungů“ nejen v ušlechtilém vážení si sebe sama, nýbrž i jako komponista budoucnosti.

VIII FILOSOFIE PŘÍRODY. ORGANICKÝ SVĚT

(Dokončení)

„Uvažme... kolik pozitivního poznání patří k našemu přírodně-filosofickému oddílu, máme-li jej vybavit všemi jeho vědeckými předpoklady. Jeho základem jsou především všechny podstatné

vymoženosti matematiky, potom hlavní poznatky exaktního vědění v mechanice, fysice, chemii a vůbec přírodovědecké výsledky ve fyziologii, zoologii a podobných oborech bádání.“

Tak přesvědčivě a rozhodně se pan Dühring vyslovuje o matematické a přírodovědecké učenosti pana Dühringa. Není ani vidět na tom hubeném oddílu, a tím méně na jeho skrovnějších resultátech, jaká ke kořenům jdoucí důkladnost pozitivního poznání za nimi vězí. K tomu, aby člověk svedl dühringovské orakulum ve fysice a chemii, nemusí rozhodně znát z fysiky nic kromě rovnice, vyjadřující mechanický ekvivalent tepla, a z chemie jen tolik, že všechny látky se dělí na prvky a jejich sloučeniny. Kdo kromě toho dovede, jako pan Dühring na str. 131, mluvit o „gravitujících atomech“, dokazuje tím jen, že v otázce rozdílu mezi atomem a molekulou úplně tápe „ve tmě“. Atomy, jak známo, neexistují pro gravitaci nebo jiné mechanické či fysikální formy pohybu, nýbrž jen pro chemický děj. A čteme-li dokonce kapitolu o organické přírodě, nemůžeme se při tom prázdném, odporujícím si a v rozhodném bodě orakulovitě nesmyslném tlachu, při absolutní nicotnosti konečného výsledku hned od počátku ubránit názoru, že tu pan Dühring mluví o věcech, o nichž ví ku podivu málo. Tento názor se stane jistotou, když dojdeme k jeho návrhu, abychom napříště v nauce o organickém životě (biologii) místo vývoj říkali komposice. Kdo může navrhovat něco takového, dokazuje, že nemá o tvoření organických těl ani ponětí.

Všechna organická těla, až na nejnižší, se skládají z buněk, malých chomáček bílkoviny s jádrem uvnitř, viditelných jen při silném zvětšení. Zpravidla si buňka vytvoří i zevní blánu a obsah je pak více méně tekutý. Nejnižší buněčné organismy se skládají z *jedné* buňky; nesmírná většina organických bytostí je mnohobuněčná, spojitý komplex mnoha buněk, jež jsou u nižších organismů ještě stejnorodé, ale u vyšších nabývají stále více různých forem, seskupení a činností. V lidském těle na příklad kosti, svaly, čivy, šlachy, vazy, chrupavky, kůže, slovem všechny tkáně jsou buď složeny z buněk nebo z nich aspoň povstaly. Avšak všem organickým buněčným útvarům, od amoeby, která je jednoduchým, po většinu svého života bezblanným chomáčkem bílkoviny s jádrem uvnitř, až po člověka, a od nejmenší jednobuněčné desmidiacee až po nejvyš vyvinutou rostlinu je společný způsob množení buněk: dělením. Jádro buněčné se nejprve uprostřed zaškrtí, zúžení, jež dělí obě části jádra, stále pokračuje, nakonec se odloučí od sebe a utvoří dvě buněčná jádra. Týž pochod se děje v samotné buňce, každé z obou jader se stává středem, kolem něhož se nahromadí buněčná látka, jež souvisí s druhou částí stále se zužujícím můstkem, až se nakonec obě části od sebe odloučí a žijí dále jako samostatné buňky. Takovým opětovným dělením buňky se ze zárodečného měchýřku živočišného vejce po oplodnění postupně vyvíjí celý hotový živoch, a stejně se u dospělého živočicha nahrazuje spotřebovaná tkáň. Nazývat takový pochod komposicí a nazvat „pouhou imaginací“ jeho pojmenování vývojem, to může učinit jistě jen někdo — byť to dnes bylo sebetěžší předpokládat — kdo o tomto pochodu vůbec nic neví; zde se právě děje *pouze* vývoj, a to v nejdoslovnějším smyslu slova, naprosto však ne komposice!

O tom, co pan Dühring všeobecně rozumí životem, bude nám ještě třeba něco povědět níže. Zvlášť si představuje pod životem toto: „I neorganický svět je soustavou hnutí, jež se sama sebou dějí; ale teprve tam, kde počíná vlastní členění a zprostředkování oběhu látek zvláštními kanály od jednoho vnitřního bodu a podle jednoho zárodečného schématu, přenosného na menší útvar, smíme začít mluvit o vlastním životě v užším a přísnějším smyslu.“

Tato věta o soustavě sebou samými se dějících hnutí (ať už je to cokoliv) je v užším a přísnějším smyslu — nesmysl, nemluvě už ani o bezradně popletené gramatice. Počíná-li život teprve tam, kde začíná vlastní členění, musíme prohlásit za mrtvou celou Haeckelovu říši protistů a snad ještě mnoho jiného, podle toho, jak chápeme pojem členění. Počíná-li život až tam, kde je toto členění přenosné menším zárodečným schematem, pak jsou neživé při nejmenším všechny organismy až po jednobuněčné včetně. Je-li zprostředkování oběhu látek zvláštními kanály znakem života, pak musíme vedle uvedených škrtnout z řad živých bytostí i celou nejvyšší třídu měkkýšů, ovšem s výjimkou medus, tedy všechny polypy a jiné láčkovce. Platí-li za podstatný znak života dokonce oběh látek zvláštními kanály z jednoho vnitřního bodu, pak musíme prohlásit za mrtvé všechny živočichy, kteří nemají srdce anebo mají více srdcí. K těm patří kromě uvedených i všichni červi, mořské hvězdice a vírníci (annuloida a annulosa, Huxleyovo rozdělení), část koryšovitých (raci) a konečně i jeden obratlovec, kopínatec (amphioxus). Kromě toho všechny rostliny.

Pan Dühring tedy, snaže se charakterizovat vlastní život v užším a přísnějším smyslu, udává čtyři úplně si odporující znaky života, z nichž jeden odsuzuje k věčné smrti nejen celou říši rostlinnou, nýbrž také asi polovinu říše živočišné. Opravdu, nikdo nemůže říci, že nás pan Dühring podvedl, když nám slíbil „od základu zvláštní výsledky a názory“!

Na jiném místě stojí: „Také v přírodě je základem všech organisací, od nejnižší po nejvyšší, jednoduchý typ“ a tento typ „lze v jeho všeobecné podstatě plně a cele postihnout již v nejpodřadnějším hnutí nejnedokonalejších rostlin“. Toto tvrzení je opět „plně a cele“ nesmysl. Nejjednodušší typ, jež lze postihnout v celé organické přírodě, je buňka; ta je ovšem základem nejvyšších organisací. Naproti tomu mezi nejnižšími organismy je mnoho takových, které stojí ještě hluboko pod buňkou — protamoeba, jednoduchý chumáček bílkoviny, bez jakékoliv diferenciací, celá řada jiných moner a všechny rourovité řasy (siphoneae). Ty souvisí vesměs s vyššími organismy jen tím, že jejich podstatnou součástí je bílkovina, a že proto plní funkce bílkoviny, tj. žijí a umírají.

Dále nám vypráví pan Dühring: „Fysiologicky je pocit připoután na nervový aparát, třeba sebejednodušší. Je tudíž pro všechny živočišné útvary charakteristické, že jsou schopny pocitu, tj. subjektivně vědomého chápání svých stavů. Ostrá hranice mezi rostlinou a živočichem leží tam, kde byl proveden skok k pocitu. Tuto hranici nelze setřít známými přechodnými formami, tím spíše, že právě těmito zevně nerozlišnými nebo nerozlišitelnými formami se stává teprve logickou potřebou.“ A dále: „Naproti tomu nemají rostliny vůbec a nikdy ani sebemenší stopy pocitu, aniž jakékoliv vlohy pro něj.“

Předně praví Hegel („Naturphilosophie“²⁶, § 351, dodatek), že „pocit je differentia specifica“²⁷, cosi absolutně vyznačujícího živočicha“. Tedy opět Hegelova „nezáživnost“, jež je jednoduchou anexí páně Dühringovou povýšena do šlechtického stavu konečné pravdy poslední instance.

Za druhé: slyšíme tu ponejprv o přechodných, zevně nerozlišených nebo nerozlišitelných formách (pěkná slátanina!) mezi rostlinou a živočichem. Že tyto meziformy existují, že jsou organismy, o nichž naprosto nemůžeme říci, zda jsou rostlinami nebo živočichy,

²⁶ „Filosofie přírody“. (Pozn. red.)

²⁷ Differentia specifica, rozdílnost druhová. (Pozn. red.)

že tedy vůbec nemůžeme zjistit přesnou hranici mezi rostlinou a živočichem — to vyvolává u pana Dühringa přímo logickou potřebu vytknout rozlišující znak, o němž jedním dechem připouští, že neobstojí! Ale nemusíme zacházet do pochybné oblasti mezi rostlinami a živočichy; nemají sensitivní rostliny, které při nejjemnějším doteku smrští své listy nebo zavřou květy, nemají hmyzožravé rostliny ani stopy pocitu a ani vlohy pro něj? To nemůže tvrdit ani pan Dühring bez „nevědecké polopoesie“.

Za třetí: je to zase volný výtvar a imaginace pana Dühringa, tvrdí-li, že pocit je vázán psychologicky²⁸ na přítomnost nějakého, byť sebejednoduššího nervového aparátu. Nejen všichni prvoci, ale i láčkovci, aspoň jejich veliká většina, nevykazují ani stopy po nervovém aparátu. Teprve od červů počínaje se vyskytuje pravidelně takový aparát a pan Dühring je první, kdo tvrdí, že tito živočichové nemají pocit, protože nemají nervy. Pocit není nutně vázán na nervy, zato však na určité, posud blíže nezjištěné bílkovinné látky.

Ostatně biologické vědomosti páně Dühringovy jsou dostatečně charakterizovány otázkou, kterou se neostýchá položit proti Darwinovi: „Vyvinul se snad živočich z rostliny?“ Tak se může ptát jen někdo, kdo neví pranic o živočiších ani o rostlinách.

O životě vůbec nám dovede pan Dühring říci jen: „Výměna látek, jež se děje pomocí plasticky se utvářející schematisace (co, pro všechno na světě, je to zač?), zůstává stále význačným znakem vlastního Životního procesu.“

To je vše, co se dovídáme o životě, při čemž ještě u příležitosti „plasticky se utvářející schematisace“ uvízneme po kolena v nesmyslné hatmatilce nejčistšího dühringovského žargonu. Chceme-li tedy vědět, co je život, budeme se muset po něm poohlédnout sami.

Že organická výměna látek je nejvšeobecnějším a nejprůzračnějším projevem života, bylo za posledních třicet let nesčíslněkrát řečeno fyziologickými chemiky a chemickými fyziology a pan Dühring to jednoduše překládá do svého vlastního, elegantního a jasného jazyka. Avšak definovat život jako organickou výměnu látek znamená definovat život jako – život, neboť organická výměna látek nebo výměna látek plasticky se utvářející schematisací je právě jen výraz, který sám také potřebuje výklad životem, výklad rozdílem mezi organickým a neorganickým, tj. živým a neživým. S tímto výkladem se tedy nedostaneme s místa.

Výměna látek jako taková se vyskytuje i bez života. V chemii je celá řada procesů, které při dostatečném přívodu surovin vytvářejí vždy znovu své vlastní podmínky, a to tak, že určitá látka je přitom nositelem procesu. Tak při výrobě kyseliny sírové spalováním síry. Přitom vzniká kysličník siřičitý, SO_2 a přivádíme-li vodní páru a kyselinu dusičnou, kysličník siřičitý přijímá vodík a kyslík a mění se v kyselinu sírovou, H_2SO_4 . Kyselina dusičná vydává přitom kyslík a redukuje se na kysličník dusnatý; tento kysličník dusnatý přijímá hned zase ze vzduchu nový kyslík a přeměňuje se ve vyšší kysličníky dusíku, ale jen aby tento kyslík hned odevzdal kysličníku siřičitému a znovu prodělával týž proces, takže teoreticky by mělo stačit nekonečně malé množství kyseliny dusičné na přeměnu neomezeného množství kysličníku siřičitého, kyslíku a vody na kyselinu sírovou. — K výměně látek dochází dále při prostupu tekutin mrtvými organickými, ba i neorganickými blanami, jako u Traubeových umělých buněk. Znovu se tu ukazuje, že se s výměnou látek nedostaneme s místa, neboť

²⁸ Má zřejmě být „fyziologicky“. Viz na str. 70, 11. řádka zdola. — (Pozn. red.)

zvláštní výměna látek, která má vysvětlit život, potřebuje sama zase výklad životem. Musíme to tedy zkusit jinak.

Život je způsob existence bílkovin a tento způsob existence záleží v podstatě ve stálé sebeobnově jejich chemických součástí.

Bílkovinou zde rozumíme ve smyslu moderní chemie všechny látky složené obdobně jako obyčejný bílek, které se jinak nazývají též proteiny. Název je nevhodný, protože obyčejný bílek hraje nejneživotnější, nejpasivnější úlohu ze všech jemu příbuzných látek, jsa vedle žloutku pouze výživnou látkou pro vyvíjející se zárodek. Dokud je však o chemickém složení bílkovin ještě tak málo známo, je toto jméno ještě stále lepší, protože je obecnější než všechna ostatní.

Všude, kde nacházíme život, nacházíme jej vázaný na nějakou bílkovinu, a všude, kde nacházíme bílkovinu, která není v rozkladu, nacházíme bez výjimky i projevy života. Bezpochyby je nutné, aby v živém organismu byly i jiné sloučeniny, které právě vyvolávají zvláštní diferenciaci těchto životních jevů; pro holý život nejsou nutné, pokud ovšem neslouží za potravu a jsou přeměňovány v bílek. Nejnižší živé bytosti, jež známe, jsou právě jen jednoduché chomáčky bílkoviny a projevují již všechny podstatné projevy života.

V čem však spočívají tyto projevy života, se kterými se setkáváme všude, u všech živých bytostí? Především v tom, že bílkovina přijímá ze svého okolí jiné vhodné látky, asimiluje je, zatím co jiné, starší části těla se rozkládají a jsou vyměšovány. Jiná neživá tělesa se mění, rozpadají nebo skládají rovněž přirozeným pochodem, ale přitom přestávají být tím, čím byla. Skála, která zvětrá, není již skalou, kov, který oxyduje, přechází v rez. Ale co u mrtvých těles je příčinou zániku, to je u bílku *základní podmínkou existence*. Od okamžiku, kdy přestane tento neustálý přechod součástí v bílkovinu, toto stálé střídání výživy a vyměšování, od tohoto okamžiku přestává i bílkovina sama, rozkládá se, tj. *umírá*. Život, způsob existence bílkoviny, spočívá tedy především v tom, že bílkovina je v každém okamžiku sama sebou a zároveň něčím jiným, a to ne následkem nějakého procesu, jemuž je podrobena zvenčí, jak tomu může být i u mrtvých těles. Naopak, život, výživou a vyměšováním způsobená výměna látek, je proces, který se děje sám sebou, který svému nositeli, bílku, je inherentní, vrozený, bez něhož nemůže být. A z toho vyplývá, že kdyby se chemii někdy podařilo uměle sestrojít bílek, musil by tento bílek projevovat projevy života, byť sebeslabší. Je ovšem otázka, zda chemie zároveň též objeví pro tento bílek správnou potravu.

Z této výměny látek zprostředkované výživou a vyměšováním jakožto podstatné funkce bílku a z plasticnosti jemu vlastní odvozují se pak všechny ostatní nejjednodušší faktory života: dráždivost — která je již ve vzájemném působení bílku a jeho potravy, stažitelnost — která se objevuje již na velmi nízkém stupni při pohlcování potravy, schopnost růstu, která na nejnižším stupni v sobě zahrnuje množení dělením, vnitřní pohyb, bez něhož není možné ani pohlcování, ani asimilace potravy.

Naše definice života je samozřejmě velmi nedostatečná, protože nemohouc ani zdaleka zahrnout *všechny* projevy života, musí se spíše omezit na nejvšeobecnější a nejjednodušší. Všechny definice mají vědecky nepatrnou cenu. Měli-li bychom opravdu vyčerpávajícím způsobem pochopit, co je život, musili bychom projít všechny formy jeho jevů, od nejnižších po nejvyšší. Pro běžnou potřebu jsou však takové definice velmi pohodlné a místy

i nepostradatelné; nemohou ani škodit, pokud nezapomeneme na jejich nevyhnutelné nedostatky.

Avšak vraťme se k panu Dühringovi. Vede-li se mu trochu zle v oblasti pozemské biologie, dovede se utěšit, uteče do svého hvězdného nebe.

„Ne teprve zvláštní zařízení orgánu citění, nýbrž již celý objektivní svět má vlohy pro vyvolávání rozkoše a bolesti. Z tohoto důvodu předpokládáme, že protiklad mezi rozkoší a bolestí, a to *přesně* známým nám způsobem, je universální a že v *různých světech všehomíra* musí být zastoupen pocity podstatně stejného druhu... Tato souhlasnost však *neznamená málo*, neboť je klíčem k *universu pocitů*... Takto nám není subjektivní kosmický svět o mnoho cizejší než objektivní. Konstituci obou řídí jest si myslet podle souhlasného typu a tak máme počátky k nauce o vědomí, jež má větší dosah než jen pozemský.“

Co na tom záleží, řízne-li se několikrát důkladně v pozemské přírodní vědě ten, kdo má klíč od universa pocitů v kapse? Allons donc!²⁹

IX MORÁLKA A PRÁVO. VĚCNÉ PRAVDY

Zdržíme se podat ukázkou oné míchaniny plochosti a prorockosti, zkrátka toho pustého *tlachu*, jež pan Dühring dává na plných padesáti stránkách požívat svým čtenářům jako ke kořenům jdoucí vědu o prvcích vědomí. Citujeme jen toto: „Kdo dovede myslet jen za pomoci řeči, nikdy ještě nezakusil, co znamená *výlučné a vlastní* myšlení.“ Podle toho jsou zvířata nejvýlučnějšími a nejvlastnějšími mysliteli, protože jejich myšlení není nikdy kaleno neodbytným vměšováním řeči. Je ovšem vidět na Dühringových myšlenkách a na řeči, kterou je vyjadřuje, jak málo jsou tyto myšlenky dělány pro nějakou řeč a jak málo naše řeč pro ně.

Konečně se šťastně dostáváme k čtvrtému oddílu, který nám poskytuje kromě oné rozbředlé řečnické kaše aspoň tu a tam něco hmatatelného o *morálce a právu*. Tentokrát jsme hned na začátku zváni k cestě na jiná nebeská tělesa: prvky morálky se musí „objevovat... souhlasně u všech mimolidských bytostí, u nichž se činný rozum musí zabývat vědomým uspořádáním pudových projevů života... Nicméně náš zájem na takových vývodech zůstane malý... Kromě toho však zůstane vždy ideou *blahodárně rozšiřující* obzor, že na jiných nebeských tělesech musí individuální i všeobecný život vycházet ze schematu, jež... nemůže zrušit nebo obejít základní soustavu bytosti jednající podle rozumu.“

Je-li zde platnost dühringovských pravd i pro všechny jiné možné světy výjimečně postavena v čelo místo na konec příslušné kapitoly, má to svůj dobrý důvod. Když jsme nejprve zjistili platnost dühringovských představ o morálce a o spravedlnosti pro všechny světy, budeme tím snáze moci blahodárně rozšířit tuto jejich platnost pro všechny časy. Nejde tu však zase o nic menšího než o konečnou pravdu poslední instance. Mravní svět má „právě tak jako svět obecného vědění své trvalé principy a jednoduché prvky“, mravní principy stojí „nad dějinami a nad dnešními povahovými rozdíly národů... Zvláštní pravdy, z nichž se během vývoje skládá plnější mravní vědomí a tak říkajíc svědomí, mohou, pokud jsou poznány

²⁹ Allons donc! — Nuže tedy! (Pozn. red.)

až po své nejhlubší základy, činit si nárok na stejnou platnost a dosah jako poučky a aplikace matematiky. *Pravé pravdy, jsou vůbec neměnné...*, takže je vůbec bláznovství představovat si, že správnost poznání podléhá času a reálným změnám“. A tak jistota přísného vědění a postačitelnost obecnějšího poznání nedopustí, abychom, pokud jsme při smyslech, pochybovali o absolutní platnosti principů vědění. „Již sama stálá pochybnost je chorobný stav slabosti a jen výrazem *pustého zmatku*, který se Časem snaží sehnat v systematickém povědomí své *nicoty* trochu zdání pevnosti. V mravních záležitostech se upíná popírání všeobecných principů na geografické a historické rozmanitosti mravů a zásad a připustíme-li nevyhnutelnost mravní špatnosti a zla, má teprve za to, že se povzneslo nad uznávání vážné platnosti a skutečné působnosti souhlasných mravních podnětů. Tato *hlodavá skepse*, jež se obrací ne snad proti jednotlivým mylným učením, nýbrž proti samotné lidské schopnosti vědomé mravnosti, vyústí nakonec ve skutečné nic, ba vlastně v něco horšího než pouhý nihilismus... Lichotí si, že může ve svém *zmateném chaosu* rozložených mravních pojmů lacino vládnout a pozotvírat brány bezzásadní libovůli. Mýlí se však velice: neboť pouhý poukaz na nevyhnutelné osudy rozumu v bludu i v pravdě postačí již touto jedinou analogií ukázat, jak přírodně zákonitá omylnost nemusí vylučovat možnost uskutečnění správného.“

Posud jsme klidně přijímali všechny tyto pompésní výroky pana Dühringa o konečných pravdách poslední instance, suverenní myšlení, absolutní jistotě poznání atd., protože tato otázka mohla být přece jen rozhodnuta až v bodu, ke kterému jsme nyní došli. Dosud stačilo zkoumání, nakolik jednotlivá tvrzení filosofie skutečnosti mají „suverenní platnost“ a „bezpodmínečný nárok na pravdivost“; nyní přicházíme k otázce, zda a jaké produkty lidského poznání vůbec mohou mít suverenní platnost a bezpodmínečný nárok na pravdivost. Říkám-li *lidského* poznání. neříkám to snad s urážlivým úmyslem vůči obyvatelům jiných nebeských těles, jež nemám tu čest znát, nýbrž proto, že i zvířata poznávají, ale nijak suverenně. Pes poznává ve svém pánu svého boha, při čemž tento pán může být největší ničema.

Je lidské myšlení suverenní? Dříve než odpovíme ano nebo ne, musíme zkoumat, co lidské myšlení je. Je to myšlení jednotlivého člověka? Ne. Existuje však jen jako individuální myšlení mnoha miliard minulých, nynějších i budoucích lidí. Říkám-li tedy, že toto myšlení všech těchto lidí, včetně budoucích, sloučené v představě, je *suverenní*, tj. je s to poznat existující svět, pokud lidstvo dosti dlouho potrvá a pokud v poznávacích orgánech a v předmětech poznání nejsou tomuto poznání položeny meze, pak říkám něco hodně banálního a k tomu hodně neplodného. Neboť nejcenějším výsledkem by asi bylo, že by nás to učinilo krajně nedůvěřivými vůči našemu dnešnímu poznání, protože podle vší pravděpodobnosti stojíme asi tak na počátku dějin lidstva a generace, které *nás* budou opravovat, budou asi o mnoho početnější než generace, jichž poznání jsme my s to opravovat — dosti často se značným podceňováním.

Pan Dühring sám prohlašuje za nutnost, že vědomí, tedy i myšlení a poznání, se může projevit jen v řadě jednotlivých bytostí. Myšlení každého z těchto jednotlivců můžeme připisovat suverenitu jen potud, pokud neznáme moc, která by byla s to vnutit mu násilím ve zdravém a bdělém stavu nějakou myšlenku. Pokud však jde o suverenní platnost poznatků každého individuálního myšlení, víme všichni, že o tom nemůže být řeči a že podle veškeré dosavadní zkušenosti vždycky bez výjimky tyto poznatky obsahují mnohem více toho, co je schopno zlepšení, než toho, co není zlepšitelné čili co je správné.

Jinými slovy, suverenita myšlení se uskutečňuje v řadě nanejvýš nesuverénně myslících lidí; poznání, jež má bezpodmínečný nárok na pravdivost, uskutečňuje se v řadě relativních bludů; ani jedno, ani druhé nemůže být úplně uskutečněno jinak, než nekonečným trváním života lidstva.

Máme zde opět týž rozpor, jako již nahoře, mezi povahou lidského myšlení, jevící se nám nutně jako absolutní, a jeho uskutečněním v jednotlivcích, myslících vesměs omezeně, rozpor řešitelný jedině v nekonečném progresu, v nekonečném, aspoň pro nás prakticky nekonečném sledu lidských pokolení. V tomto smyslu je lidské myšlení právě tak suverénní jako nesuverénní a jeho poznávací schopnost právě tak neomezená jako omezená. Je suverénní a neomezené co do povahy, určení, možnosti, dějinného cíle; je nesuverénní a omezené co do individuálního uskutečňování a co do dané skutečnosti.

Právě tak je to s věčnými pravdami. Kdyby lidstvo jednou dospělo k tomu, že by operovalo už jen věčnými pravdami, výsledky myšlení, které mají suverénní platnost a bezpodmínečný nárok na pravdivost, došlo by tím k bodu, kde by byla nekonečnost intelektuálního světa co do skutečnosti i co do možnosti vyčerpána, a tím dosaženo slavného zázraku odpočítaného nekonečného počtu.

Jsou však přece nějaké pravdy tak jisté, že každá pochybnost o nich se nám zdá rovnou pomateností? Že dvakrát dvě jsou čtyři, že tři úhly trojúhelníku se rovnají dvěma pravým, že Paříž leží ve Francii, že člověk bez potravy zemře hladem atd.? Jsou tedy přece *věčné* pravdy, konečné pravdy poslední instance?

Zajisté. Celou oblast poznání můžeme po způsobu odedávna známém rozdělit na tři velké úseky. První zahrnuje všechny vědy, jež se zabývají neživou přírodou a jsou více méně matematicky zpracovatelné: matematika, astronomie, mechanika, fyzika, chemie. Působí-li někomu potěšení používat silných slov pro velmi jednoduché věci, mohlo by se říci, že *jisté* výsledky těchto věd jsou věčnými pravdami, konečnými pravdami poslední instance; proto byly tyto vědy nazvány *exaktními*. Ale daleko ne všechny výsledky. Zavedením proměnných veličin a rozšířením jejich proměnnosti i na nekonečně malé a nekonečně velké spáchala matematika, která je jinak přísných mravů, dědičný hřích; okusila jablko poznání, které jí otevřelo dráhu k obrovským úspěchům, ale také omylům. Panenský stav absolutní platnosti, nezvratné dokazatelnosti všeho matematického byl navždy ten tam; nastala éra kontraversí a došli jsme k tomu, že většina lidí diferencuje a integruje ne proto, že rozumí tomu, co činí, nýbrž z pouhé víry, protože to doposud vždycky správně vyšlo. S astronomií a mechanikou je tomu ještě hůře, a ve fyzice a chemii se člověk ocitá uprostřed hypothes jako uprostřed včelího roje. Nemůže tomu ani jinak být. Ve fyzice máme co dělat s pohybem molekul, v chemii s tvořením molekul z atomů, a není-li interference světelných vln bajkou, nemáme naprosto žádné vyhlídky, že někdy uvidíme tyto zajímavé věci na vlastní oči. Konečné pravdy poslední instance stávají se tu časem ku podivu vzácnými.

Ještě hůře jsme na tom v geologii, která se podle své povahy zabývá hlavně pochody, při nichž nejenže jsme nebyli my sami, ale při nichž nebyl vůbec žádný člověk. Výtěžek konečných pravd poslední instance je tu tedy spojen s velmi značnou námahou a přitom je nanejvýš skrovný.

Druhá třída věd zahrnuje výzkum živých organismů. V této oblasti se objevuje taková různost vzájemných vztahů a příčinností, že nejen každá rozřešená otázka nadhazuje bezpočet nových otázek, nýbrž i každá jednotlivá otázka může být rozřešena většinou jen po částech, řadou výzkumů, vyžadujících často celá století; při čemž pak potřeba systematického pojetí souvislostí nutí stále znovu obklopovat konečné pravdy poslední instance hustým lesem hypotéz. Jaké dlouhé řady mezistupňů od Galena po Malpighiho bylo zapotřebí ke správnému zjištění tak jednoduché věci, jako je oběh krve u ssavců! Jak málo víme o vzniku krvinek a jak mnoho spojovacích článků nám ještě dnes chybí k lomu, abychom na příklad mohli uvést v racionální souvislost příznaky některé nemoci s jejími příčinami! Přitom se dosti často dojde k objevům, jako byl objev buňky, které nás nutí podrobit úplné revisi všechny doposud zjištěné konečné pravdy poslední instance v oboru biologie a celé spousty jich jednou provždy zavrhnout. Kdo zde tedy chce vytyčit opravdu ryzí, neměnné pravdy, bude se musit spokojit banálnostmi, jako: všichni lidé musí zemřít, všechny ssavčí samice mají mléčné žlázy atd.; nebude moci ani říci, že vyšší živočichové tráví žaludkem a střevem, a ne hlavou, neboť nervová činnost, soustředěná v hlavě, je k trávení nezbytná.

Ještě hůře je tomu však s věčnými pravdami v třetí skupině věd, ve vědách historických, které zkoumají životní podmínky lidí, společenské poměry, právní a státní formy s jejich ideální nadstavbou filosofie, náboženství, umění atd., v jejich dějinném sledu a jejich nynějším výsledku. V organické přírodě máme přece aspoň co činit s řadou pochodů, které se, pokud stačí naše přímé pozorování, uvnitř velmi širokých hranic dosti pravidelně opakují. Druhy organismů zůstaly od dob Aristotelových vcelku tytéž. Naproti tomu v dějinách společnosti je opakování situací výjimkou, nikoli pravidlem, jakmile opustíme prvotní stav člověka, tak zvaný kamenný věk; a kde se taková opakování vyskytnou, tam se nikdy neodehrávají za úplně stejných okolností. Tak výskyt původního společného vlastnictví půdy u všech kulturních národů a forma jeho rozkladu. Jsme tudíž v oblasti dějin lidstva se svou vědou ještě mnohem víc pozadu než v oblasti biologie; a ještě více: je-li poznána výjimečně vnitřní souvislost společenských a politických forem existence v určitém časovém úseku, stane se to zpravidla tehdy, když se ony formy již napolo přežily a spějí k úpadku. Poznání je zde tedy v podstatě relativní, neboť se omezuje na zjištění souvislosti a následků určitých společenských a státních forem, existujících jen v daném čase a u daných národů a svou povahou přechodných. Kdo se tu tedy honí za konečnými pravdami poslední instance, za ryzími, vůbec neměnnými pravdami, uloví jen málo, leda banálnosti a otřepanosti nejhoršího druhu, jako na příklad, že lidé všeobecně nemohou žít bez práce, že se posud povětšinou dělili na vládnoucí a ovládané, že Napoleon zemřel 5. května roku 1821 atd.

Je však pozoruhodné, že právě v této oblasti se nejčastěji setkáváme s pravdami, které jsou vydávány za věčné, za konečné pravdy poslední instance atd. Že dvakrát dvě jsou čtyři, že ptáci mají zobáky, anebo podobné pravdy může vydávat za věčné jen ten, kdo má v úmyslu z existence věčných pravd vůbec vyvodit závěr, že i v oblasti dějin lidstva existují věčné pravdy, věčná morálka, věčná spravedlnost atd., které si činí nárok na podobnou vlastnost a dosah jako poučky a aplikace matematiky. A pak můžeme s určitostí počítat s tím, že týž lidumil nám při první příležitosti prohlásí, že všichni dřívější fabrikanti věčných pravd byli více méně osli a šarlatáni, že všichni byli v zajetí bludu, že se mýlili; že však existence *jejich* bludu a *jejich* omylnosti — je přírodně zákonitá a dokazuje existenci pravdy a správnosti u *něho* a že on, nyní se zjevivší prorok, má konečnou pravdu poslední instance, věčnou morálku, věčnou spravedlnost úplně hotovou v kapse. To všechno tu bylo stokrát a tisíckrát, takže je

s podivem, že jsou ještě lidé dost lehkověrní, aby tomu uvěřili, když nejde o jiné, nikoli když jde o ně samé. A přece jsme se tu dočkali aspoň ještě jednoho takového proroka, který upadá zcela obvyklým způsobem ve vysoce morální rozhořčení, jestliže jiní lidé popírají, že by nějaký jednotlivec byl s to podat konečnou pravdu poslední instance. Takovéto popírání, ba již i pouhá pochybnost je stavem slabosti, pustou pomateností, nicotností, hlodavou skepsí, horší než nihilismus, zmateným chaosem a jak se všechny ty líbeznosti jmenují. Jak je zvykem všech proroků, nezkoumá a nesoudí se kriticky a vědecky, nýbrž prostě se morálně hřímá.

Byli bychom mohli výše ještě připomenout vědy, které zkoumají zákony lidského myšlení, tedy logiku a dialektiku. Ale ani u nich to nevypadá s oněmi věčnými pravdami lépe. Vlastní dialektiku prohlašuje pan Dühring za holý nesmysl a množství knih, které byly a ještě budou napsány o logice, dokazují sdostatek, že jsou konečné pravdy poslední instance rozsety mnohem řidčeji, než si leckdo myslí.

Ostatně se nemusíme nikterak lekat, že stupeň poznání, na němž stojíme dnes, je právě tak málo konečný jako všechny předchozí. Zahrnuje již ohromný materiál faktů a vyžaduje velmi značnou specialisaci studia u každého, kdo chce zdomácnět v některém oboru. Kdo však přikládá měřítko ryzích, neměnných konečných pravd poslední instance buď na poznatky, které podle povahy věci zůstávají relativními pro dlouhé řady generací a musí být zdokonalovány po částech, anebo dokonce na takové, které, jako v kosmogonii, geologii, dějinách lidstva zůstanou již pro nedostatečnost dějinného materiálu stále kusými a nedokonalými — ten dokazuje jen svou vlastní nevědomost a nechápavost, třeba ani — jako je tomu zde — nebyl nárok na osobní neomylnost vlastním pozadím. Pravda a omyl, jako všechny logické kategorie pohybující se v polárních protikladech, mají absolutní platnost právě jen pro krajně omezenou oblast; viděli jsme to právě a věděl by to snad i pan Dühring, kdyby byl trochu obeznámen se základními prvky dialektiky, které právě pojednávají o nedostatečnosti všech polárních protikladů. Jakmile aplikujeme protiklad pravdy a bludu mimo onu zmíněnou úzkou oblast, stane se relativním a tím nepotřebným pro přesný vědecký způsob vyjadřování. Pokusíme-li se však aplikovat jej mimo onu oblast jako absolutně platný, dostaneme se teprve do slepé uličky; oba póly protikladu se zvrátí ve svůj opak, pravda se stane bludem, blud pravdou. Vezměme jako příklad známý zákon Boyleův, podle něhož je objem plynů při stejné teplotě nepřímo úměrný tlaku, kterému jsou vystaveny. Regnault shledal, že tento zákon je pro jisté případy nepoužitelný. Kdyby byl býval filosofem skutečnosti, byl by musil prohlásit: Boyleův zákon je měnivý, není tedy ryzí pravdou, není vůbec pravdou, je tedy bludem. Tím by se však dopustil daleko většího omylu, než jaký je obsažen v Boyleově zákonu; v pískové hromadě bludu by zmizelo jeho zrníčko pravdy; byl by tedy svůj původně správný resultát zpracoval v blud, proti němuž by se Boyleův zákon s tou troškou bludu, jež na něm lpěla, jevil jako pravda. Regnault jako muž vědy však nepodlehli takovému dětinství, nýbrž zkoumal dále a zjistil, že Boyleův zákon je vůbec jen přibližně správný a ztrácí svou platnost zvláště u plynů, které mohou být tlakem zkapalněny, a to jakmile se tlak přiblíží bodu, kdy nastává zkapalnění. Boyleův zákon se tedy osvědčil jako správný jen v jistých hranicích. Je však absolutně, konečně pravdivý v těchto hranicích? Žádný fysik to nebude tvrdit. Řekne, že platí v určitých tlakových a tepelných hranicích a pro určité plyny, a nevyloučí v těchto ještě úže vymezených hranicích možnost ještě užšího vymezení nebo pozměněné formulace vlivem budoucích výzkumů³⁰. Tak je tomu tedy s konečnými pravdami poslední instance na příklad

³⁰ Od doby, kdy jsem toto napsal, zdá se, že už se to potvrdilo. Podle nejnovějších výzkumů Mendělejevových a Boguského, provedených přesnějšími přístroji, vykazují všechny „pravé“ plyny

ve fyzice. Opravdu vědecké práce se obyčejně vyhýbají takovým dogmaticko-morálním výrazům jako blud a pravda, kdežto ve spisech, jako je Filosofie skutečnosti, se s nimi setkáváme všude, kde se nám chce vnutit prázdné mluvení o tom i onom jako nejsuverénnější resultát suverénního myšlení.

Avšak, mohl by se otázat naivní čtenář, kde řekl výslovně pan Dühring, že obsah jeho Filosofie skutečnosti je konečná pravda, a to poslední instance? Kde? Nuže, na příklad v dithyrambu na svou soustavu (str. 13), jež jsme částečně ve výtahu citovali v druhé kapitole. Anebo když ve výše citované větě praví: „Mravní pravdy, pokud jsou poznány až do svých posledních základů, činí si nárok na podobnou platnost jako poznatky matematiky.“ A zda pan Dühring netvrdí, že se svého vpravdě kritického stanoviska a pomocí svého až ke kořenům jdoucího zkoumání pronikl až po tyto nejhlubší základy, základní schemata, že tedy morálním pravdám dodal konečnou platnost poslední instance? Anebo: nečiní-li si pan Dühring tento nárok ani pro sebe, ani pro svou dobu, chce-li toliko říci, že jednou v mlhavé budoucnosti mohou být zjištěny konečné pravdy poslední instance, chce-li tedy přibližně, jenže zmateněji, říci *totéž* jako „hlodavá skepse“ a „pustá zmatenost“ — nač potom všechen ten hluk? Co si pán ráčí přát?

Jestliže jsme se nedostali daleko s místa ani s pravdou a omylem, pak ještě méně s dobrem a zlem. Tento protiklad se pohybuje výlučně v morální oblasti, tedy v oblasti patřící do dějin lidstva a zde jsou ony konečné pravdy poslední instance rozsety právě nejřidčeji. Od národa k národu, od věku k věku se představy dobra a zla měnily tak velice, že si často přímo odporovaly. — Ale někdo může namítnout, že dobro přece není zlo a zlo není dobro; házíme-li dobro a zlo na jednu hromadu, pak přestává všechna mravnost a každý může dělat nebo nedělat co chce. — To je též mínění pana Dühringa, jestliže je zbavíme vší prorockosti. Ale tak jednoduše se věc přece jen nevyřídí. Kdyby to šlo tak jednoduše, nebylo by sporu o dobro a zlo, každý by věděl, co je dobré a co zlé. Ale jak je tomu dnes? Jaká morálka se nám hlásá dnes? Je tu především morálka křesťansko-feudální, zděděná z dřívějších věřících dob, dělící se v podstatě v katolickou a protestantskou, při čemž zase nechybí pododdělení od morálky jesuitsko-katolické a ortodoxně-protestantské až po laxně osvícenskou. Vedle toho vystupuje moderní buržoasní a vedle ní zase proletářská morálka budoucnosti, takže minulost, přítomnost a budoucnost poskytují jen v nejpokročilejších zemích Evropy tři velké skupiny mravních teorií, platných současně a vedle sebe. Která je pravá? Ani jediná ve smyslu absolutní konečné platnosti, ale jistě bude mít nejvíce prvků slibujících trvání ta morálka, která v přítomnosti zastává převrat přítomnosti, hájí budoucnost, tedy morálka proletářská.

Vidíme-li však, že ony tři třídy novodobé společnosti, feudální aristokracie, buržoasie a proletariát, mají každá svou zvláštní morálku, můžeme odtud vyvozovat jen tolik, že lidé, vědomě nebo nevědomě, čerpají své mravní názory v poslední instanci z praktických poměrů, na nichž je založeno jejich třídní postavení — z hospodářských poměrů, v nichž vyrábějí a směňují.

proměnlivý vztah mezi tlakem a objemem; koeficient roztaživosti byl u vodíku při každém dosud použitém tlaku kladný (objem se zmenšoval pomaleji, než stoupal tlak); u atmosférického vzduchu a jiných zkoumaných plynů byl pro každý nalezen nulový bod tlaku, takže při menším tlaku byl onen koeficient kladný, při větším záporný. Boyleův zákon, doposud stále ještě prakticky upotřebitelný, bude tedy potřebovat doplnění celou řadou zákonů speciálních. (Nyní — 1885 — víme též, že vůbec není „pravých“ plynů. Byly vesměs převedeny na kapalně skupenství.) (*Poznámka Engelsova.*)

Ale v hořejších třech morálních teoriích je přece leccos všem třem společného — není to snad aspoň kus morálky jednou provždy platný? — Ty tři morální teorie zastupují tři různé stupně téhož dějinného vývoje, mají tedy společné dějinné pozadí a již proto nutně mnoho společného. A nadto: Pro stejné anebo přibližně stejné stupně ekonomického vývoje musí morální teorie nutně více méně souhlasit. Od onoho okamžiku, kdy se vyvinulo soukromé vlastnictví movitých věcí, musil být všem společným, kde toto soukromé vlastnictví platilo, společný morální příkaz: Nepokradeš! Stane se tím tento příkaz věčným morálním příkazem? Nikterak. Jak by se ve společnosti, kde pohnutky ke krádeži budou odstraněny, kde tedy nadále mohou krást nanejvýš jen duševně choří, vysmáli hlasateli morálky, který by chtěl slavnostně proklamovat věčnou, pravdu: Nepokradeš!

Proto odmítáme, aby nám byla vnucována jakákoliv morální dogmatika jako věčný, konečně platný, napříště nezměnitelný mravní zákon pod záminkou, že i mravní svět má své trvalé principy, které stojí nad dějinami a nad národními rozdíly. Tvrdíme naopak, že všechny dosavadní morální teorie jsou v poslední instanci výplodem dané hospodářské situace společnosti. A ježto se společnost doposud vyvíjela v třídních protikladech, byla morálka vždy třídní morálkou, buď ospravedlňovala vládu a zájmy vládnoucí třídy, nebo když potlačená třída dosti zmohutněla, vyjadřovala odboj proti této nadvládě a zájmy budoucnosti potlačených. Není pochyby, že při tom vcelku v morálce, jako ve všech ostatních odvětvích lidského poznání, nastal pokrok. Ale za třídní morálku jsme se dosud nedostali. Vpravdě lidská morálka, stojící nad třídními protiklady a nad vzpomínkou na ně, bude možná teprve na vývojovém stupni společnosti, kde bude třídní protiklad nejen odstraněn, ale i pro životní praxi zapomenut. A nyní změříme sebepřeceňování pana Dühringa, který ze středu staré třídní společnosti v předvečer sociální revoluce si osobuje nárok vnucovat budoucí beztřídní společnosti věčnou, na čase a reálných přeměnách nezávislou morálku! A předpokládejme dokonce — což nám posud není známo — že rozumí struktuře této společnosti aspoň v jejích základních rysech.

Konečně ještě jeden „od základu zvláštní“, ale proto o nic méně „až ke kořenům sahající“ objev: Vzhledem k původu zla „fakt, že *typ kočky* s příslušnou mu vlastní Istivostí se vyskytuje jako jeden z živočišných druhů, je na stejném stupni s okolností, že podobné utváření charakteru se vyskytuje i u člověka... Zlo tedy nám není ničím tajemným, nemáme-li snad chuti věřit něco mystického i v existenci *kočky* anebo vůbec dravce“. Zlo je — kočka. Čert tedy nemá rohy a kopyto, nýbrž drápy a zelené oči. A Goethe se dopustil neodpustitelné chyby, když znázornil Mefistu jako černého psa, a ne jako černou kočku. Zlo je kočka! Toť morálka nejen pro všechny světy, ale i — pro kočku!

X MORÁLKA A PRÁVO. ROVNOST

Měli jsme už několikrát příležitost seznámit se s metodou páně Dühringovou. Spočívá v tom, že rozkládá každou skupinu předmětu poznání v jejích prý nejjednodušší prvky, že na tyto prvky aplikuje právě tak jednoduché, prý samozřejmé axiomy a že s takto dosaženými výsledky operuje dále. Také otázky z oboru společenského života „mají být v jednotlivých jednoduchých základních formách rozhodovány axiomatically, jako kdyby šlo o jednoduché... základní formy matematiky“. A tak nám má použití matematické metody na dějiny, morálku a právo i zde zjednat matematickou jistotu pro pravdivost dosažených výsledků a označit je za ryzí, neměnné pravdy.

Je to jen jinak obrácená stará, oblíbená, ideologická, jinak aprioristickou zvaná metoda pro poznávání vlastností předmětu nikoli z předmětu samého, nýbrž jejich logickým vyvozením z pojmu předmětu. Nejprve se udělá z předmětu pojem předmětu; potom se to obrátí vzhůru nohama a předmět se posuzuje podle svého obrazu, pojmu. Ne aby se pojem řídil předmětem, předmět se má řídit pojmem. U pana Dühringa nejjednodušší prvky, poslední abstrakce, k nimž může dospěti, slouží pojmu, což na věci nic nemění; tyto nejjednodušší prvky jsou v nejlepší případě čistě pojmové povahy. Filosofie skutečnosti se tedy prokazuje i zde jako čistá ideologie, odvozování skutečnosti ne z ní samé, nýbrž z představy.

Když tedy takový ideolog konstruuje morálku a právo místo ze skutečných společenských vztahů lidí, kteří jej obklopují, z pojmu nebo z tak zvaných nejjednodušších prvků „společnosti“, jaký materiál mu pak slouží k této konstrukci? Zřejmě dvojí: předně skrovný zbytek skutečného obsahu, který snad ještě je v oněch abstrakcích položených za základ, a za druhé obsah, jež tam vnáší náš ideolog ze svého vlastního vědomí. A co nachází ve svém vědomí? Většinou morální a právní názory, jež jsou více méně odpovídajícím výrazem — pozitivním nebo negativním, potvrzujícím nebo potírajícím — společenských a politických poměrů, za nichž žije, dále snad představy vypůjčené z příslušné literatury; nakonec snad ještě osobní vrtochy. Ať se náš ideolog točí a kroutí jak chce, historická realita, kterou vyhodil dveřmi, se vrací oknem, a zatím co on se domnívá, že navrhuje nauku o mravech a právu pro všechny světy a časy, zhotovuje ve skutečnosti znetvořený, protože od své skutečné půdy odtržený, jako ve vydutém zrcadle na hlavu postavený obraz konservativních nebo revolučních proudů své doby.

Pan Dühring tedy rozkládá společnost na její nejjednodušší prvky a přitom shledává, že nejjednodušší společnost se skládá při nejmenším ze dvou lidí. S těmito dvěma lidmi se pak operuje axiomaticky. A tu se nenuceně naskytá základní morální axiom: „Dvě lidské vůle jsou si jako takové *úplně rovné* a jedna prozatím nemůže od druhé pozitivně nic požadovat.“ Tím je „charakterizována základní forma mravní spravedlnosti“ a rovněž právní spravedlnosti, neboť „k vývoji principiálních právních pojmů potřebujeme zcela jednoduchý a elementární vztah *dvou lidí*“.

Tvrzení, že dva lidé anebo dvě lidské vůle jako takové jsou si *úplně rovné*, nejen není axiom, nýbrž je to dokonce silné přehánění. Dva lidé mohou především sami jako takoví si být nerovni pohlavím a tato prostá skutečnost nás ihned vede k tomu, že nejjednodušší prvky společnosti — přistoupíme-li na okamžik na toto dětinství — nejsou dva muži, nýbrž muž a žena, kteří zakládají *rodinu*, nejjednodušší to a první formu společenského svazku za účelem výroby. To však nemůže panu Dühringovi nijak vyhovovat. Neboť jednak musí učinit oba zakladatele společnosti pokud možno rovnými, a za druhé by ani pan Dühring nedokázal vykonstruovat z prvotní rodiny morální a právní rovnost postavení muže a ženy. Tedy jedno z dvojího: buď je dühringovská společenská molekula, jejímž zmnožením se má vybudovat celá společnost, předem určena k zániku, protože oba muži spolu nikdy nesvedou dítě, anebo si je musíme představit jako dvě hlavy rodin. A v tomto případě se celé jednoduché základní schéma obrací ve svůj protiklad: místo rovnosti lidí dokazuje nejvyšší rovnost hlav rodin, a protože ženy nepřicházejí v úvahu, dokazuje kromě toho i pořadí žen.

Je třeba sdělit čtenáři nepříjemnou věc, že se od této chvíle na značně dlouhou dobu nezbaví těchto dvou famózních mužů. Hrají v oblasti společenských vztahů podobnou roli, jakou doposud hráli obyvatelé jistých nebeských těles, jichž jsme se teď, jak doufáme, zbavili. Je-li třeba řešit nějakou otázku ekonomie, politiky atd., hned nastoupí oba muži a v mžiku vyřídí

věc „axiomatically“. Výborný, tvůrčí, soustavotvorný objev našeho filosofa skutečnosti. Ale žel, chceme-li dál průchod pravdě, neobjevil ty dva muže on. Jsou společní celému XVIII. století. Vyskytují se už v Rousseauově pojednání o rovnosti z roku 1754, kde dokazují axiomatically přibližně opak dühringovských tvrzení. Hrají hlavní úlohu u politických ekonomů od Adama Smitha po Ricarda. ale zde jsou si nerovni alespoň v tom, že každý z nich má jiné zaměstnání — nejčastěji je to lovec a rybář — a směňují navzájem své výrobky. Slouží také v celém XVIII. století hlavně za pouhý objasňovací příklad a páně Dühringova originalita spočívá jen v tom, že povyšuje tuto metodu příkladu na základní metodu veškeré vědy o společnosti a za měřítko všech dějinných forem. Více si už ovšem „přísně vědecké pojetí věcí a lidí“ ulehčit nelze.

Abychom svedli základní axiom, že dva lidé jsou si svými vůlemi úplně rovni a jeden nemá druhému co poroučet, k tomu naprosto nemůžeme použít dvou libovolných mužů. Musí to být dva lidé, kteří jsou do jisté míry osvobozeni od veškeré skutečnosti, ode všech národnostních, hospodářských, politických, náboženských vztahů, které se vyskytují na zemi, ode všech pohlavních a osobních zvláštností, že ani z jednoho, ani z druhého nezbude nic než pouhý pojem „člověk“, a pak jsou si arci „úplně rovni“. Jsou to tedy dvě dokonalá strašidla, vyvolaná týmž panem Dühringem, který všude větrí a denuncuje „spiritistická“ hnutí. Obě tato strašidla musí ovšem dělat všechno, co po nich jejich vyvolavač žádá, a právě proto jsou všechny jejich kejkle pro ostatní svět úplně lhostejné.

Sledujme však přece páně Dühringovu axiomatiku trochu dále. Obě vůle nemohou na sobě navzájem nic pozitivně požadovat. Činí-li tak jedna z nich přece a prosazuje-li svůj požadavek násilím, vzniká nespravedlivý stav a na tomto základním schématu vysvětluje pan Dühring nespravedlivost, násilí, porobu, zkrátka celé dosavadní zavrženíhodné dějiny. Nuže. již Rousseau ve výše uvedeném spise právě pomocí obou mužů dokázal stejně axiomatically opak, že totiž ze dvou nemůže první (A) porobit druhého (B) násilím, nýbrž jen tím. že jej (B) uvede do postavení, v němž se nemůže bez prvního (A) obejít. Což je už pro pana Dühringa arci příliš materialistickým pojetím. Jdeme tedy na věc trochu jinak. Dva trosečníci jsou sami na ostrově a tvoří zde společnost. Jejich vůle jsou si formálně úplně rovny a oba to uznávají. Avšak materiálně je mezi nimi velká nerovnost. A je rozhodný a energický. B nerozhodný, lenivý a liknavý. A je bystrý, B hloupý. Jak dlouho to potrvá, než A začne B vnučovat svou vůli nejprve přemlouváním, potom ze zvyku, ale vždy ve formě dobrovolnosti? Ať se forma dobrovolnosti zachovává nebo je pošlapávána, poroba zůstává porobou. Dobrovolný vstup do poroby jde celým středověkem, v Německu až do doby po třicetileté válce. Když bylo v Prusku po porážkách roku 1806 a 1807 zrušeno poddanství a s ním povinnost milostivých pánů staral se o poddané v nouzi, nemoci a starobě, podávali sedláci králi petice, aby byli ponecháni v porobě – kdo by se o ně jinak staral v bídě? Tedy schema dvou mužů se na nerovnost a porobu „hodí“ právě tak jako na rovnost a vzájemnou podporu, a protože je musíme pod trestem vymření pokládat za hlavy rodin, je tím postaráno už i o dědičnou porobu.

Nechme však na chvíli všechno stranou! Předpokládejme, že nás páně Dühringova axiomatika přesvědčila a že jsme horovali pro úplné zrovnoprávnění obou vůlí, pro „všeobecně lidskou suverenitu“, pro „suverenitu jednotlivce“. — Jací to nádherní slovní kolosové, proti nimž

zůstane Stirnerův „Jediný“ se svým vlastnictvím³¹ břídílem, ač by se i on mohl ucházet o svůj skromný podíl. Jsme tedy nyní všichni *úplně rovni* a nezávislí, Všichni? Nikoli, přece ne všichni. Jsou i „přípustné závislosti“, ty se však vysvětlují „důvody, které jest hledati nikoli v uplatňování obou vůlí jako takových, nýbrž v třetí oblasti, tedy na př. vůči dětem, v nedostatečnosti jejich sebeurčení“.

Vskutku! Příčiny závislosti nemáme hledat v uplatnění obou vůlí jako takových! Arci že ne, neboť uplatnění jedné vůle se tu právě brání. Nýbrž ve třetí oblasti! A co je ta třetí oblast? Konkrétní určitost jedné potlačené vůle jako nedostatečné! Tak daleko se vzdálil náš filosof skutečnosti od skutečnosti, že pro něho proti abstraktnímu a bezobsažnému rčení: vůle — platí již skutečný obsah, charakteristická určitost této vůle je mu „třetí oblastí“. Ať je tomu jakkoli, musíme konstatovat, že v rovnoprávnosti jsou výjimky. Neplatí pro vůli, která je zatížena nedostatečností sebeurčení. *Ústup č. 1.*

Dále. „Kde jsou zvíře a člověk smíšeni v jedné osobě, tam se lze ptát jménem druhé, úplně lidské osoby, zda je jejich způsob jednání týž, jako kdyby stály proti sobě, tak říkajíc, jen lidské osoby... je tedy náš předpoklad o dvou mravně nerovných osobách, z nichž jedna má nějaký podíl zvířecího charakteru, typickou základní formou všech vztahů, které se podle tohoto rozdílu v lidských skupinách a mezi nimi... mohou vyskytnout.“ A nyní nechť se čtenář sám podívá na tuto žalostnou tirádu, pojící se k těmto rozpačitým vytáčkám, v níž se pan Dühring kroutí a točí jako jesuitský páter, aby kasuisticky zjistil, pokud smí lidský člověk zakročit proti zvířecímu člověku, pokud smí proti němu použít nedůvěry, válečné lsti, příkrých, ba teroristických, jakož i lstivých prostředků, aniž zadá neměnné morálce.

Tedy, rovnost přestává, i když jsou si obě osoby „morálně nerovné“. Potom však vůbec nestálo za námaha vyvolávat tyto dva úplně sobě rovné muže, neboť není dvou osob, které by si byly morálně úplně rovné. — Nerovnost prý však záleží v tom, že jedna osoba je lidskou osobou, druhá má v sobě kus zvířete. Leč už pro svůj původ z říše zvířecí se člověk nikdy úplně nezbaví vlastností vlastních zvířatům, takže se vždy může jednat jen o více nebo méně, o rozdíl stupně zvířecosti, respektive lidskosti. Dělení lidí na dvě ostře odlišné skupiny, v lidské a zvířecí lidi, v dobré a zlé, ovce a vlky, zná vedle filosofie skutečnosti už jen křesťanství, jež má zcela důsledně i svého světového soudce, který toto dělení provádí. Ale kdo má být světovým soudcem ve filosofii skutečnosti? Bude tomu asi tak, jak to chodí v křesťanské praxi, kde zbožné ovečky přejímají samy a se známým úspěchem úřad světského soudce vůči svým světským bližním — vlkům. Sekta filosofů skutečnosti, dojde-li k ní kdy, jistě nezadá v tomto ohledu oněm tichým pozemšťanům. To nám zatím může být lhostejné; nás zajímá přiznání, že následkem mravní nerovnosti mezi lidmi z té rovnosti zase nic není. *Ústup č. 2.*

Ještě dále. „Jednal-li jeden podle pravdy a vědy, druhý pak podle pověry nebo předsudku, pak... musí zpravidla nastat vzájemné neshody... Při jistém stupni neschopnosti, surovosti nebo zlých náklonností povahy bude musit ve všech případech dojít ke srážce... nejen vůči dětem a bláznům je *násilí* posledním prostředkem. Uzpůsobení celých přírodních skupin a kulturních tříd lidí může učinit nevyhnutelnou nutností *podmanění* jejich vůle nepřátelské svou zvráceností, aby byla přivedena zpět ke společným pojítkům. Cizí vůle je

³¹ „Jediný a jeho vlastnictví“ — název díla Maxe Stirnera, které Marx a Engels podrobili zničující kritice v „Německé ideologii“. (Pozn. red.)

i zde ještě uznávána za *rovnoprávnou*; ale zvráceností své urážlivé a nepřátelské činnosti vyvolala *vyrovnání*, a stihne-li ji násilí, pak sklízí jen následek své vlastní nespravedlnosti.“

Tedy nejen mravní, nýbrž i duševní nerovnost stačí odstranit „úplnou rovnost“ obou vůlí a zavést morálku, podle níž se dají ospravedlnit všechny hanebnosti civilisovaných lupičských států vůči zaostalým národům, až po ohavnosti Rusů v Turkestanu. Když generál Kaufmann v létě 1873 přepadl tatarský kmen Jomudů, dal spálit jejich stany a „dobře po kavkazsku“, jak zněl rozkaz, porubat jejich ženy a děti, tvrdil též, že podmanění nepřátelské vůle Jomudů, nepřátelské svou zvráceností, aby byla vrácena ke společným pojítkům, se stalo nevyhnutelnou nutností a že prostředky jím použité jsou nejúčelnější; a že kdo chce účel, musí chtít i prostředky. Nebyl však tak krutý, aby se Jomudům ještě vysmíval a říkal, že když je vyhlazuje, uznává tím právě jejich vůli za rovnoprávnou. A zase jsou to v tomto konfliktu vyvolenci, jednající prý podle pravdy a vědy, tedy v poslední instanci filosofové skutečnosti, kdož mají rozhodnout, co je pověra, předsudek, hrubost, zlé povahové náklonnosti a kdy je k vyrovnání zapotřebí násilí a podmanění. Rovnost je tedy nyní — vyrovnáváním násilí a druhá vůle je uznávána prvou za rovnoprávnou podmaněním. *Ústup* č. 3, zvrhávající se zde již v hanebný útěk.

Výrok, že cizí vůle je právě ve vyrovnávání násilím uznávána za rovnoprávnou, je — mimochodem — jen překroucením Hegelovy teorie, podle níž je trest právem zločincovým; tím, „že trest obsahuje vlastní právo zločincovo, je zločinec ctěn jako rozumná bytost“ („Rechtsphilosophie“³², § 100).

Na tom můžeme přestat. Bude zbytečné sledovat ještě dále pana Dühringa, jak po kouscích boří svou tak axiomaticky vytyčenou rovnost, všeobecně lidskou suverenitu atd., pozorovat, jak sice udělá společnost ze dvou mužů, ale jak na vytvoření státu potřebuje ještě třetího, protože — krátce řečeno — bez tohoto třetího nejsou možná usnášení většiny a bez nich, tedy také bez vlády většiny nad menšinou, nemůže existovat stát; a jak potom zvolna zabočuje do klidnějšího toku konstrukce svého socialistického státu budoucnosti, kde jednoho krásného dne budeme mít možnost jej navštívit. Viděli jsme dostatečně, že úplná rovnost obou vůlí trvá jen potud, pokud tyto vůle *nic nechtějí*, že přestává, jakmile přestanou být lidskými vůlemi jako takovými a přemění se ve skutečné individuální vůle, ve vůle dvou skutečných lidí, že dětinství, bláznovství, tak zvaná zvířecost, domnělá pověra nebo předsudek, předpokládaná neschopnost na jedné straně, domnělá lidskost, pochopení pravdy a věda na druhé straně, tedy každý rozdíl v jakosti obou vůlí a v inteligenci, který je provází, opravňuje nerovnost, která se může stupňovat až do podmanění; čeho si přejeme ještě více, když pan Dühring rozbořil tak od základů svou vlastní budovu rovností?

Jsme-li však hotovi s páně Dühringovým plochým a hudlařským zacházením s představou rovnosti, nejsme tím ještě hotovi s touto představou samou, která hraje zvláště díky Rousseauovi teoretickou, ve velké revoluci a po ní prakticky politickou a i dnes ještě v socialistickém hnutí skoro všech zemí význačnou agitátorskou úlohu. Zjištění její vědecké hodnoty určí i její hodnotu pro proletářskou agitaci.

Představa, že všichni lidé jako lidé mají něco společného a že jsou si též rovni, pokud toto společné sahá. je ovšem prastará. Avšak novodobý požadavek rovnosti je zcela odlišný;

³² „Filosofie práva“. (Pozn, red.)

spočívá spíše v tom, že ze společné vlastnosti lidství, z té rovnosti lidí jako lidí, odvozuje nárok na stejnou politickou, respektive sociální platnost všech lidí nebo aspoň všech občanů jednoho státu nebo všech členů jedné společnosti. Než byl z oné původní představy relativní rovnosti vyvozen závěr o rovnoprávnosti ve státě a společnosti, než se mohl tento závěr projevit dokonce jako něco přirozeného, samozřejmého, musila uplynout a uplynula tisíciletí. V nejstarších prvobytných občinách se mohlo mluvit o rovnoprávnosti nanejvýš mezi členy obcí; ženy, otroci a cizinci z ní byli samozřejmě vyloučeni. U Řeků a Římanů platily nerovnosti lidí mnohem více než jakákoliv rovnost. Že by Řekové a barbaři, svobodní a otroci, občané a chráněnci, římské občané a římské poddaní (abychom použili širokého výrazu) měli mít nárok na stejnou politickou platnost, bylo by našim předkům nezbytně připadalo jako bláznovství. Za římského císařství pozvolna mizely všechny tyto rozdíly, vyjma mezi svobodným občanem a otrokem; tím vznikla, aspoň pro svobodné, ona rovnost soukromých osob, na jejímž podkladě se vyvinulo římské právo, nejdokonalejší to soustava právní, spočívající na soukromém vlastnictví, kterou známe. Ale pokud trval protiklad mezi svobodným a otrokem, nemohlo být řeči o právních důsledcích z všeobecně *lidské* rovnosti; viděli jsme to ještě nedávno v otrockých státech Severoamerické unie.

Křesťanství znalo jen *jednu* rovnost všech lidí, rovnost stejné dědičné hříšnosti, která úplně odpovídala jeho charakteru náboženství otroků a utlačených. Vedle toho znalo nanejvýš rovnost vyvolenců, jež však byla zdůrazňována jen docela na počátku. Stopy po majetkovém společenství, jež se rovněž vyskytují v počátcích nového náboženství, lze spíše odvodit ze soudržnosti pronásledovaných než ze skutečné představy rovnosti. Velmi záhy učinilo stanovení protikladu mezi knězem a laikem konec i této sazeničce křesťanské rovnosti. — Zaplavení západní Evropy Germány odstranilo na staletí všechny představy rovnosti pozvolným vybudováním tak spleť sociální a politické hierarchie, jaké posud nebylo, ale současně vtáhlo západní a střední Evropu do dějinného pohybu, vytvořilo po prvé kompaktní kulturní oblast a v této oblasti po prvé soustavu vzájemně se ovlivňujících a vzájemně se v šachu držících, převážně národních států. Tím připravilo půdu, na které jedině se později mohlo mluvit o lidské rovnocennosti, o lidských právech.

Kromě toho vyvíjel feudální středověk ve svém lůně třídu, která byla povolána, aby se ve svém dalším vývoji stala nositelkou novodobého požadavku rovnosti: měšťanstvo. Jsouc samo z počátku feudálním stavem, rozvinulo měšťanstvo průmysl, převážně řemeslný, a směnu výrobků uvnitř feudální společnosti na poměrně vysoký stupeň, když mu koncem patnáctého století velké objevy na moři otevřely nové, širší působiště. Mimoevropský obchod, vedený dosud mezi Itálií a Levantou, rozšířil se nyní až do Ameriky a Indie a předstihl záhy významem jak směnu mezi jednotlivými evropskými zeměmi, tak vnitřní obchod každé jednotlivé země. Americké zlato a stříbro zaplavilo Evropu a vniklo jako rozkladný prvek do všech skulin, trhlin a pórů feudální společnosti. Řemeslná výroba nestačila vzrůstající potřebě, ve vedoucích průmyslových odvětvích nejpokročilejších zemí byla nahrazena výrobou rukodílnou (manufakturou).

Za tímto mocným převratem hospodářských životních podmínek společnosti nenásledovala hned odpovídající změna jejího politického rozčlenění. Státní zřízení zůstalo feudální, zatím co společnost se stávala stále více měšťáckou. Obchod ve velkém měřítku, tedy zvláště mezinárodní a ještě více světový, vyžaduje svobodné, ve svých pohybech nebrzděné majitele zboží, kteří jako takoví jsou rovnoprávní, kteří směňují na základě jediného, aspoň na každém jednotlivém místě pro ně všechny stejného práva. Přejít od řemesla k manufaktuře

předpokládá existenci jistého počtu svobodných dělníků — svobodných jednak od cechovních pout. a svobodných, to jest volných od prostředků, kterými by svoji pracovní sílu sami zhodnotili — dělníků, kteří mohou uzavírat smlouvu s továrníkem o pronajmutí své pracovní síly, kteří tedy stojí proti němu jako rovnoprávná smluvní strana. A nakonec rovnost a stejná platnost všech lidských prací, protože a pokud jsou vůbec *lidskou* prací, se nevědomě, ale nejsilněji projevila v zákonu hodnoty, zákonu novodobé měšťácké ekonomie, podle něhož se hodnota zboží měří společensky nutnou prací v něm obsaženou³³ — kde však hospodářské poměry vyžadovaly volnost a rovnoprávnost, tam jim společenské zřízení kladlo na každém kroku v cestu cechovní pouta a zvláštní výsady. Místní výsady, diferenční cla, výjimečné zákony všeho druhu postihovaly v obchodě nejen cizince nebo koloniální obyvatele, nýbrž dosti často i celé kategorie vlastních státních příslušníků; cechovní výsady se kladly všude a vždy znovu v cestu vývoji manufaktury. Nikde nebyla cesta volná a vyhlídky pro měšťácké konkurenty stejné — a přece to byl první a stále naléhavější požadavek.

Jakmile se požadavek osvobození od feudálních pout a zavedení právní rovnosti odstraněním feudálních nerovností dostal hospodářským pokrokem společnosti na denní pořádek, musil brzy nabýt větších rozměrů. Byl-li ražen v zájmu průmyslu a obchodu, pak bylo nutné požadovat totéž zrovnoprávnění pro velké množství rolníků, kteří musili ve všech stupních poroby od úplného nevolnictví bezplatně věnovat největší část své pracovní doby milostivému feudálnímu pánovi a kromě toho ještě odvádět jemu i státu nesčetné dávky. Na druhé straně nebylo možno nepožadovat zrušení feudálních výsad: nezdanění šlechty, politických výsad jednotlivých stavů. A protože se již nežilo ve světové říši, jako byla říše římská, nýbrž v soustavě nezávislých států, které se stýkaly jako rovný s rovným a které byly přibližně na stejném stupni měšťáckého vývoje, rozumělo se samo sebou, že požadavek, aby svoboda a rovnost byly proklamovány za *lidská práva*, nabyl všeobecného rázu, přesahujícího jednotlivý stát. Přitom je pro specifický měšťácký charakter těchto lidských práv příznačné, že americká ústava, jež první uznává lidská práva, tímž dechem potvrzuje otroctví barevných, existující v Americe: třídní výsady se zatracují, rasové výsady se posvěcují.

Je však známo, že buržoasie od okamžiku, kdy se vyklubala z feudálního měšťanstva a přešla ze středověkého stavu v novodobou třídu, je doprovázena stále a nevyhnutelně svým stínem, proletariátem. A právě tak jsou měšťácké požadavky rovnosti provázeny proletářskými požadavky rovnosti. Od okamžiku, kdy byl vytyčen požadavek odstranění třídních výsad, vystupuje vedle něho proletářský požadavek odstranění *tříd samých* — nejdříve v náboženské formě, opíraje se o původní křesťanství, později přímo o měšťácké teorie rovnosti. Proletáři berou buržoasii za slovo: rovnost nemá být provedena jen zdánlivě, jen v oblasti státu, nýbrž i skutečně, také v oblasti společenské, hospodářské. A hlavně od té doby, co francouzská buržoasie od velké revoluce postavila občanskou rovnost do popředí a francouzský proletariát jí rázem odpověděl požadavkem rovnosti sociální, hospodářské, stala se rovnost bojovým heslem zejména francouzského proletariátu.

Požadavek rovnosti má takto v ústech proletariátu dvojí význam. Buďto je — a tak je tomu zejména v prvopočátcích, na příklad v selské válce — spontánní reakcí na křiklavé sociální nerovnosti, na kontrast mezi bohatými a chudinou, pány a otroky, žrouty a hladovějícími; jako takový je prostě výrazem revolučního instinktu a v tom a jedině v tom se mu dostává

³³ Toto odvození moderních představ rovnosti z hospodářských podmínek měšťácké společnosti bylo po prvé vyloženo Marxem v „Kapitálu“. (*Engelsova poznámka.*)

oprávnění. Anebo vznikl z reakce na měšťácký požadavek rovnosti, vyvozuje z něho další, více méně správné, dalekosáhlejší požadavky, slouží za agitační prostředek k pozdvižení dělníků proti kapitalistům vlastními argumenty kapitalistů a v tomto případě stojí a padá s měšťáckou rovností samou. V obou případech je skutečným obsahem proletářského požadavku rovnosti požadavek *odstranění tříd*. Každý požadavek rovnosti, jenž jde nad to, zabíhá nutně do absurdnosti. Uvedli jsme příklady toho a najdeme jich ještě dosti, až dojdeme k páně Dühringovým fantasiím budoucnosti.

Tak je představa rovnosti jak ve své měšťácké, tak ve své proletářské formě sama dějinným produktem, k jehož vytvoření byly nutné určité dějinné podmínky, které zase předpokládají dlouhé předchozí dějiny. Je tudíž vším, jen ne věčnou pravdou. A je-li dnes ve většině veřejnosti — v tom nebo onom smyslu — samozřejmá, „má-li“, jak praví Marx, „již pevnost lidového předsudku“, není to účinek její axiomatické pravdivosti, nýbrž následek všeobecného rozšíření a trvalé časovosti idejí osmnáctého století. Může-li tedy pan Dühring nechat své slavné dva muže hospodařit tak beze všeho na půdě rovnosti, je to tím, že to lidovému předsudku připadá docela přirozené. A vskutku, pan Dühring nazývá svoji filosofii *přirozenou*, protože vychází vesměs z věcí, které mu připadají zcela přirozenými. Proč mu však připadají přirozenými — po tom se ovšem neptá.

XI MORÁLKA A PRÁVO. SVOBODA A NUTNOST

„Pro politický a právní obor jsou podkladem zásad vyslovených v tomto kursu *nejpronikavější odborná studia*. Bude tedy třeba... vycházet z toho, že zde... šlo o důsledné podání *výsledků* právního a státovědného oboru. Mým původním odborným studiem byla právě jurisprudence, i věnoval jsem jí nejen obvyklé tři roky teoretické universitní přípravy, nýbrž i po další tři roky soudní praxe ještě další studium, směřující k *prohloubení* jejího vědeckého obsahu... Také by jistě kritika soukromoprávních poměrů a příslušných nedostatků nebyla mohla vystoupit se *stejnou přesvědčivostí*, kdyby si nebyla bývala vědoma, že *zná* všude právě tak slabiny oboru jako jeho silnější stránky.“

Muž, který má právo takto o sobě mluvit, musí předem vnukat důvěru, zejména oproti „panu Marxovi, který kdysi“, jak sám doznává, „nedbale studoval práva“. Proto nás musí udivit, že kritika soukromých poměrů, která vystupuje s takovou sebedůvěrou, se omezuje na vyprávění, že s „vědeckostí jurisprudence... to není veliké“, že pozitivní občanské právo je bezpráví, sankcionujíc násilné vlastnictví, a že „přirozeným základem“ trestního práva je *msta* — tvrzení to, na němž je ovšem nové jen mystické přestrojení do „přirozeného základu“. Státovědné výsledky se omezují na jednání mezi známými třemi muži, z nichž jeden posud znásilňuje ostatní, při čemž pan Dühring zkoumá se vší vážností, je-li to ten druhý nebo ten třetí, kdo nejdříve zavedl násilí a porobu.

Sledujme ostatně nejpronikavější odborná studia a vědeckost našeho sebevědomého právníka, prohloubenou tříletou soudní praxí, trochu dále.

O Lassalovi nám pan Dühring vypravuje, že byl obžalován „pro *návod* k pokusu krádeže kasety, aniž však bylo možno zaznamenat soudní odsouzení, poněvadž došlo k *tehdy ještě možnému osvobození instančním*... tomuto *polovičnímu* osvobození“.

Proces Lassallův, o němž se zde mluví, byl projednáván v létě roku 1848 před porotou v Kolíně n. R., kde platilo francouzské trestní právo, jako téměř v celé Rýnské provincii. Jen pro politické přečiny a zločiny bylo zavedeno výjimečně pruské zemské právo, ale již v dubnu roku 1848 bylo toto výjimečné ustanovení Camphausenem zase zrušeno. Francouzské právo vůbec nezná mlhavou kategorii zemského práva „navádění“ k zločinu, neřku-li navádění k pokusu zločinu. Zná jen *popouzení* k zločinu, a to, má-li být trestné, musí se dít „dary, sliby, hrozbami, zneužitím vážnosti stavu nebo moci, lstivým naváděním nebo trestnými úskoky (Code pénal³⁴, art. 60). Ministerstvo vnitra, zahloubané do pruského zemského práva, přehlédlo, právě jako pan Dühning, podstatný rozdíl mezi přesně vymezeným francouzským předpisem a mlhavou neurčitostí zemského práva, provedlo proti Lassallově tendenční proces a skvěle propadlo. Neboť odvážít se tvrdit, jako by francouzský trestní proces znal pruské zemskoprávní osvobození instanční, ono *poloviční* osvobození, to se může odvážít jen někdo, kdo je v oboru francouzského novodobého práva úplným ignorantem; toto právo zná v trestním procesu jedině odsouzení nebo osvobození, nic mezi tím.

A tak musíme říci, že pan Dühning by jistě nebyl mohl uplatnit na Lassallově se stejnou sebedůvěrou takovéto „dějepisectví velkého stylu“, kdyby byl někdy měl v ruce Code Napoléon³⁵. Musíme tedy konstatovat, že panu Dühringovi je *úplně neznám jediný* novodobý občanský zákoník, založený na společenských vymoženostech velké francouzské revoluce a překládající je do právního jazyka, novodobé francouzské právo.

Jinde, při kritice porotních soudů, rozhodujících většinou hlasů, které byly po francouzském vzoru zavedeny na celém kontinentě, jsme poučováni: „Ba možno se spřátelit *dokonce* s myšlenkou, jež není bez příkladů ani v dějinách, že by odsouzení *za rozporu hlasů* mělo v dokonalém společenském útvaru patřit k nemožným institucím... Avšak toto *vážné a hluboce duchovní* pojetí, jak je výše naznačeno, se musí jevit nevhodným pro zděděné útvary, protože je pro ně *příliš dobré*.“

Panu Dühringovi je opět neznámo, že jednohlasnost porotců je bezpodmínečně nutná nejen při trestních rozsudcích, nýbrž i při rozsudcích v civilních procesech podle anglického obecného práva, tj. podle nepsaného práva zvykového, jež platí od nepamětných dob, tedy při nejmenším od čtrnáctého století. Vážné a hluboce duchovní pojetí, jež podle pana Dühringa je pro dnešní svět *příliš dobré*, mělo v Anglii zákonnou platnost již v nejtemnějším středověku a bylo přeneseno z Anglie do Irska, do Spojených států amerických a do všech anglických kolonií, aniž to byla nejpronikavější odborná studia panu Dühringovi aspoň slůvkem prozradila. Oblast jednohlasnosti porotců není tedy jen nekonečně velká oproti maličkému obvodu platnosti pruského zemského práva, je dokonce rozsáhlejší než všechny ty oblasti, v nichž rozhoduje většina porotců, dohromady. Nejen že je panu Dühringovi úplně neznámo jediné novodobé právo, francouzské právo, právě tak neví nic o jediném germánském právu, které se vyvíjelo nezávisle na římské autoritě až po naši dobu a které se rozšířilo do všech světadílů — o právu anglickém. A proč neví? Poněvadž anglický způsob právního myšlení „by přece neobstál vůči školení v čistých pojmech klasických římských právníků, které bylo provedeno na německé půdě“, praví pan Dühning a dále říká: „Čím je anglický mluvící svět se svou

³⁴ Code pénal — trestní zákoník. (Pozn. red.)

³⁵ Code Napoléon — občanský zákoník, vytvořený za Napoleona Bonaparta r. 1804 z Code civil (občanského zákoníka) francouzské revoluce. (Pozn. red.)

dětinskou jazykovou míchanicí proti našemu samorostlému jazykovému útvaru!“ — Na což můžeme odpovědět se Spinozou: Ignorantia non est argumentum, nevědomost není důkazem.

I nemůžeme potom dojít k jinému závěru, než že páně Dühringova nejpronikavější odborná studia záležela v tom, že se po tři roky nořil teoreticky do corpus juris³⁶ a další tři roky prakticky do ušlechtilého pruského zemského práva. Jistě je to už hodně záslužné a dostatečné pro úctyhodného staropruského krajského soudce nebo advokáta. Podejme-li se však někdo úkolu sestavit filosofii práva pro všechny světy a časy, měl by se přece jen také trochu vyznat v právních poměrech národů, jako jsou Francouzi, Angličané a Američané, národů, které hrají v dějinách zcela jinou úlohu než onen kout Německa, kde kvete pruské právo. Ale podívejme se dále.

„Pestrá směsice místních, provinciálních a zemských práv, jež se libovolně křížují nejrůznějšími směry, hned jako zvykové právo, hned jako psaný zákon, často v přestrojení nejdůležitějších záležitostí do pouhé statutární formy — tento vzorník nepořádku a rozporů, na němž jednotlivosti často ruší obecné a příležitostně zase obecnosti jednotlivé, opravdu není s to umožnit někomu jasné právní vědomí.“ Kde však panuje tento stav zmatku? Zase v obvodu platnosti pruského zemského práva, kde vedle něho, nad ním anebo pod ním mají provinciální práva, místní statuty, tu a tam i obecné právo a jiné krámy v nejrůznější míře relativní platnost a vyvolávají u všech praktických právníků volání o pomoc, jež tu pan Dühring tak sympaticky opakuje. Nemusí ani opouštět své milované Prusko, stačí, přijde-li jen na Rýn, aby se přesvědčil, že tam o tom všem není již po sedmdesát let ani řeči — nemluvě ani o jiných civilisovaných zemích, kde jsou takové zastaralé poměry dávno odstraněny.

Dále: „V méně příkré podobě vystupuje zastírání přirozené individuální odpovědnosti tajnými a tím anonymními kolektivními rozsudky a kolektivním jednáním kolegií nebo jiných úředních sborů, které maskují osobní podíl každého člena.“ A na jiném místě: „V našem dnešním stavu by se zdálo *překvapujícím* a krajně přísným požadavkem, kdybychom nechtěli nic vědět o zahalování a krytí individuální odpovědnosti kolegií.“ — Snad bude pro pana Dühringa *překvapením* sdělení, že v oblasti anglického práva musí každý člen soudcovského kolegia svůj rozsudek jednotlivě odevzdat a odůvodnit ve veřejném sezení; že správní kolegia, pokud nejsou volena a nejednají a nehlasují veřejně, jsou převážně *pruským* zřízením a ve většině jiných zemí neznáma a že se tedy jeho požadavek může zdát *překvapujícím* a nanejvýš přísným jen — *v Prusku*.

Právě tak jeho stesky na násilné vměšování náboženských praktik při narození, svatbě, smrti a pohřbu stihnou ze všech větších civilisovaných zemí jedině Prusko a od zavedení občanských matrik už ani to ne. Čeho pan Dühring dosáhne jen s pomocí „socialitního“ budoucího zřízení, provedl zatím dokonce i Bismarck jednoduchým zákonem. — Nejinak ve „stížnosti na nedostatečnou přípravu právníků pro jejich povolání“, ve stížnosti, kterou možno rozšířit i na „správní úředníky“, zaznívá specificky pruská jeremiáda, i nenávisť k židům, až směšně přehnaná, kterou pan Dühring dává najevo při každé příležitosti, je vlastností, ne-li specificky pruskou, tedy aspoň specificky východopolabskou. Týž filosof skutečnosti, který suverénně shlíží na všechny předsudky a pověry, vězí sám tak hluboko v osobních vrtoších, že nazývá lidový předsudek proti židům, přežitek to středověké bigotnosti,

³⁶ Corpus iuris — obsáhlý římský zákoník ze VI. stol., základ práva většiny kapitalistických zemí. (Pozn. red.)

„přirozeným úsudkem“ založeným na přirozených důvodech a dochází až k pyramidálnímu tvrzení: „socialismus je jedinou mocí, která může čelit stavům obyvatelstva se silnější příměsí židovskou“ (stavy s židovskou příměsí! Jaká přirozená řeč!).

Dosti. Chvástání se právníkou učeností má za základ — v nejlepším případě — nejběžnější odborné vědomosti zcela obyčejného staropruského juristy. Právníký a státovědný obor, jehož výsledky nám pan Dühring důsledně předvádí, „se kryje“ s obvodem, v němž platí pruské zemské právo. Kromě římského práva, dosti běžného každému právníkovi teď už i v Anglii, omezují se jeho právníké vědomosti jen a jen na pruské zemské právo, tento zákoník osvíceného patriarchálního despotismu, psaný jazykem, ze kterého jako by se byl pan Dühring učil, a patřící se svými mravoučnými glosami, se svou právníkou neurčitostí a bezpáteřností, se svými ranami holí jako prostředkem mučení a trestání, ještě zcela do předrevoluční doby. Co nad to jest, je pro pana Dühringa od ďábla — novodobé občanské francouzské právo, jakož i anglické právo se svým zcela zvláštním vývojem a se svým zabezpečením osobní svobody, neznámým na celé pevnině. Filosofie, pro kterou „neplatí obzor pouze *zdánlivý*, nýbrž která mocně převratným pohybem rozvíjí všechny země a nebesa vnější i vnitřní přírody“ — má za svůj *skutečný* obzor — hranice šesti staropruských východních provincií a ovšem ještě několik jiných kousků země, kde platí ušlechtilé zemské právo; a za tímto obzorem nerozvíjí ani země ani nebesa, ani vnější ani vnitřní přírodu, nýbrž jen obraz nejohroženější nevědomosti o tom, co se děje v ostatním světě.

Nelze dobře jednat o morálce a právu, aniž bychom se dostali na otázku tak zvané svobodné vůle, odpovědnosti člověka, poměru nutnosti a svobody. Také filosofie skutečnosti nemá jen jedno, nýbrž hned dvě řešení této otázky.

„Všechny lživé teorie o svobodě jest třeba nahraditi empiricky získanou uzpůsobeností poměru, v níž se racionální pochopení na jedné straně a pudové pohnutky na druhé straně *jakoby* spojují ve výslednou sílu. Základní fakta takovéto dynamiky jest nutno vzíti z pozorování a pro předvídání ještě neuskutečněného dění, *pokud to jde*, zhruba předem odhadnouti podle druhu a velikosti. Takto budou pošetilé domněnky o vnitřní svobodě, na nichž tisíciletí hloďala a jimiž se sytila, nejen důkladně odstraněny, nýbrž i nahrazeny něčím pozitivním, čeho lze upotřebiti k praktickému zařizení života.“ — Podle toho spočívá svoboda v tom, že racionální pochopení tahá člověka doprava, neracionální pudy doleva a při tomto paralelogramu sil nastane skutečný pohyb ve směru úhlopříčky. Svoboda by tedy byla průměrem mezi chápáním a pudem, rozumem a nerozumem, a její stupeň by musel být u každého jednotlivce empiricky určen „osobní rovnicí“, abychom použili astronomického výrazu. Ale o několik stránek dále stojí: „Mravní odpovědnost zakládáme na svobodě, která však nám neznamena nic více, než vnímavost pro jisté pohnutky podle míry přirozeného a získaného rozumu. Všechny tyto pohnutky účinkují s nevyhnutelnou přírodní zákonitostí přes vnímání možnosti protikladu v jednáních, ale právě s touto nevyhnutelnou nutností počítáme, nasazujeme-li morální páky.“

Tato druhá definice svobody, která zcela bez ostychu vyvrací první, není také nic jiného, než krajní zploštění Hegelova pojetí. Hegel první správně vylíčil poměr svobody a nutnosti. Jemu je svoboda pochopením nutnosti. „*Slepá* je nutnost, jen *pokud není pochopena*.“ Svoboda nespočívá ve vysněné nezávislosti na přírodních zákonech, nýbrž v poznání těchto zákonů a tím získané možnosti dát jim účinkovat podle plánu k určitým cílům. To platí jak o zákonech vnější přírody, tak o zákonech, které řídí tělesné i duševní bytí člověka samého — dvě třídy

zákonů, jež můžeme oddělovat nanejvýš v představě, nikoli ve skutečnosti. Svobodou vůle se tedy nenazývá nic jiného než schopnost rozhodovat se se znalostí věci. Čím *svobodnější* je tedy úsudek člověka v nějaké otázce, s tím větší *nutností* bude určen obsah tohoto úsudku, kdežto nejistota, spočívající na neznalosti, volíc zdánlivě libovolně mezi různými a sobě odporujícími možnostmi rozhodnutí, právě tím dokazuje svoji nesvobodu, svoji ovládanost předmětem, jež by právě sama měla ovládat. Svoboda spočívá tedy ve vládě nad sebou samým a nad vnější přírodou, založené na znalosti přírodních nutností; je takto nutně produktem dějinného vývoje. První lidé odlišivší se od zvířecí říše byli ve všem podstatném tak nesvobodni jako zvířata sama; ale každý pokrok v kultuře byl krokem k svobodě. Na prahu dějin lidstva stojí objev přeměny mechanického pohybu v teplo: vzbuzení ohně třením; na sklonku dosavadního vývoje stojí objev přeměny tepla v mechanický pohyb: parní stroj. — A přes ohromný osvobozující převrat, který provádí parní stroj ve společenském světě — a který ještě není ani zcela ukončen — je přece nepochybné, že oheň vzbuzený třením jej svým osvobozujícím vlivem ještě předčí. Neboť oheň z tření dal člověku po první vládu nad určitou přírodní silou a odloučil jej takto konečně od říše zvířecí; parní stroj nezpůsobí nikdy tak velký skok ve vývoji lidstva, třeba je pro nás představitelem všech o něj se opírajících mocných produktivních sil, s jejichž pomocí jedině je umožněno společenské zřízení, ve kterém již nebude třídních rozdílů, starostí o individuální existenční prostředky a v němž se dá po první mluvit o skutečné lidské svobodě, o životě v souladu s poznávanými přírodními zákony. Jak mladé jsou však ještě celé lidské dějiny a jak směšné by bylo chtít našim nynějším názorům připisovat nějakou absolutní platnost, vyplývá z jednoduchého faktu, že dosavadní dějiny lze nazvat dějinami časového úseku od praktického objevu přeměny mechanického pohybu v teplo až po objev přeměny tepla v mechanický pohyb.

Pan Dühring ovšem pojednává o dějinách jinak. Všeobecně vzato, jako dějiny omylů, nevědomosti a hrubosti, znásilňování a porobování jsou pro filosofii skutečnosti předmětem odporným; zvláště pak se dělí ve dva veliké oddíly, totiž 1. od sobě samu rovného stavu hmoty až po francouzskou revoluci a 2. od francouzské revoluce po pana Dühringa; a přitom zůstává XIX. století „ještě podstatně reakčním, ba je reakční(!) v duševním ohledu ještě více než století XVIII.“, při čemž však nosí ve svém lůně socialismus a tím zárodek „mocnějšího přetvoření, než jaké bylo vymyšleno (1) předchůdci a hrdiny francouzské revoluce“. Filosofie skutečnosti odůvodňuje své pohrdání dosavadními dějinami takto: „Těch málo tisíciletí, na něž původní záznamy umožňují historickou retrospekci, *neznamená* se svým dosavadním lidským zřízením *mnoho*, pomyslíme-li na řadu příštích tisíciletí... Lidské pokolení je jako celek ještě velmi mladé, a bude-li vědecká retrospekce jednou počítat s desetitisíci místo s tisíci lety, pak duševně nezralá dětskost našich instancí bude nepopíratelně platit za samozřejmý předpoklad, pokud půjde o naši dobu, která potom bude hodnocena jako pravěk.“

Aniž se budeme dále zdržovat opravdu „svérázným jazykovým utvářením“ poslední věty, poznamenáváme jen dvojí: předně, že tento „pravěk“ za všech podmínek zůstane dějinným úsekem vysoce zajímavým pro všechna budoucí pokolení, protože tvoří podklad všeho pozdějšího vyššího vývoje, protože jeho východiskem je odlišení člověka z říše zvířecí a jeho obsahem překonání takových obtíží, jaké se budoucím sdruženým lidem už nikdy nepostaví do cesty. A za druhé, že konec Tohoto pravěku, proti němuž budoucí dějinná období, nejsouce už zdržována takovými obtížemi a překážkami, slibují zcela jiné vědecké, technické a společenské vymoženosti, je jistě velmi divně zvoleným okamžikem k tomu, aby se těmito příštím tisíciletím dělaly předpisy s pomocí konečných pravd poslední instance, neměnných pravd a ke kořenům sahajících koncepcí, odhalených na podkladě duševně

nezralé dětinskosti našeho tak velmi „zaostalého“ a „zpátečnického“ století. Je právě třeba být filosofickým Richardem Wagnerem — avšak bez Wagnerova talentu — aby bylo možno přehlédnout, že všechna taková znehodnocování, jež jsou házena na dosavadní dějinný vývoj, uvážnou i na jeho domněle posledním výsledku — na tak zvané filosofii skutečnosti.

Jedním z nejpříznačnějších kousků nové, ke kořenům sahající vědy je odstavec o individualisaci a stupňování ceny života. Zde tryská a bublá v nezadržitelném proudu celými třemi kapitolami orakulovitý locus communis. Musíme se, žel, omezit na několik krátkých ukázek.

„Hlubší podstata všeho cítění a zároveň všech subjektivních forem života spočívá na *diferenci* stavů... Pro *plný* (!) život lze však bez dalšího (!) prokázat, že nikoliv trvalé postavení, nýbrž přechod od jedné životní situace do druhé stupňuje pocit života a vyvolává rozhodující podráždění... *Sobě* samému přibližně rovný, *tak říkajíc* v setrvačnosti a *jakoby* v téže rovnovážné poloze trvající stav, ať je jakýkoliv, má pro vnímání života malý význam... Zvyk a *takřka* vžití se činí jej dokonce něčím indiferentním a lhostejným, co se nijak zvlášť neliší od mrtvosti. Nejvýš přistoupí ještě jako jakýsi negativní projev života trýzeň nudy... V stojatém životě uhasíná pro jednotlivce i národy všeliká vášeň a všeliký zájem na životě. Avšak právě *naš zákon difference činí všechny tyto zjevy vysvětlitelnými*.“

Je neuvěřitelné, s jakou rychlostí dochází pan Dühring ke svým od základu zvláštním výsledkům. Sotva je přeložena do jazyka filosofie skutečnosti obecně známá věc, že trvalé dráždění téhož nervu, anebo trvání téhož podráždění každý nerv a každou nervovou soustavu unaví, že tedy v normálním stavu musí nastat přerušování a střídání nervových podráždění — což už po léta lze číst v každé učebnici fyziologie a co každý filistr z vlastní zkušenosti ví — sotva je tato prastará otřepanost převedena do mysteriosní formy, že hlubší podstata veškerého pocitu spočívá na *diferenci* stavů, už se přemění v „*naš zákon difference*“. A tento zákon difference „činí úplně vysvětlitelnými“ celou řadu zjevů, jež nejsou opět ničím než ilustracemi a příklady příjemnosti změny, které nepotřebují žádného vysvětlení ani pro praobyčejný filistrovský rozum a které poukazem na domnělý zákon difference se nestávají ani o atom jasnějšími.

Tím však ještě dávno není vyčerpána ke kořenům jdoucí hloubka „*našeho zákona difference*“; „sled věků životních a nástup změn životních podmínek s nimi spjatých poskytují velmi vhodný příklad pro znázornění *našeho* principu difference. Dítě, chlapec, jinoch a muž zkusí sílu svých pocitů života v daný okamžik ne tak díky stavům již ustáleným, ve kterých jsou, jako spíše díky období přechodu z jednoho do druhého“. Na tom není dosti: „*našemu* zákonu difference se může dostat ještě dalekosáhlejšího použití, uvážíme-li, že opakování vyzkoušeného nebo již provedeného nemá již půvabu“. A nyní nechť si čtenář sám přimyslí orakulovitý žvást, jenž se pojí k větám té ke kořenům jdoucí hloubky, jako jsou hořejší výroky; právem může pan Dühring na konci své knihy triumfálně zvolat: „Pro ocenění a stupňování hodnoty života se stal zákon difference zároveň teoreticky i prakticky směrodatným.“ Pro ocenění duševní hodnoty čtenářstva panem Dühringem rovněž: jistě si o tom čtenářstvu myslí, že se skládá ze samých oslů nebo filistrů.

Dále se nám dostává těchto nejvýš praktických životních pravidel: „Prostředky, jak udržet živým obecný zájem na životě (pěkný úkol pro filistry a pro ty, kdož se jimi chtějí stát!), spočívají v rozvíjení jednotlivých *takřka* elementárních zájmů, z nichž se skládá celek,

anebo v jejich vzájemném střídání podle přírodních měr časových. Také současné pro týž stav je radno použít stupnice nahraditelnosti nižších a lehčeji uspokojitelných podráždění vyššími a trvaleji působícími popudy tak, abychom se vyhnuli vzniku mezer zcela nezajímavých. Ostatně však půjde o to, zamezit, aby napětí, vznikající přirozeně nebo vůbec normálním během společenského života, se svévolně nenahromadila a nebyla zesilována, anebo, což je opačná zvrácenost, aby nebyla uspokojována již při nejslabších podrážděních, aby tak při vyvolávání potřeby schopné požitku nebylo jim překáženo. Dodržení přirozeného rytmu je zde, jakož i jinde předpokladem rovnoměrného a půvabného pohybu. Rovněž si nesmíme ukládat nespílitelnou úlohu, chtít prodlužovat půvab nějaké situace přes přirozenou nebo okolnostem přiměřenou dobu“ atd. Bodrý muž, jenž použije těchto slavnostních filistrovských orakulí, pedanterie, mudrující o nejjádňějších plochostech, jako pravidla pro „vyzkoušení života“, nebude si moci ovšem stěžovat na „úplně nezajímavé mezery“. Bude potřebovat všechen svůj čas ke správné přípravě a uspořádání požitků, takže mu pro požitek sám nezbude volného okamžiku.

Vyzkoušet máme život, plný život. Jen dvě věci nám pan Dühring zakazuje: předně „nečistotnost oddávání se tabáku“ a za druhé nápoje a pokrmy, „jež mají odporně dráždivé nebo vůbec pro jemnější cítění zavržitelné vlastnosti“. Ježto pan Dühring v Kursu ekonomie tak dithyrambicky oslavuje lihovarnictví, nemůže pod těmito nápoji rozumět kořalku; jsme tedy nuceni k závěru, že jeho zákaz se vztahuje jen na víno a na pivo. Necht' jen ještě zakáže maso a dostane se tak se svou filosofií skutečnosti na tutéž výši, na které se pohyboval nebožtík Gustav Struve³⁷ s takovým úspěchem — na výši ryzího dětinství.

Ostatně by pan Dühring mohl být vzhledem k lihovinám trochu liberálnější. Muž, jenž stále ještě, jak sám doznává, nemůže nalézt most od statického k dynamickému, má jistě všechny důvody, aby mírně posuzoval, jestliže se nějaký chudák někdy příliš hluboko podívá do sklenice a následkem toho rovněž marně hledá most od dynamického ke statickému.

XII DIALEKTIKA. KVANTITA A KVALITA

„Prvá a nejdůležitější poučka o základních logických vlastnostech bytí se týká *vyloučení rozporu*. Rozpor je kategorie, která může přináležet jen myšlenkové kombinaci, ne však skutečnosti. Ve věcech není rozporů, anebo jinými slovy, reálně podložený rozpor je sám vrcholem protismyslnosti... Antagonismus sil, které spolu zápolí opačným směrem, je dokonce základní formou všech akcí v existenci světa a jeho bytostí. Toto zápolení mezi silovými směry elementů a individuí nespádá však ani zdaleka vjedno s myšlenkou o absurditách rozpornosti. Zde můžeme být spokojeni, že jsme rozptýlili mlhy, jež stoupávají z domnělých mystérií logiky, jasným obrazem skutečné absurdnosti reálného rozporu a že jsme ukázali neužitečnost kadidla, které bylo tu a tam promarněno pro značně neobratně vyřezaného dřevěného bůžka dialektiky rozporů, podstrčeného antagonistické schematice světa.“ — To je tak asi všechno, co se v Kursu filosofie praví o dialektice. V Kritických dějinách se naproti tomu točí s dialektikou rozporu a spolu s ní zejména s Hegelem docela jinak. „Rozpor je totiž podle Hegelovy logiky nebo spíše nauky o logu (Logoslehre) objektivně přítomný a tak říkajíc tělesně

³⁷ Gustav Struve (1805—1870) — maloměšťácký demokrat, nadšený propagátor vegetariánství. (Pozn. red.)

postižitelný ne snad v myšlení, které si je možno představit podle jeho povahy nejinak než jako subjektivní a vědomé, nýbrž ve věcech a pochodech samých, takže protismysl nezůstává nemožnou kombinací myšlenky, nýbrž stává se faktickou mocí. Skutečnost absurdna je prvý článek víry v hegelovskou jednotu logiky a nelogiky... Čím rozpornější, tím pravdivější, nebo jinými slovy, čím absurdnější, tím uvěřitelnější — tento maxim, ani ne nově objevený, nýbrž vypůjčený z teologie zjevení a z mystiky, je holým výrazem tak zvaného dialektického principu.“

Myšlenkový obsah obou uvedených míst je shrnut ve větě, že rozpor = protismysl, a proto se nemůže vyskytovat ve skutečném světě. Tato věta může mít pro lidi s jinak zdravým lidským rozumem tutéž samozřejmou platnost jako věta, že rovné nemůže být křivé a křivé nemůže být rovné. Ale diferenciální počet pokládá — přes všechny protesty zdravého lidského rozumu — za jistých okolností rovné a křivé přece jen za totožné a dosahuje tím výsledků, jež nikdy nesvede zdravý lidský rozum, který spoléhá na protismyslnost identity rovného a křivého. A vzhledem ke značné úloze, kterou tak zvaná dialektika rozporu hrála ve filosofii od nejstarších Řeků až po nyníšek, byl by i silnější odpůrce než pan Dühring povinen vystoupit proti ní s jinými argumenty než s jediným tvrzením a s mnoha nadávkami.

Pokud se díváme na věci jako na nehybné a neživé, každou o sobě, vedle sebe a za sebou, nenarazíme při nich ovšem na žádné rozpory. Nacházíme tu jisté vlastnosti, jež jsou částečně společné, částečně různé, ba jež si vzájemně odporují, avšak v tomto případě jsou rozděleny na různé věci a tudíž v sobě neobsahují rozpor. Pokud sahá tato oblast pozorování, potud vystačíme také s obyčejným metafysickým způsobem myšlení. Ale zcela jinak je tomu, díváme-li se na věci v jejich pohybu, změně, životě, vzájemném působení na sebe. Tu se ihned dostaneme do rozporů. Pohyb sám je rozpor; dokonce již jednoduché mechanické přemísťování se může dít jen tím, že jedno těleso je v jednom a témž okamžiku na jednom místě a zároveň na jiném, že je na jednom a témž místě a není na něm. A ustavičné kladení a současné řešení tohoto rozporu je právě pohyb.

Máme zde tedy rozpor „ve věcech a pochodech samých objektivně přítomný a tak říkajíc tělesně postižitelný“. Á co na to říká pan Dühring? Tvrdí, že dosud vůbec neexistuje „v racionální mechanice most mezi přísně statickým a dynamickým“. Čtenář nyní konečně pozoruje, co vězí za touto oblíbenou frází pana Dühringa; nic jiného než toto: metafysický myslící rozum nemůže naprosto přejít od myšlenky klidu k myšlence pohybu, protože mu zde hořejší rozpor zahrazuje cestu. Pohyb, protože je rozpor, je pro něho zhora nepochopitelný. A tím, že hájí nepochopitelnost pohybu, připouští sám proti své vůli existenci tohoto rozporu, připouští tedy, že ve věcech a pochodech samých existuje objektivně rozpor, který je nadto skutečnou mocí.

Když již jednoduché mechanické přemísťování v sobě obsahuje rozpor, tím více vyšší formy pohybu hmoty a zejména pak organický život a jeho vývoj. Viděli jsme nahoře, že život spočívá právě především v tom, že nějaká bytost je v každém okamžiku táž a přece jiná. Život je tedy rovněž ve všech věcech a pochodech samých se vyskytující, sebe sama neustále kladoucí a řešící rozpor, a jakmile rozpor přestává, přestává i život, nastává smrt. Viděli jsme také, že ani v oblasti myšlení nemůžeme uniknout rozporům a že na příklad rozpor mezi vnitřně neomezenou lidskou poznávací schopností a její skutečnou existencí ve vesměs zevně omezených a omezeně poznávajících lidech se řeší v řadě pokolení, aspoň pro nás prakticky nekonečné, v nekonečném vzestupném vývoji.

Uvedli jsme již, že pro vyšší matematiku rozpor, že rovné a křivé za jistých okolností je totéž, je jedním z jejích hlavních základů. Dokáže i jiný rozpor, že čáry, jež se před našima očima protínají, přece mohou již pět až šest centimetrů od svého průsečíku platit za rovnoběžné, za takové, které se ani v prodloužení do nekonečna nemohou protnout. A přesto dospívá s takovými a ještě daleko silnějšími rozpory nejen ke správným, nýbrž i pro nižší matematiku zcela nedosažitelným výsledkům.

Ale už i v nižší matematice se to hemží rozpory. Rozporem je na příklad, že odmocnina z A je mocninou A , a přece je $A^{\frac{1}{2}} = \sqrt{A}$. Rozpor je, že záporná veličina je dvojmocninou něčeho, neboť každá záporná veličina, násobena sama sebou, dává kladnou dvojmocninu. Druhá odmocnina z minus jedné je tedy nejen rozpor, ale dokonce absurdní rozpor, skutečný protismysl. A přece je $\sqrt{-1}$ v mnoha případech nutným výsledkem správných matematických úkonů; ba ještě více, kde by byla matematika, nižší i vyšší, kdyby jí bylo zakázáno operovat s $\sqrt{-1}$?

Matematika sama, zabývající se proměnnými veličinami, vstupuje do oblasti dialektické a je příznačné, že právě dialektický filosof, Descartes, v ní zavedl tento pokrok. Jako se má matematika proměnných veličin k matematice veličin stálých, tak se má vůbec dialektické myšlení k metafysickému. Což vůbec nebrání velkému množství matematiků, aby uznávali dialektiku jen v oblasti matematiky a aby mezi nimi nebyli mnozí, kteří operují s metodami získanými dialektickou cestou dále zcela starým, omezeným metafysickým způsobem.

Pustit se dále do páně Dühringova antagonismu sil a jeho antagonistické schematiky světa by bylo možno jen tehdy, kdyby nám byl o tomto thematu řekl něco více než — pouhou *frází*. Když to učinil, nepředvádí nám ani jedenkrát tento antagonismus v jeho působení ani v schematicke světa, ani ve filosofii přírody — nejlepší to přiznání, že si pan Dühring s touto „základní formou všech akcí v existenci světa a jeho bytostí“ absolutně nedovede nic pozitivního počít. Když někdo snížil Hegelovo „učení o bytosti“ až po plochost o silách pohybujících se opačným směrem, nikoli však v rozporech, udělá jistě nejlépe, vyhne-li se jakékoli aplikaci této obecně známé věci.

Další podnět k tomu, aby pan Dühring dal průchod svému protidialektickému hněvu, poskytuje mu Marxův „Kapitál“. „Nedostatek přirozené a srozumitelné logiky, jímž se vyznačují dialekticko-kudrnaté spleteniny a představové arabesky... již na vyšší díl musíme aplikovat zásadu, že v jistém ohledu a také vůbec (!) podle známého filosofického předsudku jest hledati všechno v každém a každé ve všem a že v důsledku této smíšené a chybné představy je konečně všechno jedno.“ Toto jeho chápání známého filosofického předsudku uschopňuje také pana Dühringa s jistotou předpovídat, jaký bude „konec“ Marxova ekonomického filosofování, co tedy bude obsahem následujících svazků „Kapitálu“, a to právě sedm řádek poté, co byl prohlásil, že „opravdu se však nedá předvídat, co, lidsky a německy mluveno, má vlastně ve dvou (posledních) svazcích ještě následovat“.

Ostatně to není po prvé, co se nám ukazuje, že spisy páně Dühringovy patří k „věcem“, v nichž „rozporné je objektivně přítomno a tak říkajíc tělesné postižitelné“. Což mu vůbec nebrání, aby vítězně nepokračoval: „Přece však lze očekávat, že zdravá logika bude triumfovat nad svou karikaturou... Strojená vznešenost a dialektické tajnůstkářství nebude dráždit nikoho, komu zbylo ještě trochu zdravého úsudku, k tomu, aby se pouštěl... do nestvůrnosti myšlenek

a stylu. S odumřením posledních zbytků dialektických bláznovství ztratí tento ohlupovací prostředek... svůj klamný vliv a nikdo již nebude myslet, že se musí trápit, aby se dostal za hlubokou moudrost, kde očištěné zrno kudrnatých věcí ukáže v nejlepším případě rysy obyčejných teorií, ne-li docela obecně známých věcí... Je zcela nemožné opakovat (Marxovy) zkrouceniny podle pravidel nauky o logu, aniž bychom prostituovali zdravou logiku.“ Marxova metoda prý záleží v tom, že „připravuje svým věřícím dialektické zázraky“ atd.

Zde nám posud ještě vůbec nejde o správnost nebo nesprávnost ekonomických výsledků Marxova zkoumání, nýbrž jen o dialektickou metodu, použitou Marxem. Tolik je však jisté: většina čtenářů „Kapitálu“ se dověděla teprve nyní od pana Dühringa, co vlastně četli. A mezi nimi i pan Dühring sám, který ještě roku 1867 („Ergänzungsblätter³⁸: III“, sešit 3.) byl s to poměrně rozumně na myslitele svého kalibru podat obsah knihy, aniž byl nucen, jak to nyní prohlašuje za nutné, přeložit nejprve Marxovy vývody do dühringovštiny. Jestliže se už tehdy řízl, ztotožňuje Marxovu dialektiku s Hegelovou, přece tehdy ještě úplně neztratil schopnost rozlišovat metodu od výsledků, kterých jí bylo dosaženo, a chápat, že tyto výsledky jednotlivě nevyvrací, jestliže všeobecně strhá metodu.

Největším překvapením je rozhodně páně Dühringovo sdělení, že pro Marxovo stanovisko „je nakonec všechno jedno“, že pro Marxe tedy i na příklad kapitalisté a námezdní dělníci, feudální, kapitalistický a socialistický způsob výroby „je všechno jedno“, ba nakonec snad Marx a pan Dühring jsou „všechno jedno“. K vysvětlení takového holého bláznovství zbývá jedině domněnka, že pouhé slovo dialektika přivádí pana Dühringa do stavu nepřičetnosti, v němž mu následkem jakési zmatenosti a znetvořenosti představ nakonec „je všechno jedno“, co říká a činí.

Máme zde ukázkou toho, co pan Dühring nazývá „*moje* dějepisectví velkého stylu“ nebo též „sumární řízení, jež sčítává s druhem a typem a nesnižuje se vůbec k tomu, aby to, co Hume nazval učenou luzou, počítával usvědčováním v mikrologických jednotlivostech, toto řízení ve vyšším a ušlechtlejším stylu se snáší jen se zájmy plné pravdy a s povinnostmi vůči necechovnímu publiku“. Dějepisectví velkého stylu a sumární sčítání s druhem a typem jsou pro pana Dühringa skutečně pohodlné, protože přitom může opomíjet všechna určitá fakta jakožto mikrologická, klást je naroveň nule, místo aby něco dokazoval, používat jen všeobecných frází, tvrdit a jednoduše zatracovat. Kromě toho má ještě tu výhodu, že tu nepodává protivníkovi nic faktického, čeho by se chytil, takže mu téměř nezbývá jiná možnost odpovědi, než rovněž ve velkém stylu a sumárně zkrátka tvrdit, rozplývat se ve všeobecných frázích a nakonec pana Dühringa také zatratit, zkrátka, jak se říká, jak ty mně, tak já tobě, což není každému po chuti. Musíme tedy panu Dühringovi být vděční, že výjimečně upouští od vyššího a ušlechtlejšího stylu, aby nám dal aspoň dva příklady zavržení hodné Marxovy nauky o logu.

„Jak komicky se vyjímá na příklad odvolávání se na Hegelovu konfusní mlhavou představu, že kvantita se zvrací v kvalitu a že tedy částka, dosáhne-li jisté hranice, se prostě tímto kvantitativním stupňováním stává kapitálem.“

³⁸ „Doplňky“. (Pozn. red.)

To se ovšem v tomto páně Dühringově „očistěném“ podání vyjímá dosti kuriosně. Přihlédněme tedy, jak se to vyjímá v originálu, u Marxe. Na stránce 313³⁹ (II. vydání „Kapitálu“) činí Marx z předchozího zkoumání konstantního a variabilního kapitálu a nadhodnoty závěr, že „ne každou libovolnou sumu peněz nebo hodnoty lze přeměnit v kapitál, tato přeměna předpokládá spíše jisté minimum peněz anebo směnné hodnoty v rukou jednotlivého majitele peněz nebo zboží“. A uvádí jako příklad, že v některém pracovním odvětví pracuje dělník osm hodin na sebe sama, to jest k vytvoření hodnoty své mzdy za práci, a další čtyři hodiny na kapitalistu, k vytvoření nadhodnoty, plynoucí rovnou do jeho kapsy. Potom, aby si někdo mohl denně ponechat z nadhodnoty tolik, aby z toho mohl žít tak dobře jako jeden z jeho dělníků, stačí, když disponuje sumou hodnot, která mu dovolí vybavit dva dělníky surovinami, pracovními prostředky a mzdou za práci. A ježto účelem kapitalistické výroby není pouhá obživa, nýbrž rozmnožování bohatství, nebyl by náš muž se svými dvěma dělníky stále ještě kapitalistou. K tomu, aby žil dvakrát lépe než obyčejný dělník a polovinu vyrobené nadhodnoty proměňoval opět v kapitál, musí zaměstnávat osm dělníků, tedy mít už čtyřnásobek nahoře předpokládané sumy hodnot. A teprve po tomto výkladu a ještě mezi dalšími vývody k vysvětlení a odůvodnění toho, že nestačí jakákoliv libovolná malá částka, aby se přeměnila v kapitál, nýbrž že každé vývojové období a každé průmyslové odvětví mají pro to své minimální hranice — poznamenává Marx: „Zde, jako v přírodě, se *osvědčuje správnost zákona*, objeveného Hegelem v jeho Logice, že změny pouze kvantitativní se na jistém bodě zvracejí v kvalitativní rozdíly.“

A nyní se podíváme vyššímu a ušlechtlejšímu stylu, v němž pan Dühring připisuje Marxovi opak toho, co ve skutečnosti řekl. Marx praví: Fakt, že určitá suma hodnot se může přeměnit v kapitál teprve tehdy, když dosáhla minimální velikosti podle okolností různé, ale v každém jednotlivém případě určité — tento fakt je *důkazem správnosti* Hegelova zákona. Podle pana Dühringa však prý praví: Protože podle Hegelova zákona kvantita se zvrací v kvalitu, „*proto* částka, když dosáhla určité hranice... stává se kapitálem“. — Tedy pravý opak.

Zvyk chybně citovat „v zájmu plné pravdy“ a „z povinnosti vůči necechovnímu publiku“ poznali jsme již v páně Dühringově pojednání týkajícím se Darwina. Tento obyčej se ukazuje více a více jako vnitřní nutnost filosofie skutečnosti a je velmi „sumárním počínáním“. Nemluvě už vůbec o tom, že pan Dühring dále připisuje Marxovi, že mluví o jakékoliv libovolné „částce“, kdežto zde jde o takovou částku, která se poskytuje v surovinách, pracovních prostředcích a mzdě za práci, a že tím pan Dühring dokáže vkládat Marxovi do úst čirý nesmysl. A potom je tak drzý, že nesmysl, který sám zhotovil, shledává *komickým*. Jako si upravil fantastického Darwina, aby na něm vyzkoušel svoji sílu, tak si zde upravuje fantastického Marxe. Opravdu „dějepisectví velkého stylu“!

Viděli jsme již nahoře, při schematicke světa, že s touto Hegelovou uzlovou čarou vztahů míry, kde na jistých bodech kvantitativní změny náhle nastává kvalitativní zvrat, se stala panu Dühringovi malá nehoda, že ji v slabé chvíli sám uznal a že jí použil. Uvedli jsme tam jeden z nejznámějších případů — příklad změny skupenství vody, která za normálního tlaku vzduchu při 0° C přechází z kapalného skupenství v tuhé a při 100° C z kapalného v plynné, kdy tedy

³⁹ Viz Marx: „Das Kapital“, sv. I, Moskva 1932, str. 322. (Pozn. red.) – Kapitál I. zvazok, Kapitola IX, Míra a masa nadhodnoty, str. 163 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

v obou těchto bodech pouhá kvantitativní změna teploty způsobí kvalitativní změnu skupenství vody.

Byli bychom mohli uvést ještě sta takových faktů z přírody, jakož i z lidské společnosti na důkaz tohoto zákona. Tak na příklad jedná v Marxově „Kapitálu“ celý čtvrtý oddíl: Výroba relativní nadhodnoty v oboru kooperace, dělby práce a manufaktury, strojní výroby a velkého průmyslu, o nespočetných případech, kde kvantitativní změna mění kvalitu a právě tak kvalitativní změna kvantitu věcí, kde tedy, abychom použili výrazu tak nenáviděného panem Dühringem, kvantita se zvrací v kvalitu a naopak. Tak na příklad fakt, že kooperace, sloučení mnoha sil v jednu úhrnnou sílu, abychom mluvili s Marxem, vytváří „novou silovou potenci“, která je podstatně jiná než součet jejích jednotlivých sil.

Ke všemu ještě poznamenal Marx na místě, jež pan Dühring v zájmu plné pravdy převrací v opak: „Molekulární teorie, použitá v moderní chemii a po své vědecky rozvinutá Laurentem a Gerhardttem. spočívá na tomto zákoně.“ Ale co je panu Dühringovi do toho? On přece ví: „Eminentně moderní tvárné prvky přírodovědeckého způsobu myšlení chybějí právě tam, kde, jako u pana Marxe a jeho soupeře Lassalla, polovědy a trochu filosofářství tvořily skrovnou výzbroj k učenému naparování se“ — kdežto u pana Dühringa jsou podkladem „hlavní zjištěné pravdy exaktního vědění v mechanice, fyzice a chemii“ atd. — jak, to jsme viděli. Aby se však dostalo možnosti rozhodovat i třetím osobám, všimněme si trochu blíže příkladu uvedeného v Marxově poznámce.

Zde totiž jde o homologické řady sloučenin uhlíku, jichž známe již velmi mnoho a z nichž má každá svůj vlastní algebraický vzorec složení. Vyjádříme-li na příklad, jako se to dělá v chemii, jeden atom uhlíku C, jeden atom vodíku H, jeden atom kyslíku O, počet atomů uhlíku obsažených v každé sloučenině n, můžeme sestavit molekulární vzorec pro některé z těchto řad takto:

C_nH_{2n+2} — řada normálních parafinů.

$C_nH_{2n+2}O$ — řada primérních alkoholů.

$C_nH_{2n}O_2$ — řada jednomocných mastných kyselin.

Vezmeme-li za příklad poslední z těchto řad a předpokládáme-li postupně, že $n = 1$, $n = 2$, $n = 3$ atd., dostaneme tyto výsledky (vynecháme-li isomery):

CH_2O_2 — kyselina mravenčí — bod varu 100° — bod tání 1° .

$C_2H_4O_2$ — kyselina octová — bod varu 118° — bod tání 17° .

$C_3H_6O_2$ — kyselina propionová — bod varu 140° — bod tání —.

$C_4H_8O_2$ — kyselina máselná — bod varu 162° — bod tání —.

$C_5H_{10}O_2$ — kyselina valerová — bod varu 175° — bod tání —.

A tak dále až $C_{30}H_{60}O_2$ — kyselina melissinová, která taje až při 80° a která nemá bodu varu, protože se bez rozkladu vůbec nestává prchavou.

Zde tedy vidíme celou řadu kvalitativně různých látek, tvořenou jednoduchým kvantitativním přidáváním prvků, a to vždy v témže poměru. Nejjasněji to vynikne tam, kde všechny prvky sloučeniny mění svoji kvantitu ve stejném poměru, tak při normálních parafínech C_nH_{2n+2} : nejnižší je methan, CH_4 , plyn; nejvyšší známý, hexadekan, $C_{16}H_{34}$, látka tvořící pevné, bezbarvé krystaly, jež taje při 21° a vře teprve při 278° . V obou řadách vzniká každý nový člen přistoupením CH_2 , jednoho atomu uhlíku a dvou atomů vodíku k molekulárnímu vzorci předchozího členu a tato kvantitativní změna molekulárního vzorce vytváří po každé kvalitativně různou látku.

Ony řady jsou však jen zvlášť názorným příkladem: téměř všude v chemii, již u různých kyslíčků dusíku, v různých kyselinách fosforu nebo síry můžeme vidět, jak „kvantita se zvrací v kvalitu“ a tato domnělá Hegelova konfusní mlhavá představa je ve věcech a pochodech tak říkajíc tělesně postižitelná, při čemž však nikdo nezůstane konfusním a nikomu se nezamlží hlava, vyjma pana Dühringa. A je-li Marx první, kdo na to upozornil, a čte-li pan Dühring toto upozornění, aniž mu vůbec porozuměl (neboť jinak by jistě nebyl jen tak beze všeho připustil tento neslýchaný zločin), stačí to i bez ohledu na slavnou dühringovskou filosofii přírody, aby bylo jasno, komu „eminentně moderní tvárné prvky přírodovědeckého způsobu myšlení“ chybějí, zda Marxovi či panu Dühringovi, a komu chybí znalost „hlavních poznatků... chemie“.

Ke konci se chceme ještě dovolat jednoho svědka pro „zvrát kvantity v kvalitu“, totiž Napoleona. Popisuje půtku špatně jezdců, ale ukázněné francouzské jízdy s Mameluky, s jízdou v té době jistě nejlepší pro boj jednotlivců, ale neukázněnou; popisuje ji takto: „Dva Mameluci měli nesporně převahu nad třemi Francouzi, 100 Mameluků se rovnalo 100 Francouzům, 300 Francouzů předčilo obyčejně 300 Mameluků, 1000 Francouzů vždy zahnilo 1500 Mameluků.“ Právě jako byla u Marxe nutná určitá, třeba měnící se minimální velikost sumy směnných hodnot, aby umožnila její přeměnu v kapitál, právě tak je u Napoleona nutná jistá minimální velikost jezdeckého oddílu, aby dovolila projevit se síle disciplíny, spočívající v sevřeném pořádku a plánovité upotřebitelnosti, a stupňovat se až po převahu i nad větším množstvím lépe a obratněji jezdců a potýkající se a aspoň právě tak udatné nepravidelné jízdy. Ale co to dokazuje proti panu Dühringovi? Nepodlehli Napoleon bídě v boji s Evropou? Neodnášel si porážku za porážkou? A proč? Jen proto, že zavedl konfusní Hegelovu mlhavou představu do jezdecké taktiky!

XIII DIALEKTIKA. NEGACE NEGACE

„Tato historická skizza (genese tak zvané původní akumulace kapitálu v Anglii) je v Marxově knize poměrně ještě nejlepší a byla by ještě lepší, kdyby se nebyla opírala vedle učené berly i o berlu dialektickou. Hegelova negace negace musí zde totiž při nedostatku lepších a jasnějších prostředků konat službu porodní báby, s jejíž pomocí se rodí budoucnost z lůna minulosti. Zrušení individuálního vlastnictví, které se dalo naznačeným způsobem od XVI. století, je prvním záporem. Po něm bude následovat druhý, charakterizovaný jako zápor záporu, a tudíž jako obnovení individuálního vlastnictví, avšak ve vyšší formě, zakládající

se na společném držení půdy a pracovních prostředků. Bylo-li toto nové „individuální vlastnictví“ u pana Marxe nazváno zároveň „společenským vlastnictvím“, projevuje se tím Hegelova vyšší jednoty, v níž je prý rozpor zrušen (aufgehoben), totiž podle jeho slovní hříčky právě tak překonán jako zachován... Vyvlastnění vyvlastňovatelů je takto téměř automatickým výsledkem dějinné skutečnosti v jejích hmotně vnějších podmínkách... Hegelovými triky, z nichž jedním je negace negace, se rozvášněný člověk sotva dá přesvědčit o nutnosti pozemkové a kapitálové komunity. Mlhavá obojakost Marxových představ nezarazí ostatně toho, kdo ví, co se může rýmovat s Hegelovou dialektikou jako vědeckou základnou, nebo spíše co nerýmovaného z ní musí vzejít. Pro člověka neznalého těchto triků budiž výslovně podotčeno, že první negací je u Hegela z katechismu vypůjčený pojem dědičného hříchu a druhou negací pojem vyšší jednoty vedoucí k vykoupení. Na takovýchto analogických šprýmech, vypůjčených z oblasti náboženství, by se neměla zakládat logika faktů... Pan Marx zůstává klidně v mlhavém světě svého individuálního a zároveň společenského vlastnictví a ponechává svým adeptům, aby si sami rozřešili hlubokomyslnou dialektickou hádanku.“ Potud pan Dühring.

Marx tedy nemůže dokázat nutnost sociální revoluce, ustavení společenského zřízení založeného na společném vlastnictví půdy a výrobních prostředků vytvořených prací jinak než tím, že se dovolává Hegelovy negace negace; a zakládají svoji socialistickou teorii na takovýchto analogických žertících převzatých z náboženství, dochází k závěru, že v budoucí společnosti zavládne vlastnictví zároveň individuální i společenské. Hegelova vyšší jednoty zrušeného rozporu.

Nechme nejprve negaci negace stranou a prohlédněme si „vlastnictví zároveň individuální a společenské“. Pan Dühring je nazývá „mlhavým světem“ a ku podivu má v tom skutečně pravdu. Bohužel, to není Marx, kdo je v tomto mlhavém světě, nýbrž zase pan Dühring sám. Jako totiž mohl již nahoře díky své zběhlosti v Hegelově metodě „blouznění“ snadno zjistit, co musí obsahovat dosud nedokončené svazky „Kapitálu“, tak může i zde bez velké námahy opravit Marxe Hegelem tím, že mu podstrkává vyšší jednotu vlastnictví, o níž Marx neřekl ani slova.

U Marxe stojí: „Je to negace negace. Ta obnovuje individuální vlastnictví, ale na základě vymožeností kapitalistické éry, kooperace svobodných dělníků a jejich společného vlastnictví půdy a výrobních prostředků vytvořených prací samou. Přeměna rozdrobeného soukromého vlastnictví jednotlivců, spočívajícího na vlastní práci, ve vlastnictví kapitalistické je arci proces nepoměrně zdouhavější a těžší než přeměna kapitalistického soukromého vlastnictví, ve skutečnosti již spočívajícího na společenském výrobním provozu, ve společenské vlastnictví.“⁴⁰ To je vše. Stav dosažený vyvlastněním vyvlastňovatelů je tedy označen jako obnovení individuálního vlastnictví, ale *na základě* společenského vlastnictví půdy a výrobních prostředků vytvořených prací samou. Pro každého, kdo rozumí své mateřštině, to znamená, že společenské vlastnictví se vztahuje na půdu a jiné výrobní prostředky, kdežto individuální vlastnictví na výrobky, tedy na předměty spotřeby. A aby se věc stala srozumitelnou i

⁴⁰ Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 803-804. - Druhá věta tohoto citátu má ve vydání námi citovaném toto znění: „Ta neobnovuje vlastnictví soukromé, zřejmě však individuální vlastnictví na podkladě vymožeností kapitalistické éry: *kooperace a společného vlastnictví půdy a výrobních prostředků vytvořených prací samou.*“ (Pozn. red.) – Kapitál I. svazek, Kapitola XXIV, *Dějinná tendence kapitalistické akumulace*, str. 384 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

šestiletým dětem, představuje si Marx na stránce 56⁴¹ „spolek svobodných lidí, kteří pracují se společnými výrobními prostředky a vydávají uvědoměle své individuální pracovní síly jako společenskou pracovní sílu“, tedy jako socialisticky organizovaný spolek, a praví: „Úhrnný výrobek spolku je společenským výrobkem. Část tohoto výrobku slouží opět jako výrobní prostředek. *Zůstane společenská*. Avšak druhá část je spotřebována členy spolku jako prostředek k životu. *Musí tedy být mezi ně rozdělena*.“ A to je přece snad dosti jasné i pro pohegelštěnou hlavu pana Dühringa.

Vlastnictví zároveň individuální i společenské, tato konfusní obojakost, tato nerýmovanost, která musí vyjít při hegelovské dialektice, ten mlhavý svět, ta hlubokomyslná dialektická hádanka, jejíž řešení Marx ponechává svým adeptům — to je opět volný výtvar a imaginace pana Dühringa. Marx, jako domnělý hegelovec, je povinen dodat jako výsledek negace negace správnou vyšší jednotu, a protože tak nečiní podle chuti pana Dühringa, musí pan Dühring upadnout opět ve vyšší a ušlechtlejší styl a v zájmu plné pravdy podvrhovat Marxovi věci, jež jsou nejvlastnějším fabrikátem páně Dühringovym. Muž, který je tak docela neschopen — byť jen výjimkou — citovat správně, může ovšem upadnout do mravního rozhořčení vůči „mandarinské učenosti“ jiných lidí, kteří bez výjimky citují správně, ale právě tím „špatně zakrývají nedostatečné pochopení ideového celku uváděných spisovatelů“. Pan Dühring má pravdu. Ať žije dějepisectví velkého stylu!

Dosud jsme vycházeli z předpokladu, že páně Dühringovo tvrdošíjné chybné citování se dělo aspoň v dobré víře a že spočívá buď na vlastní úplné neschopnosti pochopení nebo na zvyku patřícím k dějepisectví velkého stylu, který se jinak jmenuje ledabylý, totiž zvyku citovat z paměti. Zdá se však, že jsme zde dospěli k bodu, kde se i u pana Dühringa kvantita zvrací v kvalitu. Neboť uvážíme-li, že za prvé je ono místo u Marxe zcela jasné a že je ještě k tomu doplněno jiným místem téže knihy, které naprosto nepřipouští nedorozumění, za druhé, že ani ve výše uvedené kritice „Kapitálu“ v Doplncích ani v kritice, obsažené v prvním vydání „Kritických dějin“, neobjevil pan Dühring onu nestvůru „individuálního a zároveň společenského vlastnictví“, nýbrž že ji objevil až v druhém vydání, tedy při *třetím* čtení, že v tomto socialisticky přepracovaném druhém vydání musil pan Dühring vložit Marxovi do úst co největší hloupost o budoucí organizaci společnosti, aby naproti tomu s tím větším triumfem mohl — a to také dělá — předvést „hospodářskou komunu, kterou jsem *já* ve svém ‚Kursu‘ ekonomicky i právnicky nastínil“. — Uvážíme-li toto všechno, vnucuje se nám závěr, že pan Dühring nás tu téměř nutí k domněnce, že zde úmyslně „blahodárně rozšířil“ Marxovu myšlenku — blahodárně pro pana Dühringa.

Jakou úlohu má tedy u Marxe negace negace? Na straně 791 a dalších⁴² shrnuje Marx konečné výsledky ekonomického a historického zkoumání, provedeného na předchozích padesáti stránkách, o tak zvané původní akumulaci kapitálu. Před kapitalistickou érou existovala, alespoň v Anglii, malovýroba na základě soukromého vlastnictví výrobních prostředků pracujícím. Tak zvaná původní akumulace kapitálu záležela zde ve vyvlastnění těchto přímých výrobců, tj. ve zrušení soukromého vlastnictví, spočívajícího na vlastní práci. To se stalo možným proto, že malovýroba se snášela jen s úzkými, samorostlými hranicemi výroby a společnosti a na jistém stupni vývoje plodí hmotné prostředky svého vlastního

⁴¹ Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 84. — Kapitál I. zväzok, Kapitola I, *Zbožní fetišismus a jeho tendence*, str. 53 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

⁴² Viz Marx: „Das Kapital“, sv. I, Moskva 1932, str. 801 n. (Pozn. red.) — Kapitál I. zväzok, Kapitola XXIV, *Dějinná tendence kapitalistické akumulace*, str. 384 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

zničení. Toto zničení, přeměna individuálních a roztržitých výrobních prostředků ve společensky koncentrované, tvoří předhistorii kapitálu. Jakmile se dělníci změní v proletáře, jejich pracovní prostředky v kapitál, jakmile kapitalistický způsob výroby stane na vlastních nohou, dostává další zespolečňování práce a další přeměna půdy a ostatních výrobních prostředků, tudíž další vyvlastňování soukromých vlastníků, novou formu. „Co má nyní být vyvlastněno, není již samostatně hospodařící dělník, nýbrž kapitalista, vykořisťující mnoho dělníků. Toto vyvlastňování se uskutečňuje hrou imanentních zákonů kapitalistické výroby samé, koncentrací kapitálu. Každý jednotlivý kapitalista ubíjí mnohé jiné. Ruku v ruce s touto koncentrací neboli vyvlastňováním mnoha kapitalistů nemnohými se vyvíjí kooperativní forma pracovního procesu ve stále rostoucím měřítku, vědomě technologické používání vědy, plánovitě společné vykořisťování půdy, přeměna pracovních prostředků v pracovní prostředky jediné společně upotřebitelné a ekonomisace všech výrobních prostředků jich používáním jako společných výrobních prostředků kombinované společenské práce. Se stále ubývajícím počtem kapitálových magnátů, kteří usurpují a monopolisují všechny výhody z tohoto procesu přeměny, roste masa bídy, útlaku, poroby, degradace, vykořisťování, ale i odboj stále vzrůstající dělnické třídy, vyškolené, sjednocené a zorganizované mechanismem kapitalistického výrobního procesu samého. Kapitál se stává okovem výrobního procesu, který s ním a pod ním došel rozkvětu. Koncentrace výrobních prostředků a zespolečňování práce dosahují bodu, kde se stávají neslučitelnými se svým kapitalistickým obalem. I roztrhne se. Udeří hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastněni.“

A nyní se ptáme čtenáře: Kde jsou tu jaké dialektické kudrlinky a zkrouceniny a představové arabesky, kde smíšenina a znetvořenina představ, jíž je nakonec všechno jedno, kde dialektické zázraky pro věřící, kde dialektické tlachy a spleteniny podle návodu Hegelovy nauky o logu, bez kterých prý Marx nemůže svést svůj vývoj. Marx prostě historicky dokazuje a stručně zde shrnuje, že jako kdysi malovýroba svým vlastním vývojem nutně zplodila podmínky svého zániku, to jest Vyvlastnění drobných vlastníků, právě tak nyní kapitalistický způsob výroby zplodil hmotné podmínky, na něž musí zajít. Je to dějinný proces a je-li zároveň procesem dialektickým, není to vinou Marxovou, byť to bylo pro pana Dühringa sebeosudnější.

Teprve nyní, když je Marx hotov se svým historicko-ekonomickým důkazem, pokračuje: „Kapitalistický způsob výroby a přivlastňování, tedy kapitalistické soukromé vlastnictví, je první negací individuálního, na vlastní práci založeného soukromého vlastnictví. Negace kapitalistické výroby se vytváří z ní samé s nutností přírodního procesu. Je to negace negace“ atd. (Jak bylo citováno dříve.)

Když tedy Marx nazývá tento proces negací negace, nemá na mysli dokázat jej jako dějinně nutný. Naopak, když byl historicky dokázal, že tento proces se skutečně zčásti udál, zčásti se ještě musí udát, označuje jej dále jako pochod, který probíhá podle určitého dialektického zákona. To je vše. Je to tedy opět pouhé podvrhování páně Dühringovo, když tvrdí, že negace negace zde musí konat službu porodní báby, s jejíž pomocí se rodí budoucnost z lůna minulosti, nebo že Marx požaduje, abychom se na účet negace negace dali přesvědčit o nutnosti pozemkové a kapitálové komunity (což je samo vtělený dühringovský rozpor).

Je to již úplné nepochopení povahy dialektiky, pokládá-li ji pan Dühring za nástroj pouhého dokazování, jak je snad možno omezeně chápat formální logiku nebo elementární matematiku. I formální logika je především metodou pro vyhledávání nových výsledků, pro

postup od známého k neznámému a tímtež, jenže v daleko eminentnějším smyslu, je dialektika, která kromě toho, prorážejíc úzký obzor formální logiky, obsahuje zárodek širšího světového názoru. V matematice je týž poměr. Elementární matematika. matematika stálých veličin, se pohybuje, aspoň vcelku, uvnitř hranic formální logiky; matematika proměnných veličin, jejíž nejvýznamnější část tvoří počet infinitesimální, není v podstatě nic jiného než aplikace dialektiky na matematické poměry. Pouhé dokazování zde rozhodně ustupuje do pozadí před mnohotvárnou aplikací metody na nové výzkumné obory. Ale téměř všechny důkazy vyšší matematiky, počínaje prvními důkazy diferenciálního počtu, jsou se stanoviska elementární matematiky, přísně vzato nesprávné. Jinak tomu nemůže být, chceme-li, jako se to děje zde, dokázat formální logikou výsledky získané na poli dialektiky. Pro toporného metafysika, jako je pan Dühring, chtít něco dokazovat pouhou dialektikou by byla stejně zbytečná námaha, jako když se Leibniz a jeho žáci snažili tehdejšími matematikům dokázat poučky infinitesimálního počtu. Diferenciál u nich vyvolával stejné křeče, jako u pana Dühringa negace negace, v níž ostatně, jak uvidíme, hraje diferenciál též jistou úlohu. Páni nakonec, pokud zatím nezemřeli, mrzutě ustoupili, ne že byli přesvědčeni, ale proto, že to vždycky správně vyšlo. Panu Dühringovi je, jak sám říká, teprve čtyřicet let, a dosáhne-li tak vysokého věku, jaký mu přejeme, může se toho ještě také dožít.

Nuže, co je tedy ta hrozná negace negace, která panu Dühringovi tak ztrpčuje život, která u něho hraje tutéž úlohu neodpuštělného zločinu jako v křesťanství hřích proti duchu svatému? — Velmi prostá každodenní procedura, jíž může porozumět každé dítě, jakmile odhodíme tajnůstkářství, kterým ji zahalovala stará idealistická filosofie a kterým by ji chtěli i nadále zahalovat ve svém zájmu bezradní metafysikové rázu páně Dühringova. Vezmeme zrnno ječmene. Biliony takových ječných zrn se rozemílají, vaří a pak požívají. Avšak najde-li si takové ječné zrnno normální podmínky, padne-li na příznivou půdu, tu se s ním udá vlivem tepla a vlhkosti zvláštní změna, vzklíčí; zrnno jako takové zajde, je negováno, na jeho místo nastoupí rostlina z něho vzešlá, negace zrna. Avšak jaký je normální běh života této rostliny? Roste, kvete, oplodní se a nakonec opět produkuje ječná zrna, a jakmile ta uzrají, stéblo odumře, je negováno. Jako výsledek této negace negace máme opět počáteční zrnno ječmene, ale ne jediné, nýbrž v desateronásobném, dvacateronásobném, třicateronásobném počtu. Obilniny se mění velice pomalu, a tak dnešní ječmen zůstává celkem stejný jako ječmen před sto lety. Vezmeme však nějakou tvárlivou rostlinu, na příklad jirinu nebo orchidej; naložíme-li se semenem a s rostlinou, která z něho vzejde, podle zahradnického umění, dostaneme jako výsledek této negace negace nejen více semen, ale i kvalitativně zlepšené semeno, které vydá krásnější květiny, a každé opakování tohoto procesu, každá nová negace negace stupňuje toto zdokonalení. — Podobně jako u ječného zrna děje se tento proces u většiny hmyzu, na příklad u motýlů. Vznikají z vajíčka negací vajíčka, prodělávají svoje přeměny až po pohlavní dospělost, snoubí se a jsou opět negováni tím, že umírají, jakmile je proces snoubení dovršen a samička nakladla četná vajíčka. Že se u jiných rostlin a zvířat tento pochod neodbude tak jednoduše, že než zemřou, produkuje ne jen jednou, nýbrž častěji semeno, vajíčka nebo mláďata, to se nás zde zatím ještě netýká, máme jen dokázat, že negace negace se v obou říších organického světa *skutečně vyskytuje*. Dále, celá geologie je řadou negovaných negací, řadou po sobě jdoucích rozrušování starých a ukládání nových horninových formací. Nejprve se původní zemská kůra, vzniklá ochlazením tekuté hmoty, rozdrobí oceánickými, meteorologickými, atmosféricko-chemickými vlivy, a tyto rozdrobené masy se navrství na dně mořském. Místní zdvihy mořského dna nad mořskou hladinu vystavují části této první usazeniny znovu vlivům deště, změnám teploty ročních dob, atmosférického kyslíku a kyseliny uhličitě; týmž účinkům podléhají masy hornin, pronikající

vrstvami z nitra zemského, roztavené a pak ochlazené. Po miliony století se takto tvoří stále nové vrstvy, jsou většinou opět rozrušovány a vždy zase používány za látku pro tvoření nových vrstev. Ale výsledek je velmi pozitivní: z nejrůznějších chemických prvků se vytvoří půda ve stavu mechanického rozmělnění, který připouští přehojnou a pestrú vegetaci.

Právě tak v matematice. Vezměme libovolnou algebraickou veličinu, tedy a . Negujeme-li ji, dostaneme $-a$ (minus a). Negujeme-li tuto negaci, násobíme $-a$ $-a$, dostaneme $+a^2$, tj. původní kladnou veličinu, ale na vyšším stupni, umocněnou na druhou. Ani zde nevadí, že k témuž a^2 můžeme dojít tím, že kladné a násobíme jím samým, čímž dostaneme rovněž a^2 . Neboť negovaná negace vězí tak pevně v a^2 , že toto má za všech okolností dva čtverečné kořeny, totiž a a $-a$. A této nemožnosti zbavit se negované negace, negativního kořene obsaženého ve čtverci, se dostává velmi hmatatelného významu již při kvadratických rovnicích. — Ještě pádněji vystupuje negace negace ve vyšší analýze, u oněch „sumací nekonečně malých veličin“, jež sám pan Dühring prohlašuje za nejvyšší úkony matematiky a jež se v obecné mluvě nazývají počet diferenciální a integrální. Jak se provádějí tyto počty? Mám na příklad v určitém úkolu dvě proměnné veličiny x a y , z nichž jednu nelze změnit, aniž se zároveň v určitém poměru změní druhá. Diferencuji x a y , tj. pokládám x a y za tak nekonečně malé, že mizí oproti každé jiné sebemenší veličině, že z x a y nezůstane nic kromě jejich vzájemného poměru, ale takřka beze všeho hmotného podkladu, kvantitativní poměr bez vší kvantity. $\frac{dx}{dy}$, poměr obou diferenciálů x a y je tedy $\frac{0}{0}$, ale tak, že dosadíme $\frac{0}{0}$ jako výraz $\frac{y}{x}$. Že tento poměr mezi vymizelými veličinami, fixovaný moment jejich zmizení, je rozpor, uvádím jen mimochodem; to nám však nemůže vadit právě tak, jako to vůbec nevadilo matematice po minulých skoro dvě stě let. Co jsem tedy udělal jiného, než že jsem negoval xx a yy , ale negoval ne tak, že se o ně více nestarám, jako neguje metafysika, nýbrž způsobem odpovídajícím okolnostem? Místo x a y mám tedy jejich negaci dx a dy v daných vzorcích nebo rovnicích. S těmito vzorci pak počítám dále, s dx a dy zacházím jako se skutečnými veličinami, byť podrobenými jistým výjimečným zákonům, a na jistém bodě — *neguji negaci*, tj. integruji diferenciálně vzorec, dostanu místo dx a dy opět skutečné veličiny x a y , a nejsem pak snad zase tam, kde jsem byl na počátku, nýbrž rozřešil jsem tím úkol, na němž by si obyčejná geometrie a algebra snad byly marně vylámaly zuby.

Nejinak v dějinách. Všichni kulturní národové počínají se společným vlastnictvím půdy. U všech národů, které se dostanou nad jistý původní stupeň, stává se toto společné vlastnictví ve vývoji zemědělství poutem pro výrobu. Je zrušeno, negováno, po kratších nebo delších mezistupních přeměněno v soukromé vlastnictví. Ale na vyšším stupni vývoje zemědělství, přivoděném soukromým vlastnictvím půdy samým, stane se naopak soukromé vlastnictví poutem pro výrobu — jak je tomu dnes u malého i velkého pozemkového vlastnictví. Požadavek negovat rovněž soukromé vlastnictví, znovu je změnit ve společný majetek, se dostaví nevyhnutelně. Ale tento požadavek neznamena obnovu prapůvodního společného vlastnictví, nýbrž zavedení daleko vyšší, vyvinutější formy společného vlastnictví, která jsouc daleka toho, aby kladla meze výrobě, spíše ji teprve zbaví pout a dovolí jí plně využít moderních chemických objevů a mechanických vynálezů.

Anebo: Antická filosofie byla původním, přirozeným, spontánním materialismem. Jako taková nebyla s to vysvětlit poměr myšlení ke hmotě. Avšak nutnost ujasnit si jej vedla k učení o duši odlučitelné od těla, polom k tvrzení o nesmrtnosti této duše, konečně k monotheismu. Starý materialismus byl tedy negován idealismem. Ale v dalším vývoji filosofie se stal

také idealismus neudržitelným a byl negován moderním materialismem. Ten, jsa negací negace, není pouhým oživením starého, nýbrž připojuje k jeho trvalým základům ještě celý myšlenkový obsah dvoutisíciletého vývoje filosofie a přírodovědy, jakož i těchto dvoutisíciletých dějin samých. To už vůbec není filosofie, nýbrž prostý světový názor, který se nemá osvědčovat a uplatňovat v nějaké zvláštní vědě věd, nýbrž ve skutečných vědách. Filosofie je tedy zde „zrušena“, tj. „právě tak překonána jako zachována“; překonána co do formy, zachována co do svého skutečného obsahu. Kde tedy pan Dühring vidí jen „slovní hříčky“, nalezneme při bližším nahlédnutí skutečný obsah.

Nakonec: Ani Rousseauovo učení o rovnosti, jehož matným a zfalšovaným odleskem je Dühringovo učení, nevzniklo, aniž mu Hegelova negace negace — a nadto ještě více než dvacet let před Hegelovým narozením — musela prokázat službu porodní báby. A daleko toho, aby se za to stydělo, nese ve svém původním podání zrovna okázale na odiv znak svého dialektického původu. Ve stavu přírodním a ve stavu divoštví si byli lidé rovni; dívá-li se Rousseau již na řeč jako na pokažení přírodního stavu, má zcela pravdu, jestliže rovnost zvířat *jednoho* druhu, pokud sahá, aplikuje i na tato zvířata-lidi nově Haeckelem hypoteticky klasifikované jako alali, nemluvní. Ale i tito první zvířata-lidé měli před ostatními zvířaty jednu přednost: perfektibilitu, schopnost dále se vyvíjet; a ta se stala příčinou nerovnosti. Rousseau vidí tedy ve vzniku nerovnosti pokrok. Leč tento pokrok byl antagonický, byl zároveň i krokem zpět. „Všechny další pokroky (nad prastav) byly právě tak kroky zdánlivě ke *zdokonalení jednotlivého člověka*, ve skutečnosti však k *úpadku rodu*. Zpracovávání kovů a zemědělství byla dvě umění, jejichž objev vyvolal tuto velkou revoluci“ (změna pralesa v kultivovanou zemi, ale též zavedení bída a poroby pomocí vlastnictví). „Pro básníka to bylo zlato a stříbro, pro filosofa železo a obilí, jež civilisovaly člověka a ruinovaly lidské *pokolení*.“ Každý nový pokrok civilisace je zároveň novým pokrokem nerovnosti. Všechna zřízení, jež si ukládá společnost, vzniklá s civilisací, se zvrhají v opak svého původního účelu. „Je nepopíratelné a je základním zákonem celého státního práva, že národy si daly knížata, aby jejich svobodu bránila, nikoli aby ji ničila.“ A přece se knížata stávají nutně utlačiteli národů a stupňují toto utlačování až po bod, kde nerovnost, nejkrajněji vyhrocena, se zase zvrací ve svůj opak, stává se příčinou rovnosti; před despotou jsou si všichni rovni, totiž rovni nule. „Zde je nejkrajnější stupeň nerovnosti, *konečný bod, jenž uzavírá kruh a dotýká se bodu, z něhož jsme vyšli*: zde se stávají všichni soukromí lidé rovnými právě proto, že nejsou ničím, a poddaní nemají jiného zákona než vůli pánovu.“ Avšak despota je pánem jen dotud, dokud má moc, a proto nemůže, jakmile „jej zaženou, stěžovat si na násilí... Násilí ho udržovalo, násilí ho svrhlo, vše jde svým správným, přirozeným chodem“. A tak se zvrací nerovnost opět v rovnost, ne však ve starou, spontánní rovnost nemluvných pralidí, nýbrž ve vyšší rovnost společenské smlouvy. Potlačovatelé jsou potlačeni. Je to negace negace.

Máme zde tedy už u Rousseaua nejen myšlenkový pochod, který se navlas rovná pochodu, sledovanému v Marxově „Kapitálu“ nýbrž i v jednotlivostech celou řadu týchž dialektických obrátů, kterých užívá Marx: procesy, které jsou svou povahou antagonistické, obsahují v sobě rozpor, zvrhání se jednoho extrému v jeho opak, konečně jako jádro všeho negací negace. I když Rousseau roku 1754 ještě nemohl mluvit Hegelovým žargonem, přesto je, třiatdvacet let před Hegelovým narozením, hluboce nakažen hegelovským morem, dialektikou rozporů, naukou o logu, teologikou atd. A když pan Dühring operuje ve svém změlčování rousseauovské teorie rovnosti svými vítěznými dvěma muži, je už také na šikmé ploše, po níž bez záchrany klouže do náruče negace negace. Stav, v němž kvete rovnost oněch dvou mužů a který je přitom líčen jako ideální stav, je označen na stránce 271 „Filosofie“ jako „prastav“.

Tento prastav je však na stránce 279 nevyhnutelně zrušen „loupežnou soustavou“ — první negace. Nyní jsme však, díky filosofii skutečnosti, dospěli k lomu, že odstraňujeme loupežný systém a zavádíme objev páně Dühringův, hospodářskou komunu spočívající na rovnosti — negaci negace, rovnost na vyšším stupni. Rozkošná podívaná, blahodárně rozšiřující obzor, jak se pan Dühring ve své výsosti sám dopouští těžkého zločinu negace negace.

Co je tedy negace negace? Všeobecný a právě proto nanejvýš dalekosáhlý a důležitý vývojový zákon přírody, dějin a myšlení; zákon, který, jak jsme viděli, se uplatňuje ve světě živočišném i rostlinném, v geologii, v matematice, v dějinách, ve filosofii a jehož musí sám pan Dühring přes všechno vzpouzení se a vzpírání nevědomky svým způsobem poslouchal. Rozumí se, že neříkám ještě nic o *zvláštním* vývojovém procesu, který na příklad prodělává zrna ječmene od klíčení až po odumírání plodonosné rostliny, když říkám, že je to negace negace. Ježto však integrální počet je taktéž negací negace, tvrdil bych opačným tvrzením jen nesmysl, že životní proces ječného stébka je integrální počet nebo třeba socialismus. To však právě meta fyzikové stále svádějí na dialektiku. Řeknu-li o všech těchto procesech, že jsou negací negace, zahrnuji je všechny pod tento jeden zákon pohybu a ponechávám právě proto zvláštnosti každého jednotlivého, speciálního procesu nepovšimnuty. Dialektika však není ničím více než vědou o všeobecných zákonech pohybu a vývoje přírody, lidské společnosti a myšlení.

Nyní je však možno namítnout: negace zde prováděná není vůbec správnou negací: neguji ječné zrna také, když je rozemlu, hmyz, když jej rozšlápnu, kladnou veličinu a , když ji vyškrtnu atd. Anebo neguji větu: Růže je růže, řeknu-li: Růže není růže, a co z toho vzejde, neguji-li tuto negaci znovu a řeknu-li: Růže je však přece růže? — Tyto námitky jsou skutečně hlavními argumenty metafysiků proti dialektice a zcela hodny této omezenosti myšlení. Negovat v dialektice znamená nikoli jen jednoduše říci ne, anebo prohlásit nějakou věc za nejsoucí anebo ji libovolným způsobem zničit. Už Spinoza praví: *omnis determinatio est negatio*, každé vymezení nebo určení je zároveň negací. A dále je zde způsob negace určen předně obecnou a za druhé zvláštní povahou procesu. Mám nejen negovat, nýbrž negaci opět zrušit. Musím tedy první negaci zařídit tak, aby druhá zůstala nebo se stala možnou. Jak? Podle zvláštní povahy každého jednotlivého případu. Rozemlu-li ječné zrna, rozšlápnu-li hmyz, vykonal jsem sice první akt, ale druhý jsem znemožnil. Každý druh věcí má tedy svůj zvláštní způsob být negován tak, aby z toho vzešel vývoj, a právě tak každý druh představ a pojmů. V infinitesimálním počtu se neguje jinak než při tvoření kladných mocnin ze záporných kořenů. Tomu je nutno se učit jako všemu ostatnímu. S pouhou vědomostí o tom, že ječné stéblo a infinitesimální počet spadají pod negaci negace, nemohu s úspěchem ani pěstovat ječmen, ani diferencovat a integrovat, právě tak, jako s pouhými zákony o určování tónů z rozměrů struny nemohu jen tak beze všeho hrát na housle — je však jasné, že z negování negace, jež spočívá v dětinském zaměstnání střídavě psát a zase vyškrtávat a , anebo tvrdit o růži střídavě, že je růží a že není růží — nic nevzejde, leda doklad o pošetilosti toho, kdo takové nudné procedury podniká. A přece by nás metafysikové rádi poučovali, kdybychom chtěli někdy provést negaci negace, že toto je správný způsob.

Zase nás tedy nemystifikuje nikdo jiný než pan Dühring, když tvrdí, že negace negace je analogický žertík vynalezený Hegelem, vypůjčený z oblasti náboženství a zbudovaný na dějinách dědičného hříchu a vykoupení. Lidé myslili dialekticky dávno předtím, než věděli, co je to dialektika, tak jako mluvili prózou dávno předtím, než existoval výraz próza. Zákon negace negace, který se v přírodě i v dějinách, a jakmile byl jednou poznán, i v našich hlavách

nevědomky uskutečňuje, byl Hegelem po prvé jen přesně formulován. A chce-li pan Dühring ve vši tichosti provádět věc sám a nemůže-li snést jen její jméno, ať jí najde jméno lepší. Chce-li však věc vypudit z myšlení, ať ji laskavě vypudí nejprve z přírody a z dějin a ať vynalezne matematiku, kde $-a \times -a = +a^2$ a kde je diferencování a integrování pod trestem zakázáno.

XIV ZÁVĚR

Jsme u konce s filosofií; co z fantasií budoucnosti ještě „Kurs obsahuje, bude nás zaměstnávat u příležitosti Dühringova převratu socialismu. Co nám pan Dühring slíbil? Všechno. A co dodržel? Pranic. „Prvky skutečné, a tím na skutečnost přírody a života zaměřené filosofie“, „přísně vědecký světový názor „soustavotvorné myšlenky“ a všechny ty ostatní, panem Dühringem ve zvukných řečnických obrazech vytrubované výkony páně Dühringovy se ukázaly *čirým podvodem*, ať je načneme kdekoliv. Světová schematika, jež „bezpečně zjistila základní formy bytí, aniž v čem zadala hloubce myšlenky“, prokázala se jako nekonečně povrchní odlesk Hegelovy logiky a sdílí s ní pověru, že tyto základní „formy“ nebo logické kategorie tajemným způsobem existují kdesi před světem anebo mimo svět, na který mají být „aplikovány“. Přírodní filosofie nám poskytla kosmogonii, jejímž východiskem je „sobě samému rovný stav hmoty“, stav, který si lze představit jen pomocí nejbeznadějnější zmatenosti o souvislosti hmoty a pohybu, a kromě toho jen za předpokladu mimosvětového osobního boha, který jediný může tomuto stavu dopomoci k pohybu. Při zkoumání organické přírody musila filosofie skutečnosti, zahrnuvši Darwinův boj o život a přirozený výběr jako „značnou brutalitu směřující proti humanitě“, obě zase vpustit zadními dvířky jako vlivné, třeba druhořadé faktory v přírodě. Kromě toho našla příležitost dokumentovat v oboru biologie nevědomost, jakou od té doby, co není možno uniknout populárně vědeckým přednáškám, bys musil hledat s lucernou i u dcer vzdělaných stavů. Na poli morálky a práva nebyla ve zplošťování Rousseaua šťastnější než předtím ve změlčování Hegela a dokázala také, pokud jde o právní vědu, přese všechno ujišťování o opaku, neznalost, jakou by se nám jen zřídka podařilo najít i u nejobyčejnějších staropruských juristů. Filosofie, která „neuznává žádný pouze zdánlivý obzor“, spokojuje se juristicky se skutečným obzorem, který se kryje s obvodem, kde platí pruské zemské právo. Na „země a nebesa vnější i vnitřní přírody“, jež tato filosofie slibovala před námi rozvinout v jejich mocně převratném pohybu, čekáme ještě stále, neméně na „konečné pravdy poslední instance“ a na to „absolutně fundamentální“. Filosof, jehož způsob myšlení „vylučuje jakoukoliv náchylnost k subjektivisticky omezené představě světa“, ukazuje se nejen subjektivisticky omezený svými — jak bylo dokázáno — nanejvýš kusými vědomostmi, svým omezeně metafysickým způsobem myšlení a svým šaškovským sebepřeceňováním, nýbrž dokonce dětinskými osobními vrtochy. Nesvede filosofii skutečnosti, aby přitom nevnucoval svůj odpor k tabáku, kočkám a židům jako všeobecně platný zákon pro celé ostatní lidstvo včetně židů. Jeho „vpravdě kritické stanovisko“ vůči jiným lidem spočívá v tom, že jim vytrvale připisuje výroky, které neučinili a které jsou nejvlastnějším fabrikátem páně Dühringovým. Jeho řídké žebrácké polévky o šosáckých thematech, jako je cena života a nejlepší způsob

požitku ze života, jsou plny filistrovství, které vysvětluje jeho vztek na Goethova „Fausta“. Goethovi ovšem nebylo možno odpustit, že učinil hrdinou nemorálního Fausta, a nikoli vážného filosofa skutečnosti Wagnera. — Zkrátka, filosofie skutečnosti, uvážíme-li všechno všudy, se ukazuje, mluveno s Hegelem, jako „nejřidší odvar německého osvícenství“, ⁴³ odvar, jehož řidkost a průzračná frázovitost je zhuštěna a zkalena jen přimíchanými orakulovitými řečnickými drobty. A když jsme s knihou u konce, jsme právě tak chytří jako předtím a jsme nuceni doznat, že „nový způsob myšlení“, „od základu zvláštní výsledky a názory“ a „soustavotvorné myšlenky“ nám sice poskytly různé nové nesmysly, ale ani jednu řádku, z níž bychom se byli mohli něčemu naučit. A tento člověk, který vybubnovává a vytrubuje svoje kousky a svoje zboží hůře než nejsprostší mastičkář a za jehož velikými slovy není nic, ale zhola nic — tento člověk si dovoluje označovat lidi, jako Fichta, Schellinga a Hegela, za šarlatány, ačkoliv nejmenší z nich je proti němu ještě obrem. Vskutku šarlatán — ale kdo?

⁴³ V originále slovní hříčka Abklärlicht des deutschen Aufklärlicht. (*Pozn. překladatele.*)

DRUHÁ ČÁST: POLITICKÁ EKONOMIE

I PŘEDMĚT A METODA

Politická ekonomie v nejširším smyslu je věda o zákonech, které ovládají výrobu a směnu hmotných prostředků životních v lidské společnosti. Výroba a směna jsou dvě různé funkce. Výroba může být bez směny, směna — právě proto, že je jen směnou výrobků — nemůže existovat bez výroby. Každá z obou těchto společenských funkcí je pod vlivem většinou zvláštních zevních účinků, a má proto většinou svoje vlastní zvláštní zákony. Ale na druhé straně se tyto funkce v každém okamžiku navzájem podmiňují a působí na sebe tou měrou, že bychom je mohli označit jako abscissu a ordinatu ekonomické křivky.

Podmínky, za nichž lidé vyrábějí a směňují, různí se v různých zemích a v každé zemi se zase mění od pokolení k pokolení. Politická ekonomie tedy nemůže být stejná pro všechny země a pro všechny dějinné epochy. Od luku a šípů, od kamenného nože a od směnných styků divochových, které se vyskytují jen výjimečně, k parnímu stroji o tisíce koní, k mechanickému tkalcovskému stavu, k železnicím a k Anglické bance je ohromná vzdálenost. Obyvatelé Ohňové země nedospěli k masové výrobě a k světovému obchodu právě tak jako k planému směnkářství nebo k bursovnímu krachu. Kdo by chtěl podříditi politickou ekonomii Ohňové země zákonům dnešní Anglie, nepřinesl by zřejmě nic, leč nejbanálnější samozřejmosti. Politická ekonomie je tedy v podstatě *historickou* vědou. Pojednává o historické, to jest stále se měnící látce; zkoumá nejprve zvláštní zákony každého jednotlivého vývojového stupně výroby a směny, a teprve na konci tohoto zkoumání bude s to stanovit několik málo zcela obecných zákonů, platných pro výrobu a směnu vůbec. Přitom se však rozumí samo sebou, že zákony, platné pro určité způsoby výroby a formy směny, platí i pro všechna dějinná období, jimž jsou ony výrobní způsoby a směnné formy společné. Tak na příklad se zavedením kovových peněz vstupuje v platnost řada zákonů, které zůstávají v platnosti pro všechny země a dějinná období, v nichž kovové peníze zprostředkují směnu.

Se způsobem výroby a směny určité dějinné společnosti a s dějinnými podmínkami této společnosti je zároveň dán způsob rozdělování výrobků. V kmenové nebo vesnické občině se společným vlastnictvím půdy, s nímž — nebo s jeho znatelnými pozůstatky — vstupují do dějin všechny kulturní národy, je dosti rovnoměrné rozdělování výrobků zcela samozřejmé; nastane-li větší nerovnost rozdělování mezi členy, je to už i znakem počínajícího rozkladu občiny. — Jak velkozemědělství, tak malozemědělství připouští velmi různé formy rozdělování, podle dějinných podmínek, z nichž se vyvinula. Ale je zjevné, že velkozemědělství podmiňuje vždy zcela jiné rozdělování než malozemědělství; že velkozemědělství předpokládá nebo vytváří třídní protiklad — otrokáře a otroky, statkáře a robotníky, kapitalisty a námezdní dělníky, kdežto malozemědělstvím není nikterak podmíněn třídní rozdíl mezi jedinci zúčastněnými na zemědělské výrobě, ba naopak, existuje-li, ohlašuje to blížící se úpadek parcelového hospodaření. — Zavedení a rozšíření kovových peněz v zemi, kde bylo dosud výlučně nebo převážně naturální hospodářství, je vždy spojeno s pomalejším nebo rychlejším převratem dosavadního rozdělování, a to tak, že nerovnost rozdělování mezi jednotlivci, tedy protiklad mezi bohatými a chudými se stále více stupňuje. — Středověká místní cechovní řemeslná výroba znemožňovala velké kapitalisty a doživotní námezdní dělníky stejně, jako je moderní velký průmysl, dnešní rozvoj úvěru a forma směny, odpovídající vývoji obou, a volná soutěž — nutně vytvářejí.

Avšak s rozdíly v rozdělování se dostávají *třídní rozdíly*. Společnost se dělí na třídy privilegované a zkracované, na vykořisťující a vykořisťované, vládoucí a ovládané, a stát, v němž se samorostlé skupiny občin stejného kmene vyvinuly, zprvu jen k hájení společných zájmů (na příklad zavodňování v Orientě) a k ochraně navenek, dostává od nynějška rovněž úkol násilím udržovat životní a vladařské podmínky vládoucí třídy proti třídě ovládané.

Rozdělování není však pouhým pasivním výsledkem výroby a směny; působí právě tak zpětně na výrobu a směnu. Každý nový způsob výroby nebo forma směny jsou z počátku brzděny nejen starými formami a jim odpovídajícími politickými zřízeními, nýbrž i starým způsobem rozdělování. Musí si teprve dlouhým zápasem vybojovat sobě odpovídající rozdělování. Avšak čím je daný způsob výroby a směny pohyblivější, čím schopnější zdokonalení a vývoje, tím rychleji dosáhne i rozdělování stupně, na němž přeroste své matce přes hlavu, dostane se do rozporu s dosavadním způsobem výroby a směny. Staré prvobytné občiny, o nichž již bylo mluveno, mohou trvat tisíciletí — u Indů a Slovanů trvají ještě dnes — než obchodní styk se zevním světem vytvoří uvnitř nich majetkové rozdíly, jež způsobí, že dojde k jejich rozkladu. Naproti tomu novodobá kapitalistická výroba, která je sotva tři sta let stará a převládá teprve od zavedení velkého průmyslu, tedy sto let, vyvolala za tuto krátkou dobu protiklady v rozdělování — koncentraci kapitálů v rukou několika lidí na jedné straně, koncentraci nemajetných mas ve velkých městech na druhé straně — protiklady, na něž nevyhnutelně zajde.

Souvislost rozdělování s materiálními existenčními podmínkami té které společnosti leží tou měrou v povaze věci, že se obvykle obráží v lidovém instinktu. Pokud je způsob výroby ve vzestupném stadiu svého vývoje, dotud mu jásají vstříc i ti, kdo jsou při způsobu rozdělování, odpovídajícím tomuto způsobu výroby, zkracováni. Tak angličtí dělníci při rozvoji velkého průmyslu. Ba, dokud tento způsob výroby zůstává společensky normální, panuje vcelku spokojenost s rozdělováním, a jestliže se pozvedne protest — pak z lůna panující třídy samé (Saint-Simon, Fourier, Owen), ale u vykořisťované masy nenajde zprvu žádné odezvy. Až když má příslušný způsob výroby velký kus svého sestupného stadia za sebou, když se zpola přežil, když podmínky jeho existence z velké části zmizely a jeho nástupce již klepe na dveře — teprve tehdy se ukáže rozdělování, stávající se stále nerovnějším, jako nespravedlivé, teprve tehdy apelují přežilé skutečnosti na tak zvanou věčnou spravedlnost. Tento apel na morálku a na právo nám nepomůže vědecky ani o píď kupředu; ekonomická věda nemůže v sebeoprávněnějším mravním rozhorlení vidět důkaz, nýbrž jen symptom. Jejím úkolem je spíše dokázat, že nově se vyskytující společenské zlořády jsou nutnými následky existujícího výrobního způsobu, ale zároveň i příznaky jeho počínajícího rozkladu, a odhalit uvnitř rozkládající se formy ekonomického pohybu prvky budoucí organizace výroby a směny, jež ony zlořády odstraní. Hněv, jenž plodí básníka, je zcela na místě při tomto líčení zlořádů nebo také při útoku na hlasatele „harmonie“, kteří ve službách panující třídy tyto zlořády popírají nebo zkrášlují; jak málo však tento hněv v každém jednotlivém případě *dokazuje*, vyplývá již z toho, že se pro něj nalezne dosti látky v *každé* epoše celých dosavadních dějin.

Avšak politická ekonomie jako věda o podmínkách a formách, v nichž různé lidské společnosti vyráběly a směňovaly a v nichž se podle toho výrobky po každé rozdělovaly — politická ekonomie v tomto širokém smyslu musí být teprve vytvořena. Pokud politickou ekonomii máme, omezuje se téměř výhradně na genesi a vývoj kapitalistického způsobu výroby; počíná kritikou pozůstatků feudálních forem výroby a směny, dokazuje nutnost nahradit je kapitalistickými formami, rozvíjí pak zákony kapitalistického způsobu výroby a jemu odpovídajících forem

směny po kladné stránce, tj. pokud napomáhají obecným cílům společnosti, a končí socialistickou kritikou kapitalistického výrobního způsobu, tj. podáním jeho zákonů po stránce záporné, důkazem, že tento způsob výroby směřuje svým vlastním vývojem k bodu, kde sám sebe znemožní. Tato kritika dokazuje, že kapitalistické formy výroby a směny se stávají stále nesnesitelnějším poutem pro výrobu samu, že způsob rozdělování nutně podmíněný oněmi formami vytvořil den ze dne nesnesitelnější postavení tříd, denně se přirostující protiklad mezi stále nečetnějšími, ale stále bohatšími kapitalisty a stále početnějšími nemajetnými námezdními dělníky, jejichž postavení jako celku se neustále zhoršuje; konečně, že ohromné výrobní síly, vzniklé uvnitř kapitalistického způsobu výroby, jež se jím už nedají spoutat, čekají na to, až se uchopí vlády společnost organisovaná k plánovité součinnosti, aby zajistila všem členům společnosti stále více a více prostředků k existenci a svobodnému rozvoji jejich schopností, a to ve stále vzrůstající míře.

K úplnému provedení kritiky měšťácké ekonomie nestačila znalost kapitalistické formy výroby, směny a rozdělování. Formy, které jí předcházely nebo v méně vyspělých zemích ještě vedle ní existovaly, musily být rovněž, aspoň v hlavních rysech, prozkoumány a porovnány. Takovéto zkoumání a porovnávání bylo dosud zhruba provedeno jen Marxem a jeho bádání děkujeme proto také skoro za vše, co bylo o předměšťácké teoretické ekonomii posud zjištěno.

Ačkoliv politická ekonomie vznikla ke konci XVII. století v geniálních hlavách, je v užším smyslu, ve své pozitivní formulaci fysiokratů a Adama Smitha, přece jen v podstatě dítětem XVIII. století a řadí se k vymoženostem současných velkých francouzských osvícenců se všemi přednostmi a nedostatky oné doby. Co jsme řekli o osvícencích, platí i o tehdejších ekonomech. Nová věda jim nebyla výrazem poměrů a potřeb jejich epochy, nýbrž výrazem věčného rozumu; jí objevené zákony výroby a směny nebyly zákony určité dějinné formy oněch činností, nýbrž věčnými přírodními zákony; byly odvozovány z přirozenosti člověkovy. Avšak tento člověk, podíváme-li se na něho dobře, byl tehdejší střední měšťan, stojící na přechodu k buržoasii, a jeho přirozenost pozůstávala v tom, že vyráběl a obchodoval za tehdejších historicky daných poměrů.

Když jsme dostatečně poznali svého „kritického budovatele základů“, pana Dühringa a jeho filosofickou metodu, snadno uhádneme, jak bude chápat politickou ekonomii. Ve filosofii byl jeho způsob nazírání, jestliže prostě neblouznil (jako v přírodní filosofii), skreslením způsobu nazírání XVIII. století. Nešlo o zákony dějinného vývoje, nýbrž o přírodní zákony, o věčné pravdy. Společenské vztahy jako morálka a právo nebyly řešeny podle historicky daných podmínek té které doby, nýbrž pomocí oněch famosních dvou mužů, z nichž jeden buď utlačuje druhého, nebo také neutlačuje, ač toto se, žel, posud nikdy nestalo. Sotva se tedy zmýlíme, usoudíme-li, že pan Dühring bude ekonomii rovněž převádět na konečné pravdy poslední instance, na přírodní zákony, pusté, bezobsažné, tautologické axiomy, vedle toho však, že všechen pozitivní obsah ekonomie, pokud je mu znám, zase kradmo vpustí zadními dvířky; a že rozdělování, jako společenský jev, nebude odvozovat z výroby a směny, nýbrž přenechá jeho konečné vyřízení svým dvěma slavným mužům. A ježto toto vše jsou nám již dávno známé úskoky, můžeme zde mluvit stručněji.

Vskutku, pan Dühring prohlašuje sám již na straně 2, že jeho ekonomie se zakládá na tom, co bylo v jeho filosofii „zjištěno“, a „v několika podstatných bodech se opírá o nadřazené a ve vyšším oboru výzkumném již hotové pravdy“. — Všude táž dotěrná sebechvála. Všude

triumf páně Dühringův nad tím, co pan Dühring zjistil a co všechno nadělal. Opravdu nadělal, to jsme viděli už s dostatek — ale jako se nadělá, zhasne-li se čadící světlo.

Hned nato máme „nejobecnější *přírodní zákony* veškerého hospodářství“ — tedy jsme uhodli správně. Avšak tyto přírodní zákony dovolují správně porozumět minulým dějinám jen tehdy, „zkoumáme-li je v té určitější formě, jaké se jejich výsledkům dostalo politickými formami podmaňování a seskupování. Zřízení, jako otroctví a námezdní poroba, k nimž se jako blíženec řadí násilné vlastnictví, nutno posuzovat jako formy sociálně ekonomické soustavy, které mají ryze politickou povahu a tvoří v dosavadním světě rámec, v němž se jedině mohly projevit účinky hospodářských přírodních zákonů“.

Tato věta je fanfárou, jež nám jako Wagnerův ústřední motiv ohlašuje nástup obou famosních mužů. Avšak je ještě více, je základním thematem celé Dühringovy knihy. Když šlo o právo, nedovedl nám pan Dühring poskytnout nic, kromě špatného překladu Rousseauovy teorie rovnosti do socialistické řeči, jež můžeme již po léta lépe slyšet v každé pařížské dělnické kavárně. Zde nepodává o nic lepší socialistický překlad stížností ekonomů na zfalšování ekonomických věčných přírodních zákonů a jejich účinků, vzniklé vměšováním se státu, násilí. A s tím stojí po zásluze mezi socialisty osamocen. Každý socialistický dělník, lhodestvo jaké národnosti, ví zcela dobře, že moc vykořisťování jen chrání, avšak nezpůsobuje je; že příčinou jeho vykořisťování je poměr kapitálu a námezdní práce a že tento poměr povstal cestou čistě ekonomickou, nikoliv cestou násilnou, cestou moci.

Dále se tu dovídáme, že při všech ekonomických otázkách „můžeme rozlišovat dva pochody, pochod výroby a pochod rozdělování“. Kromě toho přidal prý k tomu známý povrchní J. B. Say ještě třetí pochod, pochod spotřeby, ale nedovedl o něm říci nic moudrého, právě tak jako jeho následovník. Avšak směna nebo oběh není prý jen pododdělením výroby, k níž prý patří vše, co je nutno k lomu, aby se výrobky dostaly k poslednímu a vlastnímu spotřebiteli. — Když pan Dühring hází oba podstatně různé, byť i vzájemně se podmiňující procesy výroby a oběhu na jednu hromadu a zcela bez rozpaků tvrdí, že odstraněním tohoto zmatku se může jen „zmatek vyvolat“, dokazuje tím jen, že nezná onen ohromný vývoj, jež právě oběh prodělal v posledních padesáti letech, nebo mu nerozumí; jak to ostatně v dalším potvrzuje i jeho kniha. Nedostí na tom. Když byl takto shrnul výrobu a směnu v jedno jako výrobu vůbec, staví rozdělování *vedle* výroby jakožto druhý, zcela vnější pochod, který nemá s prvním pranic společného. Viděli jsme však, že rozdělování ve svých rozhodujících rysech je po každé nutným výsledkem výrobních a směnných poměrů určité společnosti, jakož i dějinných podmínek této společnosti, a to tak, že známe-li je, můžeme bezpečně usuzovat na způsob rozdělování, panující v této společnosti. Vidíme však rovněž, že pan Dühring, nechce-li se zpronevěřit zásadám, „zjištěným“ v jeho pojetí mravnosti, práva a dějin, musí tuto elementární ekonomickou skutečnost popřít a musí to učinit hlavně, jde-li o vpašování obou jeho nepostradatelných mužů do ekonomie. A když byl šťastně zbavil rozdělování veškeré souvislosti s výrobou a směnou, může nastat tato veliká událost.

Připomeňme si nejdříve, jak tomu bylo při morálce a právu. Tam počal pan Dühring původně jen s *jedním* mužem; pravil: „Člověk, myslíme-li si ho jako jediného anebo, což je totéž, jako beze vztahu k ostatním, nemůže mít žádných *povinností*. Pro něho není žádného *závazku*, nýbrž jen *chtění*. Čím jiným je však tento člověk bez povinnosti, myšlený jako jediný, než fatálním ‚pražidem Adamem‘ v ráji, kde je bez hříchu, protože se právě žádného hříchu nemůže dopustit? Ale i tohoto Adama filosofie skutečnosti očekává zhřešení. Vedle tohoto

Adama stane najednou — ne Eva s vlnící se kšticí, ale druhý Adam. A ihned dostane Adam povinnosti — a nedostojí jim. Místo aby svého bratra jako rovnoprávného sevřel na svých prsou, podmaní jej své vládě, porobí jej — a následkem tohoto prvotního hříchu, dědičného hříchu porobení, trpí veškeré světové dějiny až podnes,“ pročež podle pana Dühringa nestojí ani za zlámanou grešli.

Myslí-li tedy pan Dühring, že, mimochodem řečeno, „negaci negace“ vystavil dostatečnému opovržení, označiv ji za odlesk staré historie o dědičném hříchu a vykoupení, co máme potom říci o *jeho* nejnovějším vydání téže historie? (Neboť i k vykoupení „přijde čas“, máme-li použít známého obratu.) V každém případě je přece dobře, že dáváme přednost staré semitské kmenové báji, v níž muži a ženě přece stálo za to opustit stav nevinnosti, a že panu Dühringovi zůstane bez konkurence sláva, že zkonstruoval první hřích se dvěma muži.

Poslyšme tedy překlad prvního hříchu do ekonomického jazyka: „Pro myšlenku výroby může arci představa Robinsona, jenž se svými silami stojí osamocen proti přírodě a nemá se s nikým oč dělit, poskytovat vhodné myšlenkové schema... Stejně účelné je pro znázornění nejpodstatnějšího momentu v myšlence rozdělování myšlenkové schema o dvou osobách, jejichž hospodářské síly se kombinují a které se o svůj podíl musí patrně nějak dohodnout. K stručnému výkladu některých nejdůležitějších vztahů rozdělování a k studiu jich zákonů v zárodku a v jich logické nutnosti není opravdu třeba ničeho kromě tohoto prostého dualismu... Součinnost na základě rovnosti je zde stejně myslitelná jako kombinace sil úplným potlačením jednoho, jenž potom jako otrok nebo pouhý nástroj je nucen k hospodářské službě a jenž právě jen jako nástroj je udržován... Mezi stavem rovnosti a bezcennosti na jedné a všemohoucnosti a jediné aktivní účasti na druhé straně je řada stupňů, o jejichž obsazení se postaraly světové dějiny v pestré rozmanitosti. Universální pohled pro různé *právní* a *neprávní* instituce dějin je zde podstatným předpokladem...“ ke konci se celé rozdělování změní v „ekonomické rozdělovací právo“.

Nyní má pan Dühring konečně zase pevnou půdu pod nohama. Ruku v ruce se svými oběma muži může své století vyzvat na souboj. Ale za tímto trojhvězdičným stojí ještě kdosi nejmenovaný.

„Kapitál nevynalezl nadpráci. Všude, kde část společnosti má monopol výrobních prostředků, musí dělník chtět nechtět k pracovní době, nutné ke své sebezáchově, přidat další pracovní dobu, aby vyrobil životní prostředky pro vlastníka výrobních prostředků, ať je tímto vlastníkem athénský kaloskagathos, etruský teokrat, civis romanus (římský občan), normanský baron, americký otrokář, valašský bojar, moderní landlord nebo kapitalista.“ (Marx, „Kapitál“ I, 2. vydání, str. 227.)⁴⁴

Když se pan Dühring tímto způsobem dověděl, co je všem dosavadním formám výroby — pokud se pohybují v třídních protikladech — společnou základní formou vykořisťování, bylo mu už jen třeba použít k tomu obou mužů, a ke kořenům sahající základ ekonomie skutečnosti byl hotov. Neváhal ani okamžik s provedením této „soustavotvorné myšlenky“. Práce bez náhrady, přesahující pracovní dobu, nutnou k sebezáchově dělníka, v tom to vězí. Adam, který se zde jmenuje Robinson, nechá tedy svého druhého Adama, Pátka, dřít ze všech sil. Ale proč dře Pátek více, než má zapotřebí ke své obživě? I na tuto otázku se dostane u Marxe

⁴⁴ Viz Marx: „Das Kapital“. sv. I, Moskva 1932, str. 243. (Pozn. red.) – Kapitál I. svazek, Kapitola VII, *Nenasytná chtivost nadpráce. Továrník a bojar*, str. 128 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

částečně odpověď. To však je pro oba muže příliš zdlouhavé. Věc se spraví krátkou cestou: Robinson „potlačuje“ Pátka, nutí jej „jako otroka nebo nástroj k hospodářské službě“ a udržuje jej „též jen jako nástroj“. Tímto nejnovějším „tvůrčím obratem“ zabíjí pan Dühring jednou ranou dvě mouchy. Předně si ušetří námahu s vysvětlováním různých dosavadních forem rozdělování, jejich rozdílů a příčin — nestojí prostě všechny za nic, všechny dohromady spočívají na utlačování, na násilí. O tom si ještě dále promluvíme. Za druhé tím přesazuje celou teorii rozdělování z oblasti ekonomické do oblasti morálky a práva, to jest z oblasti bezpečných materiálních skutečností do oblasti více méně vratkých mínění a citů. Nemusí tedy dále zkoumat a dokazovat, nýbrž jen vesele deklamovat a může položit požadavek, že rozdělování výsledků práce se nemá řídit podle svých opravdových příčin, nýbrž podle toho, co se jemu, panu Dühringovi, jeví mravným a spravedlivým. Co se však panu Dühringovi jeví spravedlivým, není nikterak neměnné, tedy je daleko od ryzí pravdy. Neboť ta přece „naprosto není“, podle pana Dühringa samého, „vůbec změnitelná“. V roce 1868 tvrdil pan Dühring („Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift“ atd.⁴⁵), že je „tendencí veškeré civilisace *vyhraňovat vlastnictví stále ostřeji*, a v tom, nikoli ve zmatku práv a mocenských sfér, leží podstata a budoucnost moderního vývoje“. A dále, že naprosto se nemůže domyslit toho, *„jak přeměna námezdní práce v jiný druh výdělků by se mohla někdy srovnat se zákony lidské přirozenosti a přirozeně nutným rozčleněním společenského tělesa“*. Tedy 1868: soukromé vlastnictví a námezdní práce přirozeně nutné, a proto spravedlivé; 1876: obojí výsledkem násilí a „loupeže“, tedy nespravedlivé. I nemůžeme zhola vědět, co tak mocně se ženoucímu géniovi se v několika letech snad bude jevit mravným a spravedlivým, a učiníme proto jistě lépe, budeme-li se při svém uvažování o rozdělování statků držet skutečných, objektivních ekonomických zákonů, a nikoli okamžitých, proměnlivých, subjektivních představ páně Dühringových o právu a nepravu.

Kdybychom neměli jiné jistoty o nastávajícím převratu dnešního způsobu rozdělování plodů práce s jeho křiklavými protiklady bídy a hojnosti, hladu a obžerství, než vědomí, že tento způsob rozdělování je nespravedlivý a že právo nakonec přece musí zvítězit, byli bychom na tom zle a mohli bychom dlouho čekat. Středověcí mystikové, kteří snili o blížící se tisícileté říši, měli již vědomí o nespravedlnosti třídních protikladů. Na prahu nových dějin, před třemi sty padesáti lety, Tomáš Münzer to hlasitě volá do světa. V anglické a ve francouzské měšťácké revoluci zaznívá totéž volání a – zaniká. A jestliže totéž volání po odstranění třídních protikladů a rozdílů, které až do roku 1830 nechávalo pracující a trpící třídy chladnými, nyní vyvolává milionnásobnou ozvěnu, jestliže zachvacuje zemi za zemí, a to v témž pořadí a s touž intenzitou, jak se v jednotlivých zemích rozvíjí velký průmysl, jestliže za jeden lidský věk dobylo moci. Jež může vzdorovat všem proti němu spojeným mocnostem a být si v blízké budoucnosti jisto vítězstvím — čím to? Tím, že moderní velký průmysl na jedné straně stvořil proletariát, třídu, která poprvé v dějinách může klást požadavek odstranění nejen té či oné třídní organizace nebo té či oné třídní výsady, nýbrž tříd vůbec; a která se dostala do takové situace, že tento požadavek musí provést pod trestem, že upadne do postavení čínských kuliů. A že týž velký průmysl na druhé straně stvořil v buržoasii třídu, jež má monopol všech výrobních a životních prostředků, jež však v každém období horečné výroby a při každém po něm následujícím krachu dokazuje, že se stala neschopnou nadále ovládat výrobní síly, které přerostly její moc, třída, pod jejímž vedením společnost spěje vstříc zkáze, jako lokomotiva, jejíž přiskřípnutou pojistnou záklopku není strojník s to otevřít. Jinými slovy: je to tím, že jak

⁴⁵ „Die Schicksale meiner sozialen Denkschrift für das Preussische Staatsministerium“ — „Osudy mého sociálního pamětního spisu pro pruské státní ministerstvo“. (Pozn. red.)

výrobní síly vytvořené moderním kapitalistickým způsobem výroby, tak jím vytvořená soustava rozdělování statků se dostaly do příkrého rozporu s oním způsobem výroby samým, a to v té míře, že musí nastat převrat způsobu výroby i rozdělování, jenž odstraní všechny třídní rozdíly, nemá-li celá novodobá společnost zajít. V této hmatatelné, hmotné skutečnosti, jež ve více méně jasné podobě proniká s nezdolnou nutností do mysli vykořisťovaných proletářů — v této skutečnosti, a ne v nějaké představě nějakého pecivála o právu a nepravu, záleží jistota ve vítězství novodobého socialismu.

II TEORIE NÁSILÍ

„Poměr obecné politiky k útvarům hospodářského práva je v mé soustavě tak přesně a zároveň *tak zvláště* určen, že k ulehčení studia není snad zbytečné zvláště na to poukázat. Utváření se *politických* vztahů je *dějinně fundamentální a hospodářské závislosti* jsou pouze *účinkem* anebo zvláštním případem, a proto vždy *skutečnostmi druhého řádu*. Některé z novějších socialistických soustav činí do očí bijící zdání úplně obráceného poměru vedoucím principem, dávajíce z hospodářských stavů vyrůstat i politickým podřadnostem. Tyto účinky druhého řádu jako takové tu však jsou a v přítomnosti jsou nejcitelnější; ale *prvotný moment jest hledati v bezprostředním politickém násilí*, a nikoli teprve v nepřímé hospodářské moci.“ Právě tak na jiném místě, kde pan Dühring „vychází ze zásady, že politické poměry jsou rozhodující příčinou hospodářského postavení a že obrácený vztah je pouze zpětným účinkem druhého řádu... pokud neučiníme politické seskupení kvůli němu samému východiskem, nýbrž pojednáváme o něm výlučně jako o *prostředku za účelem opatřování potravy*, bude v nás, byt bychom vypadali seberadikálněji socialisticky a revolucionářsky, přece jen skryt kus reakce“.

To je teorie pana Dühringa. Zde a na mnoha jiných místech je prostě vyhlášena, tak říkajíc nadekretována. O sebemenším pokusu o důkaz, nebo o vyvrácení opačného názoru se nikde v oněch třech tlustých knihách nemluví. A kdyby byly důkazy laciné jako ostružiny, pan Dühring by nám je přece nedal. Věc je totiž už dokázána oním slavným zhřešením, kdy Robinson porobil Pátka. To byl násilný čin, tedy čin politický. A protože toto porobení je východiskem a základní skutečností veškerých dosavadních dějin a protože jim naočkovává dědičný hřích nespravedlnosti, a to tak, že v pozdějších obdobích bylo jen zmírněno a „přeměněno v nepřímější formy hospodářské závislosti“; protože dále na tomto prapůvodním porobení spočívá celé „násilné vlastnictví“ posud platné, je zřejmé, že všechny hospodářské zjevy je třeba vysvětlovat politickými příčinami, totiž z násilí. A komu to nestačí, je skrytým reakcionářem.

Nejdříve poznamenejme, že musíme být zamilováni sami do sebe neméně než pan Dühring, máme-li pokládat tento názor za tak „původní“, jakým naprosto není. Představa, jako by významné státní politické činy byly v dějinách rozhodující, je tak stará jako dějepisectví samo a je hlavní příčinou, že se nám tak málo zachovalo o vývoji národů, který se tiše uskutečňoval v pozadí těchto hlučných výstupů a opravdu směřoval k pokroku. Tato představa ovládala celé dřívější pojetí dějin a byla otřesena teprve francouzskými měšťáckými dějepisci z doby restaurace; „původní“ je na tom jen to, že pan Dühring o tom všem zase nic neví.

Dále: připustíme-li na okamžik, že pan Dühring má pravdu v tom, že se celé dosavadní dějiny dají zredukovat na porobování člověka člověkem, nedostali jsme se tím ještě ani zdaleka k základu věci. Naopak, naskytá se otázka: jak došel Robinson k tomu, aby porobil Pátka? Pro pouhé potěšení? Naprosto ne. Naopak vidíme, že Pátek „je jako otrok nebo pouhý nástroj k *hospodářské* službě nucen a právě jen jako nástroj udržován“. Robinson porobil Pátka, aby Pátek pracoval pro Robinsonův užitek. A jak může mít Robinson užitek z Pátkovy práce? Jen tak. že Pátek vytváří svou prací více životních prostředků, než mu Robinson musí dávat, aby zůstal schopným práce. Robinson tedy neučinil, proti výslovnému předpisu páně Dühringovu, „politické seskupení“ vyvolané Pátkovým porobením „východiskem pro ně samo, nýbrž naložil s ním výlučně jako s *prostředkem za účelem opatrování potravy*“, a je jeho věcí, jak si to se svým pánem a mistrem Dühringem vyrovná.

Dětský příklad, jež pan Dühring schválně vynašel, aby prokázal, že násilí je to „historicky fundamentální“, dokazuje tedy, že násilí je jen prostředkem, hospodářská výhoda pak naproti tomu účelem. Oč „fundamentálnější“ je účel než prostředek k němu použitý, právě o tolik fundamentálnější je v dějinách hospodářská stránka poměru než politická. Příklad tedy dokazuje právě opak toho, co má dokázat. A jako u Robinsona a Pátka, je tomu ve všech dosavadních případech nadvlády a porobení. Poroba byla vždy, abychom použili páně Dühringova elegantního způsobu vyjadřování, „prostředkem za účelem opatrování potravy“ (tyto potravní účely chápány v nejširším smyslu), nikdy a nikde však nebyla politickým seskupením, zavedeným „pro ně samo“. Je nutno být panem Dühringem, abychom si mohli představovat, že daně jsou ve státě jen „účinky druhého řádu“, nebo že dnešní politické seskupení vládnoucí buržoasie a ovládaného proletariátu je tu jen „pro ně samo“, a nikoli pro „potravní účely“ vládnoucí buržoasie, totiž pro ždímání zisků a hromadění kapitálu.

Leč vraťme se ke svým oběma mužům. Robinson „s kordem v ruce“ zotročuje Pátka. Ale aby toho dosáhl, potřebuje Robinson ještě něco jiného než kord. Ne každému je poslouženo otrokem. Abychom ho mohli použít, musíme mít k dispozici dvojí: za prvé nástroje a předměty pro práci otrokovu a za druhé — prostředky k jeho nejnutnější obživě. Než se tedy otroctví stane možným, musí již být dosaženo jistého stupně výroby a jistého stupně nerovnosti v rozdělování. A aby se otrocká práce stala převládajícím výrobním způsobem celé společnosti, je třeba ještě daleko vyššího vystupňování výroby a obchodu a nahromadění bohatství. Ve starých prvobytných obcích se společným vlastnictvím půdy se otroctví buď vůbec nevyskytuje, nebo hraje jen velmi podřadnou úlohu. Právě tak v původně rolnickém městě Římě; naproti tomu, když se Řím stal „světovým městem“ a italský pozemkový majetek přecházel stále více do rukou málo početné třídy nesmírně bohatých vlastníků, bylo rolnické obyvatelstvo zatlačováno obyvatelstvem otroků. Stoupl-li za doby perských válek počet otroků v Korintu na 460.000, v Aegině na 470.000 a na každého svobodného obyvatele připadalo deset otroků, patřilo k tomu něco více než „násilí“, totiž vysoce vyvinutý umělecký a řemeslný průmysl a rozšířený obchod. Otroctví ve Spojených státech amerických spočívalo mnohem méně na násilí než na anglickém bavlnářském průmyslu; v krajinách, kde nerostla bavlna, nebo které, jako státy pohraniční, neprovozovaly chov otroků pro státy bavlnářské, vymřelo samo sebou, bez použití násilí, prostě proto, že se nevyplácelo.

Když tedy pan Dühring nazývá dnešní vlastnictví násilným vlastnictvím a označuje je jako „onu formu panství, *již není základem* snad pouhé vyloučení bližního z užívání přírodních prostředků existenčních, nýbrž i, což znamená ještě daleko více, porobení člověka k rabské službě“ — tu staví celý poměr na hlavu. Porobení člověka k rabské službě ve všech svých

formách předpokládá u podmanitele, že má k dispozici pracovní prostředky, s jejichž pomocí jediné může porobeného využít, a v případě otroctví kromě toho ještě životní prostředky, jimiž jediné může udržet otroka na živu. Ve všech případech tedy již určitý majetek, přesahující průměr. Jak vznikl tento majetek? Je zcela jasné, že může být uloupen, tedy spočívat na *násilí*, že to však není nikterak nutné. Může být získán prací, ukraden, získán obchodem nebo podvodem. Ba, musí být získán prací dříve, než vůbec může být uloupen.

Soukromé vlastnictví se vůbec nevyskytuje v dějinách jako výsledek loupeže nebo násilí. Naopak. Existuje, byť omezeno na jisté předměty, již v prastaré prvobytné občině všech kulturních národů. Vyvíjí se již v této občině, nejprve při směně s cizinci, ve formu zboží. Čím více nabývají výrobky občiny formy zboží, to jest čím méně se jich vyrábí pro vlastní potřebu výrobcovu a čím více se vyrábějí pro směnu, čím více směna také uvnitř občiny zatlačuje původní samorostlou dělbu práce, tím nerovnějším se stává majetkový stav jednotlivých členů občiny, tím hlouběji se podkopává staré společenství pozemkového vlastnictví, tím rychleji spěje občina ke svému rozkladu – ve ves parcelových rolníků. Orientální despotismus a střídající se panství dobyvačných kočovných národů nemohly se těchto starých občin po tisíciletí nijak dotknout; pozvolné rozrušení jejich samorostlého domácího průmyslu konkurencí výrobků velkého průmyslu je postupně stále více rozkládá. O násilí tu není možno mluvit, právě tak jako u rozdělení společného pozemkového majetku moselských a hochwaldských dvorců⁴⁶, které trvá ještě nyní; rolníci mají právě za to, že je v jejich zájmu, aby nastoupilo soukromé vlastnictví půdy na místo společného vlastnictví. Samo vytváření se samorostlé aristokracie, jaká vzniká u Keltů, Germánů a v indickém Pětříčí, na základě společného pozemkového vlastnictví, nespočívá zprvu nikterak na násilí, nýbrž na dobrovolnosti a zvyku. Všude, kde se vytváří soukromé vlastnictví, děje se tak následkem změněných výrobních a směnných poměrů, v zájmu stupňování výroby a na podporu obchodu — tedy z hospodářských příčin. Násilí při tom nehraje žádnou úlohu. Je přece jasné, že už musí být zavedeno soukromé vlastnictví, aby si lupič mohl cizí majetek *přivlastnit*; že tedy násilí může sice změnit vlastnický vztah, nikoli však vytvořit soukromé vlastnictví jako takové.

Ale ani k vysvětlení „porobení člověka k rabské službě“ v jeho nejmodernější formě, v námezdní práci, nemůžeme použít ani násilí, ani násilného vlastnictví. Uvedli jsme již, jakou úlohu hraje při rozkladu starých občin, tedy při přímém nebo nepřímém zevšeobecnění soukromého vlastnictví, přeměna výrobků ve zboží, to jest v jejich vyrábění ne pro vlastní spotřebu, nýbrž pro směnu. Avšak Marx v „Kapitálu“ dokázal nad slunce jasněji — a pan Dühring se střeží zmínit se o tom třeba jen jednou slabikou — že na určitém stupni vývoje se výroba zboží mění ve výrobu kapitalistickou a že na tomto stupni „zákon přivlastnění nebo zákon soukromého vlastnictví, spočívající na výrobě zboží a na oběhu zboží, se zvrací svou vlastní, vnitřní, nevyhnutelnou dialektikou ve svůj opak: směna ekvivalentů, jež byla původním úkonem, se změnila tak, že se směňuje jen zdánlivě, neboť především je sama část kapitálu směňovaná za pracovní sílu jen částí cizího výrobku, přivlastněného bez ekvivalentu, a za druhé musí být svým výrobcem, dělníkem, nejen nahrazena, nýbrž nahrazena s novým přebytkem... Původně se nám jevílo vlastnictví jako založené na vlastní práci... nyní (na konci Marxova výkladu) se jeví na straně kapitalistově jako právo přisvojovat si cizí nezaplacenou práci, na straně dělníkově jako nemožnost přisvojit si vlastní výrobek. Odluka mezi vlastnictvím a prací se stává nutným důsledkem zákona, jenž zdánlivě vyšel z jejich totožnosti“. Jinými slovy, i když vyloučíme možnost jakékoliv loupeže, násilnictví a Šízení, když

⁴⁶ Gehöferschaften. (Pozn. red.)

předpokládáme, že všechno soukromé vlastnictví původně spočívá na vlastní práci vlastníkově a že v celém dalším průběhu mohou být směňovány jen stejné hodnoty za stejné hodnoty, přece dospějeme v dalším vývoji výroby a směny nutně k současnému kapitalistickému způsobu výroby, k monopolisaci výrobních a životních prostředků v rukou jedné málo početné třídy, k snižování druhé třídy, tvořící ohromnou většinu, na nemajetné proletáře, k periodickému střídání horečné výroby a obchodních krizí a k celé dnešní anarchii ve výrobě. Celý proces je vysvětlen čistě hospodářskými příčinami, aniž byla jedinkrát nutná loupež, násilí, stát nebo jakýkoliv politický zásah. „Násilné vlastnictví ukazuje se i zde jako pouhá renomistická fráze, která má zakrýt nedostatek pochopení skutečného průběhu věcí.

Tímto průběhem věcí, historicky vyjádřeno, jsou dějiny vývoje buržoasie. Jsou-li „politické poměry rozhodující příčinou hospodářského postavení“, pak se moderní buržoasie musila vyvinout nikoli v boji s feudalismem, nýbrž musí být jeho dobrovolně zplozeným mazlíčkem. Každý ví, že ve skutečnosti se stal opak. Měšťáctvo, jsouc původně potlačovaným stavem, poplatným vládnoucí feudální šlechtě a rekrutujícím se z poddaných a nevolníků všeho druhu, dobývalo v ustavičném boji se šlechtou jedné mocenské posice za druhou a nakonec se v nejvyspělejších zemích místo ní ujalo vlády; ve Francii tím, že šlechtu přímo svrhlo, v Anglii tím, že ji stále více a více změšťáčťovalo a připojilo ji k sobě jako svůj vlastní ozdobný vrcholek. A jak to dokázalo? Jedině změnou „hospodářského postavení“, po níž následovala dříve nebo později dobrovolná nebo vybojovaná změna politických poměrů. Boj buržoasie proti feudální šlechtě je bojem města proti venkovu, průmyslu proti pozemkovému majetku, hospodářství peněžního proti hospodářství naturálnímu; rozhodujícími zbraněmi měšťáků v tomto boji byly jejich *hospodářské* mocenské prostředky, jež se stále stupňovaly vývojem průmyslu, nejprve řemeslného, později se vyvinuvšího k manufakturám, a rozšiřováním obchodu. Po celou dobu tohoto boje stála politická síla na straně šlechty, vyjma období, kdy královská moc používala měšťáctva proti šlechtě, aby jedním stavem držela v šachu stav druhý; ale od okamžiku, kdy měšťáctvo, stále ještě politicky bezmocné, se začalo pomocí své hospodářské moci stávat nebezpečným, spolčilo se království opět se šlechtou a vyvolalo tím nejprve v Anglii, později ve Francii revoluci měšťanstva. „Politické poměry“ ve Francii zůstaly nezměněny, zatím co „hospodářské postavení“ je přerostlo. Co do politického postavení byla šlechta vším, měšťák ničím; co do sociálního postavení byl nyní měšťák nejdůležitější třídou ve státě, kdežto šlechta ztratila všechny své sociální funkce a jen ve svých důchodech shrabovala náhradu za tyto zmizelé funkce. Nedosti na tom: měšťáctvo zůstalo v celé své výrobě vtěsnáno do feudálních, středověkých politických forem, jež tato výroba — nejen manufaktura, nýbrž i samo řemeslo — dávno přerostla, do všech těch tisícerych cechovních výsad a lokálních a provinciálních celních hranic, jež se staly pouhými šikanami a pouty výroby. Revoluce měšťáctva tomu učinila konec. Ne však tím, že by byla podle zásady páně Dühringovy přizpůsobila hospodářské postavení politickým poměrům — o to se přece právě šlechta a království po léta marně pokoušely — nýbrž tím, že naopak odhodila staré, zvetšelé politické haraburdí a vytvořila politické poměry, v nichž mohlo nové „hospodářské postavení“ trvat a vyvíjet se. A vyvíjelo se v tomto sobě přiměřeném politickém a právním ovzduší skvěle, tak skvěle, že buržoasie už není daleka od postavení, v němž byla šlechta roku 1789: stává se stále více nejen sociální zbytečností, nýbrž sociální překážkou; vylučuje se stále více a více z výrobní činnosti a stává se stále více, jako svého času šlechta, třídou, která jen shrabuje důchody; a buržoasie dosáhla tohoto převratu vlastního postavení a vytvořila novou třídu, proletariát, bez jakéhokoli násilného hokuspokusu, jen čistě hospodářskou cestou. A nadto. Buržoasie nikterak nechtěla tomuto výsledku svého vlastního jednání — naopak, sám se prosadil s nezadržitelnou silou proti její vůli a proti jejímu záměru;

její vlastní výrobní síly přerostly její vedení a ženou, s přírodní nutností, celou měšťáckou společnost vstříc záhubě nebo převratu. A když nyní buržoové apelují na násilí, aby zachránili hroutící se „hospodářské postavení před pádem, dokazují tím jen, že podléhají témuž klamu jako pan Dühring, jako by „politické poměry“ byly rozhodující příčinou hospodářského postavení; že si namlouvají, zcela jako pan Dühring, že by mohli tím „primitivním“, to jest „bezprostředním politickým násilím“ předělat ony „skutečnosti druhého řádu“ — hospodářské postavení a jeho neodvratný vývoj, že mohou výstřely z Kruppových děl a Mauserových pušek sprovodit ze světa hospodářské účinky parního stroje a jím poháněných moderních strojů, světového obchodu a dnešního rozvoje bank a úvěru.

III TEORIE NÁSILÍ

(Pokračování)

Prozkoumejme však toto všemohoucí „násilí“ páně Dühringovo trochu blíže. Robinson porobuje Pátka „s kordem v ruce“. Odkud má kord? Ani na vybájených ostrovech nerostou dosud kordy na stromech, a pan Dühring zůstává dlužen odpověď na tuto otázku. Právě tak, jako si mohl Robinson opatřit kord, právě tak můžeme mít za to, že se Pátek jednoho krásného dne objeví s nabitým revolverem v ruce a pak se celý ten poměr „násilí“ obrátí: Pátek rozkazuje a Robinson musí dříť. Prosíme čtenáře o prominutí, že se tak důsledně vracíme k příběhu o Robinsonovi a Pátkovi, který vlastně patří do dětského pokoje, a ne do vědy, ale což za to můžeme? Jsme nuceni svědomitě použít páně Dühringovy axiomatické metody a není naší vinou, pohybujeme-li se při tom neustále v oblasti ryzí dětinskosti. Revolver tedy zvítězí nad kordem, a tak se snad stane pochopitelným i nejdětinštějšímu axiomatikovi, že násilí není pouhým aktem vůle, nýbrž že vyžaduje k svému uplatnění velmi reálných předpokladů, zejména *nástrojů*, z nichž nástroj dokonalejší přemáhá nástroj méně dokonalý; dále, že tyto nástroje musí být vyrobeny, čímž je zároveň řečeno, že výrobce dokonalejších nástrojů násilí, vulgo zbraní, přemůže výrobce méně dokonalých; a že, *jedním* slovem, vítězství násilí spočívá na výrobě zbraní a tato zase na výrobě vůbec, tedy — na „hospodářské moci“, na „hospodářském postavení“, na *hmotných* prostředcích, jež má násilí k dispozici.

Násilí, to je dnes armáda a válečné loďstvo, a obojí stojí, jak všichni ke své škodě víme, „nekřesťanské peníze“. Násilí však nemůže nadělat peníze, nanejvýš může peníze už nadělané odejmout, a to také mnoho nepomůže, jak jsme to — rovněž ke své škodě — zkusili s francouzskými miliardami. Peníze tedy musí být konec konců přece zaopatřeny hospodářskou výrobou; násilí je tedy zase určováno hospodářským postavením, jež mu zjednává prostředky k získání a k udržování jeho nástrojů. Ale nedosti na tom. Nic není více závislé na ekonomických podmínkách než právě armáda a loďstvo. Výzbroj, složení, organizace, taktika a strategie závisí především vždy na příslušném stupni výroby a na komunikacích. Zde nepůsobily převratně „volné výtvoř rozumu“ geniálních vojevůdců, nýbrž vynálezy lepších zbraní a změna vojenského materiálu; vliv geniálního vojevůdce se v nejlepším případě omezuje na přizpůsobení způsobu boje novým zbraním a bojovníkům.

Na počátku XIV. století se dostal střelný prach od Arabů k západním Evropanům a způsobil převrat, jak ví každý školák, v celém válečnictví. Zavedení střelného prachu a střelných zbraní nebylo však žádným násilným aktem, nýbrž průmyslovým, tedy hospodářským pokrokem.

Průmysl zůstává průmyslem, ať směřuje k výrobě nebo k ničení předmětů. A zavedení střelných zbraní účinkovalo převratně nejen na samo válečnictví, nýbrž i na politické vztahy nadvlády a poroby. K dosažení prachu a střelných zbraní bylo zapotřebí průmyslu a peněz, a obojí měli měšťané. Proto střelné zbraně byly od počátku zbraněmi měst a vzrůstající se monarchie, opírající se o města proti feudální šlechtě. Do té doby nepřístupné kamenné zdi šlechtických hradů podlehly dělům měšťanů, kulky měšťanských ručnic prorážely rytířská brnění. S obrněnou jízdou šlechty se zhroutilo i její panství; s vývojem měšťanstva stávaly se pěchota a dělostřelectvo stále více rozhodujícími vojenskými druhy zbraní; donuceno dělostřelectvem, musilo si válečné řemeslo zaopatřit nové, docela průmyslové pododdělení: inženýry.

Zdokonalování střelných zbraní postupovalo velmi pomalu. Dělo zůstalo těžkopádné, ručnice, přes mnoho dílčích vynálezů, hrubá. Trvalo přes tři sta let, než vznikla puška hodící se pro výzbroj veškeré pěchoty. Teprve začátkem XVIII. století puška s křesadlem opatřená bodákem vytlačila definitivně píku z výzbroje pěchoty. Tehdejší pěchota se skládala z řízně exercírujících, ale zcela nespolehlivých knížecích naverbovaných vojáků, držených pohromadě jen holí, posbíraných z nejzbídačelejších živlů společnosti, často z nepřátelských válečných zajatců, a jediná bojová forma, v níž mohli vojáci použít nových pušek, byla lineární taktika, která dosáhla svého nejvyššího zdokonalení za Bedřicha II. Celá pěchota armády byla postavena do tří řad ve tvaru velmi dlouhého, prázdného obdélníku a pohybovala se v bitevním seřazení jen jako celek; nanejvýš bylo dovoleno jednomu z obou křídel trochu postoupit nebo se držet zpět. Tato neohrabaná masa se mohla pohybovat spořádaně jen na úplné rovině a i tam jen pomalým tempem (sedmdesát pět kroků za minutu); změna bitevního seřazení za bitky byla nemožná, a jakmile se pěchota octla v ohni, vítězství nebo porážka byly v krátkém čase rázem rozhodnuty.

Proti těmto neohrabaným řadám vystoupily v americké válce za nezávislost houfce povstalců, kteří sice neuměli exercírovat, ale zato lépe střílet ze svých tažených pušek, kteří se bili za svoje nejvlastnější zájmy a nezbíhali jako naverbované oddíly a kteří neudělali Angličanům to potěšení, aby proti nim vystoupili rovněž v řadě a na volné rovině, nýbrž v rozptýlených, rychle pohyblivých rojích střelců a v lesích, kde se mohli krýt. Rady tu byly bezmocné a podlehly neviditelným a nedostižitelným protivníkům. Znovu objeveno ostřelování — nový bojový způsob, jako důsledek změněného vojenského materiálu.

Co začala americká revoluce, dokonala francouzská, též na poli vojenském. Proti cvičeným námezdním vojskům koalice mohla revoluce postavit rovněž jen špatně vycvičené, ale početné masy, všechen národ ve zbraní. S těmito masami však měla být bráněna Paříž, tedy kryta určitá oblast, a to se nemohlo stát bez vítězství v otevřené masové bitvě. Pouhá srážka střelců nestačila; musila být nalezena též forma pro použití mas, a ta byla nalezena v *koloně*. Postavení v koloně dovolovalo i málo cvičeným oddílům, aby se pohybovaly v poměrném pořádku, a to s větší rychlostí (sto kroků a více za minutu), dovolovalo prorazit strnulé formy starého řadového seřazení, bojovat v jakémkoliv terénu, tedy i v terénu pro řadu nepříhodném, seskupovat oddíly jakýmkoliv způsobem, byl-li jen trochu příhodný, a ve spojení s bojem rozptýlených střelců zadržovat nepřátelské řady, zaměstnávat je a unavovat, dokud nenastal okamžik, kdy byly proraženy na rozhodujícím bodě postavení masami drženími v záloze. Tento nový způsob boje, po taktické i strategické stránce úplně vypracovaný Napoleonem, spočívající na spojení tirailleurů a kolon a na rozdělení armády v samostatné divise a armádní sbory, složené ze všech druhů zbraní, stal se pak nutným především pro změněný vojenský

materiál francouzské revoluce. Měl však ještě dva jiné velmi důležité technické předpoklady: předně Gribeauvalem zkonstruovaná lehčí polní děla, čímž jedině jim byl umožněn žádoucí rychlejší pohyb, a za druhé vykrojení pažby, která byla dosud přímým pokračováním hlavně, jež bylo zavedeno roku 1777 ve Francii a bylo převzato od lovecké pušky a jež umožňovalo mířit na jednotlivého muže, aniž se chybovalo. Bez tohoto pokroku by však nebylo bývalo možno se starou puškou ostřelovat.

Revoluční systém ozbrojení všeho lidu byl brzy omezen na nucený odvod (s možností zastoupení výkupem pro zámožnější) a v této formě byl přijat většinou velkých států na pevnině. Jen Prusko se ve svém systému zeměbrany pokusilo využít větší měrou branné síly národa. Kromě toho bylo Prusko prvním státem, který vyzbrojil celou svou pěchotu — když ve válce použitelná vojenská tažená předovka z let mezi 1830 a 1860 sehrála krátkou úlohu — nejnovější zbraní: taženou zadovkou. Oběma těmito novotám děkovalo Prusko za své úspěchy roku 1866.

V německo-francouzské válce stála proti sobě nejdříve dvě vojska; obě z nich měla zadovky a obě tu stála v podstatně týchž taktických formacích jako za dob staré ručnice s hladkou hlavní a s křesadlem. Jenže Prušáci učinili při zavedení setninové kolony pokus nalézt formu boje příhodnější pro novou výzbroj. Když to však 18. srpna u St. Privatů pruská garda zkusila se setninovou kolonou doopravdy, ztratilo pět nejvíce zúčastněných pluků v necelých dvou hodinách přes třetinu svých sil (176 důstojníků a 5114 mužů) a od té doby byla i setninová kolona jako bojová formace vyřízena ne méně než praporová kolona a řadová formace; bylo upuštěno od jakéhokoliv pokusu vystavovat napříště jakékoli semknuté útvary palbě nepřátelských pušek a boj byl s německé strany veden nadále jen v oněch hustých rojích střelců, v něž se posud kolona v krupobití střel pravidelně sama od sebe rozpadla, jež však byly shora potírány, protože prý je to proti pořádku; a právě tak se nyní stal v okruhu nepřátelské palby *klus* jediným způsobem pohybu. Voják byl zase jednou chytřejší než důstojník; on našel instinktivně jedinou formu boje, která se dosud v palbě zadovek osvědčuje, a prosadil ji úspěšně přes odpor vedení.

Německo-francouzskou válkou nastal obrat zcela jiného významu než všechny předcházející. Předně jsou zbraně tak zdokonaleny, že již není možný nový pokrok, jenž by měl převratný účinek. Jsou-li děla, jimiž je možno zasáhnout prapor v dohledu, a pušky, jež zasáhnou jednotlivého muže a jejichž nabíjení zabere méně času než míření, pak jsou všechny další pokroky pro boj v poli více méně lhostejné. Éra vývoje po této stránce je tedy v podstatě ukončena. Za druhé však přinutila tato válka všechny velké pevninské státy, aby i u sebe zavedly zostřený pruský systém zeměbrany, a tím na sebe uvalily vojenské břemeno, na něž musí v několika letech zajít. Armáda se stala hlavním účelem státu, stala se samoučelem; národy jsou tu už jen k tomu, aby dodávaly vojáky a živily je. Militarismus ovládá a pohlcuje Evropu. Avšak tento militarismus v sobě nese i zárodek vlastního zániku. Vzájemné soutěžení jednotlivých států je nutí na jedné straně rok od roku vydávat více peněz na armádu, loďstvo, děla atd., tedy více a více urychlovat finanční zhroucení; na druhé straně brát všeobecnou brannou povinnost stále vážněji, a tak nakonec seznámit všechn lid s používáním zbraní; tedy učinit jej schopným, aby v určitém okamžiku prosadil svou vůli proti komandujícímu vojenskému majestátu. A tento okamžik nadejde, jakmile masa lidu — venkovští i městští dělníci a rolníci — svou vůli *budou mít*. Na tomto bodě se knížecí vojsko náhle změní ve vojsko lidové; stroj vypoví službu, militarismus zajde dialektikou svého vlastního vývoje. Čeho nemohla dosáhnout měšťácká demokracie z r. 1848, právě že byla *měšťácká*, a nikoliv proletářská,

totiž dát pracujícím masám vůli, jejíž obsah by odpovídal jejich třídnímu postavení — toho určitě dosáhne socialismus. A to znamená rozbití militarismu a s ním všech armád *zevnitř*.

To je jedna morálka našich dějin novodobé pěchoty. Druhá morálka, jež nás znovu přivádí k panu Dühringovi, je, že celá organisace a bojový způsob armád, a tím vítězství a porážka se jeví závislými na hmotných, to jest hospodářských podmínkách; na materiálu lidském a materiálu zbrojním, tedy na kvalitě i kvantitě obyvatelstva a techniky. Jen lovecký národ jako Američané mohl znovu vynalézt ostřelování a byli to lovci z příčin čistě hospodářských, právě tak jako se nyní z čistě hospodářských příčin titíž Yankeeové starých států přeměnili v rolníky, průmyslníky, mořeplavce a obchodníky, kteří již neostřelují v pralesích, zato však tím lépe na poli spekulace, kde to také přivedli daleko v použití mas. — Jen revoluce jako francouzská, která hospodářsky emancipovala měšťáka a zejména rolníka, mohla vynalézt masové armády a zároveň volné formy pohybu, o něž se rozbily staré strnulé řady — vojenský to výraz absolutismu, jež hájily. A viděli jsme na každém případě, jak pokroky techniky, jakmile se staly vojensky použitelnými a jakmile byly též použity, vynutily téměř násilím změny, ba převraty ve způsobu boje, nadto často ještě proti vůli vedení armády. Jak velice kromě toho závisí vedení války na produktivitě a komunikačních prostředcích vlastního zázemí jako dějiště válečných událostí, o tom může dnes už pana Dühringa poučit kterýkoliv snaživý poddůstojník. Zkrátka, vždy a všude jsou to hospodářské podmínky a mocenské prostředky, jež dopomáhají „násilí“ k vítězství, bez něhož násilí přestává být násilím, a kdo by chtěl podle dühringovských zásad reformovat válečnictví s opačného stanoviska, mohl by sklídit leda výprask.⁴⁷

Přejdeme-li nyní se souše na vodu, zjistíme jen v posledních dvaceti letech ještě daleko pronikavější převrat. Bitevní loď krymské války byla dřevěná loď o dvou nebo třech palubách s 60 až 100 děly, která se pohybovala převážně ještě pomocí plachet a jen pro výpomoc měla slabý parní stroj. Vezla zejména dvaatřicetilibrová děla, jejichž hlavně vážily asi 50 centů, vedle toho jen málo osmašedesátilibrovek o 95 centech. Ke konci války vystoupily obrněné plovoucí baterie, těžkopádné, téměř nepohyblivé nestvůry, ale nezranitelné tehdejšími děly. Brzy bylo pancéřování přeneseno i na bitevní lodi; z počátku byla ještě tenká, čtyřpalcová vrstva železa pokládána již za velmi těžký pancéř. Ale dělostřelecký pokrok brzy předhlonil obrňování; pro každou sílu pancéře, jaké bylo postupně používáno, bylo nalezeno nové těžší dělo, které jej lehce prorazilo. Tak jsme nyní došli již na jedné straně k desíti palcové, dvanáctipalcové, čtrnáctipalcové, čtyřadvacetipalcové tloušťce pancéře (Itálie zamýšlí postavit loď s pancéřem tři stopy tlustým); na druhé straně k taženým dělům s hlavněmi o váze 25, 35, 80, ba 100 tun (po dvaceti centech), jež vystřelují náboj o 300, 400, 1700 až 2000 librách na vzdálenost dříve neslýchanou. Dnešní bitevní loď je ohromný obrněný šroubový parník o 8000 až 9000 tunách a 6000 až 8000 koňských silách s otáčivými věžemi a se čtyřmi, nanejvýše šesti těžkými děly a vybočeninou, vybíhající pod čarou ponoru v berana na převrhování nepřátelských lodí; je to jediný ohromný stroj, kde pára nejen způsobuje rychlý pohyb kupředu, nýbrž i kormidluje, navíjí kotvu, otáčí věžemi, míří děly a nabíjí je. čerpá vodu, vytahuje a spouští Čluny — jež samy zase částečně mají parní sílu atd. A závody mezi obrněním a účinností děl nejsou u konce, dnes už také loď skoro pravidelně nevyhovuje nárokům a je již zastaralá ještě dříve, než je spuštěna na vodu. Novodobá bitevní loď je nejen produktem, nýbrž zároveň i ukázkou novodobého velkého průmyslu, plovoucí

⁴⁷ V pruském generálním štábu už to také docela dobře vědí. *Základem válečnictví je v první řadě hospodářské utváření života národů vůbec,*“ praví pan Max Jähns, setník generálního štábu, ve vědecké přednášce (Kölnische Zeitung, 20. dubna 1876, třetí list). (*Engelsova poznámka.*)

továrnou — hlavně ovšem na mrhání penězi. Země, kde je těžký průmysl nejvyspělejší, má téměř monopol na stavbu těchto lodí. Všechny turecké, téměř všechny ruské, většina německých obrněných lodí je stavěna v Anglii; pancéřové desky, mají-li být trochu k potřebě, jsou vyráběny téměř jen v Sheffieldu; ze tří železáren v Evropě, jež jediné jsou s to dodávat nejtěžší děla, připadají dvě (Woolwich a Elswick) na Anglii, třetí (Krupp) na Německo. Zde se ukazuje nejnázorněji, jak „bezprostřední politické násilí“, které je podle pana Dühringa „rozhodující příčinou hospodářského postavení“, je naopak úplně podřízeno hospodářskému postavení; jak nejen zhotovení námořního nástroje násilí, bitevní lodi, nýbrž i zacházení s ním, se stalo pouhým odvětvím novodobého velkého průmyslu. A že tomu tak je, není nikomu tak nepříjemné jako právě násilí, státu, jež nyní jedna loď stojí tolik, co kdysi celé malé loďstvo; jenž musí vidět na vlastní oči, že tyto drahé lodi, dříve než přijdou na vodu, jsou již zastaralé, tedy znehodnocené; a jež jistě mrzí právě tolik jako pana Dühringa, že muž „hospodářského postavení“, inženýr, je dnes na palubě mnohem důležitější než muž „bezprostředního násilí“, kapitán. My naproti tomu vůbec nemáme důvodu ke hněvu, vidíme-li, jak v tomto závodění pancéře s dělem je bitevní loď zdokonalována až k vrcholu umělosti, jenž ji činí právě tak nedostupnou v ceně jako neupotřebitelnou ve válce⁴⁸, a jak toto závodění odhaluje i v oblasti námořní války ony vnitřní dialektické zákony pohybu, podle nichž militarismus, jako každý jiný dějinný zjev, hyne na důsledky svého vlastního vývoje.

Také zde tedy jasně vidíme, že není pravda, že „prvotní moment jest hledati v bezprostředním politickém násilí, a ne spíše v nepřímé hospodářské moci“. Naopak. Co se právě ukazuje prvotním („primitivním“) momentem násilí samého? Hospodářská moc, rozhodování o mocenských prostředcích velkého průmyslu. Politická síla na moři, založená na novodobých bitevních lodích, neukazuje se nikterak jako „bezprostřední“, nýbrž naopak jako *zprostředkovaná* hospodářskou mocí, vysoce vyvinutou metalurgií, disponováním zručnými techniky a vydatnými uhelnými doly.

Ale k čemu to všechno? Dejte v příští námořní válce panu Dühringovi vrchní velení, a on zničí všechna obrněná loďstva, porobená hospodářským postavením, bez torpéd a jiných „kumštů“, prostě svým „bezprostředním násilím“.

IV TEORIE NÁSILÍ

(Pokračování)

„Velmi důležitá okolnost spočívá v tom, že skutečné ovládnutí *přírody* se vůbec(!) událo teprve (ovládnutí se událo!) ovládnutím člověka. Obhospodařování pozemkového vlastnictví na větších plochách se nikde a nikdy neuskutečňovalo bez předchozího porobení člověka v určitý druh otroctví nebo robotnické práce. Zřízení hospodářské nadvlády nad věcmi předpokládalo politickou, sociální a hospodářskou nadvládu člověka nad člověkem. Jak bychom si jen byli mohli myslit velkostatkáře, aniž bychom zároveň zahrnuli do této představy to, že je pánem nad otroky, poddanými nebo nepřímo nesvobodnými? Co by byla znamenala a co znamenala pro velkozemědělství síla jednotlivcova, která by byla vybavena nanejvýš

⁴⁸ Zdá se, že zdokonalení posledního výrobku velkého průmyslu pro námořní válku, samohybného torpéda, to uskuteční; nejmenší torpédový člun by tím měl převahu nad nejmohutnější obrněnou lodí. (Ostatně, připomeňme si, že hořejší řádky byly napsány roku 1878.) (*Engelsova poznámka.*)

silami rodinné pomoci? Exploatace půdy anebo rozšíření hospodářského panství nad půdou v rozsahu přesahujícím přirozené síly jednotlivcovy stalo se v dosavadních dějinách možným jen tím, že před založením panství nad půdou anebo současně s ním bylo provedeno i příslušné porobení člověka. V pozdějších obdobích vývoje bylo toto porobení zmírněno... jeho nynější formou je ve výše civilisovaných státech námezdní práce, více či méně řízená policejní vládou. Na ní tedy spočívá praktická možnost onoho druhu dnešního bohatství, jež se jeví v rozsáhlém panství nad půdou a (!) ve větším pozemkovém majetku. Samozřejmě lze všechny ostatní druhy bohatství z rozdělování vysvětlit historicky podobným způsobem, a nepřímá závislost člověka na člověku, která v přítomnosti tvoří základní rys hospodářsky nejvyvinutějších poměrů, nemůže být pochopena a vysvětlena ze sebe samé, nýbrž jen jako trochu pozměněné dědictví dřívějšího přímého podmanění a vyvlastnění.“ Tak pan Dühring.

These: Ovládnutí přírody (člověkem) předpokládá ovládnutí člověka (člověkem).

Důkaz: Obhospodařování pozemkového *vlastnictví ve větších plochách* neuskutečňovalo se nikdy a nikde jinak než pomocí porobených.

Důkaz důkazu: Jak mohou existovat velkostatkáři bez porobených, neboť velkostatkář se svou rodinou bez porobených by mohl přece obdělávat jen malý díl svého majetku.

Tedy: Aby pan Dühring dokázal, že člověk, má-li si podmanit přírodu, dříve musil porobit člověka, zaměňuje bez váhání „přírodu“ „pozemkovým vlastnictvím ve větších plochách“ a toto pozemkové vlastnictví — neurčeno čím — hned zase za vlastnictví velkostatkáře, který arci bez porobených nemůže svoji půdu obdělávat.

Za prvé, „ovládnutí přírody“ a „obhospodařování pozemkového vlastnictví“ vůbec není totéž. Ovládání přírody se děje v průmyslu v daleko ohromnějších rozměrech než v zemědělství, které se dodnes musí nechat ovládat počasím, místo aby je ovládalo.

Za druhé, omezíme-li se na obhospodařování pozemkového vlastnictví ve větších plochách, přijde na to, komu toto pozemkové vlastnictví patří. A tu najdeme na počátku dějin všech kulturních národů nikoli „velkostatkáře“, jež nám pan Dühring podstrkuje se svou obvyklou kejklářskou manýrou, kterou nazývá „přirozenou dialektikou“ — nýbrž kmenové a vesnické obcíny se společným pozemkovým majetkem. Od Indie po Irsko se dalo obhospodařování půdy ve velkých plochách původně takovými kmenovými a vesnickými občinami, a to hned společným obděláváním polností na účet obcíny, hned zase na jednotlivých dílcích půdy, přidělovaných občinou na čas rodinám, za stálého společného užívání lesa a pastvin. Je zase příznačné pro „nejpronikavější odborná studia“ páně Dühringova „na poli politickém a právnickém“, že o všech těchto věcech nic neví; že ze všech jeho děl číší úplná neznalost epochálních spisů Maurerových o původním zřízení německé marky, základu to všeho německého práva, a neznalost literatury hlavně Maurerem podnícené a neustále rostoucí, jež zjišťuje původní společné pozemkové vlastnictví u všech evropských i asijských kulturních národů a líčí různé formy jeho existence a rozkladu. Jako pan Dühring v oblasti francouzského a anglického práva „svoji celou“, byť sebevětší „ignoranci sám si získal“, tak si sám získal i svoji ještě daleko větší ignoranci v oblasti německého práva. Člověk, který se tak silně rozhořčuje nad omezeným obzorem universitních profesorů, stojí v oblasti německého práva ještě dnes nanejvýš tam, kde tito profesori stáli před dvaceti roky.

Je to čistě „volný výtvar a imaginace“ páně Dühringova, tvrdí-li, že k obhospodařování pozemkového vlastnictví na větších plochách byli nutni velkostatkáři a porobení. V celém Orientě, kde obec nebo stát jsou vlastníky půdy, chybí dokonce v jazycích výraz velkostatkář, o čemž se pan Dühning může poučit u anglických právníků, kteří se v Indii rovněž marně trápili otázkou: kdo je vlastníkem půdy? — jako nebožtík kníže Jindřich LXXII. z Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein-Eberswalde otázkou: kdo je ponocný? Teprve Turci zavedli v Orientě v dobytých zemích jakýsi statkářský feudalismus. Řecko vstupuje již v heroickém věku do dějin s rozčleněním ve stavy, jež je samo zase zřejmě výplodem delší, neznámé předhistorie, ale i tu je půda obhospodařována převážně samostatnými rolníky; větší statky šlechticů a rodových knížat tvoří výjimku a stejně brzy poté mizí. Itálie byla zkultivována hlavně rolníky; když v posledních letech římské republiky velké komplexy statků, latifundie, zatlačily parcelové rolníky a nahradily je otroky, nahradily zároveň zemědělství chovem dobytka a zničily Itálii, jak věděl už Plinius (latifundia Italiam perdidere). Ve středověku převládá v celé Evropě (hlavně při úhorovém hospodaření) obdělávání půdy rolníky, při čemž je pro naši otázku lhostejné, zda rolníci musili platit dávky nějakému feudálnímu pánu a jaké. Frízští, dolnosasí, flámské a dolnorýnské kolonisté, kteří najali zemi odňatou Slovanům východně od Labe, aby ji vzdělávali, učinili tak jako svobodní rolníci za velmi příznivé nájemné, nikoli však „v nějakém druhu roboty“. — V Severní Americe byla největší část půdy zkultivována prací svobodných rolníků, kdežto velkostatkáři na jihu se svými otroky a se svým bezohledným hospodařením půdu vyčerpávali, až se na ní dařila již jen jedle, takže se pěstění bavlny musilo stěhovat stále dál na západ. V Austrálii a na Novém Zélandu ztroskotaly všechny pokusy anglické vlády o umělé vytvoření pozemkové aristokracie. Zkrátka, vyjmeme-li tropické a subtropické kolonie, v nichž podnebí znemožňuje Evropanovi zemědělskou práci, objeví se velkostatkář, jenž prostřednictvím svých otroků a robotníků podrobuje přírodu svému panství a obdělává úhor, jako pouhý výplod fantasie. Naopak. Kde se ve starověku objeví, jako v Itálii, nevzdělává úhor, nýbrž přeměňuje zemědělské polnosti vzdělané rolníky v pastviny pro dobytek, vylidňuje a ruiny celé země. Teprve v pozdější době, teprve od těch dob, kdy hustší osídlení zvýšilo cenu půdy, a hlavně od té doby, co vývoj agronomie učinil upotřebitelnou i horší půdu — teprve tehdy se počal velkostatek účastnit velkou měrou na vzdělávání úhorů a pastvin, a to převážně krádeží obecní půdy rolníků, právě tak v Anglii jako v Německu. A ani to nebezprotiváhy. Za každý lán obecní půdy, jež velkostatkáři v Anglii vzdělali, přeměnili ve Skotsku aspoň tři lány vzdělané země v pastvinu pro ovce, ba nakonec v pouhý honební revír pro vysokou zvěř.

Zde jest se nám zabývat tvrzením páně Dühringovým, že obdělávání větších lánů, tedy přece skoro celé zemědělsky obdělávané oblasti, nebylo provedeno „nikdy a nikde“ jinak než velkostatkáři a porobenými — tvrzením, „majícím“, jak jsme viděli, „za předpoklad“ vpravdě neslýchanou neznalost dějin. Nemusíme se zde tedy starat o to, do jaké míry byly kultivované lány za různých dob zcela nebo z největší části obdělávány otroky (jako za rozkvětu Řecka) anebo poddanými (jako panské dvory od středověku), ani o to, jaká byla společenská funkce velkostatkářů za různých dob.

A když nám byl pan Dühning ukázal tento mistrovský fantastický obraz, při němž nevíme, čemu se více obdivovat, zda kejklřství dedukce nebo falšování dějin — volá triumfálně: „Rozumí se, že všechny jiné druhy bohatství z rozdělování lze *historicky vysvětlit podobným způsobem!*“ Čímž si ovšem ušetří námahu, aby se byť jediným slůvkem zmínil o vzniku na příklad kapitálu.

Jestliže pan Dühring chce svým ovládním člověka člověkem jakožto předpokladem ovládní přírody člověkem vůbec jen říci, že celý náš nynější hospodářský stav, dnes dosažený vývojový stupeň zemědělství a průmyslu, je výsledkem dějin společnosti, vyvíjejících se v třídních protikladech, ve vztazích nadvlády a poroby, pak říká něco, co se od „Komunistického manifestu“ dávno stalo známou věcí. Jde právě o to, vysvětlit vznik tříd a vztahů nadvlády, a má-li pro to pan Dühring vždy jen jediné slovo „násilí“, pak jsme s tím právě tak daleko jako na počátku. Prostá skutečnost, že ovládní a vykořisťování jsou za všech dob daleko početnější než vládců a vykořisťovatelé, že tedy skutečná moc leží na straně ovládaných a vykořisťovaných, sama stačí, aby ozřejmila pošetilost celé teorie násilí. Jde tedy stále ještě o vysvětlení vztahů nadvlády a poroby.

Ty vznikly dvojí cestou.

Jak se lidé původně vyvíjejí z říše zvířecí — v užším smyslu — tak vstupují do dějin: ještě poloviční zvířata, suroví, ještě bezbranní vůči silám přírody, ještě nevědomí si svých vlastních sil, proto chudí jako zvířata a sotva produktivnější. Panuje jistá rovnost životního postavení a u náčelníků rodin je také jistý druh rovnosti společenského postavení — aspoň natolik, že není společenských tříd, což trvá i v prvobytných zemědělských obcích pozdějších kulturních národů. V každé takové obci jsou od počátku jisté společné zájmy, jejichž hájení musí být přeneseno na jednotlivce, byť i pod dozorem všech: rozhodování v rozepřích, stíhání přehmatů jednotlivců, kteří překročili svou pravomoc, dozor nad zavodněním, hlavně v horkých zemích, a konečně, za prvobytného divošského stavu, náboženské funkce. Podobné úřady nacházíme v prvobytných obcích v každé době, tak v nejstarších německých markách a ještě dnes v Indii. Jsou samozřejmě vybaveny jistou svrchovaností a jsou počátky státní moci. Pozvolna se stupňují výrobní síly, hustší zalidnění vytváří tu společné, onde odporující si zájmy mezi jednotlivými obcemi, jejichž seskupení ve větší celky vytváří zase novou dělbu práce, která dává vzniknout orgánům k hájení společných zájmů a k čelení odporujícím si zájmům. Tyto orgány, které již jako zástupci společných zájmů celé skupiny mají vůči každé jednotlivé obci zvláštní, po případě dokonce protikladné postavení, osamostatňují se brzy ještě více, částečně dědičností úřadů, která je téměř samozřejmá ve světě, kde vše probíhá přirozeně, částečně svou nepostradatelností, která vzrůstá, čím více se množí srážky s druhými skupinami. Jak se toto osamostatnění společenských funkcí vůči společnosti mohlo časem vystupňovat až v panství nad společností, jak původní sluha se za příznivých okolností pozvolna měnil v pána, jak tento pán podle okolností vystupoval jako orientální despota nebo satrapa, jako řecký rodový kníže, jako keltský náčelník klanu atd., konečně v jaké míře použil při této přeměně násilí, jak se nakonec jednotlivé vládnoucí osoby spojily ve vládnoucí třídu, do toho se zde nemusíme pouštět. Zde jde jen o zjištění, že základem politického panství byla všude společenská úřední funkce a politické panství zůstalo trvalé jen tehdy, když plnilo tuto svou společenskou úřední funkci. Ze všech despocií, co jich nad Persií nebo Indií vzešlo nebo zašlo, věděla každá zcela dobře, že především byla společnou podnikatelkou zavlažování říčních údolí, bez něhož tam není možné žádné zemědělství. Bylo teprve výsadou osvícených Angličanů, že přehlédli v Indii tento moment; nechali zpustnout zavlažovací kanály a stavidla a poučení pravidelně se opakujícím hladomorem pochopili, že zanedbali jedinou funkci, která by jejich panství v Indii opravňovala aspoň do té míry jako panství jejich předchůdců.

Vedle tohoto tvoření se tříd probíhal však ještě jiný proces. Přirozená dělba práce uvnitř zemědělské rodiny dovolila na jistém stupni blahobytu zapojení jedné nebo několika

pracovních sil. Tak tomu bylo obzvláště v zemích, kde se již staré společné pozemkové vlastnictví rozpadlo, anebo kde aspoň staré společné obdělávání ustoupilo individuálnímu obdělávání dílců půdy jednotlivou rodinou. Výroba byla tak vyvinutá, že lidská pracovní síla mohla teď vyrobit více, než bylo třeba k její pouhé obživě; byly tu prostředky na udržování většího počtu pracovních sil, prostředky k jejich zaměstnání rovněž, pracovní síla nabyla *hodnoty*. Ale vlastní občina a svazek, k němuž patřila, nedodávaly žádné volné, nadbytečné pracovní síly. Naproti tomu je dodávala válka, a válka byla tak stará jako současná existence několika skupin občin vedle sebe. Až do těch dob se nevědělo, co počít s válečnými zajatci, byli tedy jednoduše pobíjeni, ještě dříve pojídáni. Avšak na stupni „hospodářského postavení“, kterého se nyní dosáhlo, nabyli určité hodnoty; byli tedy ponecháváni na živu a používalo se jejich práce. Tak bylo násilí, místo aby ovládalo hospodářské postavení, naopak zatlačeno do služeb tohoto hospodářského postavení. Bylo vynalezeno *otroctví*. Stalo se záhy převládající formou výroby u všech národů vyvíjejících se nad starou občinu, nakonec však i jednou z hlavních příčin jejího úpadku. Teprve otroctví umožnilo ve větším měřítku dělbu práce mezi zemědělstvím a průmyslem, a tím i rozkvět starého světa, řeckou kulturu. Bez otroctví by nebylo řeckého státu, řeckého umění a vědy, bez otroctví by nebylo říše římské. Bez základů řecké kultury a římské říše nebylo by však ani nynější Evropy. Neměli bychom nikdy zapomínat, že předpokladem celého našeho hospodářského, politického a intelektuálního vývoje byl stav, v němž otroctví bylo právě tak nutné jako všeobecně uznané. V tom smyslu jsme oprávněni říci: Bez antického otroctví by nebylo novodobého socialismu.

Je velmi snadné horlit proti otroctví a podobným věcem ve všeobecném krasořečnění a vylévat si vysoce mravní hněv nad takovými hanebnostmi. Tím se však, bohužel, neříká nic víc, než co každý ví, že totiž tato antická zřízení již neodpovídají našemu dnešnímu stavu a citům určeným tímto stavem. Nedovíme se však ani slova o tom, jak tato zřízení vznikla, proč trvala a jakou úlohu v dějinách hrála. A když už o tom mluvíme, pak musíme říci, byť to znělo sebero zporněji a sebekacířštěji, že zavedení otroctví za tehdejších poměrů bylo velkým pokrokem. Je fakt, že lidstvo pochází ze zvířete, a proto mělo zapotřebí barbarských, téměř zvířeckých prostředků, aby se dostalo z barbarství. Staré občiny tam, kde se udržely, tvoří po tisíciletí základ nejhrubší státní formy, orientální despotie, od Indie až po Rusko. Jen tam, kde se rozpadly, dostaly se národy samy kupředu a jejich nejbližší hospodářský pokrok záležel ve stupňování a rozvíjení výroby otrockou prací. Je jasné: dokud ještě byla lidská práce tak málo produktivní, že poskytovala jen málo přebytku nad nutné životní prostředky, bylo stupňování výrobních sil, rozšiřování obchodního styku, vývoj státu a práva, vytvoření umění a vědy možné jen stupňovanou dělbou práce, jejímž základem musila být velká dělba práce mezi masy, obstarávající jednoduchou práci ruční, a malý počet privilegovaných, řídících práci, zabývajících se obchodem, státními záležitostmi a později uměním a vědou. Nejjednodušší přirozenou formou této dělby práce bylo právě otroctví. Za dějinných podmínek starého, hlavně řeckého světa mohl se díť pokrok ke společnosti založené na třídních protikladech jen ve formě otroctví. I pro otroky to byl pokrok; váleční zajatci, z nichž se rekrutovala masa otroků, podrželi nyní aspoň život, místo aby byli, jak se to dalo dříve, zavražděni, nebo dokonce, jako ještě dříve, upečeni.

Dodejme při této příležitosti, že všechny dosavadní dějinné protiklady mezi vykořisťujícími a vykořisťovanými, vládnoucími a potlačenými třídami nacházejí vysvětlení v téže poměrně nevyvinuté produktivitě lidské práce. Dokud je skutečně pracující obyvatelstvo tak zaneprázdněno svou nutnou prací, že mu nezbyvá čas k obstarávání společných záležitostí společnosti -řízení práce, státních a právních záležitostí, umění, věda atd. — dotud vždycky

musila být zvláštní třída, jež jsou osvobozena od skutečné práce, obstarávala tyto záležitosti; při čemž nikdy nezapomněla nakládat pracujícím masám k svému vlastnímu prospěchu stále větší břímě práce. Teprve ohromný vzrůst výrobních sil, vyvolaný velkým průmyslem, dovoluje rozdělit práci na všechny členy společností bez výjimky, a tím zkrátit pracovní dobu každého z nich do té míry, že pro všechny zbývá hojně volného času, aby se mohli účastnit obecných záležitostí společnosti, teoretických i praktických. Teprve teď se tedy stala každá vládnoucí a vykořisťující třída zbytečností, ba přímo překážkou společenského vývoje a teprve teď bude bez smilování odstraněna, byť by měla sebevíce „bezprostředního násilí“.

Když tedy pan Dühring ohrnuje nos nad řeckou kulturou, protože byla založena na otroctví, může tímž právem vytýkat Řekům, že neměli parní stroje a elektrické telegrafy. A tvrdí-li, že naše námezdní poroba se dá vysvětlit jen jako trochu pozměněné a zmírněné dědictví otroctví, a ne za sebe samé (to jest z hospodářských zákonů novodobé společnosti), pak to znamená buď jen tolik, že jak námezdní práce, tak otroctví jsou formami poroby a třídního panství, což ví každé dítě, nebo je to nesprávné. Neboť tímž právem bychom mohli říci, že námezdní práce se dá vysvětlit jen jako zmírněná forma lidožroutství, původní to – jak je dnes všeobecně zjištěno – formy využití poraženého nepřítele.

Z toho je vidno, jakou úlohu hraje v dějinách násilí vůči hospodářskému vývoji. Za prvé všechno politické násilí se původně zakládá na hospodářské, společenské funkci a vzrůstá tou měrou, jak se vlivem rozkladu prvobytné občiny členové společnosti mění v soukromé výrobce a jak ještě více vzrůstá odcizení mezi nimi a nositeli obecně-spoolečenských funkcí. Za druhé, když se politická moc vůči společnosti osamostatnila, ze služby se přeměnila v paní, může působit dvojím směrem. Buď působí ve smyslu a ve směru zákonitého hospodářského vývoje. V tomto případě dochází mezi oběma ke konfliktu, hospodářský vývoj se urychluje. Nebo působí proti němu a pak pravidelně, až na několik výjimek, podléhá hospodářskému vývoji. Těch několik výjimek jsou jednotlivé případy podmanění, kde surovější dobyvatelé vyhladili nebo vyhnali obyvatelstvo země a výrobní síly, s nimiž si nevěděli rady, zpusťovali nebo nechali zaniknout. Tak nechali křesťané zpustnout v maurském Španělsku největší část zavodňovacích zařízení, na nichž spočívalo vysoce vyvinuté rolnictví a zahradnictví Maurů. Každé podmanění méně kulturním národem samozřejmě porušuje hospodářský vývoj a ničí četné výrobní síly. Ale v ohromné většině případů trvalého podmanění se musí nekulturnější podmanitel přizpůsobit vyššímu „hospodářskému postavení“, jež vznikne z podmanění; je podmaněnými asimilován a dokonce musí často přijmout i jejich řeč. Kde však nehledě na případy podmanění — vnitřní státní moc některé země se dostane do rozporu s jejím hospodářským vývojem, jak se to posud stávalo na jistém stupni téměř s každou politickou mocí, skončil boj vždy svržením politické moci. Bez výjimky a bez slitování si hospodářský vývoj razil cestu — poslední nejpádňější příklad toho, velkou francouzskou revoluci, jsme již uvedli. Kdyby hospodářské postavení a s ním hospodářské zřízení určité země závisely, podle páně Dühringova učení, jednoduše na politickém násilí, pak by se vůbec nedalo pochopit, proč se Bedřichu Vilémovi IV. po roce 1848 přes jeho „skvělé válečné vojsko“ nijak nepodařilo naočkovat středověké cechy a jiné romantické vrtochy na železnice, parní stroje a na právě se vyvíjející velký průmysl jeho země; anebo proč ruský car, který je přece ještě daleko mocnější, nejen nemůže zaplatit své dluhy, ale nemůže ani udržet své „násilí“ bez neustálého pumpování „hospodářského postavení“ západní Evropy.

Pro pana Dühringa je násilí absolutním zlem, první násilný čin je mu dědičným hříchem, celý jeho výklad je nářkúplné kázání o nakažení celých dosavadních dějin dědičným hříchem, jež tím nastalo, o hanebném znešvaření všech přírodních a společenských zákonů touto ďábelskou mocí, násilím. Že však násilí hraje v dějinách ještě jinou úlohu, revoluční úlohu, že je, podle slov Marxových porodní bábou každé staré společnosti, jež je těhotná novou, že je nástrojem, jímž se provádí společenský pohyb a rozbíjejí zkostnatělé, odumřelé politické formy — o tom není u pana Dühringa ani slova. Jen se vzlykotem a sténáním připouští možnost, že ke svržení vykořisťovatelského hospodářství snad bude třeba násilí — bohužel! Neboť každé použití násilí prý demoralisuje toho, kdo ho používá. A to říká přes vysoký morální a duchovní rozmach, jenž byl následkem každé vítězné revoluce! A to v Německu, kde násilná srážka, která může být národu přece vnucena, by měla aspoň tu přednost, že by vyhladila patolízalství, které z ponížení třicetileté války vniklo do národního vědomí. A tento matný, kazatelský způsob beze vší šťávy a síly si osobuje nárok vnucovat se nejrevolučnější straně, jakou znají dějiny?

V TEORIE HODNOTY

Je tomu nyní asi sto let, co se v Lipsku objevila kniha, jež se do začátku tohoto století dočkala více než třiceti vydání a jež byla rozšiřována a rozdávána ve městech i na venkově vrchnostmi, kazateli, lidumily všeho druhu a všeobecně doporučována obecným školám za četbu. Tato kniha se jmenuje Rochowův přítel dětí. Jejím účelem bylo poučit mladistvé potomky sedláků a řemeslníků o jejich životním povolání a o jejich povinnostech vůči představeným, společenským i státním, jakož i vštípit jim blahodárnou spokojenost s jejich pozemským údělem, s černým chlebem a zemáky, robotou, nízkou mzdou, otcovským výpraskem a podobnými příjemnostmi, a to vše pomocí tehdy běžné osvěty. K tomu cíli se mládeži ve městech i na venkově ukazovalo, jak moudré je zařízení přírody, že si člověk musí práci získávat prostředky pro život a požitky, a jak šťastným se má cítit sedlák i řemeslník, že je mu dovoleno, aby svůj oběd kořnil trpkou prací a nemusil jako bohatí žrouti trpět pokaženým žaludkem, městnáním žluče a zácpou a polykat jen s odporem nejvybranější lahůdky. Tytéž obecně známé věci, jež starý Rochow pokládal za dosti dobré pro saské selské chlapce své doby, nabízí nám pan Dühring na stránce 14 a následující v „Kursu“ jako cosi „absolutně fundamentálního“ z nejnovější politiké ekonomie.

„Lidské potřeby mají jako takové svou přirozenou zákonitost a jsou co do svého stupňování ohraničeny mezemi, které mohou být překročeny jen nepřirozeně a načas, dokud z toho nenásleduje hnus, omrzlost života, vyžilost, sociální zmrzačení a konečně spásonosné zničení... Hra skládající se z pouhých zábav bez jakéhokoliv vážného účelu vede záhy k blaseovanosti anebo, což je totéž, k vyčerpání veškeré citlivosti. Skutečná práce v jakékoliv formě je tedy sociálním zákonem zdravých forem... Kdyby pudy a potřeby neměly protiváhy, nevedly by snad ani k dětinskému životu, nemluvě ani o dějinně stupňovaném vývoji života. Za plného uspokojení by se záhy bez námahy vyčerpaly a zanechaly po sobě prázdný život v podobě obtížných intervalů, až zase do svého návratu... Ve všech oblastech je tedy závislost uplatňování se pudů a vášní na přemáhání hospodářských překážek blahodárným základním zákonem vnějšího zařízení přírody a vnitřní lidské uzpůsobenosti“ atd. atd. Vidíme, že nejplošší plochosti ctihodného Rochowa slaví u pana Dühringa svoje stoleté jubileum, a to ještě jako „hlubší základy“ jedině vpravdě kritické a vědecké „sociální soustavy“.

Když tedy byly takto položeny základy, může pan Dühring budovat dále. Používá matematické metody, podává nám nejdříve po vzoru starého Euklida řadu definicí. To je tím pohodlnější, že může své definice také hned zařídit tak, aby to, co jimi má být dokázáno, bylo v nich již částečně obsaženo. Tak se nejdříve dovídáme, že vůdčí pojem dosavadní ekonomie se jmenuje bohatství, a bohatství, jak se mu posud skutečně ve světových dějinách rozumělo a jak svoji říši vytvořilo, je „hospodářská moc nad lidmi a věcmi“. To je dvojnásob nesprávné. Za prvé nebylo bohatství starých kmenových a vesnických občin panstvím nad lidmi. A za druhé i ve společnostech, jež se pohybují v třídních protikladech, je bohatství, pokud v sobě zahrnuje panství nad lidmi, převážně výhradně panstvím nad lidmi *pomocí a prostřednictvím* panství nad věcmi. Od velmi raných dob, kdy jímání otroků a vykořisťování otroků se staly oddělenými hospodářskými odvětvími, musili vykořisťovatelé otrocké práce otroky kupovat, panství nad lidmi teprve získávat panstvím nad věcmi, nad kupní cenou, nad prostředky k udržování otroků a nad jejich pracovními prostředky. V celém středověku je velkostatek předpokladem, pomocí něhož se feudální šlechta dostává k poplatným a robotou povinným sedlákům. A dnes už vidí i šestileté dítě, že bohatství ovládá lidi výlučně pomocí věcí, jež má k dispozici.

Proč však musí pan Dühring sestrojovat tuto chybnou definici bohatství, proč musí roztrhnout skutečnou souvislost, jaká platila ve všech dosavadních třídních společnostech? Aby strhl bohatství z hospodářské oblasti do oblasti mravní. Panství nad věcmi je zcela dobrá věc, ale panství nad lidmi je zlo; a protože pan Dühring si sám zakázal vysvětlovat panství nad lidmi panstvím nad věcmi, může si zase dovolit úskok a vysvětlit je krátce oblíbeným násilím. Bohatství, pokud ovládá lidi, je „loupež“, čímž jsme se zase dostali ke zhoršenému vydání prastarého Proudhonova: „Vlastnictví je krádež!“

A tím jsme šťastně dostali bohatství pod obě podstatná hlediska výroby a rozdělování: bohatství jako panství nad věcmi: bohatství z výroby, dobrá stránka; jako panství nad lidmi: dosavadní bohatství z rozdělování, špatná stránka, pryč s ní! Aplikováno na dnešní poměry, zní to: kapitalistický způsob výroby je zcela dobrý a může zůstat, ale kapitalistický způsob rozdělování nestojí za nic a musí být odstraněn. K takovému nesmyslu to vede, píše-li se o ekonomii bez pochopení alespoň souvislosti mezi výrobou a rozdělováním.

Po bohatství je definována hodnota takto: „Hodnota je platnost, kterou mají hospodářské věci a výkony v hospodářském oběhu.“ Tato hodnota odpovídá „ceně nebo nějakému jinému rovnocennému názvu, na příklad mzdě“. Jinými slovy: hodnota je cena. Nebo spíše, abychom panu Dühringovi nekřivdili a abychom protismyslnost jeho definice podali pokud možno jeho vlastními slovy: hodnota jsou ceny. Neboť na stránce 19 praví: „Hodnota a ceny vyjadřující ji v penězích“, konstatuje tedy sám, že táž hodnota má velmi různé ceny, a tím právě tolik různých hodnot. Kdyby Hegel nebyl dávno zemřel, musel by se oběsit. Tuto hodnotu, jež je tolika různými hodnotami, kolik má cen, by nebyl svedl s celou teologií. Je třeba právě zase páně Dühringovy sebedůvěry, aby mohl zahájit nové, hlubší kladení základů ekonomie prohlášením, že neznáme jiný rozdíl mezi cenou a hodnotou, než že jedna je vyjádřena v penězích, a druhá nikoli.

Takto však stále ještě nevíme, co je hodnota, a ještě méně, čím se určuje. Pan Dühring tedy musí vytáhnout další vysvětlení. „Zcela všeobecně vzato, leží základní zákon srovnání a odhadu, na němž spočívají hodnota a ceny vyjadřující ji v penězích, nejdříve v oblasti pouhé výroby, nehledě k rozdělování, jež teprve vnáší do pojmu hodnoty druhý prvek. Větší nebo

menší překážky, jež staví různost přírodních poměrů proti snahám, směřujícím k opatření věci, nutí je tím k větším nebo menším výdajům hospodářské síly, určuje též... větší nebo menší hodnotu“ a ta se odhaduje podle „odporu při získávání, jež kladou příroda a poměry... Rozsah, v jakém jsme do nich (do věcí) vložili svoji vlastní sílu, je bezprostředně rozhodující příčinou existence hodnoty vůbec a její zvláštní velikosti.“

Pokud to všechno má vůbec smysl, znamená to: Hodnota výrobku je dána pracovní dobou nutnou k jeho zhotovení, a to jsme věděli dávno, i bez pana Dühringa. Místo aby prostě sdělil fakt, musí jej orakulovitě překroutit. Je prosté chybné, že rozsah, v jakém někdo vloží svoji sílu do věci (abychom zachovali vzletný způsob řeči), je bezprostředně rozhodující příčinou hodnoty a její velikosti. Za prvé přijde na to, do jaké věci je síla vkládána, a za druhé na to, jak je vkládána. Vyrobí-li náš někdo věc, která nemá pro ostatní žádnou užitečnou hodnotu, pak celá jeho síla nevytvoří ani atom hodnoty; a upíná-li se na to, aby vyrobil ručně nějaký předmět, jež stroj zhotoví dvacetkrát levněji, pak devatenáct dvacetin jeho síly do toho vložené nevytvoří ani hodnotu vůbec, ani její zvláštní velikost.

Dále je úplným překroucením věci, jestliže přeměňujeme produktivní práci, která vytváří pozitivní výrobky, v pouhé negativní přemáhání odporu. Podle toho, abychom dostali košili, musili bychom postupovat asi takto: především přemoci odpor bavlníkového semene proti zasetí a růstu, pak odpor zralé bavlny proti česání, balení a zasílání, pak její odpor proti vybalování, česání a spřádání, dále odpor příze proti tkaní, odpor tkaniny proti bělení a sešívání a konečně odpor hotové košile proti oblékání.

Nač všechno to dětinské obracení a zvrácenost? Abychom pomocí „odporu“ došli od „výrobní hodnoty“, pravé to, ale posud jen ideální hodnoty, k hodnotě v dosavadních dějinách jediné platné, násilím zfalšované „hodnotě z rozdělování“: „Kromě odporu, jež klade příroda... je ještě druhá, čistě sociální překážka... Mezi člověka a přírodu vstupuje nová brzdicí síla, a tou je opět člověk. Myslíme-li si jej jediného a izolovaného, pak stojí svoboděn proti přírodě... Jinak se utváří situace, myslíme-li si druhého, který s kordem v ruce obsadí přístup k přírodě a jejím pomocným zdrojům a za vpuštění požaduje cenu v jakékoli podobě. Tento druhý... zdání jaksi onoho prvního a je příčinou, že hodnota žádaného předmětu bude vyšší, než by mohla být bez této politické a společenské překážky stavějící se v cestu opatření nebo výrobě... Přerozmanité jsou zvláštní formy této uměle stupňované platnosti věcí, jež arci má svůj protějšek ve stlačování platnosti práce, které jí odpovídá... Je proto ilusí chtít předem posuzovat hodnotu jako ekvivalent ve vlastním slova smyslu, to jest jako rovnoplatnost nebo jako směnný poměr, založený na zásadě rovnosti výkonu a proti-výkonu... Naopak, znakem správné teorie hodnoty bude, že v ní myšlená nejobecnější příčina odhadu nespadá vjedno se zvláštní formou platnosti, spočívající na nuceném rozdělování. Ta se mění se sociálním zřízením, kdežto vlastní hospodářská hodnota může být jen výrobní hodnotou vyměřenou vzhledem k přírodě, a proto se bude měnit jediné s čistě výrobními překážkami přirozeného i technického druhu.“

Prakticky platná hodnota nějaké věci se skládá tedy podle pana Dühringa ze dvou částí: za prvé z práce v ní obsažené a za druhé z daňové přirážky, vynucené „s kordem v ruce“. Jinými slovy: dnes platná hodnota je monopolní cena. Když tedy má podle této teorie všechno zboží takovouto monopolní cenu, pak jsou možné jen dva případy. Buď každý kupující opět ztratí to, co jako prodávající byl získal; ceny se sice podle jména změnily, ve skutečnosti však — ve svém vzájemném poměru — zůstaly stejné; vše zůstane, jak bylo, a oslavovaná hodnota

z rozdělování je pouhým zdáním. — Anebo, domnělé přírážky daňové představují skutečnou sumu hodnot, a to tu, která byla vyrobena pracující třídou vytvářející hodnotu, ale přivlastněna třídou monopolistů, a pak tato suma hodnot spočívá prostě v nezaplacené práci; v tomto případě se dostáváme přes muže s kordem v ruce, přes domnělé přírážky daňové a přes údajnou hodnotu z rozdělování — k Marxově teorii o *nadhodnotě*.

Poohlédněme se však po několika příkladech oslavované „hodnoty z rozdělování“. Na straně 135 a následující se praví; „I utváření cen vlivem individuální konkurence jest pokládati za formu hospodářského rozdělování a vzájemného ukládání poplatků... Mysleme si zásobu nějakého potřebného zboží náhle značně zmenšenou, tu nastane na straně prodávajících nepřiměřená moc k vykořisťování... jak kolosálních rozměrů může dosáhnout, ukazují hlavně ony abnormální poměry, v nichž je dovoz potřebných předmětů na delší dobu odříznut“ atd. Kromě toho jsou prý i za normálních poměrů faktické monopoly, které dovolují libovolné stupňování cen, na příklad železnice, společnost pro zásobování měst vodou a svítiplynem atd. — Že se takovéto příležitosti pro monopolistické vykořisťování vyskytují, je známo už dávno. Že by však jimi vyvolané monopolní ceny měly platit nikoli jako výjimky a zvláštní případy, nýbrž právě jako klasické příklady dnes platného stanovování hodnot, to je nové. Jak se určují ceny životních prostředků? Jděte do nějakého obleženého města, kde je dovoz odříznut, a vyptávejte se odpovídá pan Dühring. Jak působí konkurence na stanovení tržních cen? Zeptejte se monopolu, on vám to poví!

Ostatně ani u těchto monopolů nelze objevit muže „s kordem v ruce“, který prý za nimi stojí. Naopak: v obléhaných městech muž s kordem, velitel, koná-li svou povinnost, obyčejně učiní velmi rychle konec monopolu a zabaví monopolní zásoby, aby byly rovnoměrně rozdělovány. A ostatně tito muži s kordem, jakmile se pokusili vytvořit „hodnotu z rozdělování“, nesklidili nic, leda špatné obchody a ztrátu peněz. Holanďané svým monopolisováním východoindického obchodu zničili svůj monopol i svůj obchod. Obě nejsilnější vlády, jež kdy existovaly, severoamerická vláda a francouzský národní konvent, odvážily se pokusu stanovit maximální ceny a hanebně ztroskotaly. Ruská vláda pracuje po léta na tom, aby neustálým nakupováním směnek, znějících na Rusko, vyhnala v Londýně do výše kurs ruských papírových peněz, jež stálým vydáváním nekrytých bankovek v Rusku stlačuje. Toto potěšení ji stálo v několika málo letech šedesát milionů rublů a rubl teď stojí méně než dvě místo přes tři marky. Jestliže má kord onu kouzelnou hospodářskou moc, kterou mu připisuje pan Dühring, proč nedokázala žádná vláda vnutit špatným penězům trvale „hodnotu z rozdělování“ dobrých peněz, nebo assignátům hodnotu zlata? A kde je kord, jenž velí na světovém trhu?

Dále je ještě jedna hlavní forma, v níž zprostředkovává hodnota z rozdělování přivlastňování výkonu druhých bez proti-výkonu: renta z majetku, to jest pozemková renta a zisk z kapitálu. Prozatím to jen poznamenáváme, abychom mohli říci, že je to vše, co se o slavné „hodnotě z rozdělování“ dovídáme. — Vše? Přece ne tak docela. Slyšme:

„Bez ohledu na dvojí hledisko, jež se projevuje při poznávání hodnoty z výroby a hodnoty z rozdělování, zůstává v základu přece stále jakési *společné něco*, jakožto *onen předmět, z něhož se skládají všechny hodnoty* a jímž se proto i měří. Bezprostřední, přirozenou měrou je vynaložení síly a nejjednodušší jednotkou lidská síla v nejhrubším smyslu slova. Ta může být převedena na dobu existence, jejíž *sebeudržování* zase představuje překonání jistého úhrnu vyživovacích a životních obtíží. Hodnota z rozdělování nebo z přivlastnění se vyskytuje jen tam a výlučně tam, kde moc disponovat nevyrobenými věcmi, nebo, prostěji řečeno, tyto

věci samy mohou být vyměněny za výkony nebo věci skutečné výrobní hodnoty. Ono stejnorodé, jež je zastoupeno v každém výrazu hodnoty a tedy i v součástech hodnoty přivlastněných rozdělováním bez vyvažujícího úkonu, spočívá ve vynaložení lidské síly, jež je... v každém zboží... ztělesněna.“

Co na to máme říci? Měří-li se všechny hodnoty zboží vynaložením lidské síly ztělesněné ve zboží — kde zůstává hodnota z rozdělování, přírážka k ceně, zdanění? Pan Dühring nám sice říká, že i nevyrobené věci, tedy věci neschopné vlastní hodnoty, dostávají hodnotu z rozdělování a mohou být směněny za vyrobené věci, jež hodnotu mají. Zároveň však říká, že *všechny hodnoty*, tedy i čisté a výlučné hodnoty z rozdělování, spočívají ve vynaložení síly ztělesněné v nich. Přitom se bohužel nedovídáme, jak se má v nevyrobené věci ztělesnit vynaložení síly. V celé té motanici hodnot se zdá nakonec jasným aspoň tolik, že s hodnotou z rozdělování, s přírážkou na ceně zboží, vynucenou sociálním postavením, se zdaněním pomocí kordu — zase nic nebude; hodnoty zboží se určují jedině vynaložením lidské síly, vulgo práce, jež je v nich ztělesněna? Pan Dühring tedy říká, nehledíme-li na pozemkovou rentu a těch několik monopolních cen, totéž, ale ledabyleji a zmateněji, co vykřičená Ricardova-Marxova teorie hodnoty řekla dávno mnohem určitěji a jasněji?

Říká to, a týmž dechem říká i opak. Marx, vycházející ze zkoumání Ricardových, praví: Hodnota zboží je určována ve zboží ztělesněnou společensky nutnou, obecně lidskou prací, jež se opět měří svým trváním. Práce je mírou všech hodnot, sama však nemá hodnotu. Pan Dühring, když byl svým ledabylým způsobem předvedl práci rovněž jako míru hodnoty, pokračuje: práce „se převádí na dobu existenční, jejíž sebe-udržování zase představuje překonání jistého úhrnu vyživovacích a životních obtíží“. Nedbejme záměny pracovní doby, o níž tu jedině jde, s dobou existenční, jež dosud nikdy nevytvořila ani neměřila hodnoty: vždyť tato záměna beztak záleží v pouhé honbě za originalitou. Nedbejme ani falešného „socialitního“ zdání, jež má „sebeudržování“ dodat této existenční době; co svět světem stál a bude stát, musí se každý sám udržovat tím, že své udržovací prostředky *sám* spotřebuje. Před-pokládáme-li, že se pan Dühring vyslovil ekonomicky a přesně, pak hořejší věta buď neznámá pranic, nebo znamená: Hodnota zboží je určována pracovní dobou v ní ztělesněnou a hodnota této pracovní doby životními prostředky, potřebnými k udržování dělníka po tuto dobu. A to znamená pro dnešní společnost, že hodnota zboží je určena *mzdou* v něm obsaženou.

Tím jsme se konečně dostali k tomu, co chce pan Dühring vlastně říci. Hodnota zboží se určuje podle vulgárně ekonomického způsobu vyjadřování výrobními náklady; naproti tomu Carey „zdůraznil pravdu, že nikoli produkční, nýbrž reprodukční náklady určují hodnotu“. („Kritické dějiny“, stránka 401.) Jak je to s těmito produkčními a reprodukčními náklady, o tom později; tu jen tolik, že, jak známo, se skládají ze mzdy za práci a z kapitálového zisku. Mzdy představují „vynaložení síly ztělesněné ve zboží, výrobní hodnotu. Zisk představuje daň nebo přírážku na ceně, vynucenou kapitalistou pomocí jeho monopolu, jeho kordu v ruce, představuje hodnotu z rozdělování. A tak se nakonec rozplyne celá rozporuplná motanice Dühringovy teorie hodnoty v nejkrásnější harmonickou jasnost.

Určení hodnoty zboží mzdou, které se u Adama Smitha ještě často mate s určením hodnoty pracovní dobou, je od dob Ricardových vyhoštěno z vědecké ekonomie a živoří dnes ještě jen ve vulgární ekonomii. Právě nejpošší sykofanti nynějšího kapitalistického společenského řádu kážou určování hodnoty mzdou a přitom vydávají zisk kapitalistův rovněž za vyšší druh

mzdy, za mzdu za odříkání se (za to, že kapitalista svůj kapitál neprohýřil), za prémii za risiko, za mzdu za vedení obchodu atd. Pan Dühring se od nich liší jen tím, že prohlašuje zisk za loupež. Jinými slovy, pan Dühring zakládá svůj socialismus přímo na učení vulgární ekonomie nejhoršího druhu. Kolik je na této vulgární ekonomii, právě tolik je na jeho socialismu. Obojí stojí a padá spolu.

Je přece jasné: co dělník vyrobí a co stojí, jsou právě tak různé věci, jako co vyrobí a co stojí stroj. Hodnota, kterou vytvoří dělník za jeden pracovní den o dvanácti hodinách, nemá nic společného s hodnotou životních prostředků, jež spotřebuje v tomto pracovním dnu a v přestávce odpočinku, která k němu patří. V těchto životních prostředcích může být ztělesněna tříhodinová, čtyřhodinová, sedmihodinová pracovní doba, podle vývojového stupně produktivity práce. Předpokládáme-li, že k vyrobení jich bylo zapotřebí sedmi pracovních hodin, pak vulgární ekonomická teorie hodnoty, kterou přejímá pan Dühring, praví, že to, co bylo vytvořeno za dvanáct pracovních hodin, má hodnotu toho, co bylo vytvořeno za sedm pracovních hodin, že dvanáct pracovních hodin se rovná sedmi pracovním hodinám, čili $12 = 7$. Abychom to řekli ještě zřetelněji: Někáký dělník na venkově, lhostejno v jakých společenských poměrech, vyrobí jisté množství obilí, řekněme třeba dvacet hektolitřů pšenice za rok. Za tu dobu spotřebuje úhrn hodnot, jenž je vyjádřen množstvím patnácti hektolitřů pšenice. Pak má těch dvacet hektolitřů pšenice tutéž hodnotu jako těch patnáct, a to na témž trhu a za úplně stejných okolností, jinými slovy, 20 se rovná 15. A tomu se říká ekonomie!

Všechny vývoj lidské společnosti nad stupeň zvířecího divošství počíná dnem, kdy práce rodiny vytvořila více výrobků, než bylo třeba k jejímu udržování, dnem, kdy se část práce mohla vynaložit na vytvoření ne již pouhých životních prostředků, nýbrž výrobních prostředků. Přebytek výrobků nad udržovací náklady práce a tvoření a rozmnožování společenského výrobního a rezervního fondu z tohoto přebytku bylo a je základem všeho společenského, politického a intelektuálního pokroku. V dosavadních dějinách byl tento fond majetkem privilegované třídy, již s tímto majetkem připadalo i politické panství a duchovní vedení. Příští společenský převrat učiní tento společenský výrobní a rezervní fond. to jest souhrn surovin, výrobních nástrojů a životních prostředků teprve opravdu společenským tím. že odejme rozhodování nad ním oné privilegované třídě a odevzdá jej jako společný majetek celé společnosti.

Jedno nebo druhé. Bud je hodnota zboží určována udržovacími náklady na práci potřebnou k jeho zhotovení, to jest v dnešní společnosti mzdou. Pak dostává každý dělník ve své *mzdě hodnotu plodu své práce*, pak je vykořisťování třídy námezdních dělníků třídou kapitalistů nemožné. Řekněme, že udržovací náklady na dělníka jsou vyjádřeny v dané společnosti částkou tří marek. Pak má denní výrobek dělníkův podle hořejší vulgárně ekonomické teorie hodnotu tří marek. Předpokládejme nyní, že kapitalista, který tohoto dělníka zaměstnává, přirazí na tento výrobek zisk, zvýší jej o přirážku jedné marky a prodává jej za čtyři marky. Totéž činí ostatní kapitalisté. Potom však již nemůže dělník uhradit svoje denní udržování třemi markami, nýbrž potřebuje k tomu rovněž čtyři marky. Protože předpokládáme, že všechny ostatní okolnosti zůstávají stejné, musí zůstat stejná i mzda vyjádřená v životních prostředcích, mzda vyjádřená v penězích musí tedy stoupnout, a to ze tří na čtyři marky denně. Co berou kapitalisté dělnické třídě v podobě zisku, musí jí vrátit v podobě mzdy. Jsme právě tam, kde jsme byli na počátku: určuje-li mzda hodnotu, není možné vykořisťování dělníka kapitalistou. Není však možné ani tvoření přebytku výrobků, neboť dělníci spotřebují podle našeho předpokladu právě tolik hodnoty, kolik jí vytvoří. A protože kapitalisté nevytvářejí

žádnou hodnotu, nelze ani tušit, z čeho chtějí být živi. A jestliže takovýto přebytek výroby nad spotřebou, takovýto výrobní a rezervní fond tu přece je, a to v rukou kapitalistů, nezbyvá možnost jiného vysvětlení, než že dělníci spotřebují vždy jen *hodnotu* zboží pro svoje sebeudržování, zboží samo však ponechávají kapitalistům pro další potřebu.

Nebo: je-li tento výrobní a rezervní fond skutečně v rukou třídy kapitalistů, vznikl-li skutečně nahromaděním zisku (pozemkovou rentu necháme prozatím stranou), pak se skládá nutně z nahromaděného nadbytku onoho výrobku, dodaného třídě kapitalistů třídou dělnickou nad částku mezd, placenou dělnické třídě třídou kapitalistů. Potom však není hodnota určována mzdou, nýbrž množstvím práce; potom dodává dělnická třída třídě kapitalistické ve výrobku větší množství hodnoty, než od ní dostává zaplacené ve mzdách, a pak se vysvětluje zisk z kapitálu, jako všechny jiné formy přivlastňování plodu cizí, nezaplacené práce, jako pouhá součást této nadhodnoty objevené Marxem.

Mimochodem: O velkém objevu, jímž Ricardo začíná své hlavní dílo: „Že hodnota zboží závisí na množství práce potřebné k jeho zhotovení, ne však na vyšší nebo nižší náhradě za tuto práci zaplacené“ — o tomto epochálním objevu se v celém Kursu ekonomie nikde nemluví. V Kritických dějinách je odbyt orakulovitou frází: „Není (Ricardem) myšleno na to, že větší nebo menší poměr, v němž může být(!) mzda poukázkou na životní potřeby, musí s sebou přinést... i rozličné utváření poměrů hodnoty.“ Fráze, při níž si čtenář může myslet, co chce, a při níž udělá nejlépe, nebude-li si myslet vůbec nic.

A teď nechť si čtenář sám vybere z oněch pěti druhů hodnoty, jimiž nám pan Dühring posloužil, tu, která se mu nejvíce líbí: výrobní hodnotu, jež pochází od přírody, nebo hodnotu z rozdělování, již stvořila lidská špatnost a jež se vyznačuje tím, že se měří podle vynaložené síly, která v ní nevězí, nebo, za třetí, hodnotu, jež se měří pracovní dobou, nebo za čtvrté tu, jež se měří reprodukčními náklady, nebo konečně tu, jež se měří mzdami. Výběr je bohatý, zmatek dokonalý, i nezbyvá nám než zvolat s panem Dühringem: „Učení o hodnotě je zkušebním kamenem zdařilosti ekonomických soustav!“

VI JEDNODUCHÁ A SLOŽITÁ PRÁCE

Pan Dühring objevil u Marxe velmi hrubou kvartánskou ekonomickou chybu, která zároveň zahrnuje obecně nebezpečné socialistické kacířství. Marxova teorie hodnoty není nic „jiného než obyčejné učení..., že práce je příčinou všech hodnot a pracovní doba jejich- mírou. Úplně nejasnou přitom zůstává představa o způsobu, jak si máme myslet rozdílnou hodnotu tak zvané kvalifikované práce. Ovšem i podle naší teorie může jen vynaložená pracovní doba měřit přirozené vlastní výdaje, a tím i absolutní hodnotu hospodářských předmětů; ale přitom musí být pracovní doba každého ceněna zcela stejně a bude třeba jen přihlídnout, kde při kvalifikovanějších výkonech spolupůsobí ještě vedle individuální pracovní doby jednotlivcovy pracovní doba jiných osob, třeba v používaném nástroji. Není tedy, jak si to pan Marx mlhavě představuje, něčí pracovní doba cennější než pracovní doba jiných osob proto, že by v ní bylo jakoby zhuštěno více průměrné doby pracovní, nýbrž všechna pracovní doba je bez výjimky a zásadně, tedy aniž teprve musíme brát průměr, úplně rovnocenná a při výkonech jedné osoby právě tak jako u každého hotového výrobku je nutno jen přihlížet k tomu, kolik pracovní doby jiných osob je asi skryto ve vynaložení zdánlivě jen vlastní pracovní doby.

Zda to bude výrobní nástroj ruky, či ruka anebo i sama hlava, co bez pracovní doby jiných lidí nemohlo udržet zvláštní vlastnost a výkonnost, na tom pro přísnou platnost teorie pranic nesejde. Pan Marx se však ve svých výkladech o hodnotě nezabývá přízrakem kvalifikované pracovní doby, jenž straší v pozadí. Proniknout v tomto směru mu zabránil zděděný způsob myšlení učených tříd, kterému se musí zdát nehorázností uznat pracovní dobu přidavače za samu o sobě ekonomicky úplně rovnocennou pracovní době architektově“.

Místo u Marxe, jež bylo příčinou tohoto „mocného hněvu“ pana Dühringa, je zcela krátké. Marx zkoumá, čím se určuje hodnota zboží, a odpovídá: Lidskou prací v něm obsaženou. Ta, pokračuje Marx, „je vynaložením jednoduché pracovní síly, kterou má průměrně každý obyčejný člověk bez zvláštního vyvíjení ve svém tělesném organismu... Složitější práce je jen umocněnou, nebo spíše znásobenou jednoduchou prací, takže menší množství složité práce se rovná většímu množství práce jednoduché. Ze zkušenosti víme, že se práce neustále takto převádí. Ať je zboží výrobkem složitější práce, jeho hodnota je staví na roveň výrobku jednoduché práce a představuje tedy sama jen určité množství jednoduché práce. Různé poměry, v nichž se různé druhy práce převádějí na jednoduchou práci jakožto na její jednotku míry, bývají určovány společenským procesem za zády výrobců a zdají se jim proto něčím odedávna stanoveným“.

Zde jde Marxovi především jen o stanovení hodnoty zboží, tedy předmětů, které jsou uvnitř společnosti, skládající se ze soukromých výrobců, těmito soukromými výrobci na soukromý účet vyráběny a navzájem směňovány. Nejde tu tedy nikterak o „absolutní hodnotu“, která by se vyskytovala kdekoli, nýbrž o hodnotu, která má platnost v určité formě společnosti. Tato hodnota se jeví v tomto určitém dějinném pojetí jako vytvořená a měřená lidskou prací ztělesněnou v jednotlivém zboží a tato lidská práce se dále jeví jako výdej jednoduché pracovní síly. Avšak každá práce není pouhým výdajem jednoduché lidské pracovní síly; velmi mnoho druhů práce v sobě zahrnuje použití dovednosti a vědomostí dosažených s větším nebo menším vynaložením námahy, času a peněz. Vytvoří tyto druhy složité práce ve stejných časových úsecích tutéž hodnotu zboží jako jednoduchá práce, pouhý výdej jednoduché pracovní síly? Zřejmě ne. Výrobek hodiny složité práce je zbožím vyšší, dvojnásobné nebo trojnásobné hodnoty ve srovnání s výrobkem hodiny jednoduché práce. Hodnota výrobků složité práce se tímto srovnáním vyjadřuje v určitém množství jednoduché práce, ale tato složitá práce se převádí na jednoduchou společenským procesem, za zády výrobců, pochodem, který máme nyní, při rozvíjení teorie hodnoty, jen zjistit, ne však dosud vysvětlit.

Marx zde konstatuje tuto prostou skutečnost, která se odehrává v dnešní kapitalistické společnosti denně před našima očima. Tato skutečnost je tak nepopíratelná, že ani pan Dühring se ji neodvažuje ve svém „Kursu“ ani ve svých Dějinách ekonomie popírat; a Marxovo podání je tak prosté a průzračné, že jistě nikdo, vyjma pana Dühringa, „nezůstane o tom v úplné nejasnosti“. Pro tuto svou úplnou nejasnost přehlídí Dühring hodnotu zboží, jejímž zkoumáním se Marx znovu výlučně zabývá. ve prospěch „přirozených vlastních nákladů“, jež činí nejasnost jen ještě úplnější, a dokonce ve prospěch „absolutní hodnoty“, jíž, pokud víme, nebylo v ekonomii posud nikde užito. Ať však rozumí pan Dühring přirozenými vlastními náklady cokoliv a ať kterýkoliv z jeho pěti druhů hodnoty má čest představovat absolutní hodnotu, tolik je jisté, že u Marxe se nemluví o žádné z těchto věcí, nýbrž jen o hodnotě zboží; a v celém oddílu „Kapitálu“ o hodnotě se nevyskytuje ani nejmenší narážka na to, zda

nebo v jakém rozsahu pokládá Marx tuto teorii hodnoty zboží za aplikovatelnou i na jiné společenské formy.

„Není tedy,“ pokračuje pan Dühring, „není tedy. jak si pan Marx mlhavě představuje, něčí pracovní doba o sobě hodnotnější než pracovní doba jiné osoby, protože by v ní bylo jaksi zhuštěno více průměrné práce, nýbrž všechna pracovní doba je bez výjimky a zásadně, tedy aniž bychom teprve musili brát průměr, úplně rovnocenná.“ — Štěstí pro pana Dühringa, že ho osud neučinil továrníkem a že ho takto ušetřil stanovování hodnoty vlastního zboží podle tohoto nového pravidla, že ho ušetřil cesty vstřícné nevyhnutelnému bankrotu. Ale jakže! Jsme tu snad ještě ve společnosti továrníků? Nikterak. S přirozenými vlastními náklady a absolutní hodnotou nás pan Dühring přiměl učinit skok, opravdové salto mortale z tohoto špatného světa vykořisťovatelů do jeho vlastní hospodářské komuny budoucnosti, do čistého nebeského vzduchu rovnosti a spravedlnosti, i musíme si tento nový svět poněkud prohlédnout již zde, byť předčasně.

Podle teorie páně Dühringovy může ovšem i v hospodářské komunitě jen vynaložená pracovní doba měřit hodnotu hospodářských předmětů, ale zde jest předem zcela stejně ceniti pracovní dobu každého, všechna pracovní doba je bez výjimky a zásadně úplně rovnocenná, a to aniž bychom musili nejdříve stanovit průměr. A nyní postavme proti tomu radikálnímu rovnostářskému socialismu mlhavou představu Marxovu, jako by něčí pracovní doba byla o sobě cennější než pracovní doba jiné osoby, protože je v ní zhuštěno více průměrné pracovní doby – představu, v jejímž zajetí je díky zděděnému způsobu myšlení učených tříd, jimž musí připadat nehorázností uznávat pracovní dobu přidavačovu a pracovní dobu architektovu za ekonomicky úplně rovnocennou!

Na neštěstí připojuje Marx k výše uvedenému místu v „Kapitálu“ malou poznámku: „Čtenář nechť si povšimne, že tu nejde o *mzdu* nebo hodnotu, již snad dělník *dostane*, nýbrž o hodnotu zboží, v níž se *zpředměťuje* pracovní den.“ Marx, jenž jako by byl předem tušil svého Dühringa. ohrazuje se sám proti tomu, aby jeho hořejších vět bylo použito o mzdě, jež by snad v dnešní společnosti měla být placena za složitou práci. A jestliže pan Dühring, nemaje dosti na tom, že to přece činí, vydává ony věty za zásady, podle nichž Marx prý chce mít regulováno rozdělování životních prostředků v socialisticky organisované společnosti, pak je to nestoudné podstrkování, jaké nalezne sobě rovné jedině v revolverové literatuře.

Prohlédněme si však to učení o rovnocennosti trochu blíže. Všechna pracovní doba je úplně rovnocenná, pracovní doba přidavačova i architektova. Má tedy pracovní doba, a tedy i práce sama hodnotu. Avšak práce je tvůrkyní všech hodnot. Ona jediná dává produktům přírody hodnotu v hospodářském smyslu. Hodnota sama není nic jiného než výraz společenský nutné lidské práce ztělesněné v nějaké věci. Práce tedy *nemůže* mít žádnou hodnotu. Mluvit o hodnotě práce, nebo chtít určit hodnotu práce, to by se zde stejně mohlo mluvit o hodnotě hodnoty, anebo by se mohlo chtít určit váhu ne nějakého těžkého tělesa, nýbrž samotné tíže. Pan Dühring odbývá lidi jako Owena, Saint-Simona nebo Fouriera titulem: sociální alchymisté. Ale když sám rozumuje o hodnotě pracovní doby, to jest práce, dokazuje, že stojí ještě hluboko pod alchymisty. A nyní změřme smělost, s jakou pan Dühring připisuje Marxovi tvrzení, jako by něčí pracovní doba o sobě měla větší hodnotu než pracovní doba jiné osoby, jako by měla pracovní doba, tedy práce, hodnotu — Marxovi, jenž první dovodil, že práce žádnou hodnotu mít *nemůže* a proč!

Pro socialismus, jenž chce osvobodit pracovní sílu z jejího postavení jakožto *zboží*, je velmi důležité pochopení, že práce žádnou hodnotu nemá a mít nemůže. Tímto pochopením padají všechny pokusy o regulaci budoucího rozdělování existenčních prostředků jako jakési vyšší mzdy, pokusy, jež pan Dühring převzal ze samostatného dělnického socialismu. Z toho plyne další poznání, že rozdělování, pokud je ovládáno čistě ekonomickými zřeteli, bude regulováno zájmem výroby a výroba bude podporována nejvíce oním způsobem rozdělování, který dovolí *všem* členům společnosti, aby co nejvšestranněji rozvíjeli, udržovali a zdokonalovali své schopnosti. Způsobu myšlení učených tříd zděděnému panem Dühringem musí arci připadat nehorázností. že jednou nemají být přidavači a architekti z povolání a že muž, který půl hodiny dával příkazy jako architekt, také po jistou dobu přidává, pokud zase nebude třeba jeho činnosti jako architekta. To by byl pěkný socialismus, jenž by zvěčňoval přidavače z povolání!

Má-li mít rovnocennost pracovní doby ten smysl, že každý dělník ve stejných časových úsecích vytváří stejné hodnoty, aniž bylo třeba nejprve stanovit průměr, pak je to zřejmě nesprávné. U všech dělníků i v téže odvětví vypadne produkt hodnoty pracovní hodiny vždy různě, podle intensity práce a zručnosti; tomuto zlu, jež je ostatně zlem jen pro lidi à la Dühring, nemůže odpomoci žádná hospodářská komuna, aspoň ne na naší planetě. Co tedy zbývá z celé té rovnocennosti veškeré a každé práce? Nic, než pouhá renomistická fráze, jež nemá jiný hospodářský podklad než páně Dühringovu neschopnost rozlišovat mezi určováním hodnoty prací a určováním hodnoty mzdou — nic než vládní nařízení, základní zákon nové hospodářské komuny. Mzda za stejnou pracovní dobu budiž stejná! To staří francouzští dělníci-komunisté a Weitling měli přece daleko lepší důvody pro svoji rovnost mzdy.

Jak se tedy rozřeší celá ta důležitá otázka vyšší mzdy za složitější práci? Ve společnosti soukromých výrobců hradí soukromníci nebo jejich rodiny náklady na vzdělání vyučeného dělníka; soukromníkům tedy připadne nejdříve vyšší cena za vyučenou dělnickou sílu: zručný otrok se prodává dražší, zručný námezdní dělník dostává vyšší mzdu. V socialisticky organizované společnosti hradí tyto náklady společnost, jí tedy patří i plody větší hodnoty vytvořené složitější prací. Dělník sám nemá žádné vyšší nároky. Z čehož mimochodem vyplývá ještě užitečný vývod, že s tím oblíbeným dělníkovým nárokem na „plný výtěžek práce“ to má přece někdy háček.

VII KAPITÁL A NADHODNOTA

„O kapitálu nemá pan Marx především obecně platný ekonomický pojem, podle něhož je to vyrobený výrobní prostředek, nýbrž pokouší se najít speciálnější, dialekticko-historickou ideu, zabíhající do metamorfosní hry pojmů a dějin. Kapitál prý vzniká z peněz, tvoří prý historickou fázi, jež počíná XVI. stoletím, totiž počátky světového trhu předpokládanými v oné době. Při takovémto pojetí se zřejmě ztrácí ostrost národohospodářského rozboru. V takovýchto divokých koncepcích, jež mají být zpola historickými a zpola logickými, ve skutečnosti jsou však jen bastardy historické a logické fantastiky, zaniká rozlišovací schopnost rozumu se vším poctivým používáním pojmů“ — a takto to jde na celé stránce... „s Marxovým charakterizováním pojmu kapitálu dá se v přísné národohospodářské nauce vyvolat jen zmatek... Lehkomyšlnosti, jež jsou vydávány za hluboké logické pravdy... Vratkost základů“ atd.

Tedy podle Marxe tvoří prý se kapitál na počátku XVI. století z peněz. Je to, jako bychom chtěli říci, že kovové peníze se vytvořily před dobrými třemi tisíci lety z dobytka, protože dříve zastával mezi jinými věcmi i dobytek funkci peněz. Jen pan Dühring je schopen vyjadřovat se takovýmto hrubým a skresleným způsobem. U Marxe se při rozboru ekonomických forem, v nichž se pohybuje proces oběhu zboží, objeví jakožto poslední forma peníze. „Tento poslední produkt oběhu zboží je *první formou, v níž se objevuje kapitál*. Historicky vystupuje kapitál proti pozemkovému vlastnictví všude nejprve ve formě peněz, jako peněžní majetek, obchodnický kapitál a lichvářský kapitál... Táž historie se odehrává denně před našima očima. Každý nový kapitál vstupuje v první instanci na jeviště, to jest na trh zboží, na trh práce nebo na trh peněžní, stále ještě jako peníze, peníze, jež se mají určitými pochody změnit v kapitál.“ Je to tedy zase jen fakt, který Marx konstatuje. Pan Dühring, nejsa s to jej popřít, zkrucuje jej: Kapitál prý vzniká z peněz!

Marx nyní dále zkoumá procesy, jimiž se peníze proměňují v kapitál, a shledává nejdříve, že forma, v níž peníze obíhají jako kapitál, je obrácená ona forma, v níž obíhají jako všeobecný ekvivalent zboží. Prostý majitel zboží prodává, aby kupoval; prodává to, co nepotřebuje, a kupuje za naobchodované peníze to, co potřebuje. Nastávající kapitalista kupuje předem to, co sám nepotřebuje, kupuje, aby prodával, a to aby prodával dražší, aby dostal zpět peněžní hodnotu původně vrženou do obchodu, rozmnoženou o přírůstek na penězích, a tento přírůstek nazývá Marx *nadhodnotou*.

Odkud pochází tato nadhodnota? Nemůže pocházet ani z toho, že kupující koupil zboží pod hodnotou, ani z toho, že prodávající je prodal nad hodnotou. Neboť v obou případech se zisky a ztráty obou navzájem vyrovnávají, protože každý je střídavě kupujícím a prodávajícím. Nemůže pocházet ani z šizení, neboť šizení může sice obohatit jednoho na úkor druhého, nemůže však rozmnožovat úhrnnou částku, již oba vlastní, tedy ani částku obíhajících hodnot vůbec. „Kapitalistická třída jedné země jako celek nemůže samu sebe ošidit.“

A přece shledáváme, že kapitalistická třída každé země jako celek se stále před našima očima obohacuje, prodávajíc dražší, nežli byla nakoupila, přivlastňujíc si nadhodnotu. Jsme tedy zase tam, kde jsme byli na počátku: Odkud pochází tato nadhodnota? Tuto otázku je třeba řešit, a to *čistě hospodářskou* cestou, s vyloučením všeho šizení, všeho vměšování jakéhokoli násilí — totiž otázku: Jak je možno neustále prodávat dražší, než jsme nakoupili, i za předpokladu, že stejné hodnoty se stále směňují za stejné hodnoty?

Rozřešení této otázky je nejepochálnější zásluhou Marxova díla. Šíří jasné denní světlo po hospodářských oblastech, kde dříve socialisté tápali v nejhlubší temnotě neméně než měšťáctí ekonomové. Od tohoto vyřešení se datuje, kol něho se seskupuje vědecký socialismus.

Řešení je takové: Zvětšení hodnoty peněz, které se mají proměnit v kapitál, nemůže se dít na těchto *penězích*, nebo pocházet z *nakupu*, ježto tyto peníze zde realizují jen cenu zboží a tato cena, předpokládáme-li, že se směňují stejné hodnoty, není rozdílná od jeho hodnoty. Avšak zvětšení hodnoty nemůže z téhož důvodu pocházet ani z *prodeje* zboží. Změna se tedy musí udát se *zbožím*, které se kupuje, ale ne s jeho *hodnotou*, protože zboží se kupuje a prodává za svou hodnotu, nýbrž s jeho *užitnou hodnotou* jako takovou, tj. změna hodnoty musí pocházet ze spotřeby zboží. „Aby ze spotřeby zboží mohl dostat hodnotu, musil by náš majitel peněz být tak šťasten... že by na trhu objevil zboží, jehož užitná hodnota by měla tu

zvláštní vlastnost, že by byla pramenem hodnoty, zboží, jehož skutečná spotřeba by tedy byla sama zpředmětněním práce, tedy *tvořením hodnoty*. A majitel peněz najde na trhu takovéto specifické zboží — pracovní schopnost čili *pracovní sílu*.“ Jestliže, jak jsme viděli, nemůže práce jako taková mít hodnotu, není tomu tak s *pracovní silou*. Té se dostane hodnoty, jakmile se stane *zbožím*, jako že dnes skutečně zbožím je, a tato hodnota se určuje, „stejně jako hodnota každého jiného zboží, pracovní dobou potřebnou k výrobě (produkci), tedy i k obnově (reprodukcii) tohoto specifického zboží“, to znamená pracovní dobou potřebnou k vyrobení životních prostředků, jichž potřebuje dělník, aby se udržoval ve stavu schopnosti k práci a aby rozmnožoval svůj rod. Dejme tomu, že tyto životní prostředky reprezentují, den co den, šestihodinovou pracovní dobu. Náš nastávající kapitalista, jenž pro provoz svého podniku nakupuje pracovní sílu, tj. najímá dělníka, platí tedy tomuto dělníkovi plnou denní hodnotu jeho pracovní síly, jestliže mu platí peněžní částku, která rovněž reprezentuje šest pracovních hodin. Jakmile dělník odpracoval šest hodin ve službě nastávajícího kapitalisty, poskytl mu plnou náhradu za jeho vydání, za zaplacenou denní hodnotu pracovní síly. Tím by se však peníze nezměnily v kapitál, nevytvořily by žádnou nadhodnotu. Kupec pracovní síly má také zcela jiný názor na povahu obchodu, který uzavírá. Že je třeba jen šesti pracovních hodin, aby byl dělník zachován na živu po dvacet čtyři hodiny, to nikterak nebrání dělníkovi, aby pracoval dvanáct hodin z dvaceti čtyř. Hodnota pracovní síly a její zhodnocení v pracovním procesu jsou dvě různé veličiny. Majitel peněz zaplatil denní hodnotu pracovní síly, jemu tedy náleží i její užívání za den, celodenní práce. Že hodnota, kterou její užívání za jeden den vytvoří, je dvakrát tak velká jako její vlastní denní hodnota, je zvláštním štěstím pro kupujícího, ale podle zákonů směny zboží naprosto není bezprávím vůči prodávajícímu. Dělník tedy *stojí* majitele peněz — podle našeho předpokladu — denně výrobek hodnoty šesti pracovních hodin, *poskytuje* mu však denně výrobek hodnoty dvanácti pracovních hodin. Rozdíl ve prospěch majitele peněz — šest hodin nezaplacené nadpráce, nezaplacený nadvýrobek, v němž je ztělesněna práce šesti hodin. Kouzelnický kousek je proveden. Nadhodnota je vytvořena, peníze přeměněny v kapitál.

Tím, že Marx tímto způsobem dokázal, jak vzniká nadhodnota a jak jedině může vzniknout za vlády zákonů regulujících směnu zboží, odhalil mechanismus dnešního kapitalistického způsobu výroby a způsobu присвоjování, který je na něm založen, obnažil krystalizační jádro, kolem něhož se usadil celý dnešní společenský řád.

Toto vytváření kapitálu má však důležitý předpoklad: „Aby mohl přeměnit peníze v kapitál, musí majitel peněz nalézt na trhu *svobodného dělníka*, svobodného ve dvojím smyslu, že jako svobodná osoba volně nakládá svou pracovní silou jako svým zbožím a na druhé straně že nemá na prodej žádné jiné zboží, že jsa volný a svobodný, je svoboden od všech věcí potřebných k uplatnění své pracovní síly.“ Ale tento poměr mezi majiteli peněz a majiteli zboží na jedné straně a majiteli ničeho, vyjma vlastní pracovní síly, na druhé straně, není přírodou daný ani všem dějinným obdobím společný poměr, „je zřejmě sám výsledkem předcházejícího dějinného vývoje, produktem... zániku celé řady starších formací společenské výroby“. S tímto svobodným dělníkem se setkáváme v dějinách hromadně po prvé na konci patnáctého a na počátku šestnáctého století následkem rozkladu feudálního způsobu výroby. Ale tím, stejně jako vytvořením světového obchodu a světového trhu, které se datují z téže doby, byla dána základna, na níž se masa existujícího movitého bohatství musí stále více přeměňovat v kapitál a kapitalistický výrobní způsob, směřující k vytváření nadhodnoty, musí stále výlučněji a výlučněji převládat.

Potud jsme sledovali „divoké koncepce“ Marxovy, tyto „bastardy historické a logické fantastiky“, při nichž „zaniká rozlišovací schopnost rozumu se vším poctivým používáním pojmů“. Proti těmto „lehkomyšlnostem“ postavme nyní „hluboké logické pravdy“ a „poslední a nepřísnejší vědeckost ve smyslu exaktních disciplín“, jak nám je nabízí pan Dühring.

Marx tedy nemá o kapitálu „obecně platný ekonomický pojem, podle něhož je vyrobeným výrobním prostředkem“; říká naopak, že určitý úhrn hodnot se promění v kapitál teprve tehdy, když se *zhodnotí*, tím že vytvoří nadhodnotu. A co říká pan Dühring? „Kapitál je základem hospodářských mocenských prostředků k dalšímu vedení výroby a k *tvoření podílů na plodech všeobecné pracovní síly*.“ Jakkoliv orakulovitě a neohrabaně je to opět vyjádřeno, je jistě aspoň tolik: Základ ekonomických mocenských prostředků, byt vedl výrobu dále, třeba věčně, nestane se podle vlastních slov páně Dühringových kapitálem, dokud nevytvoří „podíly na plodech obecné pracovní síly“, tj. nadhodnotu nebo aspoň nadvýrobek. Nejen že se tedy pan Dühring sám dopouští hříchu, jež vytýká Marxovi, že totiž nemá obecně platný ekonomický pojem o kapitálu, ale kromě toho se ještě dopouští neobratného plagiátu Marxe, „špatně zakrytého“ vzletnými frázemi.

Na straně 262 je to rozvedeno: „Kapitál v sociálním smyslu“ (kapitál ve smyslu nesociálním musí pan Dühring teprve objevit) „je totiž specificky rozdílný od pouhého výrobního prostředku; neboť ten má jen technický charakter a je žádoucí za všech okolností, kdežto onen se vyznačuje svou společenskou silou přivlastňování a tvoření podílů. Sociální kapitál není ovšem většinou ničím jiným než technickým výrobním *v jeho sociální funkci*; ale tato funkce je právě to, co... musí zmizet.“ Uvážíme-li, že to byl právě Marx, jenž po prvé vyzvedl „sociální funkci“, jejíž pomocí se jediné nějaká suma hodnot stává kapitálem, musí ovšem „pro každého pečlivého pozorovatele předmětu brzy být jisté, že se Marxovým charakterizováním pojmu kapitálu může zavést jen zmatek“ — ne však, jak pan Dühring myslí, v přísné nauce národohospodářské, nýbrž, jak je vidět, jen a jen v hlavě samého pana Dühringa, který v „Kritických dějinách“ už zapomněl, jak silně těžil v „Kursu“ z uvedeného pojmu kapitálu.

Ale pan Dühring se nespokojuje s tím, že si vypůjčil, třeba v „očistěné“ formě, svoji definici kapitálu od Marxe. Musí jej následovat i v „metamorfosní hře pojmů a dějin“, a to přes svoje lepší poznání, že z toho nevzejde nic než „divoké koncepce“, „lehkomyšlnosti“, „vratkost základů“ atd. Odkud pochází tato „sociální funkce“ kapitálu, jež mu umožňuje přivlastňovat si plody cizí práce a již se liší od pouhého výrobního prostředku? „Nespočívá,“ praví pan Dühring, „na přirozené povaze výrobních prostředků a jejich technické nepostradatelnosti.“ Vznikla tedy historicky a pan Dühring nám opakuje na stránce 252 jen to, co jsme slyšeli už desetkrát, když vysvětluje její vznik pomocí dávno známého dobrodružství obou mužů, z nichž na počátku historie jeden přemění svůj výrobní prostředek v kapitál tím, že druhého znásilní. Ale pan Dühring, nemaje dosti na tom, že připisuje dějinný počátek sociální funkci, již se nějaká suma hodnot teprve stává kapitálem, předpovídá jí i dějinný konec. Ona „je právě to, co musí zmizet“. Zjev, jenž povstal historicky a historicky opět mizí, bývá nazýván, mluveno obecně platnou řečí, „historickou fází“. Je tedy kapitál historickou fází nejen u Marxe, nýbrž i u pana Dühringa; i jsme nuceni k závěru, že jsme zde u jesuitů. Činí-li dva totéž, není to totéž. Říká-li Marx, že kapitál je historickou fází, je to divoká koncepce, bastard historické a logické fantastiky, při němž zaniká rozlišovací schopnost s veškerým poctivým užíváním pojmů. Jestliže pan Dühring rovněž představuje kapitál jako historickou fází, pak je to důkazem bystrosti

národohospodářské analýsy a poslední a nejpřísnější vědeckosti ve smyslu exaktních disciplín.

Čím se tedy liší Dühringova představa kapitálu od Marxovy?

„Kapitál,“ praví Marx, „nevynalezl nadpráci. Všude, kde část společnosti má monopol výrobních prostředků, musí dělník, svobodný či nesvobodný, přidávat k pracovní době nutné k sebeudržování ještě nadbytečnou pracovní dobu, aby vyrobil životní prostředky pro vlastníka výrobních prostředků.“ Tedy nadpráce. práce přes dobu nutnou k sebeudržování dělníka, a přivlastnění výrobku této nadpráce jinými, čili vykořisťování práce, jsou společné všem dosavadním společenským formám, pokud se pohybovaly v třídních protikladech. Ale teprve tehdy, když produkt této nadpráce přijme formu nadhodnoty, když vlastník výrobních prostředků najde svobodného dělníka — svobodného od sociálních pout a svobodného od vlastního majetku — jako předmět svého vykořisťování a vykořisťuje ho za účelem výroby zboží, teprve tehdy dostane, podle Marxe, výrobní prostředek specifický charakter kapitálu. A to se dělo ve velkém měřítku teprve od konce XV. a od počátku XVI. století.

Naproti tomu pan Dühring prohlašuje za kapitál *každou* sumu výrobních prostředků, která „tvoří podíly na plodech všeobecné pracovní síly“, tedy vyvolává nadpráci v jakékoliv formě. Jinými slovy, pan Dühring anektuje Marxem objevenou nadpráci, aby tím zabil nadhodnotu, která se mu právě nehodí a která byla rovněž objevena Marxem. Podle pana Dühringa bylo by tedy kapitálem nejen movité a nemovité bohatství korintských a athénských měšťanů, hospodařících s otroky, ale bylo by jím i bohatství římských velkostatkářů z dob císařství a stejně i bohatství středověkých feudálních baronů, pokud nějak sloužilo výrobě, to vše bez rozdílu bylo by kapitálem.

Pan Dühring sám tedy nemá „o kapitálu obecně platný pojem. podle něhož je to vyrobený výrobní prostředek“, nýbrž spíše pojem zcela opačný, jenž zahrnuje i nevyrobené výrobní prostředky, půdu a její přírodní pomocné zdroje. Avšak představa, že kapitál je zkrátka „vyrobený výrobní prostředek“, je obecně platná zase jen ve vulgární ekonomii. Mimo tuto vulgární ekonomii, panu Dühringovi tak drahou, stává se „vyrobený výrobní prostředek“ nebo nějaká suma hodnot vůbec kapitálem teprve tím, že vyvolává zisk nebo úrok, tj. že si přivlastňuje nadvýrobek nezaplacené práce ve formě nadhodnoty, a to zase v těchto dvou určitých odvozených formách nadhodnoty. Přitom zůstává zcela lhostejné, že celá měšťácká ekonomie je v zajetí představy, že vlastnost vyvolávání zisku nebo úroku přísluší zcela sama sebou každé sumě hodnot, jíž je za normálních podmínek použito ve výrobě nebo směně. Kapitál a zisk nebo kapitál a úrok jsou v klasické ekonomii právě tak nerozlučné a stojí k sobě v témž vzájemném poměru jako příčina a účinek, otec a syn, včera a dnes. Slovo kapitál ve svém novodobém ekonomickém významu se však vyskytuje teprve v době, kdy se vyskytuje věc sama, kdy movité bohatství dostává stále více funkci kapitálu tím, že vykořisťuje nadpráci svobodných dělníků, aby se vyrábělo zboží, a sice je toto slovo zaváděno prvním historickým národem kapitalistů, Itálií XV. a XVI. století. A jestliže Marx první od základů analysoval způsob přivlastňování vlastní novodobému kapitálu, jestliže uvedl pojem kapitálu v souzvuk s dějinnými fakty, z nichž byl konec konců odvozen, jimž děkoval za svou existenci; jestliže tím Marx osvobodil tento ekonomický pojem od nejasných a kolísavých představ, které na něm lpěly v klasické měšťácké ekonomii a u dosavadních socialistů, pak to byl právě Marx, který si vedl s tou „poslední a nejpřísnější vědeckostí“, kterou má pan Dühring neustále v ústech a již u něho tak bolestně postrádáme.

Ovšem, u pana Dühringa je tomu zcela jinak. Nespokojuje se s tím, že nejdřív vyspílá vylíčení kapitálu jakožto historické fáze „bastardů historické a logické fantastiky“ a potom jej sám vylíčí jako historickou fázi. Prohlašuje zkrátka za kapitál i *všechny* hospodářské mocenské prostředky, *všechny* výrobní prostředky, které si přivlastňují „podíly na plodech všeobecné pracovní síly“, tedy i pozemkové vlastnictví ve všech třídních společnostech; což mu však naprosto nevádí, aby zase v dalším výkladu neodděloval zcela podle tradičního způsobu pozemkové vlastnictví a pozemkovou rentu od kapitálu a zisku, a nenazýval kapitálem jen ty výrobní prostředky, které vyvolávají zisk a úrok, jak možno podrobněji číst na 156. straně a dalších stránkách „Kursu“. Právě tak by mohl pan Dühring do názvu lokomotiva nejprve zahrnout také koně, voly, osly a psy, protože i s jejich pomocí je možno táhnout povoz, a mohl by vytknout dnešním inženýrům, že omezivše název lokomotiva na novodobé parovozy, učinili z něho historickou fázi, dopustili se divokých koncepcí, bastardů to historické a logické fantastiky atd., a nakonec prohlásit, že koně, osli, voli a psi jsou přece vyloučeni z názvu lokomotiva a ten že platí jen pro parovozy. — A tak jsme opět nuceni říci, že je to právě Dühringovo pojetí kapitálu, při němž se ztrácí všechna ostrost národohospodářské analýsy a zaniká rozlišovací schopnost s veškerým poctivým používáním pojmů a že divoké koncepce, lehkomyšlnosti, jež jsou vydávány za hluboké logické pravdy, a vratkost základů jsou v plném rozkvětu právě u pana Dühringa.

To všechno však nezaráží. Panu Dühringovi přesto zůstává sláva, že objevil stěžejní bod, okolo něhož se pohybuje celá dosavadní ekonomie, všechna politika a právnictví, slovem všechny dosavadní dějiny. Zde jest:

„Násilí a práce jsou oni dva hlavní činitelé, kteří přicházejí v úvahu při tvoření sociálních spojitostí.“

V této jediné větě leží celá ústava dosavadního hospodářského světa. Je zcela krátká a zní:

Článek první: Práce vyrábí.

Článek druhý: Násilí rozděljuje.

A tím je, „lidsky a německy řečeno“, také celá ekonomická moudrost páně Dühringova u konce.

VIII KAPITÁL A NADHODNOTA

(Dokončení)

„Podle názoru páně Marxova představuje mzda jen zaplacení té pracovní doby, po kterou je dělník skutečně činný pro umožnění své vlastní existence. K tomu však stačí menší počet hodin: celá další část často dlouhého pracovního dne skýtá přebytek, v němž je obsažena tak zvaná ‚nadhodnota‘ našeho autora, nebo, mluveno obecně platnou řečí, kapitálový zisk. Nepřihlížíme-li k pracovní době, obsažené na kterémkoli stupni výroby ve výrobních prostředcích a příslušných surovinách, je onen přebytek pracovního dne podílem kapitalistického podnikatele. Prodloužení pracovního dne je podle toho čistý vykořisťovací zisk ve prospěch kapitalisty.“

Podle pana Dühringa by tedy nebyla Marxova nadhodnota ničím více, než co se všeobecně jmenuje kapitálový zisk čili profit. Poslechněme si Marxe samého. Na stránce 195⁴⁹ „Kapitálu“ je nadhodnota vykládána těmito slovy, v závorkách za slovem nadhodnota: „Úrok, zisk, renta.“ Na stránce 210⁵⁰ podává Marx příklad, v čem se projevuje suma nadhodnoty 71 šilinků ve svých různých formách rozdělování: „Desátky, místní i státní daně 21 šilinků, pozemková renta 28 šilinků, zisk pachtýřův a úrok 22 šilinků, celkem úhrnná nadhodnota 71 šilinků.“ — Na stránce 542⁵¹ prohlašuje za hlavní nedostatek u Ricarda, že „nadhodnotu nepodává čistou, to jest ne nezávislou na svých zvláštních formách, jako je zisk, pozemková renta atd.“ a že tím bezprostředně směšuje zákony pro míru nadhodnoty se zákony pro míru zisku, proti čemuž Marx namítá: „Později, v třetí knize tohoto spisu, dokáži, že tutéž míru nadhodnoty lze vyjádřit v nejrůznějších mírách zisku a různé míry nadhodnoty za určitých podmínek v téže míře zisku.“ Na straně 587⁵² stojí: „Kapitalista, jenž vyrábí nadhodnotu, to jest bezprostředně vyssává z dělníků nezaplacenou práci a fixuje ji ve zboží, je sice prvním přivlastňovatelem, ale nikterak posledním vlastníkem této nadhodnoty. Musí se potom o ni dělit s kapitalisty, kteří plní jiné funkce společenské výroby jako celku, s pozemkovým vlastníkem atd. Nadhodnota se tedy štěpí v různé části. Části z ní připadnou různým kategoriím osob a nabývají různé, navzájem samostatné formy, jako zisk, úrok obchodní zisk, pozemková renta atd. O těchto přeměněných formách nadhodnoty může být pojednáno teprve v třetí knize.“ A stejně na mnoha jiných místech.

Nelze se tedy vyslovit zřetelněji. Při každé příležitosti upozorňuje Marx na to, že jeho nadhodnota naprosto nesmí být zaměňována za profit čili kapitálový zisk, že ten je spíše podřazenou formou, ba velmi často jen zlomkem nadhodnoty. Jestliže pan Dühring přesto tvrdí, že Marxova nadhodnota je, „mluveno obecně platnou řečí, kapitálovým ziskem“, a je-li jisté, že celá Marxova kniha se točí okolo nadhodnoty, pak je možné jen dvojí: Buďto to lépe nezná a pak je třeba bezpříkladné nestydatosti k tomu, aby strhal knihu, jejíž hlavní obsah nezná. Anebo to zná lépe, a pak se dopouští úmyslného falšování.

Dále: „Jedovatá zášť, s níž pan Marx představuje vyděračství, je velmi pochopitelná. Ale je možný i mocný hněv a ještě plnější uznání vykořisťovací povahy hospodářské formy založené na námezdní práci, aniž přijmeme onen teoretický obrat, jenž se vyjadřuje v Marxově učení o nadhodnotě.“

Tedy dobře míněný, ale mylný teoretický obrat vyvolává u Marxe jedovatou nenávist vůči vyděračskému systému; vášeň sama o sobě mravná dává následkem chybného „teoretického obratu“ nemravný výraz, projevuje se v neušlechtilé zášti a v nízké jízlivosti, kdežto poslední a nejpřísnější vědeckost páně Dühringova se projevuje v mravné vášni ušlechtilé povahy, ve hněvu, který jsa i formou mravný, a nadto máje i kvantitativní převahu

⁴⁹ Viz moskevské vydání „Kapitálu“ v orig. Poznámka dole na str. 214. (Pozn. red.) – Kapitál I. svazok, Kapitola VI, *Konstantní kapitál a variabilní kapitál*, str. 114 v Knižnici Socialistickéj akademie (Pozn. ed.)

⁵⁰ Tamže, str. 228. (Pozn. red.)

⁵¹ Viz moskevské vydání „Kapitálu“, v něm. jaz., str. 548, kde tento citát uváděný zde Engelsem zní: „2. avšak... právě tak jako ostatní ekonomové nezkoumal nikdy nadhodnotu jako takovou, nezávisle na jejích zvláštních formách, jako zisk, pozemková renta atd.“ (Pozn. red.) – Kapitál I. svazok, Kapitola XV, *Velikost pracovního dne a intenzita práce jsou stálé (dány), produktivita práce se mění*, str. 265 v Knižnici Socialistickéj akademie (Pozn. ed.)

⁵² Tamže, str. 592. (Pozn. red.) – str. 285 (Pozn. ed.)

nad jizlivým záštitím, je mocnějším hněvem. Zatím co pan Dühring prožívá tuto radost ze sebe sama, poohlédněme se, odkud tento mocnější hněv pochází.

„Vzniká totiž.“ tak se praví dále, „otázka, jak jsou konkurující podnikatelé s to trvale zhodnocovat celý výrobek práce a tím i nadvýrobek o tolik výše nad přirozené výrobní náklady, jak o tom svědčí zmíněný poměr přebytku pracovních hodin. Odpověď na to se v Marxově doktríně nenajde, a to z toho prostého důvodu, že v ní nemohla být tato otázka ani nadhozena. Luxusní povaha výroby založené na námezdní práci nebyla vůbec vážně zachycena a sociální soustava se svými vyssávacími posicemi nebyla nikterak pochopena jako poslední důvod bílého otroctví. Naopak, vždy měla být politicko-sociální stránka vysvětlována stránkou hospodářskou.“

Z výše uvedených míst jsme viděli, že Marx nikterak netvrdí, že by průmyslový kapitalista, který je prvním přivlastňovatelem nadvýrobku, za všech okolností tento nadvýrobek prodával průměrně za jeho plnou hodnotu, jak tu předpokládá pan Dühring. Marx praví výslovně, že i obchodní zisk tvoří část nadhodnoty, a to je přece za daných předpokladů možné jen tehdy, prodává-li továrník obchodníkovi svůj výrobek *pod* jeho hodnotou a tím mu postupuje podíl na kořisti. Jak je zde otázka položena, nemohla arci být u Marxe ani nadhozena. Racionálně položena zní: Jak se proměňuje nadhodnota ve své podřazené formy: zisk, úrok, obchodní zisk, pozemkovou rentu atd.? A tuto otázku ovšem slibuje Marx řešit v třetí knize. Nemůže-li však pan Dühring čekat tak dlouho, až vyjde druhý svazek „Kapitálu“, byl by se zatím musil trochu přesněji poohlédnout v prvním svazku. Mohl by pak číst kromě již uvedených míst na příklad na straně 323,⁵³ že podle Marxe se imanentní zákony kapitalistické výroby uplatňují v zevním pohybu kapitálu jako donucovací zákony konkurence, a v této formě si je individuální kapitalista uvědomuje jako hybné motivy; že tedy vědecká analýsa konkurence je možná, až když pochopíme vnitřní povahu kapitálu právě tak, jako je zdánlivý pohyb nebeských těles pochopitelný jen tomu, kdo zná jejich skutečný, ale smysly nepostřehnutelný pohyb; načež Marx ukazuje na příkladu, jak určitý zákon, zákon hodnoty, se v určitém případě objevuje uvnitř konkurence a působí zde svou hybnou silou. Pan Dühring mohl již z toho seznat, že při rozdělování nadhodnoty hraje hlavní úlohu konkurence, a zamyslíme-li se nad tím trochu, postačí vskutku tyto náznaky uvedené v prvním svazku, aby bylo možno poznat aspoň ve všeobecných obrysech přeměnu nadhodnoty v její podřazené formy.

Panu Dühringovi je však konkurence právě absolutní překážkou porozumění. Nemůže pochopit, jak konkurující podnikatelé mohou trvale zhodnocovat plný výrobek práce a tím i nadvýrobek tak vysoko nad přirozený výrobní náklad. Znovu je zde obvyklý výraz „přísnost“, jenž ve skutečnosti znamená ledabylost. Nadvýrobek jako takový nemá u *Marxe žádné výrobní náklady*, je to ta část výrobku, jež kapitalistu *nic nestojí*. Kdyby tedy konkurující podnikatelé chtěli zhodnocovat nadvýrobek podle jeho přirozeného výrobního nákladu, musili by jej *dávat zdarma*. Avšak nezdržujeme se u takovýchto „mikrologických podrobností“. Což nezhodnocují skutečně konkurující podnikatelé denně výrobek práce nad přirozené výrobní náklady? Podle pana Dühringa spočívají přirozené výrobní náklady „ve výdeji práce nebo síly a ten se dá zase ve svých posledních základech měřit vynaložením za potravu“; tedy v dnešní společnosti ze skutečně upotřebených výdajů na suroviny, pracovní prostředky a mzdu, na rozdíl „od zdanění“, zisku, přirážky, vynucené s kordem v ruce. Je všeobecně známo, že ve společnosti, v níž žijeme, zhodnocují konkurující podnikatelé svoje zboží *nikoli* podle

⁵³ Viz citované moskev. vydání „Kapitálu“, sv. I, str. 351. (Pozn. red.)

přirozených výrobních nákladů, nýbrž připočítávají a zpravidla i obdrží údajnou přírážku, zisk. Otázka, kterou panu Dühringovi, jak se domníval, stačí jen nadhodit, aby takto sfoukl celou Marxovu stavbu jako nebožtík Josua zdi Jericha, tato otázka existuje i pro ekonomickou teorii páně Dühringovu. Hledme, jak na ni odpovídá:

„Vlastnictví kapitálu,“ praví, „nemá žádný praktický smysl a nedá se zhodnocovat, není-li v něm zároveň zahrnuto nepřímé násilí nad lidským materiálem. Plodem tohoto násilí je kapitálový zisk a jeho velikost bude tedy záviset na rozsahu a intenzitě použití této nadvlády... Kapitálový zisk je politická a sociální instituce, jež účinkuje mocněji než konkurence. Podnikatelé jednájí v tomto ohledu jako stav a každý jednotlivec hájí svou posici. Do jisté míry je kapitálový zisk za panujícího způsobu hospodářství nutností.“

Žel, stále ještě nevíme, jak jsou konkurující podnikatelé s to trvale zhodnocovat výrobek práce nad přirozené výrobní náklady. Pan Dühring přece nemůže podceňovat své čtenářstvo tak, aby je mohl odbýt frází, že kapitálový zisk stojí nad konkurencí, jako svého času král pruský nad zákonem. Manévry, jakými se pruský král dostal k svému postavení nad zákonem, známe: jakými manévry se k tomu dostane kapitálový zisk, aby byl mocnější než konkurence, má nám pan Dühring právě vyložit, tvrdošíjně nám to však odpírá. Ani to nic neznamená, jestliže, jak praví, jednájí podnikatelé v tomto ohledu jako stav a přitom každý jednotlivec hájí svou posici. Nemáme mu přece snad na slovo věřit, že jistý počet lidí potřebuje jen jednat jako stav, aby každý z nich uhájil svou posici? Středověcí cechovní mistři, francouzští šlechtici roku 1789 jednali, jak známo, velmi rozhodně jako stav, a přece zanikli. Pruská armáda u Jeny jednala rovněž jako stav, ale místo aby uhájila svou posici, musila se naopak dát na útěk a potom dokonce po částech kapitulovat. Právě tak nám nemůže postačit ujištění, že za panujícího způsobu hospodářství je do jisté míry kapitálový zisk nutností; neboť jde právě o to, dokázat, *proč* je tomu tak. Nepřiblížíme se ani o krok k cíli, sděluje-li nám pan Dühring: „Panství kapitálu vyrostlo v těsné souvislosti s panstvím pozemkovým. Část nevolných venkovských dělníků se přeměnila ve městech v řemeslné dělníky a konečně v tovární materiál. Po pozemkové rentě se vytvořil kapitálový zisk jako druhá forma majetkové renty.“ I když nedbáme historické nesprávnosti tohoto tvrzení, zůstává přece pouhým tvrzením a omezuje se na nové ujišťování o tom, co právě má být vysvětleno a dokázáno. Nemůžeme tedy dospět k jinému závěru, než že pan Dühring nedovede odpovědět na svou vlastní otázku: Jak jsou konkurující podnikatelé s to zhodnocovat výrobek práce trvale nad přirozený výrobní náklad, to znamená, že nedovede vysvětlit vznik zisku. Nezbyvá mu než zkrátka dekretovat: Kapitálový zisk je plodem *násilí*, což se ovšem úplně shoduje s 2. článkem Dühringovy společenské soustavy: *Násilí rozděluje*. To je arci velmi krásně řečeno, nyní však „vzniká otázka“: *Násilí rozděluje* — co? Musí zde přece být co rozdělovat, jinak nemůže ani samo všemohoucí násilí při nejlepší vůli nic rozdělit. Zisk, jež konkurující podnikatelé zastrkují do kapsy, je něco velmi hmatatelného a pevného. *Násilí* jej může *vzít*, ne však *vytvořit*. A odpírá-li nám pan Dühring tvrdošíjně vysvětlení, jak si násilí bere onen podnikatelský zisk, pak na otázku, *odkud* jej bere, mlčí jako hrob. Kde nic není, ztratil i císař, jako každá jiná moc, svoje právo. Z ničeho nevzniklo něco, zejména ne zisk. Nemá-li vlastnictví kapitálu žádný praktický smysl a nelze-li je zhodnotit, pokud v něm není zároveň zahrnuto nepřímé násilí nad lidským materiálem, vzniká znova otázka, předně, jak kapitálové bohatství přišlo k této moci, otázka to, jež není nikterak odbyta oněmi několika výše uvedenými historickými tvrzeními; za druhé, jak se mění toto násilí ve zhodnocení kapitálu, v zisk, a za třetí, odkud bere tento zisk.

Nechť začneme s Dühringovou ekonomikou kdekoli, nedostaneme se o krok dále. Pro všechny nemilé mu okolnosti, pro zisk, pro pozemkovou rentu, pro hladovou mzdu, pro porobování dělníka má jen jediné slovo výkladu: násilí a zase násilí, a „silnější hněv“ páně Dühringův se stává právě jen hněvem vůči násilí. Viděli jsme za prvé, že toto odvolání se na násilí je ubohou vytáčkou, odkazem z ekonomické oblasti do politické, jenž není s to vysvětlit ani jeden ekonomický fakt, a za druhé, že ponechává nevysvětlen vznik násilí samého, a to moudře, neboť jinak by se musilo dojít k výsledku, že všechna společenská moc a všechna politická moc má původ v hospodářských podmínkách, v historicky daném způsobu výroby a směny té které společnosti.

Pokusme se však, zda bychom nemohli z neúprosného „hlubšího budovatele základů“ ekonomie dostat ještě nějaké další vysvětlení o zisku. Snad se nám to podaří, začneme-li u jeho pojednání o mzdě za práci. Tu stojí na stránce 158:

„Mzda je plat na udržení pracovní síly a přichází v úvahu nejprve jen jako základ pro pozemkovou rentu a kapitálový zisk. Abychom si hodně ujasnili poměry, jež tu vládnou, myslíme si pozemkovou rentu a dále zisk z kapitálu nejprve historicky bez mezd, tedy na podkladě otroctví nebo poddanství... Musí-li tu být udržován otrok nebo poddaný či námezdní dělník, to odůvodňuje jen rozdíl ve způsobu zatížení výrobních nákladů. *V každém případě tvoří čistý výnos, dosažený využitím pracovní síly, důchod zaměstnavatelův...* Vidíme tedy, že... zejména hlavní protiklad, v němž je na jedné straně jakýsi druh *majetkové renty* a na druhé straně nemajetná práce za plat, nemůže být postižen výlučně v jednom ze svých členů, nýbrž jen v obou zároveň.“ Majetková renta je však, jak se dovídáme na stránce 188, společný výraz pro pozemkovou rentu a kapitálový zisk. Dále stojí na stránce 174: „Charakter kapitálového zisku je *přisvojení hlavní části výtěžku pracovní síly*. Zisk z kapitálu si nelze myslit bez korelátu práce přímo nebo nepřímo porobené v té či oné podobě.“ A na stránce 183: Mzda „není za žádných okolností ničím jiným než platem, pomocí něhož musí být zajištěno udržování i možnost rozmnožování dělníka“. A konečně na stránce 195: „Co připadá na majetkovou rentu, musí odpadnout na mzdě, a naopak, čeho se z celkové výkonnosti (!) dostane práci, musí být ubráno majetkovým důchodům.“

Pan Dühring nás vede od překvapení k překvapení. V teorii hodnoty a v následujících kapitolách až po nauku o konkurenci a včetně této, tedy od stránky 1 po 155, se ceny zboží nebo hodnoty dělily především na přirozené výrobní náklady neboli výrobní hodnotu, tj. výdaje na suroviny, pracovní prostředky a mzdy, a za druhé na přírážku neboli hodnotu z rozdělování, zdanění to vynucené s kordem v ruce ve prospěch třídy monopolistů; přírážka, která, jak jsme viděli, nemohla ve skutečnosti nic změnit na rozdělování bohatství, protože musila jednou rukou vracet, co druhou brala, a která kromě toho, pokud nás pan Dühring zpravuje o jejím původu a o jejím obsahu, nepovstala z ničeho a tedy se také z ničeho neskládala. V obou následujících kapitolách, pojednávajících o druzích důchodů, tedy od stránky 156 do 217, se o přírážce již nemluví. Místo toho se teď dělí hodnota každého výrobku práce, tedy každého zboží, v tyto části: za prvé ve výrobní náklady, v nichž je už zahrnuta zaplacená mzda za práci, a za druhé v „*čistý výnos, dosažený využitím pracovní síly*“, jenž tvoří důchod zaměstnavatelův. A tento čistý výnos má zcela známou fysiognomii. Jež se nedá zakrýt žádným tetováním nebo natěračským uměním. „Abychom i poměry zde panující hodně objasnili“, nechť, si čtenář myslí právě uvedená místa z pana Dühringa, vytištěná proti dříve uvedeným místům z Marxe o nadpráci, nadvýrobku a nadhodnotě, a shledá, že pan Dühring zde z „Kapitálu“ svým způsobem *přímo opisuje*.

Nadpráci v jakékoliv formě, ať je to otroctví nebo poddanství nebo námezdní práce, uznává pan Dühring za pramen důchodů všech dosavadních vládnoucích tříd; vzato z víckrát uvedeného místa: „Kapitál“, stránka 277⁵⁴: Kapitál nevynalezl nadpráci atd., „čistý výnos“, jenž tvoří „důchod zaměstnavatelův“, co je to jiného než přebytek výrobku práce nad mzdou, která přece i u pana Dühringa, přes svoje zcela zbytečné přestrojení v plat, musí celkově zajistit udržování a možnost rozmnožování dělníka? Jak se může dít „přisvojování hlavní části výtěžku pracovní síly“, leč tím, že kapitalista, jako u Marxe, vymačká z dělníka více práce, než je zapotřebí k obnově (reprodukcí) jím spotřebovaných životních prostředků, to je tím, že nechává dělníka pracovat po delší dobu, než je třeba k nahrazení hodnoty mzdy zaplacené dělníkovi? Tedy prodloužení pracovního dne nad dobu potřebnou k reprodukci životních prostředků dělníkových. Marxova nadpráce — to a nic jiného se skrývá za páně Dühringovým „využitím pracovní síly“; a v čem jiném si může představit svůj „čistý výnos“ zaměstnavatelův, leč v Marxově nadvýrobku a nadhodnotě? A čím jiným se liší Dühringova majetková renta od Marxovy nadhodnoty, než svým neexaktním pojetím? Jméno „majetková renta“ si ostatně pan Dühring vypůjčil od Rodbertuse, který shrnul pozemkovou rentu a kapitálovou rentu čili kapitálový zisk pod společný výraz: *renta*, takže pan Dühring jen přidal „majetková“⁵⁵. A aby nezůstala žádná pochybnost o plagiátu, shrnuje pan Dühring svým způsobem zákony vyvozené Marxem v 15. kapitole (strana 539⁵⁶ a následující v „Kapitálu“) o střídání velikosti ceny pracovní síly a nadhodnoty tak, že co připadá na majetkovou rentu, musí odpadnout na mzdě a naopak, a redukuje tím obsažné Marxovy jednotlivé zákony na bezobsažnou tautologii, neboť je samozřejmé, že z jedné dané veličiny, rozpadající se ve dva díly, nemůže jeden díl vzrůst, aniž druhého ubude. A tak se panu Dühringovi podařilo provést přisvojení si Marxových idejí takovým způsobem, že se při něm úplně ztrácí „poslední a nejpřísnější vědeckost ve smyslu exaktních disciplín“, jež ovšem v Marxově výkladu je.

Nemůžeme tedy nemít za to, že nápadný povyk, jež pan Dühring tropí v „Kritických dějinách“ o „Kapitálu“, a jmenovitě prach, jež rozvíříje famosní otázkou, která vzniká u nadhodnoty a kterou by raději nebyl měl klást, poněvadž ji sám nemůže zodpovědět — že to všechno jsou jen válečné lsti, zchytralé manévry, aby jimi zastřel hrubý plagiát, jehož se v „Kursu“ na Marxovi dopustil. Pan Dühring měl vskutku dosti příčin varovat své čtenáře, aby se zabývali „klubkem, jemuž pan Marx říká, Kapitál“, varovat před bastardy historické a logické fantastiky, hegelovskými konfusními mlhavými představami a tlachy atd. Venuši, před níž tento věrný Eckart⁵⁷ varuje německou mládež, si v tichosti sám pro vlastní potřebu přivedl z Marxových hájemství do bezpečí. Blahopřejeme mu k tomuto čistému výtěžku, kterého dosáhl využitím Marxovy pracovní síly, a k zvláštnímu světlu, jež vrhá jeho anexe Marxovy nadhodnoty pode jménem majetkové renty na motivy jeho tvrdošíjného, protože ve dvou vydáních opakovaného nesprávného tvrzení, jakoby Marx nadhodnotou rozuměl jen profit čili kapitálový zisk.

A tak musíme páně Dühringovy výkony vylíčit páně Dühringovými slovy, jak následují: „Podle mínění páně“ Dühringova „představuje mzda jen zaplacení oné pracovní doby, po kterou je dělník skutečně činný pro umožnění své existence. K tomu stačí jen menší počet hodin; celá

⁵⁴ Viz Marx: „Das Kapital“. sv. I, Moskva 1932, str. 243. (Pozn. red.)

⁵⁵ A ani to ne. Rodbertus praví („Soziale Briefe“ [Sociální dopisy], 2. dopis, str. 59): „Renta podle této (jeho) teorie jest veškerý důchod, který bez vlastní práce je založen jedině na majetku.“ (Engelsova poznámka.)

⁵⁶ Tamže, str. 544 a n. (Pozn. red.)

⁵⁷ Mytická postava z německé pověsti. (Pozn. red.)

ostatní část často hodně dlouhého pracovního dne poskytuje přebytek, ve kterém je obsažena... naším autorem tak nazývána“ majetková renta. „Nedbáme-li pracovní doby, obsažené na kterémkoliv stupni výroby již v pracovních prostředcích a příslušných surovinách, je onen přebytek pracovního dne podílem kapitalistického podnikatele. Prodloužení pracovního dne je podle toho čistý vyděračský zisk ve prospěch kapitalistův. Jedovatá zášť, s níž pan“ Dühring „představuje vyděračství, je velmi pochopitelná“... Méně pochopitelné je, jak se chce znovu dostat k svému „silnějšímu hněvu“.

IX PŘÍRODNÍ ZÁKONY HOSPODÁŘSTVÍ. POZEMKOVÁ RENTA

Posud jsme nemohli při nejlepší vůli odhalit, jak pan Dühring došel k tomu, že na poli ekonomie „vystupuje s nárokem na nový, ne snad jen epoše postačující, nýbrž *pro epochu směrodatný systém*“. Co jsme však nedovedli vidět u teorie násilí, u hodnoty a kapitálu, to nám snad nad slunce jasněji padne do očí při rozjímání o „přírodních zákonech národního hospodářství“, jež pan Dühring vyslovil. Neboť, jak se s obvyklou původností a bystrostí vyjadřuje, „triumf vyšší vědeckosti spočívá v tom, že přes pouhá popisování a rozčleňování látky jaksi nehybné dospějeme k živoucím názorům osvětlujícím tvoření. Poznání zákonů je tedy nejdokonalejší, neboť nám ukazuje, jak jeden pochod je podmíněn druhým“.

Hned první přírodní zákon veškerého hospodářství byl objeven speciálně panem Dühringem. Adam Smith „ku podivu nejenže nepostavil v čelo nejdůležitějšího činitele všeho hospodářského vývoje, nýbrž úplně opominul jeho zvláštní formulování, a tím mimoděk znehodnotil na podřízenou úlohu onu moc, jež vtiskla pečeť novodobému evropskému vývoji“. Tento „základní zákon, jenž musí být postaven v čelo, je zákon technické výzbroje, ba mohli bychom říci ozbrojení přirozeně dané hospodářské síly člověkovy“. Tento panem Dühringem objevený „fundamentální zákon“ zní takto:

Zákon číslo 1. „Výrobnost hospodářských prostředků, přírodních pomocných zdrojů a lidské síly je stupňována *vynálezy a objevy*.“

Žasneme. Pan Dühring s námi jedná docela jako onen šprýmař u Molièra s novopečeným šlechticem, jemuž sděluje novinku, že po celý svůj život mluvil prózou, aniž to věděl. Že vynálezy a objevy v mnoha případech stupňují produktivitu práce (ve velmi mnoha případech však nikoliv, jak dokazuje spousta archivové makulatury všech patentních úřadů světa), to jsme věděli dávno; ale že tato prastará triviálnost je fundamentálním zákonem celé ekonomie — za toto poučení děkujeme panu Dühringovi. Spočívá-li „triumf vyšší vědeckosti“ v ekonomii i ve filosofii pouze v tom, že dáme první obecně známé věci zvučné jméno, že ji vytrobíme do světa jako přírodní nebo dokonce fundamentální zákon, pak „kladení hlubších základů“ a převrácení vědy jsou vskutku umožněny každému, dokonce i redakci berlínské „Volkszeitung“⁵⁸. Byli bychom tak nuceni použít „s veškerou přísností“ páně Dühringova úsudku o Platonovi na samého pana Dühringa takto: „Má-li však něco takového býti národohospodářskou moudrostí, pak ji má autor“ kritických základů „společnou s každou osobou, které se vůbec dostalo podnětu k nějaké myšlence“ — ba jen k žvanění — „o tom, co je jasné samo sebou“. Řekneme-li na příklad: Zvířata žerou, vyslovujeme klidně ve své

⁵⁸ „Volkszeitung“ (Lidové noviny) — berlínské noviny liberálně demokratického směru. (Pozn. red.)

nevinosti velkou věc; neboť můžeme jen říci, že žrát je fundamentální zákon všeho zvířecího života, a převrátili jsme celou zoologii.

Zákon číslo 2. Dělbá práce: „Rozštěpení odvětví povolání a rozložení činností zvyšuje produktivitu práce.“ Pokud je to správné, je to od doby Adama Smitha rovněž obecně známou věcí. *Jak dalece je to správné, ukáže se v třetí části.*

Zákon číslo 3. „*Vzdálenost a doprava* jsou hlavní příčiny, jimiž je bržděna a podporována součinnost produktivních sil.“

Zákon číslo 4. „Průmyslový stát má nesrovnatelně větší kapacitu obyvatelstva než zemědělský stát.“

Zákon číslo 5. „V hospodářství se nic neděje bez hmotného zájmu.“

To jsou „přírodní zákony“, na kterých pan Dühring zakládá svoji novou ekonomii. Zůstává věren své metodě, vylíčené již ve filosofii. Několik samozřejmostí, někdy dokonce chybně vyjádřených, beznadějně otřepaných, tvoří axiomy, jež nepotřebují žádného důkazu, fundamentální zákony, přírodní zákony i v ekonomii. Pod záminkou, že rozvíjí obsah těchto zákonů, které nemají obsahu, používá příležitosti k širokým ekonomickým výlevům o různých thematech, jejichž *jména* se vyskytují v těchto domnělých zákonech, tedy o vynálezech, o dělbě práce, dopravních prostředcích, obyvatelstvu, zájmech, konkurenci atd., výlevy, jejichž plochá všednost je kořeněna jen orakulovitou velkohubostí a tu a tam chybným pojetím anebo důležitářským rozumováním o všelijakých kasuistických subtilitách. Potom se konečně dostáváme k pozemkové rentě, kapitálovému zisku a mzdě za práci, a protože jsme v předchozím pojednali jen o posledních dvou formách přivlastňování, chceme zde ke konci ještě krátce prozkoumat Dühringovo pojetí pozemkové renty.

Přitom si nebudeme všimát všech těch bodů, v nichž pan Dühring prostě opisuje ze svého předchůdce Careye; není naším úkolem zabývat se Careyem, ani hájit Ricardovo pojetí pozemkové renty proti Careyovu překrucování a jeho pošetilostem. Nám jde jen o pana Dühringa a ten definuje pozemkovou rentu jako „onen důchod, jehož se dostává z půdy vlastníkov *jako takovému*“. Ekonomický pojem pozemkové renty, jež má pan Dühring vysvětlit, překládá krátce do právnické řeči, takže nejsme o nic moudřejší než předtím. Náš hlubší budovatel základů se tedy musí po dobrém nebo po zlém pustit do dalších výkladů. Srovnává propachtování statku pachtýři s půjčením kapitálu podnikateli, brzy však shledává, že srovnání, jako mnoho jiných, kulhá. Neboť, jak říká, „kdybychom chtěli dále sledovat analogii, musil by zisk, jenž zbude pachtýři po odečtení pozemkové renty, odpovídat onomu zbytku kapitálového zisku, jenž připadne po odečtení úroků podnikateli, který s kapitálem hospodaří. *Nejsme však zvyklí* považovat pachtýřovy zisky za hlavní důchody a pozemkovou rentu za zbytek... Důkazem této různosti pojetí je *fakt*, že se v nauce o pozemkové rentě nijak zvlášť nevyzdvihuje případ vlastního obhospodařování a že se neklade zvláštní váha na rozdíl mezi velikostí renty ve formě pachtu a mezi rentou z vlastního obhospodařování. *Aspoň nebylo důvodu* myslit si rentu vzniklou z vlastního obhospodařování tak rozloženu, že by jedna část representovala jaksi úrok z pozemku a druhá podnikatelův zisk z přebytku. Nehledě k vlastnímu kapitálu, jež pachtýř používá, *zdá se*, že vlastní speciální *zisk je pokládán většinou* za jakousi mzdu. Je však *na pováženou* chtít o tom něco tvrdit, protože jsme si otázku vůbec takto určitě nepoložili. Všude, kde jde o větší hospodářství, lehce nahlédneme,

že specificky pachtýřův zisk nelze pokládat za mzdu. Tento zisk spočívá totiž sám na protikladu zemědělské pracovní síly, jejíž využití jedině umožňuje onen způsob důchodů. Je to zřejmě *jeden díl renty*, který zůstává v rukou pachtýřových a o nějž je zkracována plná renta, již by bylo dosaženo „obhospodařováním vlastníkem samotným“.

Teorie o pozemkové rentě je specificky anglická část ekonomie a musila jí být, protože jen v Anglii existoval způsob výroby, při němž se renta také skutečně odlišila od zisku a úroku. V Anglii, jak známo, převládá velkostatkářství a velkozemědělství. Vlastníci pozemků propachtovávají své pozemky v podobě velkých, často velmi velkých statků pachtýřům, kteří mají dostatečný kapitál k jejich obhospodařování a kteří nepracují sami, jako naši sedláci, nýbrž jako praví kapitalističtí podnikatelé používají práce čeledí a nádeníků. Zde tedy máme ony tři třídy měšťácké společnosti a důchod každé z nich vlastní: pozemkového vlastníka, který dostává pozemkovou rentu, kapitalistu, který dostává zisk, a dělníka, dostávajícího mzdu. Anglickému ekonomovi nikdy nepřišlo na mysl pokládat pachtýřův zisk, jak se to zdá panu Dühringovi, za druh mzdy za práci; ještě méně se mu mohlo zdát *povážlivým* tvrzením, že pachtýřovým ziskem je to, co jím nepopíratelně, zřejmě a hmatatelně je, totiž zisk kapitálový. Je přímo směšné, praví-li se zde, že otázka, co je vlastně pachtýřův zisk, vůbec nebyla takto určité položena. V Anglii si vůbec nemusí tuto otázku teprve klást, otázka i odpověď jsou odedávna obsaženy ve skutečnostech samých, o čemž od Adama Smitha nebylo nikdy pochybnosti.

Případ vlastního obhospodařování, jak to pan Dühring nazývá, nebo spíše obhospodařování správcem na účet majitele pozemku, jak tomu ve skutečnosti v Německu většinou bývá, na věci nic nemění. Poskytuje-li majitel pozemku i kapitál a nechává-li hospodařit na vlastní účet, sklízí vedle pozemkové renty i kapitálový zisk, jak se to podle dnešního způsobu výroby samo sebou rozumí a jinak ani být nemůže. A tvrdí-li pan Dühring, že jsme dosud neměli důvodu myslit si rentu (má státi revenue), pocházející z vlastního obhospodařování, rozloženu, není to prostě pravda a dokazuje to v nejlepším případě zase jen jeho vlastní nevědomost. Na příklad:

„Důchod pocházející z práce se nazývá mzda za práci, důchod, jež někdo odvozuje z použití kapitálu, nazývá se zisk... důchod, jenž pochází výlučně z půdy, se nazývá renta a náleží majiteli pozemku. Případnou-li tyto různé druhy důchodu různým osobám, lze je lehko rozeznat; případnou-li však téže osobě, pak bývají, aspoň v každodenní řeči, často zaměňovány. Majitel pozemku, jenž *obhospodařuje sám* jistou část své vlastní půdy, měl by po odečtení obhospodařovacích výdajů *dostat jak rentu majitele pozemku, tak zisk pachtýřův*. On však možná bude, aspoň v obecné řeči, celý svůj důchod nazývat ziskem, a tak směřovat rentu se ziskem. Většina našich severoamerických a západoindických plantážníků je v tomto postavení; většina jich obdělává své vlastní pozemky, a tak slyšíme zřídka o rentě z nějaké plantáže, zato často o zisku, jež vynáší... Zahradník, jenž vlastníma rukama obdělává vlastní zahradu, je majitelem pozemku, pachtýřem a dělníkem v jedné osobě. Jeho výrobek by mu tedy měl zaplatit rentu prvního, zisk druhého a mzdu třetího. Celek platí však obyčejně za výdělek z práce; renta a zisk jsou zde tedy směšovány se mzdou.“

Toto místo je v 6. kapitole první knihy od Adama Smitha. Případ vlastního obhospodařování byl tedy zkoumán již před sto lety, a povážlivosti a nejistoty, jež panu Dühringovi působí tolik trápení, vznikají jedině z jeho vlastní nevědomosti.

Nakonec se zachraňuje z rozpaků smělym obratem: Pachtýřův zisk spočívá ve vykořisťování „zemědělské pracovní síly“ a je tedy zřejmě „částí renty“, o kterou je „zkracována plná renta“, jež by vlastně měla plynout do kapsy majitele pozemku. Tím se dovídáme dvojí. Za prvé, že pachtýř „zkracuje“ rentu majitele pozemku, takže to u pana Dühringa není, jak jsme se dosud domnívali, pachtýř, jenž platí majiteli pozemku, nýbrž *majitel pozemku*, jenž *platí pachtýřovi* — „názor“ to arci „od základu zvláštní“. A za druhé se konečně dovídáme, co si pan Dühring představuje pod pozemkovou rentou: totiž celý nadvýrobek, získaný při vykořisťování zemědělské práce. Ježto se však tento nadvýrobek v dosavadní ekonomii — vyjma snad několik vulgárních ekonomů — rozpadá na pozemkovou rentu a na kapitálový zisk, musíme konstatovat, že pan Dühring nemá ani o pozemkové rentě „všeobecně platný pojem“.

Pozemková renta a kapitálový zisk se liší podle pana Dühringa jen tím, že prvé se dosahuje v zemědělství, druhého v průmyslu nebo v obchodu. K tomuto nekritickému a zmatenému názoru dospívá pan Dühring nutně. Viděli jsme, že vyšel z „pravého historického pojetí“, podle něhož panství nad půdou je prý založeno na panství nad lidmi. Jakmile se tedy půda vzdělává pomocí rabské práce jakéhokoliv druhu, vzniká přebytek pro majitele pozemků a tento přebytek je právě rentou, jako přebytek výrobku práce nad výdělek za práci je v průmyslu kapitálovým ziskem. „Takto je jasno, že pozemková renta existuje ve značné míře vždy a všude, kde se provozuje zemědělství pomocí rabské práce v jakékoli formě.“ Při tomto zobrazení renty jako všeho nadvýrobku získaného v zemědělství staví se však panu Dühringovi do cesty jednak zisk anglických pachtýřů a jednak z něho vypůjčené, v celé klasické ekonomii platné rozdělení onoho nadvýrobku v pozemkovou rentu a zisk pachtýřův, a tím *ryzí*, přesné pojetí renty. Co dělá pan Dühring? Tváří se, jako by nebyl slyšel ani slůvko o rozdělení zemědělského nadvýrobku v pachtýřův zisk a v pozemkovou rentu, tedy o celé rentové teorii klasické ekonomie. Jako by v celé ekonomii ještě nebyla bývala „takto určitě“ položena otázka, co je vlastně pachtýřův zisk; jako by šlo o zcela neprozkoumaný předmět, o němž není nic známo, leč zdání a povážlivosti. I prchá z neblahé Anglie — kde je zemědělský nadvýrobek zcela bez přičinění nějaké teoretické školy tak nelítostně rozdělen ve své součástky: pozemkovou rentu a kapitálový zisk — do svého oblíbeného obvodu platnosti pruského zemského práva, kde je vlastní obhospodařování v plném rozkvětu, kde „statkář rozumí rentou důchody ze svých pozemků“ a kde ještě názor pánů junkerů na rentu chce být směrodatným pro vědu, kde tedy pan Dühring může ještě doufat, že proklouzne se svým pojmovým zmatkem o rentě a zisku a že dokonce nalezne víru pro svůj nejnovější objev, že pozemková renta není placena pachtýřem majiteli pozemku, nýbrž majitelem pozemku pachtýřovi.

X Z „KRITICKÝCH DĚJIN“

Nakonec se ještě podívejme na „Kritické dějiny národního hospodářství“, tento páně Dühringův „podnik“, o němž říká, že „je zcela bez předchůdců“. Snad zde najdeme konečně onu častokrát slibovanou poslední a nejpřísnější vědeckost.

Pan Dühring dělá mnoho povyku s objevem, že „hospodářská věda je enormně moderním zjevem“ (stránka 12).

Vskutku, Marx v „Kapitálu“ praví: „Politická ekonomie... jako vlastní věda vzniká teprve v období manufaktury“, a ve spise „Ke kritice politické ekonomie“, stránka 29⁵⁹, stojí, že „klasická politická ekonomie... počíná v Anglii Pettym, ve Francii Boisguillebertem, končí v Anglii Ricardem, ve Francii Sismondim“. Pan Dühring sleduje tento postup, který mu byl předepsán, jenže vyšší ekonomie mu počíná teprve těmi ubohými nedochůdčaty, jež měšťácká věda přivedla na svět až po svém klasickém období. Zato triumfuje plným právem na konci svého úvodu: „Jestliže však již tento podnik ve svých zevně patrných zvláštnostech a v novější polovině svého obsahu je zcela bez předchůdců, pak mi patří ještě mnohem zvláštněji svými vnitřními kritickými hledisky a svým všeobecným stanoviskem“ (stránka 9). Byl by mohl vskutku svůj „podnik“ (průmyslový výraz není zvolen špatně) po obou stránkách, vnější i vnitřní, ohlašovat jako: jediný a jeho vlastnictví⁶⁰.

Ježto politická ekonomie, jak historicky vznikla, není vskutku nic jiného než vědecké pochopení hospodářství období kapitalistické výroby, mohou se poučky a teorematy vztahující se sem, na příklad u spisovatelů staré řecké společnosti, vyskytovat jen potud, pokud jsou jisté zjevy, jako výroba zboží, obchod, peníze, kapitál nesoucí úrok atd., oběma společnostem společné. Pokud Řekové podnikají příležitostné zájezdy do léto oblasti, projevují tutéž genialitu a originalitu jako ve všech jiných oblastech. Jejich názory tvoří tedy historicky teoretická východiska novodobé vědy. Poslyšme nyní světodějinného pana Dühringa.

„Tedy, pokud jde o vědeckou hospodářskou teorii, neměli bychom o starověku vlastně (!) co pozitivního říci a zcela nevědecký středověk dává k tomu (k tomu, že *nemáme* co říci!) ještě daleko méně popudu. Ježto však manýra, marně stavějící na odiv zdání učenosti... znetvořila ryzí charakter novodobé vědy, je třeba upozornit aspoň na několik příkladů.“ A pan Dühring pak podává příklady kritiky, která je vskutku prosta „zdání učenosti“.

Aristotelova poučka, že „dvojí je upotřebení každého statku — jedno je vlastní předmětu jako takovému, druhé nikoliv; tak sandál slouží k obutí a je směnitelný; obojí jsou způsoby upotřebení sandálu, neboť i kdo sandál smění za to, čeho se mu nedostává, za peníze nebo pokrm, používá sandálu jako sandálu; ne však v jeho přirozeném způsobu upotřebení, neboť není k tomu, aby byl směňován“ — tato poučka je podle pana Dühringa „nejen vyslovena hodně triviálním a školáckým způsobem“, nýbrž ti, kdo v tom shledávají „rozdíl mezi hodnotou užitnou a směnnou“, propadají kromě toho ještě „humoru“, zapomínajíce, že „v nejnovější době“ a „v rámci nejpokročilejšího systému“ — přirozeně páně Dühringova — nastal konec užitné a směnné hodnoty.

„V Platonových spisech o státu chtěli spatřovat... *i moderní* kapitulu o hospodářské dělbě práce.“ To se asi týká místa v „Kapitálu“, kapitola XII, 5, stránka 369⁶¹ třetího vydání, kde však je naopak spíše prokázáno, že názor klasického starověku o dělbě práce je „nejpříkrřejším opakem“ novodobého názoru. — Nad Platonovým, na svou dobu geniálním líčením dělby práce jako přirozeného základu města (jež u Řeků bylo totožné se státem), pan Dühring jen ohrnuje nos, protože Platon neuvádí „hranici“ — avšak uvádí ji Řek Xenofon, pane Dühringu — hranici, „kterou klade daný rozsah trhu dalšímu rozvětvení druhů povolání a technickému

⁵⁹ Viz Marx: „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Moskva 1934, str. 39. (Pozn. red.)

⁶⁰ Viz pozn. na str. 88.

⁶¹ Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 384/385. (Pozn. red.)

rozkladu speciálních úkonů... představa o této hranici je teprve oním poznatkem, jímž idea, kterou jinak lze sotva zvat vědeckou, se stává ekonomicky důležitou pravdou“.

„Profesor“ Roscher, jímž pan Dühring tak velmi opovrhne, skutečně vyznačil tuto „hranici“, při níž se prý idea dělby práce teprve stane „vědeckou“, a proto učinil Adama Smitha výslovně objevitelem zákona dělby práce. Ve společnosti, kde výroba zboží je vládnoucím způsobem výroby, byl „trh“ — abychom také jednou mluvili páně Dühringovou manýrou — „hranicí“ velmi známou mezi „obchodníky“. Je však třeba více než „vědění a instinktu rutiny“, abychom nahlédli, že trh nestvořil kapitalistickou dělbu práce, nýbrž naopak, že rozklad dřívějších společenských svazků a z toho pocházející dělba práce stvořily trh. (Viz „Kapitál“, sv. I, kapitola XXIV, 5: Vytvoření vnitřního trhu pro průmyslový kapitál.)

„Úloha peněz byla za všech dob prvním hlavním popudem k hospodářským (!) myšlenkám. Co však věděl takový Aristoteles o této úloze? Zřejmě nic více, než co je obsaženo v představě, že směna pomocí peněz následovala po původní naturální směně.“

Jestliže však „takový“ Aristoteles si dovolí objevit dvě různé *formy oběhu* peněz, jednu, v níž fungují jako pouhé oběživo, druhou, v níž fungují jako peněžní kapitál, projevuje tím, podle pana Dühringa, „pouze mravní antipatii“. Jestliže se „takový“ Aristoteles dokonce opovází chtít analyzovat peníze v jejich „úloze“ *míry hodnoty* a skutečně správně postaví tento problém, tak rozhodující pro nauku o penězích, pak „takový“ Dühring, a to z dobrých tajných důvodů, o takovéto troufalé opovážlivosti raději úplně pomlčí.

Závěr: V zrcadle Dühringova „vzetí na vědomí“ má řecký starověk skutečně „jen zcela obyčejné ideje“ (stránka 25), jestliže takováto „niaiserie“⁶² (stránka 29) má vůbec ještě něco společného s idejemi obyčejnými nebo neobyčejnými.

Páně Dühringovu kapitolu o merkantilismu je lépe číst v „originále“, to jest u F. Lista „Nationales System“ („Nacionální soustava“), kapitola 29: „Průmyslová soustava, školou chybně nazvaná merkantilismem.“ Jak pečlivě se dovede pan Dühring i zde vyhnout všemu „zdání učenosti“, dokazuje mezi jiným toto:

List v kapitole 28, „Italští národohospodáři“, praví: „Itálie předešla všechny novodobé národy jak v praxi, tak v teorii politické ekonomie“, a uvádí pak jako „první speciální dílo o politické ekonomii, napsané v Itálii, spis Antonia Serry z Neapole o prostředcích, jak opatřit královstvím, nadbytek zlata a stříbra (1613)“. Pan Dühring to důvěřivě přijímá a může proto Serrovo „Breve trattato“⁶³ „pokládat za jakýsi nápis nad vchodem do novější předhistorie ekonomie“. Jeho úvaha o „Breve trattato“ se skutečně omezuje na tuto „beletristickou frázi“. Na neštěstí přihodila se věc skutečně jinak a roku 1609, tedy čtyři roky před „Breve trattato“, vyšel Thomase Muna „A Discourse of Trade etc.“⁶⁴ Tento spis má hned ve svém prvním vydání ten specifický význam, že směřuje proti původní monetární soustavě, tehdy ještě obhajované v Anglii jako státní praxe, že tedy představuje samovolné odloučení merkantilistického

⁶² Niaiserie — franc. hloupůstka. (Pozn. red.)

⁶³ „Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d'oro et d'argento, dove non sono miniere.“ — „Krátký traktát o příčinách, které mohou vyvolat nadbytek zlata a stříbra ve státech, které nemají doly na ně.“ (Pozn. red.)

⁶⁴ „A Discourse of Trade from England into the East-Indies“ — „Pojednání o obchodu Anglie s Východní Indií“. (Pozn. red.)

systému od jeho mateřského systému. Spis se již ve své první podobě dožil několika vydání a vykonával přímý vliv na zákonodárství. Ve vydání spisovatelem úplně přepracovaném a vyšlém po jeho smrti roku 1664: „England's Treasure etc.“⁶⁵ zůstal na dalších sto let merkantilistickým evangeliem. Má-li tedy merkantilismus nějaké epochální dílo „jako jakýsi nápis nad vchodem“, pak je jím toto, a právě proto naprosto neexistuje pro páně Dühringovy „dějiny, velmi pečlivě pozorující pořadí“.

O zakladateli novodobé politické ekonomie, *Pettym*, sděluje nám pan Dühring, že měl „do značné míry lehkomyšlný způsob myšlení“, dále „nedostatek smyslu pro vnitřní a jemnější rozlišování pojmů“... „zběhlost, jež mnoho ví, ale od jednoho ke druhému lehce přichází, aniž v nějaké myšlence zapustí hlubší kořeny“... „počíná si v národohospodářském ohledu ještě velmi hrubě“ a „dospívá k naivnostem, jichž kontrast... může někdy i pobavit vážnějšího myslitele“. Jaká to nedocenitelná blahosklonnost, ráčí-li „vážnější myslitel“ pan Dühring vzít na vědomí „takového Pettyho“! A jak jej bere na vědomí?

Pettyho poučky o „práci a dokonce o pracovní době jako míře hodnoty, čehož se u něho nacházejí *nedokonalé stopy*“, se mimo tuto větu vůbec dále neuvádějí. Nedokonalé stopy. Ve svém „Treatise on Taxes and Contributions“⁶⁶ (první vydání 1662) podává Petty dokonale jasnou a správnou analýsu velikosti hodnoty zboží. Znázorňuje ji nejprve na stejné hodnotě vzácných kovů a obilí, které stojí stejně mnoho práce, vyslovuje první a poslední „teoretické“ slovo o hodnotě vzácných kovů. Ale vyslovuje též určitě a všeobecně, že hodnoty zboží se měří stejnou prací (equal labour). Používá svého objevu k řešení různých, částečně velmi spleťtých problémů a místy, při různých příležitostech a v různých spisech — i tam, kde hlavní poučku neopakuje — vyvozuje z ní důležité závěry. Ale také hned ve svém prvním spise praví:

„Tvrdím, že toto (hodnocení stejnou prací) je *základem srovnávání a odvažování hodnot*; avšak přiznávám, že v nadstavbě a v praktickém upotřebení je mnoho rozmanitého a spleťtého.“ Petty je si tedy vědom právě lak důležitosti svého objevu, jako obtížnosti jeho detailního využití. Zkouší tedy ještě jinou cestu k určitým detailním účelům. Má totiž být nalezen přirozený poměr rovnosti (a natural Par) mezi půdou a prací, takže by bylo možno vyjádřit hodnotu libovolně „každou z obou anebo ještě lépe oběma“. Samo toto scestí je geniální.

Pan Dühring činí k Pettyho teorii hodnoty ostrovtipnou poznámku: „Kdyby byl sám bystřeji myslil, nebylo by možno, aby se na jiných místech nacházely stopy opačného pojetí, o nichž již dříve byla učiněna zmínka“; to znamená, o nichž „dříve“ nebylo nijaké zmínky, leda že „stopy“ — jsou „nedokonalé“. Je to velmi charakteristická manýra páně Dühringova, „dříve“ učinit na něco narážku bezobsažnou větou a „později“ vzbudit ve čtenáři domněnku, že se mu již „dříve“ dostalo vědomosti o hlavní věci, přes niž řečený spisovatel ve skutečnosti dříve i později rychle přejde.

Nuže, u Adama Smitha se najdou nejen „stopy“ „opačných pojetí“ pojmu hodnoty, a nejen dvě, nýbrž dokonce tři, a zcela přesně vzato dokonce čtyři příkře protichůdné názory o hodnotě, které jsou klidně vedle sebe i spolu. Co je však přirozené u zakladatele politické

⁶⁵ „England's Treasure by Foreign Trade“ — „Bohatství Anglie ze zahraničního obchodu“. (Pozn. red.)

⁶⁶ „Traktát o daních a dávkách“. (Pozn. red.)

ekonomie, který nutně tápe, experimentuje, zápasí s chaosem idejí teprve se utvářejících, to může být záležející u spisovatele, který třídí a shrnuje bádání více než půl druhého století, když výsledky tohoto bádání částečně již přešly z knih do obecného povědomí. A abychom přešli od velkého k malému: jak jsme viděli, předkládá nám pan Dühring sám rovněž pět různých druhů hodnoty k laskavému výběru a s nimi tolikéž opačných pojetí. Ovšem, „kdyby byl sám bystřeji myslil“, nebyl by potřeboval tolik námahy k tomu, aby uvrhl své čtenáře z úplně jasného pojetí hodnoty, jaké je u Pettyho, zpět do krajního zmatku.

Zcela zaokrouhlená, z jednoho, kusu ulitá je práce Pettyova, „Quantulumcunque concerning Money“,⁶⁷ publikovaná roku 1682, deset let po jeho „Anatomy of Ireland“⁶⁸ (tato vyšla „po prvé“ roku 1672, a ne 1691, jak píše pan Dühring podle „nejpřístupnějších učebnicových kompilací“). Poslední stopy merkantilistických názorů, jež nalezneme v ostatních jeho spisech, zde úplně zmizely. Je to mistrovské dílo obsahem i formou, a proto se u pana Dühringa nevyskytuje ani jeho název. Je to zcela pochopitelné, že vůči nejgeniálnějšímu a nejoriginálnějšímu ekonomickému badateli může nafoukaná školometská prostřednost projevit jen svou mrzutou nespokojenost a mít jen zlost, že teoretické jiskry se nenaparují jako hotové „axiomy“ v řadě a šiku, nýbrž vyskakují porůznu z hloubi „hrubého“ praktického materiálu, na příklad daní.

Jako zachází pan Dühring s Pettyovými speciálně ekonomickými pracemi, tak jedná i s jím založenou „politickou aritmetikou“, jinak statistikou. Opovržlivé krčení rameny nad podivností metod, použitých Pettym! Představíme-li si, že těchto groteskních metod použil ještě o sto let později v tomto oboru sám Lavoisier, představíme-li si, jak vzdálena je i dnešní statistika od cíle, který jí Petty ve velkých rysech načrtl, vyvstane takové samolibé rozumbradství dvě století post festum v celé své pošetilosti.

Nejvýznamnější ideje Pettyovy, z nichž v „podniku“ páně Dühringově není téměř nic, jsou podle něho jen ojedinělé nápady, myšlenkové nahodilosti, příležitostné výroky, jimž se teprve v naší době s pomocí citátů, vytržených ze souvislosti, propůjčuje význam, jež samy o sobě naprosto nemají; nehrají tedy také žádnou úlohu ve *skutečných* dějinách politické ekonomie, nýbrž jen v novodobých knihách pod úrovní ke kořenům jdoucí kritiky a „dějepisectví velkého stylu“ pana Dühringa. Zdá se, že při svém „podniku“ měl na zřeteli slepě věřící kruh čtenářů, jenž si za nic na světě netroufá požadovat důkaz toho, co se tvrdí. Vrátime se k tomu hned (u Locka a Northa), musíme se však nejdříve podívat na Boisguilleberta a Lawa.

Pokud se týče prvního, zdůrazňujeme jediný objev, náležející panu Dühringovi. Objevil dříve pohřešovanou souvislost mezi Boisguillebertem a Lawem. Boisguillebert totiž tvrdí, že vzácné kovy by mohly být v normálních peněžních funkcích, jež plní v oběhu⁶⁹ zboží, nahrazeny papírovými penězi (un morceau de papier). Naproti tomu Law se domnívá, že libovolné „rozmnožení“ těchto „kousků papíru“ rozmnožuje bohatství národa. Z toho vyplývá pro pana Dühringa, že Boisguillebertův „obrat skrýval v sobě již nový obrat merkantilismu“ — jinými slovy již Laws. To je dokazováno nad slunce jasněji takto: „Jednalo se *jen o to*, přiřknout ‚prostým kouskům papíru‘ tutéž úlohu, kterou *měly* hrát vzácné kovy, a tím se ihned provedla metamorfosa merkantilismu.“ Týmž způsobem se může ihned provést metamorfosa strýčka

⁶⁷ „Několik slov o penězích“. (Pozn. red.)

⁶⁸ „The Political Anatomy of Ireland“ — „Politická anatomie Irska“. (Pozn. red.)

⁶⁹ Změněno z „ve výrobě zboží“ na základě Marxova rukopisu „Poznámky na okraj Dühringových kritických dějin národohospodářství“. (Pozn. red.)

v tetičku. Pan Dühring dodává sice konejšivě: „Ovšem Boisguillebert neměl takový úmysl.“ Ale, k čertu, jak mohl mít v úmyslu nahradit svůj vlastní racionalistický názor o úloze vzácných kovů pověřčivým názorem merkantilistů. protože jsou podle něho vzácné kovy v oné úloze nahraditelné papírem? — „Přece však“ — pokračuje pan Dühring ve své vážné komice — „přece však můžeme připustit, že našemu autorovi se tu a tam podařila opravdu trefná poznámka.“ (Stránka 83.)

Pokud jde o Lawa, daří se panu Dühringovi jen „opravdu trefná poznámka“: „Ani Law pochopitelně nemohl zcela vyhladit tento základ (totiž „basi vzácných kovů“), hnal však vydávání papírků až do krajnosti, to jest až do ztroskotání soustavy.“ (Stránka 94.) Ve skutečnosti by se však měli papíroví motýli. pouhé peněžní známky, třepotat v publiku, ne aby „vyhladili“ základ vzácných kovů, nýbrž aby je vylákali z kapes publika do zpustošených státních pokladen.

Abychom se vrátili k Pettymu a k nevážné úloze, kterou jej nechává pan Dühring hrát v dějinách ekonomie, poslyšme nejprve, co se nám sděluje o Pettyových nejbližších následovcích, Lockovi a Northovi. V témže roce, 1691, vyšly Lockovy „Considerations on Lowering of Interest and Raising of Money“⁷⁰ a Northovy „Discourses upon Trade“⁷¹.

„Co (Locke) napsal o úroku a minci, nevymyká se z úvah, které byly běžné za vlády merkantilismu vzhledem k událostem státního života.“ (Stránka 64.) — Čtenáři tohoto „zpravodajství“ musí být nad slunce jasnější, proč si Lockův spis „Lowering of Interest“ v druhé polovině XVIII. století získal tak významný vliv na politickou ekonomii ve Francii a Itálii, a to v různých ohledech.

„O svobodě úrokové míry smýšlel mnohý obchodník podobně (jako Locke) a také vývoj poměrů přinesl s sebou sklon pokládat omezení úroků za neúčinné. V době, kdy takový Dudley North mohl psát své „Discourses upon Trade“ v duchu teorie volného obchodu, muselo již být takřka ve vzduchu mnohé, co teoretická oposice proti úrokovým omezením nepokládala za nic neslýchaného.“ (Stránka 64.)

Měl tedy Locke znovu promýšlet myšlenky toho nebo onoho současného „obchodníka“, anebo lapat leccos, co za jeho doby „bylo takřka ve vzduchu“, aby mohl teoretisovat o svobodě úrokové a neřici nic „neslýchaného“! Ve skutečnosti postavil Petty již roku 1662 ve svém „Treatise on Taxes and Contributions“⁷² úrok jako peněžní rentu, kterou nazýváme lichvou (rent of money which we call usury), proti rentě pozemkové a rentě z nemovitostí (rent of land and houses) a poučoval statkáře, kteří sice nechtěli zákonitě snížit pozemkovou rentu, zato však peněžní rentu ano, o marnosti a neplodnosti vydávání občanských, pozitivních zákonů proti zákonu přírody (the vanity and fruitlessness of making civil positive law against law of nature). Ve svém „Quaerulumcunque“ (1682) prohlašuje proto zákonnou regulaci úroku za stejně pošetilou jako regulaci vývozu vzácných kovů nebo směnečného kursu. V témže

⁷⁰ „Some considerations on the Consequencens of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money“ — „Několik úvah o důsledcích snížení úroků a zvýšení hodnoty peněz“. (Pozn. red.)

⁷¹ „Pojednání o obchodu“. (Pozn. red.)

⁷² Viz pozn. na str. 199.

spise vyslovuje jednou provždy platnou pravdu o raising of money⁷³ (pokus, dát na příklad $\frac{1}{2}$ šilinku jméno 1 šilinku tím, že se z unce stříbra narazí dvakrát tolik šilinků).

Tento poslední bod je téměř jen opsán Lockem a Northem. Pokud jde o úrok, tu Locke navazuje na Pettyho paralelu mezi úrokem z peněz a pozemkovou rentou, kdežto North jde dále, staví úrok jako kapitálovou rentu (rent of stock) proti pozemkové rentě a kapitalisty (stocklords) proti velkostatkářům (landlordům). Kdežto Locke přijímá Pettym požadovanou svobodu úroku pouze s výhradami, přijímá ji North absolutně.

Pan Dühring překonává sebe sama, když jsa ještě zarytým merkantilistou v „subtilnějším“ smyslu, odbývá Dudleye Northa „Discourses upon Trade“ poznámkou, že jsou psány „v duchu teorie volného obchodu“. Je to, jako by se řeklo o Harveyovi, že psal „v duchu“ krevního oběhu. Northův spis — nehledě na jiné jeho zásluhy — je klasický, s bezohlednou důsledností napsaný výklad teorie volného obchodu jak zahraničního, tak vnitřního, v roce 1691 ovšem „něčím neslýchaným“.

Jinak sděluje pan Dühring, že North byl „obchodník“ a k tomu špatný chlap a že jeho spis „nemohl dojít pochvaly“. To by tak ještě bylo scházelo, aby takovýto spis za dob úplného vítězství systému ochranného cla v Anglii byl došel „pochvaly“ u sebranky, která udávala tón! To však nezabránilo jeho okamžitému teoretickému účinku, jež lze prokázat v celé řadě ekonomických spisů, vyšlých v Anglii bezprostředně po něm, částečně ještě v XVII. století.

Locke a North nám podali důkaz, jak první smělé zásahy, jež Petty učinil skoro ve všech oblastech politické ekonomie, byly jednotlivě přijaty jeho anglickými následovníky a dále zpracovány. Stopy tohoto procesu za období 1691 až 1752 se vnucují i nejpovrchnějšímu pozorovateli již tím, že všechny význačnější ekonomické spisy té doby pozitivně nebo negativně navazují na Pettyho. Toto období, plné originálních hlav, je proto nejvýznamnější pro probádání pozvolné genese politické ekonomie. „Dějepisectví velkého stylu“, jež Marxovi přičítá za neodpuštělný hřích, že se v „Kapitálu“ dělá s Pettym a spisovateli onoho období tolik hluku, je jednoduše vyškrtává z dějin. Od Locka, Northa, Boisguilleberta a Lawa přeskakuje ihned k fysiokratům a potom se objevuje u vchodu do skutečného chrámu politické ekonomie — David Hume. S dovolením páně Dühringovým opravujeme opět chronologické pořadí a tak stavíme Huma před fysiokraty.

Humovy ekonomické „Essays“ vyšly roku 1752. V essayích, patřících k sobě: „Of money“,⁷⁴ „Of the Balance of Trade“,⁷⁵ „Of Commerce“,⁷⁶ sleduje Hume krok za krokem, často dokonce v pouhých vrtoších, spis Jacoba Vanderlinta: „Money answers all things“,⁷⁷ Londýn 1734. Byť tento Vanderlint zůstal neznámý i panu Dühringovi, přece je na něho brán zřetel ještě v anglických ekonomických spisech z konce XVIII. století, to jest v dobách po Smithovi.

Jako Vanderlint, pojednává i Hume o penězích jako o pouhé známce hodnoty; opisuje téměř doslova (a to je důležité, protože by byl mohl převzít teorii o známce hodnoty z mnoha

⁷³ Zvýšení hodnoty peněz. (Pozn. red.)

⁷⁴ „O penězích“. (Pozn. red.)

⁷⁵ „O obchodní bilanci. (Pozn. red.)

⁷⁶ „O obchodu“. (Pozn. red.)

⁷⁷ „Peníze odpovídají všem věcem“. (Pozn. red.)

jiných spisů) z Vanderlinta, proč obchodní bilance nemůže být stále příznivá nebo nepříznivá určité zemi; učí, jako Vanderlint, o rovnováze bilancí, jež se utváří přirozeně, podle různého ekonomického postavení jednotlivých zemí; hlásá, jako Vanderlint, volný obchod, jen méně směle a důsledně; zdůrazňuje, jako Vanderlint, jenže mělčeji, úlohu poptávky jako poháněče výroby; jako Vanderlint mylně připisuje bankovním penězům a všem veřejným cenným papírům vliv na cenu zboží; zavrhuje s Vanderlintem úvěrové peníze; jako Vanderlint činí ceny zboží závislými na ceně práce, tedy na mzdě za práci; kopíruje dokonce jeho vrtoch, že nahromadění pokladu udržuje ceny zboží nízkými atd. atd.

Pan Dühring již dlouho orakulovitě mumlal cosi o čímsi nepochopení Humovy teorie peněz, a hlavně výhružně ukazoval na Marxe, jenž byl mimo to v „Kapitálu“ protipolicejním způsobem poukázal na tajemné souvislosti Humovy s Vanderlintem a s J. Massiem, o němž ještě bude učiněna zmínka.

S tím nepochopením je to takto: Co se týče skutečné Humovy teorie peněz, podle níž jsou peníze pouze známky hodnoty, a proto za jinak stejných okolností ceny zboží klesají⁷⁸ v poměru, jak obíhající množství peněz roste, a stoupají⁷⁹ v poměru, jak klesá, může pan Dühring při nejlepší vůli — zde také sobě vlastním duchaplným způsobem — jen opakovat po svých mylících se předchůdcích. Hume však, když byl vybudoval tuto teorii, sám si namítá (totéž učinil již i Montesquieu, vycházejí z týchž předpokladů), že je přece „jisté“, že od objevení amerických dolů na zlato a stříbro „průmysl u všech národů Evropy, vyjma u majitelů těchto dolů, vzrostl“ a že „vedle jiných příčin je to zaviněno i přírůstkem zlata a stříbra. Vysvětluje tento zjev tím, že „ačkoliv vysoká cena zboží je nutným důsledkem přírůstku zlata a stříbra, přece nenásleduje bezprostředně po tomto přírůstku, nýbrž až po jisté době, až když peníze oběhnou celým státem a uplatní své účinky na všechny vrstvy národa“. V tomto mezidobí prý působí blahodárně na průmysl a obchod. Na konci tohoto rozkladu nám Hume také praví proč, ačkoli mnohem jednostranněji než někteří z jeho předchůdců a současníků: „Je lehké sledovat peníze v jejich pochodu celou společností, a tu uvidíme, že musí pohádat pílí každého, než *zvýší cenu práce*.“

Jinými slovy: Hume zde popisuje účinek revoluce v hodnotě vzácných kovů, a to depreciace, nebo, což je totéž, revoluce v *míře hodnoty* vzácných kovů. Správně shledává, že tato depreciace za pouze pozvolného předchozího vyrovnávání cen zboží „zvýšuje cenu práce“ čili mzdu za práci teprve v poslední instanci; tedy na účet dělníků (což však shledává zcela v pořádku) rozmnožuje zisk obchodníků a živnostníků a takto „povzbuzuje pílí“. Avšak vlastní vědeckou otázku, zda a jak účinkuje zvýšený dovoz vzácných kovů při jejich nezměněné hodnotě na cenu zboží — tuto otázku si neklade a směšuje *každé* „zvětšení množství vzácných kovů“ s jejich depreciací. Hume si tedy počíná úplně tak, jak to o něm líčí Marx (Ke kritice atd., stránka 141)⁸⁰. Vráťme se ještě jednou mimochodem k tomuto bodu, předtím však obrátíme svoji pozornost na Humovu essay o „Interest“⁸¹.

Humův důkaz, namířený výslovně proti Lockovi, že úrok není regulován masou hotových peněz, nýbrž mírou zisku, a jeho ostatní vysvětlení o příčinách, jež určují výši nebo

⁷⁸ „O penězích.“ (Pozn. red.)

⁷⁹ Zřejmě by tu slova „klesají“ a „stoupají“ měla být uvedena naopak. Viz k tomu Marx: „Zur Kritik der politischen Ökonomie“, Moskva 1934, str. 156—162, kde je probírána Humova teorie peněz. (Pozn. red.)

⁸⁰ Viz cit. něm. vyd. str. 156/157. (Pozn. red.)

⁸¹ „O úroku.“ (Pozn. red.)

níži úrokové míry — to všechno stojí mnohem přesněji a méně duchaplně ve spise, který vyšel roku 1750, dva roky před Humovou essayí: „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest, wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered“⁸². Jeho původcem je J. Massie, spisovatel mnohostranně činný, a jak je vidět ze současné anglické literatury, mnoho čtený. Výkladu Adama Smitha o úrokové míře stojí Massie blíže než Hume. Oba, Massie i Hume, nevědí a nepraví nic o povaze „zisku“, jenž u obou hraje jistou úlohu.

„Vůbec,“ káže pan Dühring, „v hodnocení Huma se obyčejně postupovalo velmi zaujatě a podkládaly se mu ideje, které vůbec neměl.“ A pan Dühring sám nám podává nejeden příklad tohoto „postupu“.

Tak na příklad začíná Humova essay o úroku slovy: „Nic neplatí za bezpečnější znak kvetoucího stavu národa než nízkost úrokové míry, a to právem; ačkoli mám za to, že příčina toho je trochu jiná, než se obyčejně předpokládá.“ Tedy hned v první větě uvádí Hume názor, že nízkost úrokové míry je nejjistějším znakem kvetoucího stavu národa, jako nějakou obecně známou věc, jež se v jeho dnech stala již triviální. A skutečně měla tato „idea“ od Childa plné století času, aby se stala běžnou. Naproti tomu: „Z názorů (Humových) na úrokovou míru jest nutno *hlavně zdůraznit ideu*, že je pravým barometrem poměrů (jakých?) a její nízkost téměř neklamným znakem rozkvětu národa.“ (Strana 130.) Kdo je tu zaujatý a kdo se tu mýlí? Nikdo jiný než pan Dühring.

Vedle toho vzbuzuje naivní podiv našeho kritického dějepisce, že Hume při určité šťastné myšlence „se ani nevydává za jejího původce“. To by se panu Dühringovi nestalo.

Viděli jsme, jak Hume zaměňuje každé rozmnožení vzácného kovu s takovým rozmnožením, jež je provázáno depreciací (znehodnocením), revolucí v jeho vlastní hodnotě, tedy v míře hodnoty zboží. Tato záměna byla u Huma nevyhnutelná, protože vůbec nepochopil funkci vzácných kovů jakožto *míry hodnoty*. Nemohl ji pochopit, protože nevěděl naprosto nic o hodnotě samé. Samoto slovo vyskytuje se snad v jeho pojednáních jen jednou, a to tam, kde ještě více komolí Lockův omyl, že vzácné kovy mají „hodnotu pouze myšlenou“, v tom smyslu, že mají „hlavně fiktivní hodnotu“.

Zde stojí hluboko nejen pod Pettym, nýbrž i pod mnoha svými anglickými současníky. Projevuje tutěž „zaostalost“, když stále ještě zpátečnickým způsobem oslavuje „*kupce*“ jako první vzpruhu výroby, kdežto Petty už dávno byl dále. Pokud se týče páně Dühringova ujišťování, že Hume se zabýval ve svých pojednáních „hlavními hospodářskými poměry“, srovnajme pouze se spisem Cantillonovým (vyšel jako Humovy stati roku 1752, ale mnoho let po smrti autorově), který cituje Adam Smith, a podíváme se úzkému kruhu Humových hospodářských prací. Hume, jak řečeno, zůstává přes patent, vystavený mu panem Dühringem, i v oboru politické ekonomie účtyhodný, ale není zde nikterak originálním badatelem, a tím spíše ne epochálním. Působení jeho ekonomických pojednání na vzdělané kruhy jeho doby vyplývalo nejen z výtečného způsobu podání, ale ještě daleko více z toho, že to bylo pokrokově optimistické velebení vzkvétajícího tehdy průmyslu a obchodu, jinými slovy kapitalistické společnosti, která se tehdy v Anglii rychle rozmáhala a u níž proto muselo

⁸² „Essay o příznačných příčinách přirozené úrokové míry, kde je přihlíženo i k mínění Sira W. Pettyho a pana Locka o této věci.“ (Pozn. red.)

dojít „pochvaly“. Necht' postačí toto upozornění. Každý ví, jak vášnivě byl právě v Humově době potírán anglickým lidem systém nepřímých daní, záměrně využívaný pověstným Robertem Walpolem k odstranění břemen pozemkových vlastníků a boháčů vůbec. V essayi o daních („Of Taxes“), kde Hume, aniž ho jmenuje, polemizuje se svou stálou autoritou Vanderlintem, nejprudším odpůrcem nepřímých daní a nejochotnějším borcem za zdanění půdy — v této essayi stojí: „(spotřební daně) musí být skutečně velmi vysoké a musí být velmi nerozumně ukládány, když dělník není s to je zaplatit ani při zvýšené pílí a spořivosti, *aniž zvýší cenu své práce*“. Zdá se nám, jako bychom zde slyšeli samotného Roberta Walpolea, zvláště přibereme-li ještě místo z essaye o „veřejném úvěru“, kde se o obtížnosti zdanit státní věřitele praví: „Snížení jejich důchodů by nebylo *zamaskováno* zdáním, že je to pouhá položka potravních daní nebo cel.“

Jak jinak u Skota nelze ani čekat, nebyl Humův obdiv měšťáckého výdělku nijak čistě platonický. Jsa původem chudák, dotáhl to na velmi, velmi těžký tisíciliberní roční příjem, což pan Dühring, ježto nejde o Pettyho, důmyslně vyjadřuje takto: „Dobrou *soukromou ekonomii* na základě velmi malých prostředků dospěl k tomu, že se svým psaním nemusel nikomu zavděčovat.“ Praví-li pan Dühring dále: „Nikdy neučinil nejmenšího ústupku vlivu stran, knížat nebo universit“ — tu sice není známo, že Hume kdy dělal ve spolku s nějakým „Wagenerem“⁸³ literární obchody, ale je známo, že byl neúnavným stoupencem whigovské oligarchie, která vysoko cenila „*církev a stát*“, a v odměnu za tuto zásluhu dostal nejprve místo tajemníka vyslanectví v Paříži a později nepoměrně důležitější a výnosnější místo státního podtajemníka. „V politickém ohledu byl a zůstal Hume vždy konservativního a přísně monarchistického smýšlení. Nebyl proto také stoupenci tehdejšího církevnictví tak zle kaceřován jako Gibbon,“ praví starý Schlosser. „Tento sobecký Hume, tento dějinný lhář“ spílá anglickým mnichům, že jsou tuční, manželství a rodiny nemají, žebrotou se živí, „ale sám neměl nikdy rodinu ani manželku a sám byl ohromný tlustoch, vypasený do značné míry z veřejných peněz, aniž si je kdy vydělal nějakou skutečnou veřejnou službou“ — praví „hrubě“ plebejský Cobbett. Hume „vyniká v *praktickém* zacházení se životem v podstatných směrech vysoko nad takového Kanta“ — praví pan Dühring.

Proč se však určuje Humovi v „Kritických dějinách“ tak přehnané místo? Prostě proto, že tento „vážený a subtilní myslitel“ má čest představovat Dühringa XVIII. století. Jako takový Hume slouží za důkaz, že „stvoření celého odvětví vědního (ekonomie) bylo činem osvícenější filosofie“, tak je v Humově předchůdcovství nejlepší záruka, že celé toto vědní odvětví dojde svého nejbližšího dohledného dovršení v onom fenomenálním muži, který pouze „osvícenější“ filosofii přetvořil v absolutně světlou filosofii skutečnosti, a „který zcela jako Hume“, což na německé půdě je posud bez příkladu... „slučoval pěstění filosofie v užším smyslu s vědeckými snahami v oboru národního hospodářství“. Proto Huma, jako ekonoma dosud úctyhodného, nacházíme u Dühringa nafouknutého v ekonomickou hvězdu první velikosti, jejíž význam by posud mohla neuznávat jen táž závist, která posud tak zatvrzele umlčuje i „epochální“ výkony páně Dühringovy.

Fysiokratická škola nám, jak známo, zanechala v Quesnayově „ekonomickém tableau“⁸⁴ hádanku, na níž si dosavadní kritikové a dějepisci ekonomie marně lámali zuby. Toto tableau,

⁸³ Narážka na Dühringovo spojení s Bismarckovým agentem, pruským úředníkem Wagenerem, který u Dühringa objednal napsání memoranda o dělnické otázce. (Pozn. red.)

⁸⁴ Viz reprodukci na str. 338.

jež mělo jasně znázornit fysiokratickou představu o výrobě a oběhu úhrnného bohatství země, zůstalo pro ekonomické potomstvo dosti temné. Pan Dühring nám i na to konečně posvítí. Co „toto ekonomické zobrazení poměrů výroby a rozdělování u Quesnaye samotného má znamenat“, praví, můžeme prý určit jen tehdy, jestliže jsme „*předtím přesně prozkoumali* jemu vlastní vůdčí pojmy“. A to tím více, že tyto pojmy prý byly posud podávány jen s „kolísavou neurčitostí“, a ani u samého Adama Smitha prý „není možno poznat jejich podstatné rysy“. Takovému tradičnímu „lehkomyslnému zpravodajství“ učiní pan Dühring jednou provždy konec. A teď dává svému čtenáři k lepšímu více než celých pět stránek, na nichž všeliké roztáhlé obraty, stálá opakování a úmyslný nepořádek mají zastřít osudnou skutečnost, že pan Dühring o „vůdčích pojmech“ Quesnayových může říci sotva tolik, jako „nejběžnější učebnicové kompilace“, před nimiž tak neúnavně varuje. Je to „jedna z nejpovážlivějších stránek“ tohoto úvodu, že i zde již „očenichává“ ono tableau, posud známé jen podle jména, potom se však rozběhne v „reflexích“ všeho druhu, jako na příklad „rozdíl mezi vynakládáním a výsledkem“. Nelze-li tento rozdíl „najít hotový v Quesnayově myšlence“, dává nám zato pan Dühring skvělý příklad, jakmile přejde od svého sáhodlouhého úvodního „vynakládání“ ke svému ku podivu krátkodechému „výsledku“, totiž k vysvětlení tableau. Uvedme tedy všechno, ale skutečně *doslova všechno*, co uznává za dobré sdělit o Quesnayově tableau.

Ve „vynakládání“ praví pan Dühring: „Jemu (Quesnayovi) se jevilo samozřejmým, že musíme výnos (pan Dühring předtím mluvil právě o nettoproduktu, čistém výrobku) pojímat jako *peněžní hodnotu* a tak o něm pojednávat“... navazoval svoje úvahy (!) hned na *peněžní hodnoty*, které předpokládal jako výsledky prodeje všech zemědělských výrobků při přechodu z první ruky. Tímto způsobem (!) operuje ve sloupcích svého tableau s několika miliardami (tj. peněžními hodnotami). Takto jsme se třikrát dověděli, že Quesnay operuje v tableau „peněžními hodnotami“ „zemědělských výrobků počítaje v to peněžní hodnotu „nettoproduktu“ čili „čistého výrobku“ Dále v textu: „Kdyby byl Quesnay nastoupil cestu opravdu přirozeného způsobu uvažování a kdyby se byl osvobodil nejen od zřetele na vzácné kovy a množství peněz, nýbrž i od zřetele na *peněžní hodnoty*... Takto ale počítá se samými *částkami hodnot* a myslil si (!) čistý výrobek předem jako *peněžní hodnotu*.“ Tedy po čtvrté a po páté: v tableau jsou jen peněžní hodnoty!

„(Quesnay) dostal totéž (čistý výrobek) tím, že výdaje odečetl od oné hodnoty a hlavně“ — (zpravodajství nikoli tradiční, ale zato tím lehkomyslnější) „*myslil (!)* na onu hodnotu, která případně pozemkovému vlastníkovi jako renta.“ — Stále se ještě nedostáváme s místa; ale teď to přijde: „Na druhé straně vchází *tu však též* — toto ‚tu však též‘ je přímo perla! — čistý výrobek jako naturální předmět do oběhu a stává se tímto způsobem prvkem, jímž má být udržována třída označená za sterilní. Zde je možno *ihned (!)* upozorovat zmatek, jenž povstává tím, že v jednom případě určuje myšlenkový pochod peněžní hodnota, v druhém věc sama.“ — Vůbec, zdá se, *všechn* oběh zboží trpí „zmatkem“, že zboží do něho vchází současně jako „naturální předmět“ i jako „peněžní hodnota“. Avšak ještě stále se točíme v kruhu okolo „peněžních hodnot“, neboť „Quesnay se chce vyhnout dvojitému počítání národohospodářského výnosu“.

S dovolením páně Dühringovým: Dole v Quesnayově „analyse“ tableau figurují druhy výrobků jako „naturální předměty“ a nahoře v tableau samém jejich peněžní hodnoty. Quesnay dal dokonce později svým famulem, abbé Baudeauem, zanést do tableau naturální předměty *vedle* jejich peněžních hodnot.

Po tolikerém „vynakládání“ konečně „výsledek“. Slyšme a žasněme: „Nedůslednost“ (pokud jde o úlohu, připisovanou Quesnayem pozemkovým vlastníkům) „se přece *ihned* stane jasnou, jakmile se ptáme, *co se stane v národohospodářském koloběhu z čistého výrobku, přivlastněného jako renta*. Zde byla možná pro způsob myšlení fyziokratů a pro *ekonomické tableau* jen zmatenost a libovůle, stupňující se až v mysticismus.“

Dobrý konec vše napraví. Tedy pan Dühring neví, „co že se v hospodářském koloběhu (ježž tableau představuje) stává z čistého výrobku, přivlastněného jako renta“. Tableau je pro něho „kvadraturou kruhu“. Nerozumí, jak doznává, abecedě fyziokracie. Po všem tom obcházení kolem horké kaše, po tom mlácení slámy, po těch skocích napravo a nalevo, harlekynádách, episodách, výpadech, opakováních a smysly omamujícím přehazování, což vše nás mělo pouze připravit na ohromující vysvětlení, „co má tableau znamenat u Quesnaye samého“ — po všem tom nakonec zahanbené přiznání páně Dühringovo, *že to sám neví*.

Když už se zbavil tohoto bolestného tajemství, této horácovské černé starosti, která mu seděla za jeho jízdy fyziokratickou zemí v týle, zatroubí náš „vážný a subtilní myslitel“ znova takto: „Čáry, které Quesnay sem a tam kreslí na svém, ostatně dosti jednoduchém (!) tableau“ (je jich všeho všudy šest!) „a jež mají představovat oběh čistého výrobku“, vedou k uvažování, zda se „do těchto podivných spojů různých sloupců“ nevzloudila nějaká matematická fantastika, připomínající Quesnayovo zabývání se kvadraturou kruhu atd. Ježto panu Dühringovi, jak doznává, zůstávají tyto čáry přes všechnu svou jednoduchost nesrozumitelné, musí je podle své oblíbené manýry *podezřívát*. A teď může klidně to osudné tableau dorazit. „Když jsme uvažovali o čistém výrobku po této *nejpovážlivější stránce*“ atd. To vynucené doznání totiž, že nerozumí ani slovu z „Tableau économique“ a z „úlohy“, kterou má přitom čistý výrobek v něm figurující — tomu říká pan Dühring „nejpovážlivější stránka čistého výrobku“! Jaký šibeniční humor!

Aby však naši čtenáři nezůstali v téže ukrutné nevědomosti o Quesnayově tableau, jako jsou v ní nutně ti, kteří čerpají svou ekonomickou moudrost z „první ruky“ od pana Dühringa, uvádíme krátce toto:

Jak známo, dělí se u fyziokratů společnost ve tři třídy: 1. produktivní, tj. skutečně v zemědělství činnou třídu, pachtýře a zemědělské dělníky; ti slovou produktivní, neboť jejich práce zanechává přebytek — rentu; 2. třídu, jež si tento přebytek přisvojuje, zahrnující majitele půdy a na nich závislou družinu, knížata a vůbec úředníky státem placené, a konečně i církev v její zvláštní vlastnosti přivlastňovatelky desátků. Pro stručnost označujeme v dalším první třídu jednoduše jako „pachtýře“, druhou jako „vlastníky půdy“; 3. třídu průmyslovou, neboli sterilní (neplodnou). Sterilní proto, že — podle názorů fyziokratů — surovinám dodaným jí produktivní třídou přidává jen tolik hodnoty, kolik spotřebuje životních prostředků, dodaných jí touž třídou. Quesnayovo tableau má tedy znázornit, jak obíhá roční úhrnný výrobek určité země (ve skutečnosti Francie) mezi těmito třemi třídami a jak slouží roční reprodukci.

První předpoklad tohoto tableau je, že pachtovní soustava, a spolu s ní velkozemědělství ve smyslu Quesnayovy doby, je všeobecně zavedena, při čemž mu je vzorem Normandie, Picardie, Ile de France a některé jiné francouzské provincie. Pachtýř se tedy jeví jako skutečný správce zemědělství, představuje v tableau celou produktivní (zemědělství provozující) třídu a platí vlastníkově půdy rentu v penězích. Souhrnu nájemců je připsán základní kapitál čili

inventarium deseti miliard liber, z čehož pětina, čili dvě miliardy kapitálu provozovacího, jenž má být ročně nahrazen, rozpočet to, pro nějž zase byly rozhodujícími nejlépe obdělvané pachtovní statky uvedených provincií.

Dalšími předpoklady jsou: 1. Že pro jednoduchost existují pevné ceny a jednoduchá reprodukce; 2. Že oběh pouze uvnitř jediné třídy zůstává vyloučen a že se bere zřetel jen k oběhu mezi třídou a třídou; 3. Že všechny koupě, respektive prodeje, k nimž dojde mezi třídou a třídou za správný rok, jsou shrnuty v jednu úhrnnou sumu. Nakonec si připomeňme, že za doby Quesnayovy ve Francii, jako více méně v celé Evropě, poskytoval vlastní domácký průmysl rolnické rodině daleko značnější část jejich potřeb, nenáležejících do kategorie potravin; proto je zde domácký průmysl pokládán za samozřejmé příslušenství zemědělství.

Východiskem tableau je úhrnná sklizeň, bruttoprodukt, hrubý to výrobek ročních plodin půdy, figurující v něm proto hned nahoře, anebo „celková reprodukce“ země, zde Francie. Velikost hodnoty tohoto bruttoproduktu se odhaduje podle průměrných cen plodin půdy u národů provozujících obchod. Činí pět miliard liber, částku, která podle tehdy možných statistických odhadů vyjadřuje přibližně peněžní hodnotu zemědělského bruttoproduktu, hrubého výrobku Francie. To a nic jiného je příčinou, proč Quesnay v tableau „operuje s několika miliardami“, totiž s pěti, a nikoli s pěti livres tournois⁸⁵.

Celý hrubý výrobek v hodnotě pěti miliard je tedy v rukou produktivní třídy, to jest především pachtýřů, kteří jej produkovali vydáním ročního provozovacího kapitálu dvou miliard, což odpovídá základnímu kapitálu desíti miliard. Zemědělské výrobky, životní prostředky, suroviny atd., jichž je třeba k náhradě provozovacího kapitálu, tedy i k obživě všech v zemědělství přímo činných, se odebírají in natura z celkové sklizně a vydávají se na novou zemědělskou výrobu. Ježto, jak řečeno, pevné ceny a jednoduchá reprodukce se předpokládají v měřítku tehdy platném, je peněžní hodnota této předem odebrané části hrubého výrobku rovna dvěma miliardám liber. Tato část tedy nevchází do obecného oběhu. Neboť, jak již uvedeno, je z tableau vyloučen oběh, pokud se děje jen *uvnitř* určité třídy, ale ne mezi různými třídami.

Po nahrazení provozovacího kapitálu z hrubého výrobku zbývá přebytek tří miliard, z nichž dvě v životních prostředcích, jedna v surovinách. Renta, kterou mají platit pachtýři vlastníkům půdy, však činí jen dvě třetiny, což se rovná dvěma miliardám. Proč figurují jen tyto dvě miliardy v rubrice „čistý výrobek“ čili „čistý důchod“, se hned ukáže.

Kromě zemědělské „celkové reprodukce“ v hodnotě pěti miliard, z nichž tři miliardy vcházejí do obecného oběhu, je však v rukou pachtýřů — *před* počátkem pohybu, znázorněného v tableau — ještě celé „pécule“⁸⁶ národa, dvě miliardy hotových peněz. Je tomu takto:

Ježto východiskem tableau je úhrnná sklizeň, představuje tato zároveň konec hospodářského roku, na příklad roku 1758, po němž počíná nový hospodářský rok. V tomto novém roce 1759 rozdělí se část hrubého výrobku, určená pro oběh, určitým počtem jednotlivých plateb, koupí a prodejů, mezi dvě druhé třídy. Tyto po sobě následující, roztržštěné a na celý rok se rozprostírající pohyby se však shrnují — jak se to za všech okolností pro tableau muselo

⁸⁵ Livres tournois, tourské libry — stará francouzská peněžní jednotka. (Pozn. red.)

⁸⁶ Pécule, frc. úspory. (Pozn. red.)

stát — v několik málo charakteristických aktů, z nichž každý zabírá celý rok najednou. Tak se také koncem roku 1758 zase vrátily tříde pachtýřů peníze, jež byla zaplata za rok 1757 jako rentu vlastníkům půdy (jak se to děje, ukáže tableau samo), totiž částka dvou miliard, takže je může roku 1759 znova pustit do oběhu. Ježto tato částka, jak Quesnay poznamenává, je mnohem větší než ve skutečnosti, kde se tyto platby stále po kousku opakují, je zapotřebí pro úhrnný oběh země (Francie), představují ony dvě miliardy liber, které jsou v rukou pachtýřů, úhrnnou částku peněz obíhajících v národě.

Třída vlastníků půdy shrabujících rentu vystupuje, jak je tomu náhodou i dnes, nejprve v úloze příjemců plateb. Podle Quesnayova předpokladu dostanou vlastní vlastníci půdy jen čtyři sedminy ze dvou miliard renty, dvě sedminy jdou vládě a jedna sedmina příjemcům desátků. Za doby Quesnayovy byla církev největším pozemkovým vlastníkem ve Francii a k tomu dostávala desátek ze všeho ostatního pozemkového vlastnictví.

Provozovací kapitál (*avances anuelles*), vydávaný po celý rok „sterilní“ třídou, se skládá ze surovin v hodnotě jedné miliardy — jen ze surovin, ježto nástroje, stroje atd. se počítají k výrobkům této třídy. Avšak rozmanité úlohy, jež mají takovéto výrobky v průmyslovém provozu této třídy samé, netýkají se tableau právě tak, jako ten oběh zboží a peněz, který se děje výlučně uvnitř jejího okruhu. Mzda za tu práci, kterou sterilní třída přeměňuje suroviny v manufakturní zboží, rovná se hodnotě životních prostředků, jež dostává částečně přímo od produktivní třídy, částečně nepřímo od vlastníků půdy. Ačkoli se sterilní třída sama rozpadá na kapitalisty a námezdní dělníky, stojí podle Quesnayova základního názoru jako třída — celek v námezdním poměru k produktivní třídě a vlastníkům půdy. Úhrnná průmyslová výroba a tudíž i úhrnný oběh, jenž se rozděluje na celý rok následující po sklizni, je rovněž shrnuta v jediný celek. Předpokládá se tedy, že při počátku pohybu znázorněného v tableau je roční výroba zboží sterilní třídy celá v její rukou, že tedy celý její provozovací kapitál, resp. suroviny v hodnotě jedné miliardy, byl proměněn ve zboží v hodnotě dvou miliard, z čehož polovina představuje cenu životních prostředků, spotřebovaných během této přeměny. Bylo by nám možno zde namítnout: ale sterilní třída spotřebovávala přece také průmyslové výrobky pro svoji vlastní domácí potřebu; kdepak ty figurují, přechází-li její vlastní úhrnný výrobek oběhem k druhým třídám? Na to se nám dostává odpovědi: Sterilní třída nejenže sama spotřebovuje část svého vlastního zboží, nýbrž snaží se kromě toho ještě zadržet z něho, kolik jen může. Prodává tedy své zboží vržené do oběhu nad skutečnou hodnotou a musí to činit, ježto toto zboží oceňujeme podle celkové hodnoty jeho výroby. To však nic nemění na údajích tableau, neboť obě zbylé třídy dostávají manufakturní zboží jen za hodnotu jeho celkové výroby.

Nyní tedy známe ekonomickou posici tří různých tříd při počátku pohybu, jež představuje tableau.

Produktivní třída nakládá po naturální náhradě svého provozovacího kapitálu ještě volně se třemi miliardami zemědělského hrubého výrobku a více než dvěma miliardami peněz. Třída vlastníků půdy figuruje teprve nyní se svým nárokem na rentu dvou miliard, který klade na produktivní třídu. Sterilní třída volně nakládá s více než dvěma miliardami manufakturního zboží. Oběh jen mezi dvěma z těchto tříd se jmenuje u fysiokratů nedokonalý, oběh mezi všemi třemi třídami sluje dokonalý oběh.

Nuže, nyní k samotnému ekonomickému tableau.

První (nedokonalý) oběh: Pachtýři platí vlastníkům půdy příslušející jim rentu dvěma miliardami peněz, aniž od nich za to něco dostávají. Za jednu z těchto miliard kupují vlastníci půdy životní prostředky od pachtýřů, jimž tak přitéká nazpět polovina peněz, které vydali na placení renty.

Ve své „Analyse du Tableau Economique“ nemluví již Quesnay o státu, jenž dostává dvě sedminy, a o církvi, která dostává jednu sedminu pozemkové renty, ježto jejich společenské úlohy jsou všeobecně známy. Pokud jde o vlastní vlastníky půdy, praví však, že jejich výdaje, v nichž figurují i výdaje všeho jejich služebnictva, jsou aspoň z největší části neplodnými výdaji, až na onen malý díl, jehož se používá „na udržování a zlepšování statků a na pozvednutí jejich zemědělství“. Ale podle „přirozeného práva“ spočívá vlastní funkce pozemkových vlastníků právě „v péči o dobrou správu a o výdaje na udržení jejich dědičného statku“ anebo, jak to dále rozvíjí, v avances foncières, to jest ve výdajích na přípravu půdy a na zaopatření pachtovních statků vším příslušenstvím, což dovoluje pachtýři, aby celý svůj kapitál věnoval výlučně na skutečnou zemědělskou kulturu.

Druhý (dokonalý) oběh: Za druhou miliardu peněz, která je ještě v jejich rukou, kupují vlastníci půdy manufakturní zboží od sterilní třídy, ta však za takto obdržené peníze kupuje od pachtýřů životní prostředky za tutéž částku.

Třetí (nedokonalý) oběh: Pachtýři kupují za jednu miliardu peněz od sterilní třídy manufakturní zboží v téže částce. Velkou část tohoto zboží tvoří zemědělské nářadí a jiné výrobní prostředky, nutné pro zemědělství. Sterilní třída posílá pachtýřům zpět tytéž peníze tím, že za ně kupuje za miliardu surovin, k náhradě svého vlastního provozovacího kapitálu. Tím připlynuly pachtýřům zpět dvě miliardy peněz, které vydali na zaplacení renty, a zúčtování je hotovo. A tím je rozřešena i ta velká hádanka, „co že se stane v hospodářském oběhu z nettoproduktu, z čistého výrobku, přivlastněného jako renta“.

Nahoře jsme měli v rukou produktivní třídy, na počátečním bodu procesu, přebytek tří miliard. Z toho byly jen dvě zaplacený jako čistý výrobek vlastníkům půdy v podobě renty. Třetí miliarda přebytků tvoří úrok z úhrnného základního kapitálu pachtýřů, tedy z desíti miliard deset procent. Tento úrok nedostanou — toho je třeba si dobře všimnout — z oběhu; je in natura v jejich rukou a oni jej realisují oběhem, obracejíce jej tím v manufakturní zboží stejné hodnoty.

Bez tohoto úroku by nezaložil pachtýř základním kapitálem zemědělství, jehož je hlavním agentem. Už s tohoto stanoviska je podle fysiokratů přivlastnění části zemědělského *nadvýnosu*, která představuje úrok, pachtýřem právě tak nutnou podmínkou reprodukce, jako třída pachtýřů sama, a proto se tento prvek nemůže počítat do kategorie národního „čistého výrobku“ čili „čistého důchodu“; neboť ten je charakterizován právě tím, že je spotřebovatelný bez jakéhokoliv zřetele na bezprostřední potřeby národní reprodukce. Tento fond jedné miliardy slouží však podle Quesnaye z největší části opravám, jež se během roku stanou nutnými, a částečným obnovám základního kapitálu, dále jako rezervní fond proti úrazům, konečně pokud možno k rozmnožení základního a provozovacího kapitálu, rovněž k zlepšení půdy a rozšíření zemědělství.

Celý pochod je ovšem „dosti jednoduchý“. Do oběhu byly vrženy: od pachtýřů dvě miliardy peněz na zaplacení renty a za tři miliardy výrobků, z nichž dvě třetiny životních

prostředků a třetina surovin; sterilní třídou za dvě miliardy manufakturního zboží. Z životních prostředků v částce dvou miliard je spotřebována polovina vlastníky půdy a jejich příslušníky, druhá sterilní třídou na zaplacení jejich práce. Suroviny za miliardu nahrazují Provozovací kapitál téže třídy. Z obíhajícího manufakturního zboží v částce dvou miliard připadne jedna polovina vlastníkům půdy, druhá pachtýřům, pro něž je pouze změněnou formou úroku z jejich základního kapitálu, úroku získaného především ze zemědělské reprodukce. Ale peníze, jež pachtýř placením renty vrhl do oběhu, proudí mu zpět prodejem jeho výrobků a tak může být týž koloběh proběhnout znova v nejbližším hospodářském roce.

A nyní se podíváme „opravdu kritickému“ výkladu páně Dühringovu, tak nekonečně předčícímu „tradiční lehkomyšlné zpravodajství“. Když nám byl pětkrát za sebou tajemným způsobem znázornil, jak opovážlivě operuje Quesnay v tableau pouhými peněžními hodnotami, což se ke všemu ukázalo nepravdou, dochází konečně k závěru, že jakmile se zeptá, „co se stane v národohospodářském koloběhu z nettoproduktu, z čistého výrobku přivlastněného jako renta“, je prý „pro ekonomické tableau možná jen zmatenost a libovůle, stupňující se až k mysticismu“. Viděli jsme, že tableau, toto stejně jednoduché jako na svou dobu geniální znázornění ročního reprodukčního procesu, jak je zprostředkován oběhem, velmi odpovídá lomu, co se stává z tohoto čistého výrobku v národohospodářském koloběhu, a tak zůstává „mysticismus“ a „zmatenost a libovůle“ zase jen a jedině panu Dühringovi jako „nejpovážlivější stránka“ a jediný „čistý výrobek“ jeho fyziokratických studií.

Právě tak jako s teorií fyziokratů, je pan Dühring důvěrně obeznámen s jejím dějinným působením. „S Turgotem,“ poučuje nás, „dospěla fyziokracie ve Francii prakticky i teoreticky ke svému konci.“ Byl-li však Mirabeau ve svých ekonomických názorech v podstatě fyziokratem, byl-li v ústavodárném shromáždění z roku 1789 první ekonomickou autoritou, převedlo-li toto shromáždění ve svých ekonomických reformách část fyziokratických pouček z teorie v praxi a zejména silně zdanilo pozemkovou rentu, tento čistý výrobek přivlastňovaný pozemkovými vlastníky „bez protislužby“ — neexistuje to vše pro „takového“ Dühringa.

Jako dlouhý škrť přes časový úsek mezi rokem 1691 a 1753 odstranil s cesty všechny předchůdce Humovy, tak jiný škrť odstranil Sira Jamese Steuarta v době mezi Humem a Adamem Smithem. O jeho velkém díle, jež kromě své historické důležitosti trvale obohatilo obor politické ekonomie, nestojí „v pod-niku“ páně Dühringově ani slůvko. Zato však označuje Steuarta nejsilnější přezdívkou, jakou má ve svém slovníku, řka, že byl „profesorem“ za doby A. Smitha. Toto podezření, žel, je prostě smyšlené. Steuart byl ve skutečnosti skotským velkostatkářem, jenž byv pro domnělou účast na stuartském spiknutí vypovězen z Velké Británie, obeznámil se za svého delšího pobytu a svých cest po pevnině s hospodářskými poměry různých zemí.

Zkrátka: podle „Kritických dějin“ měli všichni dřívější ekonomové tu cenu, že sloužili za „začátky“ páně Dühringovu „směrodatnému“ hlubšímu kladení základů, anebo svou zavržitelností mu posloužili za pozadí, na němž lépe vynikla jeho skvělost. Nicméně je i v ekonomii několik hrdinů, kteří netvoří jen „začátky“ „hlubšímu kladení základů“, nýbrž „věty“, z nichž se, jak v přírodní filosofii předepsáno, „nevyvíjí“, nýbrž přímo je „komponováno“: totiž „nesrovnatelně vynikající veličina“ List, jenž k užitku a prospěchu německých továrníků nafoukl „subtilnější“ merkantilistické učení takového Ferriera a jiných v „silnější“ slova; dále Carey, který odhaluje pravé jádro své moudrosti v této větě: „Ricardův systém je systémem nešvaru... vyúsťuje v plození třídního nepřátelství... jeho spis je příručkou demagogie, jež

se snaží o moc rozdělením země, válkou a pleněním“, konečně Konfusius londýnského City MacLeod.

A tak li, kdo v přítomnosti a v dohledné budoucnosti chtějí studovat dějiny politické ekonomie, udělají vždy ještě nejlépe, obeznámí-li se s „vodnatými výplody“, „plochostmi“ a „řídými žebráckými polévkami“ „nejběžnějších učebnicových kompilací“, než spolehnou-li se na páně Dühringovo „dějepisectví velkého stylu“.

Co tedy vyplývá jako konečný resultát naší analýsy Dühringova „vlastnoručně vyrobeného systému“ politické ekonomie? Nic, než fakt, že všemi těmi velkými slovy a ještě silnějšími sliby jsme byli právě tak zavedeni jako ve „filosofii“. Teorie hodnoty, tento „zkušební kámen zdařilosti ekonomických systémů“ vyústil v to, že pan Dühring rozumí hodnotou patery zcela různých a navzájem si naprosto odporujících věcí, a tedy v nejlepším případě sám neví, co chce. S tolikerou pompou ohlašované „přírodní zákony veškerého hospodářství“ se ukázaly vesměs jako světoznámé a často ani ne správně pochopené banality nejhoršího druhu. Jediné vysvětlení hospodářských skutečností, jež nám má dále soustava vlastní výroby, je, že jsou resultátem „násilí“, fráze to, již se filistr všech národů po tisíciletí utěšuje ze všech nesnází, jež ho potkají, a s níž nevíme o nic více než bez ní. Avšak místo aby pan Dühring toto „násilí“ zkoumal co do jeho původu a jeho účinků, očekává od nás, že se co nejvděčněji spokojíme pouhým slovem „násilí“ jakožto s poslední příčinou a konečným vysvětlením všech ekonomických zjevů. Jsa nucen podat další vysvětlení o kapitalistickém vykořisťování práce, líčí je nejprv všeobecně, jako by spočívalo na zdanění a přirážce na ceně, osvojuje si zde zcela Proudhonovo „odebrání předem“ (prélèvement), aby potom zvlášť vysvětlil toto vykořisťování pomocí Marxovy teorie nadpráce, nadvýrobku a nadhodnoty. Dokáže tedy šťastně smířit dva úplně si odporující způsoby nazírání, opisuje je oba *jedním* dechem. A jako neměl ve filosofii dosti hrubých slov pro téhož Hegela, jež neustále vykořisťuje změlčujícím způsobem, tak mu v „Kritických dějinách“ slouží nejbezednější rouhání se Marxovi jen k zakrytí faktu, že všechno aspoň trochu rozumné, co lze najít v „Kursu“ o kapitálu a práci, je rovněž změlčujícím plagiátem Marxe. Nevědomost, jež v „Kursu“ staví na počátek dějin kulturních národů „velkostatkáře“ a jež neví ani slova o společném pozemkovém vlastnictví kmenových a vesnických občin, z něhož ve skutečnosti vycházejí všechny dějiny — tato dnes skoro nepochopitelná nevědomost je téměř ještě překonána onou, která si v „Kritických dějinách“ jako „universální šíře dějinného rozhledu“ nemálo na sobě samé zakládá a z níž jsme podali jen něco málo odstrašujících příkladů. Jedním slovem: nejprve kolosální „vynakládání“ sebechvály, jarmarečního vytrubování, vzájemně se převyšujících přípovědí a „výsledek“ se rovná — nule.

TŘETÍ ODDÍL: SOCIALISMUS

I HISTORICKÁ ČÁST

Viděli jsme v úvodu,⁸⁷ jak francouzští filosofové XVIII. století, připravovatelé revoluce, se dovolávali rozumu jako jediného soudce všeho, co existovalo. Rozumný stát, rozumná společnost měly být zřízeny, všechno, co odporovalo věčnému rozumu, mělo být bez milosrdenství odstraněno. Viděli jsme rovněž, že tento věčný rozum nebyl ve skutečnosti ničím jiným než idealizovaný rozum středního měšťana, jenž se tehdy právě vyvíjel v buržoazii. Když pak francouzská revoluce uskutečnila tuto společnost rozumu a tento stát rozumu, neukázala se nová zřízení, jakkoli byla proti dřívějším poměrům racionální, nikterak absolutně rozumnými. Stát rozumu úplně ztroskotat. Rousseauova společenská smlouva došla uskutečnění v dobách teroru, z nichž měšťanstvo, zmatené svou vlastní politickou způsobilostí, hledalo útočiště nejprve v korupci direktoria⁸⁸, a nakonec pod ochranou napoleonského despotismu. Přislíbený věčný mír se zvrhl v nekonečnou válku. Společnosti rozumu se nevedlo lépe. Místo aby se protiklad mezi bohatými a chudými rozplynul ve všeobecném blahobytu, byl zosilován odstraněním cechovních a jiných výsad, kterými byl překlenut, a církevních dobročinných zařízení, kterými byl mírněn; [nyní uskutečněná „svoboda vlastnictví“ od feudálních pout se ukázala pro maloměšťáka a maloročníka svobodou prodávat toto malé vlastnictví, drcené přemocnou konkurencí velkokapitálu a velkostatku, právě těmto velkým pánům; tato „svoboda vlastnictví se tedy pro maloměšťáka a maloročníka změnila ve svobodu od vlastnictví;] rozmach průmyslu na kapitalistickém základě povýšil chudobu a bídu pracujících mas na životní podmínku společnosti. [Placení hotovými se stávalo podle Carlylova výroku stále víc a více jediným pojítkem společnosti.] Počet zločinů stoupal rok od roku. Jestliže feudální zlořády, páchané dříve bez ostychu za bílého dne, nebyly odstraněny, ale přece aspoň předběžně zatlačeny do pozadí, rozkvétaly zato tím bujněji měšťácké neřesti, posud pěstované jen tajně. Obchod se vyvíjel více a více v šizení. „Bratrství“ revolučního hesla se uskutečňovalo v šikanách a v závislosti konkurenčního boje. Na místo násilného potlačování nastoupila korupce, na místo kordu, jakožto první společenské moci, nastoupily peníze. Právo první noci přešlo s feudálních pánů na měšťácké továrníky. Prostituce se rozšířila v míře posud neslýchané. Manželství samo zůstalo, potom jako předtím, zákonně uznanou formou, oficiálním pláštíkem prostituce, a doplňovalo se mimo to tajným cizoložstvím. Zkrátka, ve srovnání se skvostnými sliby osvícenců ukázala se společenská a politická zařízení zavedená „vítězstvím rozumu“ trpce rozčarovávajícími karikaturami. Chyběli už jen lidé, kteří by zklamání konstatovali, a ti přišli na rozhraní nového století. Roku 1802 vyšly Saint-Simonovy Ženevské dopisy; roku 1808 vyšlo první dílo Fourierovo, ačkoli základ jeho teorie se datoval již z roku 1799; prvního ledna 1800 převzal Robert Owen vedení New Lanarku.

Tou dobou byl však kapitalistický způsob výroby a s ním protiklad mezi buržoasií a proletariátem ještě velmi nevyvinut. Velký průmysl, který v Anglii právě teprve vznikl, byl ve Francii ještě neznám. Ale teprve velký průmysl vyvíjí jednak konflikty, jež činí převrat výrobního způsobu [odstranění jeho kapitalistického charakteru] nezbytnou nutností — konflikty nejen jím vytvořených tříd, nýbrž i konflikty jím vyvolaných výrobních sil a směnných forem samých —; na druhé straně pak vyvíjí právě v těchto obrovských výrobních silách

⁸⁷ Srovnej „Filosofie“ I. (*Poznámka Engelsova.*)

⁸⁸ Protirevoluční měšťácká vláda ve Francii v letech 1795—1799. (*Pozn. red.*)

i prostředky k řešení těchto konfliktů. Byly-li tedy kolem roku 1800 konflikty, pocházející z nového společenského pořádku, teprve ve zrodu, pak to platí ještě daleko více o prostředcích pro jejich řešení. Mohly-li nemajetné masy Paříže za dob teroru na chvíli dobýt vlády [a tím dovést k vítězství měšťáckou revoluci i *proti* měšťáctvu], dokázaly tím jen, jak nemožná byla [natrvalo] tato vláda za tehdejších poměrů. Proletariát, odlučující se teprve z těchto nemajetných mas jako základ nové třídy, ještě úplně neschopný samostatné politické akce, projevoval se jako potlačený, trpící stav, jemuž v jeho neschopnosti pomoci sobě Samému mohla být poskytnuta pomoc nejvýše zvenčí, shora.

Touto historickou situací byly určeny také názory zakladatelů socialismu. Nezralému stavu kapitalistické výroby, nezralému postavení třídy odpovídaly nezralé teorie. Řešení společenských úkolů, ještě skryté v nevyvinutých hospodářských poměrech, mělo být zplozeno hlavou. Společnost poskytovala jen nesnáze; odstranit tyto nesnáze bylo úkolem myslícího rozumu. Šlo o to, najít novou, dokonalejší soustavu společenského řádu, a naoktrojovat ji společnosti zvenčí, propagandou, pokud možno příkladem vzorných pokusů. Tyto nové sociální soustavy byly předem odsouzeny zůstat utopiemi; čím více byly vypracovávány v jednotlivostech, tím více musily přecházet v pouhou fantastiku.

Zjistivše to, nezdržujeme se ani na chvíli u této stránky, zcela již patřící minulosti. Můžeme ponechat literárním hokynářům à la Dühring, aby se slavnostně probírali v těchto, dnes už jen obveselujících fantasiích a uplatňovali převahu svého vlastního střízlivého způsobu myšlení proti takovému „bláznovství“. Těšme se raději z geniálních zárodků myšlenek a z myšlenek, jež všude vynikají pod fantastickým obalem a pro něž jsou oni filistři slepí.

[Saint-Simon byl synem velké francouzské revoluce. Když vzplanula, nebylo mu ještě ani třicet let. Revoluce byla vítězstvím třetího stavu, to jest veliké masy národa *činné* ve výrobě a obchodu, nad *zahálčivými* stavy až dosud privilegovanými — šlechtou a duchovenstvem. Avšak brzy se ukázalo, že vítězství třetího stavu je jen vítězstvím malé části tohoto stavu, že tkvělo v dobytí politické moci společensky privilegovanou jeho vrstvou — majetnou buržoasií. Tato buržoasie se sice rychle vyvinula ještě za revoluce, a to pomocí spekulace s konfiskovaným a pak *prodaným* pozemkovým vlastnictvím šlechty a církve, jakož i pomocí šízení národa armádními dodavateli. Právě panství těchto švindlérů přivedlo za direktoria Francie a revoluci na pokraj záhuby a dalo tím Napoleonovi záminku k státnímu převratu. Tak v Saint-Simonově hlavě nabyt protiklad mezi třetím stavem a privilegovanými stavy formy protikladu mezi „dělníky“ a „zahaleči“. Zahaleči byli nejenom staré privilegované živly, nýbrž i všichni, kdož, neúčastníce se výroby a obchodu, žili z rent. A „dělníky“ byli nejenom námezdní dělníci, nýbrž i fabrikanti, obchodníci a bankéři. Bylo jisté a definitivně potvrzeno revolucí, že zahaleči pozbyli schopnosti k duchovnímu vůdcovství a politickému panství. Že nemajetní neměli této schopnosti, zdálo se být Saint-Simonovi dokázáno zkušenostmi z doby teroru. Kdo měl tedy vést a vládnout? Podle Saint-Simonova názoru věda a průmysl, spjaté novým náboženským svazkem, nutně mystickým a přísně hierarchickým „novým křesťanstvím“, jehož posláním bylo obnovit jednotu náboženských názorů, rozkotlanou od dob reformace. Ale věda, to byli oficiální učenci, a průmysl, to byli především aktivní buržoové, fabrikanti, obchodníci a bankéři. Tito buržoové se měli stát jakýmsi veřejnými úředníky, důvěrníky celé společnosti, ale měli podržet vůči dělníkům velitelské, jakož i hospodářsky privilegované postavení. A zejména bankéři měli být povoláni k tomu, aby regulováním úvěru regulovali veškerou společenskou výrobu. — Takový názor zcela odpovídal době, kdy ve Francii velký průmysl a s ním i protiklad mezi buržoasií a proletariátem

byl teprve ve stavu zrodu. Ale Saint-Simon obzvláště zdůrazňoval toto: vždy a všude ho především zajímá osud „nejpočetnější a nejchudší třídy“ (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre)].

Saint-Simon vytyčuje už ve svých Ženevských dopisech zásadu, že „všichni lidé mají pracovat“. V témže spise již ví, že hrůzovláda byla vláda nemajetných mas. „Podívejte se“ — volá na ně — „k čemu došlo ve Francii v době, kdy tam vládli vaši kamarádi; přivodili hladomor.“ Avšak pojmání francouzské revoluce jako třídního boje [a to nejen mezi šlechtou a měšťáctvem, nýbrž] mezi šlechtou, měšťáctvem a nemajetnými, bylo v roce 1802 geniálním objevem. Roku 1816 prohlašuje Saint-Simon politiku za vědu o výrobě a předpovídá, že se politika úplně rozplyne v ekonomii. Projevuje-li se tu teprve v zárodku poznání, že hospodářská situace je základnou politických zřízení, je zde přece již jasně vyslovena myšlenka, že politická vláda nad lidmi přejde ve správu věcí a v řízení výrobních procesů, tedy v odstranění státu, s nímž se v poslední době nadělalo tolik hluku. Se stejnou převahou nad svými současníky prohlašuje roku 1814, bezprostředně po vpádu spojenců do Paříže, a ještě roku 1815, za stodenní války, spojení Francie s Anglií, a v druhé řadě obou zemí s Německem, za jedinou záruku úspěšného vývoje a míru Evropy. Hlásat Francouzům z roku 1815 spojení s vítězi od Waterloo, k tomu bylo jistě třeba více odvahy, než vypovědět německým profesorům klevetnou válku⁸⁹.

Shledáváme-li u Saint-Simona geniální šíři pohledu, díky které jsou u něho v zárodku obsaženy skoro všechny ne příliš ekonomické myšlenky pozdějších socialistů, nacházíme u Fouriera ryze francouzsky duchaplnou, ale proto neméně hluboce pronikavou kritiku tehdejších společenských poměrů. Fourier bere za slovo buržoasii, její nadšené proroky z doby před revolucí a její zaujaté podkuřovatele z doby po revoluci. Nemilosrdně odhaluje hmotnou i mravní bídu měšťáckého světa. A proti ní staví lákavé přísliby [dřívějších] osvícenců o společnosti, v níž bude panovat jen rozum, o civilisaci, která všechny učiní šťastnějšími, o bezmezné lidské schopnosti zdokonalení, jakož i barvitě fráze současných buržoasních ideologů; ukazuje, jak nejzvučnější frázi všude odpovídá nejubožejší skutečnost, a toto beznadějně fiasko fráze zahrnuje jizlivým posměchem. Fourier není jen kritikem, jeho věčné jasná mysl činí z něho satirika, a to jednoho z největších satiriků všech dob. Podvodnou spekulaci, vzkvétající s pádem revoluce, jakož i všeobecné kramářství tehdejšího francouzského obchodu líčí právě tak mistrně jako rozkošně. Ještě mistrnější je jeho kritika měšťáckého utváření se vztahů mezi pohlavími a postavení ženina v měšťácké společnosti. Jako první vyslovuje, že v každé společnosti je stupeň ženské emancipace přirozeným měřítkem všeobecné emancipace. Nejvelkolepějším však se jeví Fourier ve svém pojetí dějin společnosti. Jejich celý dosavadní průběh dělí na čtyři vývojové stupně: divoštství, barbarství, patriarchát, civilisaci, tento poslední stupeň spadá vjedno s tak zvanou měšťáckou⁹⁰ společností (tedy se společenským řádem zavedeným od XVI. století), a ukazuje, „že civilisovaný řád pozvedá každou neřest, kterou barbarství provozuje jednoduchým způsobem, na složitý, dvojsmyslný, dvojznačný, pokrytecký způsob života“, že civilisace se pohybuje v „bludném kruhu“, v rozporech, jež stále znovu vytváří, aniž je může překonat, takže stále dosahuje opaku toho, čeho prý chce dosíci, nebo o čem předstírá, že toho chce dosíci. Tak na příklad „v civilisaci vzniká chudoba z nadbytku samého“. Fourier, jak vidíme, ovládá

⁸⁹ Engels tu patrně naráží na Dühringův konflikt s profesory berlínské university. (Pozn. red.)

⁹⁰ V anglickém vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě“, k němuž Engels napsal předmluvu, bylo toto místo přeloženo: „s tak zvanou nyní občanskou čili měšťáckou společností“. (Pozn. red.)

dialektiku s touž mistrností, jako jeho současník Hegel. Se stejnou dialektikou zdůrazňuje naproti tlachu o neomezené lidské schopnosti zdokonalení, že každá dějinná fáze má svoji vzestupnou, ale i svoji sestupnou linii, a tento názor aplikuje i na budoucnost veškerého lidstva. Jako Kant uvádí budoucí zánik země do přírodní vědy, tak Fourier uvádí budoucí zánik lidstva do dějepisu.

Zatím co ve Francii orkán revoluce čistil zemi, probíhal v Anglii tišší, ale proto neméně mocný převrat. Pára a nová strojová výroba přeměňovaly manufakturu v novodobý velký průmysl, a tím revolucionovaly celou základnu měšťácké společnosti. Ospalý postup vývoje doby manufaktur přeměňoval se v pravé období bouře a náporu ve výrobě. Se stále rostoucí rychlostí dovršovalo se rozdělení společnosti na velké kapitalisty a nemajetné proletáře, mezi nimiž vidíme nyní místo dřívějšího stabilního středního stavu nestálou masu řemeslníků a maloobchodníků, odsouzených k nejisté existenci, nejvíce fluktuující to část obyvatelstva. Nový výrobní způsob byl teprve na počátku své vzestupné linie; byl ještě normálním (pravidelným), v oněch okolnostech jedině možným výrobním způsobem. Ale již tehdy vyvolával křiklavé sociální nešvary: stěsnání obyvatelstva, nemajícího domova, v nejhorších obydlích velkých měst — rozklad všech dosavadních tradičních svazků, patriarchální podřízenosti a rodiny — v hrozné míře vystupňovaná práce hlavně žen a dětí — masová demoralisace pracující třídy, vržené náhle do docela nových poměrů (z venkova do města, ze zemědělství do průmyslu, ze stálých životních podmínek do nejistých, denně se měnících). Tu vystoupil jako reformátor devětadvacetiletý továrník, muž přímo vznešené dětské prostoty a charakteru a zároveň rozený vůdce jako málokdo. Robert Owen si osvojil učení materialistických osvícenců o tom, že charakter člověka je jednak produktem vrozené organizace, jednak produktem okolností obklopujících člověka za jeho života, hlavně v období jeho vývoje. V průmyslové revoluci viděli mnozí z příslušníků jeho stavu jen zmatek a chaos, dobrý k tomu, aby bylo možno lovit v kalných vodách a rychle se obohatit. Owen v ní viděl příležitost uplatnit svoji oblíbenou zásadu, a tím zavést pořádek do chaosu. Zkusil to s úspěchem již v Manchesteru jako ředitel jedné továrny s pěti sty dělníky; od roku 1800 do 1829 vedl velkou přádelnu bavlny v New Lanarku ve Skotsku jako řídící společník, kde si počínal stejně, jen s větší volností, a výsledek mu zjednal evropskou pověst. Obyvatelstvo v New Lanarku, pozvolna vzrůstající na 2500 hlav, původně složené z nejsmíšenějších a ponejvíce silně zdemoralisovaných živlů, přeměnil v dokonalou vzornou kolonii, v níž opilství, policie, trestní soudce, procesy, péče o chudé, potřeba dobročinnosti byly neznámými věcmi. A to prostě tím, že přesadil lidi do poměrů člověka důstojných a hlavně, že dával pečlivě vychovávat dorost. Byl vynálezcem dětských školek a ponejprv je zde zavedl. V druhém roce života přicházely děti do školy, kde se bavily tak dobře, že je sotva bylo možno dostat domů. Zatím co jeho konkurenti pracovali⁹¹ denně třináct až čtrnáct hodin, pracovalo se v New Lanarku pouze deset a půl hodiny. Když bavlnářská krize přinutila k čtyřměsíčnímu zastavení práce, byla nepracujícím dělníkům vyplácena plná mzda. A přitom závod svoji hodnotu více než zdvojnásobil a až do konce poskytoval majitelům hojný zisk.

Tím vším se Owen nespokojil. Existence, kterou svým dělníkům vytvořil, nebyla v jeho očích daleko ještě důstojnou člověka; „lidé byli mými otroky“; poměrně příznivé okolnosti, do nichž je přesadil, ještě zdaleka nepřipouštěly všestranný a racionální rozvoj charakteru a rozumu, natož svobodnou životní činnost. „A přece vyráběla pracující část těchto 2500 lidí pro společnost tolik reálného bohatství, kolik sotva před půl stoletím mohlo vytvořit 600.000

⁹¹ Místo „pracovali“ — [„nechávali pracovat“].

lidí. Ptal jsem se sám sebe: „Co se děje s rozdílem mezi bohatstvím spotřebovaným 2500 osobami a bohatstvím, jež by musilo spotřebovat oněch 600.000?“ Odpověď byla jasná. Bylo ho použito k tomu, aby vlastníků závodu neslo pět procent úroků ze základního kapitálu a kromě toho ještě přes 300.000 liber šterlinků (6.000.000 marek) zisku. A co platilo o New Lanarku, platilo v ještě větší míře o všech továrnách Anglie. „Bez tohoto nového bohatství vytvořeného stroji nebyly by mohly být vedeny války za svržení Napoleona a za udržení aristokratických společenských zásad. A přece byla tato nová moc výtvorem pracující třídy.“⁹² Jí proto náležely i plody. Nové mocné výrobní síly, které posud sloužily jen k obohacování jednotlivců a k porobování mas, poskytly Owenovi základnu k novému společenskému útvaru a měly jako společné vlastnictví všech pracovat pro společné blaho všech.

Takto čistě obchodním způsobem, jako ovoce takřka obchodnického rozpočtu, vznikl Owenův komunismus. Tento svůj ráz, směřující k praktické stránce, podržel vždy. Tak navrhl Owen roku 1823 odstranění irské bídy komunistickými koloniemi a přiložil úplný rozpočet nákladů, ročních výdajů a očekávaných výnosů. V jeho definitivním plánu pro budoucnost jsou technické podrobnosti (včetně půdorysu, nárysu a perspektivních plánů) propracovány s takovou znalostí věci, že kdyby Owenova metoda společenské reformy byla uznána za správnou, mohlo by se s odborného stanoviska málo co namítat proti detailním zařízením Samým.

Pokrok ke komunismu byl obratem v Owenově životě. Dokud vystupoval jako pouhý filantrop, sklízel jen bohatství, pochvalu, čest a slávu. Byl nepopulárnějším mužem v Evropě. Nejen příslušníci jeho stavu, i státníci a knížata mu blahosklonně naslouchali. Když však vystoupil se svými komunistickými teoriemi, karta se obrátila. Tři velké překážky zdály se mu uzavírat cestu ke společenské reformě: soukromé vlastnictví, náboženství a současná forma manželství. Věděl, co ho čeká, když je napadne: všeobecné opovržení oficiální společnosti, ztráta společenského postavení. Nedal se však zadržet, aby na ně bezohledně nezaútočil, a stalo se, jak předvídal. Vyobcován z oficiální společnosti, umlčen tiskem, ochuzen komunistickými pokusy v Americe, na něž obětovat celé své jmění, obrátil se přímo na dělnickou třídu a zůstal v jejím středu činný ještě třicet let. Všechna společenská hnutí, všechen skutečný pokrok, jenž se v Anglii uskutečnil v zájmu dělníků, jsou spjaty s Owenovým jménem. Tak prosadil roku 1819 po pětileté námaze první zákon o omezení práce žen a dětí v továrnách. Tak předsedal prvnímu kongresu, na němž trade-unions celé Anglie se sjednotily v jediné velké odborové sdružení. Tak zavedl, jako přechodné opatření k úplně komunistickému zřízení společnosti, jednak družstevní společenstva (spotřební a výrobní družstva), jež od té doby aspoň podala praktický důkaz, že jak obchodník, tak továrník jsou osobami velmi snadno postradatelnými, jednak bazary práce, ústavy pro směnu výrobků práce pomocí papírových peněz práce, jichž jednotku tvořila pracovní hodina; ústavy, které musily nutno ztroskotat, jež však úplně anticipovaly o mnoho pozdější Proudhonovu směnnou banku a od níž se lišily jen⁹³ tím, že nepředstavovaly universální léčebný prostředek proti všemu společenskému zlu, nýbrž jen první krůček k mnohem radikálnějšímu přetvoření společnosti.

⁹² [Z pamětního spisu „The Revolution in Mind and Practice“ („Revoluce v myslích a praxi“ — pozn. red.), adresovaného všem „evropským rudým republikánům, komunistům a socialistům“ a francouzské prozatímní vládě roku 1848, ale zaslané též „královně Viktorii a jejím odpovědným rádcům“.] (Engelsova poznámka.)

⁹³ Místo „jen tím“ — [právě tím].

To jsou mužové, na něž suverénní pan Dühring shlíží s opovržením s výše své „konečné pravdy platné v poslední instanci“, jejíž příklady jsme podávali v úvodu. A toto opovržení není po jedné stránce bez důvodu: spočívá totiž v podstatě na opravdu hrozném neznalosti pokud jde o spisy oněch tří utopistů. Tak tam stojí o Saint-Simonovi, že „jeho základní myšlenka byla v podstatě správná a až na několik jednostranností dává ještě dnes podnět ke skutečnému tvoření“. Přesto, že pan Dühring, jak se zdá, měl některá Saint-Simonova díla v rukou, ohlížíme se na příslušných dvaceti sedmi tiskových stránkách právě tak marně po „základních myšlenkách“ Saint-Simonových, jako dříve po tom, co Quesnayovo ekonomické tableau „u Quesnaye samého má znamenat“, a musíme se nakonec nechat odbýt frází, „že imaginace a filantropický afekt... s vlastním mu přepínáním fantasie ovládal veškeren myšlenkový okruh Saint-Simonův“! Z Fouriera zná a uznává jen fantasie budoucnosti, dokreslené do románovitých podrobností, což ovšem ke zjištění nekonečné převahy páně Dühringovy nad Fourierem „je daleko důležitější“ než zkoumání, jak se Fourier „*příležitostně*“ pokouší kritizovat skutečné poměry“. Příležitostně! Vždyť téměř na každé stránce jeho děl srší jiskry satiry a kritiky odhalující bídu vychvalované civilisace. Je to, jako bychom řekli, že pan Dühring prohlašuje jen „příležitostně“ pana Dühringa za největšího myslitele všech dob. Pokud se však týká dokonce oněch dvanácti stránek věnovaných Robertu Owenovi, nemá pro ně pan Dühring absolutně jiný pramen, než ubohý životopis filistra Sarganta, který nejdůležitější spisy Owenovy — o manželství a o komunistickém zřízení — rovněž neznal. Pan Dühring si tedy směle může dovolit tvrdit, že u Owena „nemůžeme předpokládat rozhodný komunismus“. Ovšem, kdyby byl pan Dühring měl Owenovu „Book of the New Moral World“⁹⁴ třeba jen v rukou, byl by v ní našel vysloven nejen nejrozhodnější komunismus s rovnou pracovní povinností a — rovným právem na výrobky — rovným podle věku, jak Owen vždy dodává, nýbrž i úplně vypracovaný plán budovy pro komunistickou obec budoucnosti s půdorysem, nárysem a pohledem s ptačí perspektivou. Omezí-li však někdo „bezprostřední studium vlastních spisů zástupců socialistického myšlenkového okruhu“ na znalost titulu a nanejvýš ještě — *motta* několika málo z těchto spisů, jako zde pan Dühring, pak ovšem nezbude nic než takové zpozdilé a vymyšlené tvrzení. Owen nejenže hlásal „rozhodný komunismus“, on jej též po pět let (koncem třicátých a začátkem čtyřicátých let) praktikoval v kolonii Harmony Hall v Hampshiru, jejímuž komunismu co do rozhodnosti nebylo co vytýkat. Já sám jsem znal několik bývalých členů tohoto komunistického vzorného pokusu. Ale o tom všem, jako vůbec o Owenově činnosti mezi 1836 a 1850, neví Sargent naprosto nic, a proto zůstává i „hlubší dějepisectví“ páně Dühringovo v nevědomosti černé jako smůla. Pan Dühring nazývá Owena „v každém ohledu monstrem filantropické dotěrnosti“. Poučuje-li nás však týž pan Dühring o obsahu knih, z nichž zná sotva titul a motto, pak nemůžeme říci, „že je v každém ohledu pravým monstrem nevědoucí dotěrnosti“, neboť to by v *našich* ústech bylo „spíláním“.

Utopisté, jak jsme viděli, byli utopisty, protože nemohli být ničím jiným v době, kdy kapitalistická výroba byla ještě tak málo vyvinuta. Byli nuceni konstruovat si prvky nové společnosti z hlavy, ježto tyto prvky ve staré společnosti ještě nevystupovaly do té míry, aby je bylo obecně vidět; pokud šlo o základní rysy jejich novostavby, byli odkázáni na dovolávání se rozumu, právě proto, že se ještě nemohli dovolávat současných dějin. Jestliže však nyní, téměř osmdesát let po jejich vystoupení, vstupuje na jeviště pan Dühring s nárokem na rozvinutí „směrodatné“ soustavy nového společenského řádu nikoliv z materiálu historickým vývojem daného, jako jeho nutného důsledku, nikoliv, nýbrž na jeho konstrukci ze své suverénní hlavy, ze svého rozumu těhotného konečně platnými pravdami, pak je on sám, jenž

⁹⁴ Kniha o novém mravním světě. (Pozn. red.)

všude vidí epigony, pouze epigonem utopistů, nejnovějším utopistou. On nazývá velké utopisty „sociálními alchymisty“. Dejme tomu. Alchymie byla svého času nutná. Ale od té doby se vyvinuly v průmyslu rozpory, jež dřímaly v kapitalistickém způsobu výroby, do tak křiklavých protikladů, že blížící se zhroucení tohoto výrobního způsobu je téměř hmatatelné; že nové produktivní síly samy mohou být zachovány a dále rozvinuty jen zavedením nového způsobu výroby, odpovídajícího jejich nynějšímu stupni vývoje; že boj mezi oběma třídami, zplozenými dosavadním výrobním způsobem a znovu jím produkovanými ve stále zostřenějším protikladu, zachvátil všechny civilisované země a stává se stále prudším; a že už se došlo k pochopení těchto dějinných souvislostí, podmínek jimi vynuceného sociálního přetvoření a jimi podmíněných základních rysů tohoto přetvoření. A jestliže nyní pan Dühring místo z daného ekonomického materiálu fabrikuje ze své svrchované mozkovice nový utopistický společenský řád, pak nedělá jen jednoduchou „sociální alchymii“. Spíše si počíná jako ten, kdo by po objevení a zjištění zákonů novodobé chemie chtěl znovu zavést starou alchymii a atomových vah, molekulárních vzorců, kvantivalence atomů, krystalografie a spektrální analýsy použít jedině k objevení — *kamene mudrců*.

II TEORETICKÁ ČÁST

Materialistické chápání dějin vychází z poučky, že výroba a vedle výroby směna jejích výrobků jsou základem každého společenského řádu; že v každé společnosti vystupující v dějinách rozdělování výrobků a s ním sociální členění na třídy nebo stavy se řídí podle toho, co a jak se vyrábí a jak se vyrobené směňuje. Podle toho je nutno poslední příčiny všech společenských změn a politických převratů hledat nikoli v hlavách lidí, v jejich vzrůstajícím pochopení věčné pravdy a spravedlnosti, nýbrž ve změnách způsobu výroby a směny; je nutno hledat je nikoliv ve *filosofii*, nýbrž v *ekonomii* příslušné epochy. Probouzející se pochopení, že existující společenská zřízení jsou nerozumná a nespravedlivá, že rozum se stal nesmyslem, dobrodiní metlou, je pouze příznakem toho, že ve výrobních metodách a ve formách směny nastaly ve vši tichosti změny, pro něž se už nehodí společenský řád, střížený podle dřívějších hospodářských podmínek. Tím je zároveň řečeno, že i prostředky k odstranění objevených zlořádů musí už být rovněž — více méně vyvinuty — ve změněných výrobních poměrech samých. Tyto prostředky nelze snad *vynalézt* z hlavy, nýbrž lze je *objevit* pomocí hlavy v daných materiálních skutečnostech výroby.

Jak je tomu tedy s novodobým socialismem?

Nynější společenský řád — to se teď již připouští téměř všeobecně — byl vytvořen třídou nyní vládoucí, buržoasií. Výrobní způsob vlastní buržoasii, od dob Marxových nazývaný kapitalistickým způsobem výroby, nesnášel se s místními a stavovskými výsadami — ani se vzájemnými osobními pouty feudálního řádu; buržoasie rozbila feudální řád a zřídila na jeho ssutinách měšťácký společenský řád, říší volné soutěže, volnosti pohybu, rovnoprávnosti vlastníků zboží a jak se všechny ty měšťácké nádhernosti jmenují. Kapitalistický výrobní způsob se nyní mohl volně rozvíjet. Výrobní síly, vytvořené za vedení buržoasie, vyvíjely se od té doby, co pára a nová strojová výroba přeměnily manufakturu ve velký průmysl, s dosud neslýchanou rychlostí a v dosud neslýchaném měřítku. Ale jako svého času manufaktura a řemeslo, které se pod jejím vlivem ještě rozvinulo, se dostaly do konfliktu s feudálními pouty cechů, tak se dostává velký průmysl ve svém plnějším rozvoji

do konfliktu s hranicemi, do nichž jej vtěsňal kapitalistický výrobní způsob. Nové výrobní síly přerostly již měšťácké formy svého využití; a tento konflikt mezi výrobními silami a výrobním způsobem, to není konflikt vzniklý v lidských hlavách jako třeba konflikt dědičného hříchu s božskou spravedlností, nýbrž existuje ve skutečnosti, objektivně, mimo nás, nezávisle na vůli nebo jednání těch lidí, kteří jej přivodili. Novodobý socialismus není nic jiného než myšlenkový odraz tohoto skutečného konfliktu, jeho myšlenkový odlesk v hlavách především té třídy, která jím přímo trpí, třídy dělnické.

V čem spočívá tento konflikt?

Před kapitalistickou výrobou, tedy ve středověku, se všeobecně malovýroba zakládala na soukromém vlastnictví výrobních prostředků pracujícími: zemědělství drobných, svobodných nebo nevolných rolníků, řemeslo ve městech. Pracovní prostředky — půda, zemědělské nářadí, dílna, řemeslnické náčiní — byly pracovními prostředky jednotlivců, určenými pouze pro užití jednotlivcem, tedy nutně malé, trpasličí, omezené. Ale právě proto patřily zpravidla výrobcí samému. Soustředil tyto roztržštěné, drobné výrobní prostředky, rozšířit je, přeměnit je na mocně účinné páky výroby přítomné doby — to byla právě dějinná úloha kapitalistického způsobu výroby a jeho nositelky, buržoasie. Jak to historicky uskutečnila od patnáctého století ve třech stupních: jednoduché kooperaci, manufaktuře a velkém průmyslu, podrobně vylíčil Marx ve čtvrtém oddílu „Kapitálu“. Ale buržoasie, jak je tam rovněž dokázáno, nemohla ony omezené výrobní prostředky přeměnit v mocné výrobní síly, aniž je přeměnila z výrobních prostředků jednotlivcových ve *společenské* výrobní prostředky, upotřebitelné *jen souhrnem lidí*. Na místo kolovrátku, ručního stavu tkalcovského, kovářského kladiva nastoupil přádelnický stroj, mechanický tkalcovský stav, parní kladivo, na místo dílny jednotlivcovy továrna, vyžadující součinnost set a tisíců. A jako se změnily výrobní prostředky, změnila se i sama výroba z řady jednotlivých výkonů v řadu společenských aktů a výrobky z výrobků jednotlivců ve výrobky společenské. Příze, tkanina, kovové zboží, jež nyní přicházely z továren, byly společným výrobkem mnoha dělníků, jichž rukama musely po řadě projít, než byly zhotoveny. Nikdo, žádný jednatel o nich nemůže říci: To jsem udělal já, to je *můj* výrobek.

Kde však je samorostlá [bez jakéhokoliv plánu postupně vzniklá] dělba práce uvnitř společnosti základní formou výroby, tam vtiskuje výrobkům formu *zboží*, jehož vzájemná směna, koupě a prodej, umožňuje jednotlivým výrobcům ukojit jejich rozličné potřeby. A tak tomu bylo ve středověku. Rolník na příklad prodával zemědělské výrobky řemeslníkovi a kupoval za to od něho řemeslné výrobky. Do této společnosti jednotlivých výrobců, výrobců zboží, vsunul se teď nový výrobní způsob. Od samorostlé *bezplánovité* dělby práce, jaká převládala v celé společnosti, postavil *plánovitou* dělbu práce, jak byla organizována v jednotlivé továrně; vedle *jednotlivé, individuální výroby* nastoupila *společenská výroba*. Výrobky obou byly prodávány na téže trhu, tedy za ceny aspoň přibližně stejné. Ale plánovitá organizace byla mocnější než samorostlá dělba práce; společensky pracující továrny zhotovovaly své výrobky laciněji než jednotliví, individuální drobní výrobci. Individuální výroba podléhala v jednom oboru za druhým, společenská výroba revolucionovala celý starý výrobní způsob. Ale tento její revoluční charakter byl poznán tak málo, že byla naopak zaváděna jako prostředek k pozvednutí a k podpoře výroby zboží. Vznikla přímým navázáním na určité už existující páky výroby a směny zboží: obchodníkův kapitál, řemeslo, námezdní práci. Ačkoliv sama vystupovala jako nová forma výroby zboží, zůstávaly bývalé formy присвоjování, vlastní výroby zboží, i pro ni v plné platnosti.

Ve výrobě zboží, jak se vyvinula ve středověku, nemohla vůbec vzniknout otázka, komu by měl náležet výrobek práce. Jednotlivý výrobce jej zhotovil zpravidla z vlastní suroviny, často jím samým připravené, vlastními pracovními prostředky a prací vlastní rukou, nebo prací své rodiny. Výrobce si vůbec nemusil přisvojovat své výrobky, náležely mu samy sebou. Vlastnictví výrobků spočívalo tedy na *vlastní práci*. I tam, kde bylo používáno cizí pomoci, zůstávala tato pomoc zpravidla vedlejší věcí, i dostalo se jí často kromě mzdy i jiné náhrady: cechovní učeň a tovaryš pracovali ani ne tak pro stravu a mzdu, nýbrž proto, aby se sami vyučili v mistry. Tu přišlo soustředění výrobních prostředků ve velkých dílnách a manufakturách, jejich přeměna ve skutečné společenské výrobní prostředky. Ale se společenskými výrobními prostředky a výrobky se nakládalo tak, jako by byly i nadále výrobními prostředky a výrobky jednotlivců. Jestliže si dosud vlastník výrobních prostředků přisvojoval výrobek, protože to zpravidla byl jeho vlastní výrobek a protože cizí pomocná práce byla výjimkou, přivlastňoval si jej nyní vlastník výrobních prostředků i nadále, ačkoliv to již nebyl *jeho* výrobek, nýbrž výlučně výrobek *cizí práce*. Tak tedy byly výrobky společensky vyrobené přisvojovány nikoli těmi, kdož opravdu uvedli v pohyb výrobní prostředky a výrobky opravdu vytvořili, nýbrž *kapitalisty*. Výrobní prostředky i výroba se staly v podstatě společenskými. Ale jsou podrobovány takové formě přisvojování, která předpokládá soukromou výrobu jednotlivců, při níž tedy každý má a na trh přináší svůj vlastní výrobek. Výrobní způsob je podrobován této formě přisvojování, ačkoliv ruší její předpoklad.⁹⁵ V tomto rozporu, jenž dodává novému výrobnímu způsobu jeho kapitalistický charakter, *leží již v zárodku celá kolise přítomnosti*. Čím více převládal nový výrobní způsob ve všech rozhodujících výrobních odvětvích a ve všech hospodářsky rozhodujících zemích a zatlačoval až na bezvýznamné zbytky individuální výrobu, tím *křiklavěji se musila projevit nesrovnatelnost společenské výroby a kapitalistického přisvojování*.

První kapitalisté našli, jak už bylo řečeno, formu námezdní práce už hotovou. Ale námezdní práci jen jako výjimku, jako vedlejší zaměstnání, jako výpomoc, jako přechodné postavení. Zemědělský dělník, který šel občas za nádeníka, měl pár jiter své vlastní půdy, z nichž se mohl nuzně uživit. Cechovní řády se staraly o to, aby se dnešní tovaryš stal zítřejším mistrem. To se však změnilo, jakmile se výrobní prostředky změnilly v prostředky společenské a byly soustředěny v rukou kapitalistů. Výrobní prostředek, jakož i výrobek drobného individuálního výrobce ztrácely stále více svou hodnotu; nezbývalo mu, než jít za mzdu ke kapitalistovi. Námezdní práce, dříve výjimka a výpomoc, stávala se pravidlem a základní formou celé výroby; jsouc dříve vedlejším zaměstnáním, stávala se nyní výlučnou činností dělníkovou. Občasný námezdní dělník se změnil v doživotního. Množství doživotních námezdních dělníků vzrostlo kromě toho ohromně současným zhroucením feudálního řádu, rozkladem družin feudálních pánů, vyhnáním rolníků z jejich usedlostí atd. Dovršila se rozluka mezi výrobními prostředky soustředěnými v rukou kapitalistů na jedné straně, a výrobci zbavenými všeho až na vlastnictví své pracovní síly na druhé straně. *Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přisvojováním se projevuje jako protiklad mezi proletariátem a buržoasií*.

⁹⁵ Není zde třeba vykládat, že i když *forma* přisvojování zůstává táž, *charakter* přisvojování je výše vylíčeným pochodem neméně revolucionován než výroba. Zda si přisvojují svůj vlastní výrobek nebo výrobek jiných, to jsou ovšem dva velmi různé druhy přisvojování. Mimochodem: námezdní práce, v níž tkví už v zárodku celý kapitalistický výrobní způsob, je velmi stará; ojediněle a roztroušeně provázela po staletí otroctví. Ale v kapitalistický výrobní způsob se mohl tento zárodek rozvíjet teprve tehdy, když byly dány dějinné podmínky. (*Poznámka Engelsova*.)

Viděli jsme, že kapitalistický způsob výroby se vsunul do společnosti výrobců zboží, jednotlivých to výrobců, jejichž společenská souvislost byla zprostředkována směnou jejich výrobků. Ale každá společnost, založená na výrobě zboží, má tu zvláštnost, že v ní výrobci ztratili vládu nad svými vlastními společenskými vztahy. Každý vyrábí pro sebe svými nahodilými výrobními prostředky a pro svoji individuální⁹⁶ potřebu směny. Nikdo neví, kolik z jeho výrobků přijde na trh, kolik z nich bude vůbec použito, nikdo neví, zda jeho individuálního výrobku bude skutečně potřeba, zda jím uhradí své náklady, nebo bude-li moci vůbec prodat. Ve společenské výrobě panuje anarchie. Ale výroba zboží, jako každá jiná forma výroby, má své zvláštní, inherentní, neodlučitelné zákony; a tyto zákony se prosazují přes anarchii, v ní, skrze ni. Projevují se v jediné, dále trvající formě společenské souvislosti, ve směně, a uplatňují se vůči individuálním výrobcům jako donucovací zákony konkurence. Jsou tedy těmto výrobcům z počátku samy neznámy a musí být objevovány teprve dlouhou zkušeností postupně. Prosazují se tedy bez výrobců a proti výrobcům jako slepé účinkující přírodní zákony jejich výrobní formy. Výrobek ovládá výrobce.

Ve středověké společnosti, zvláště v prvních stoletích, byla výroba zaměřena hlavně na vlastní potřebu. Uspokojovala převážně jen potřeby výrobce a jeho rodiny. Kde existovaly vztahy osobní závislosti, jako na venkově, přispívala též k uspokojení potřeb feudálního pána. Tu tedy nebylo žádné směny, výrobky proto také nenabývaly charakteru zboží. Rolníková rodina vyráběla téměř vše, co potřebovala, náradí a šaty, stejně tak i životní prostředky. Teprve když začala vyrábět přebytek nad svou vlastní potřebu a nad naturální poplatky, jimiž byla povinována feudálnímu pánovi, teprve potom vyráběla i zboží; tento přebytek, vržen do společenské směny, vyložen na prodej, stal se zbožím. Městští řemeslníci museli ovšem hned od počátku vyrábět pro směnu. Ale i oni vyrobili největší část své vlastní spotřeby sami; měli zahrady a políčka, posílali svůj dobytek do obecního lesa. Jenž jim mimo to poskytoval užitkové dřevo a palivo; ženy předly len, vlnu atd. Výroba pro směnu, výroba zboží teprve vznikala. Odtud omezená směna, omezený trh, stabilní výrobní způsob, místní uzavření navenek, místní sloučení uvnitř: marka na venkově, cech ve městě.

Avšak s rozšířením výroby zboží a hlavně s nastoupením kapitalistického výrobního způsobu počaly se uplatňovat otevřeněji a mocněji i zákony výroby zboží, jež posud dřímaly. Staré svazky byly uvolněny, staré přehrady prolomeny, výrobci se měnili stále více v nezávislé, izolované výrobce zboží. Projevila se anarchie společenské výroby a stupňovala se stále víc. Avšak hlavní nástroj, jímž kapitalistický výrobní způsob stupňoval tuto anarchii ve společenské výrobě, byl pravý opak anarchie: stoupající organizace výroby jako výroby společenské v každém jednotlivém výrobním závodě. Pomocí této páky udělal konec staré pokojné stabilitě. Byla-li zavedena v některém průmyslovém odvětví, nestrpěla vedle sebe žádné starší provozní metody. Kde se zmocnila řemesla, zničila staré řemeslo. Pracoviště se stávalo bojištěm. Velké zeměpisné objevy⁹⁷ a po nich následující kolonisace zmnohonásobily odbytiště a urychlily přeměnu řemesla v manufakturu. Nejenže vypukl boj mezi jednotlivými místními výrobci; místní boje vyrostly v boje národní, v obchodní války XVII. a XVIII. století⁹⁸. Konečně velký průmysl a vznik světového trhu zevšeobecnil boj a současně jej učinily neslýchané prudkým.

⁹⁶ Místo „individuální“ — [zvláštní].

⁹⁷ Nejdůležitější z nich — objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem r. 1492 a objevení námořní cesty do Indie Vasco da Gamou r. 1498 (*Pozn. red.*)

⁹⁸ Tyto války XVII. a XVIII. stol. byly vedeny mezi Portugalskem, Španělskem, Holandskem, Francií a Anglií za ovládnutí obchodu s Indií a Amerikou a za přeměnu jich v kolonie. Jako vítěz vyšla z těchto válek Anglie, v jejichž rukou byl koncem XVIII. slot. celý světový obchod. (*Pozn. red.*)

Mezi jednotlivými kapitalisty jako mezi celými zeměmi se otázka existence rozhoduje příznivostí přírodních nebo vytvořených výrobních podmínek. Kdo podlehne, je bez milosti odstraněn. Je to darwinovský boj o jednotlivý život, přenesený z přírody s umocněnou zběsilostí do společnosti. Přirozené stanovisko zvířete se jeví vrcholem lidského vývoje. Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým присvojováním se projevuje *jako protiklad mezi organizací výroby v jednotlivé továrně a anarchií výroby v celé společnosti*.

V těchto obou formách, v nichž se projevuje rozpor imanentní kapitalistickému výrobnímu způsobu jeho původem, pohybuje se kapitalistický výrobní způsob a opisuje bezvýsledně onen „bludný kruh“, jež v něm objevil už Fourier. Fourier ve své době ovšem ještě nemohl vidět, že se tento kruh pozvolna zužuje, že pohyb představuje spíše spirálu, i musí dosíci svého konce jako oběh planet srážkou se středem. Je to hnací síla společenské anarchie ve výrobě, jež stále více proměňuje velkou většinu lidí v proletáře, a jsou to opět masy proletářů, které jednou učiní konec výrobní anarchii. Je to hnací síla sociální anarchie ve výrobě, jež přeměňuje nekonečnou zdokonalitelnost strojů velkého průmyslu v příkaz každému jednotlivému průmyslovému kapitalistovi, aby pod trestem zániku stále více zdokonaloval své strojové zařízení. Avšak zdokonalit strojové zařízení znamená učinit lidskou práci zbytečnou. Znamená-li zavádění a rozmnožování strojového zařízení vytlačování milionů ručních dělníků malým množstvím strojových dělníků, pak znamená zlepšování strojového zařízení zatlačování většího a většího počtu strojových dělníků samotných a konec konců vytváření takového počtu námezdních dělníků, že překračuje průměrnou potřebu zaměstnání, kterou má kapitál, vytváření dokonalé průmyslové rezervní armády, jak jsem ji nazval již 1845,⁹⁹ kterou má průmysl k dispozici pro doby, kdy pracuje na plné obrátky, a kterou vyhazuje na ulici za nutně následujícího krachu; lato armáda je za všech dob olověnou přítěží na nohou dělnické třídy v jejím boji o existenci s kapitálem, regulátorem, udržujícím mzdu na nízké úrovni, přiměřené kapitalistické potřebě. Takto se stává, mluveno s Marxem, strojové zařízení nejмocnějším válečným prostředkem kapitálu proti dělnické třídě, takže pracovní prostředek dělníkovi stále vyráží z ruky životní prostředek, že vlastní výrobek dělníkův se přeměňuje v nástroj jeho porobení. Tak dochází k tomu, že zhospodárnění pracovních prostředků je od počátku zároveň nejbezohlednějším plýtváním pracovní silou a loupeží normálních předpokladů pracovní funkce; že se strojové zařízení, nejмocnější prostředek ke zkrácení pracovní doby, zvrhá v nejneomylnější prostředek pro přeměnu celého života dělníka a jeho rodiny v pracovní dobu, která je tu k dispozici pro zhodnocení kapitálu; tak dochází k tomu, že nadměrná práce jedněch se stává předpokladem pro nezaměstnanost druhých a že velký průmysl, jenž se honí po celé zeměkouli za novými spotřebiteli, omezuje doma spotřebu mas na hladové minimum a tím si podkopává vlastní vnitřní trh. „Zákon, jenž neustále udržuje relativní přebytek obyvatelstva čili průmyslovou rezervní armádu v rovnováze s rozsahem a energií akumulace kapitálu, přikovává dělníka ke kapitálu pevněji, než Hefajstův klín Promethea ke skále. Podmiňuje akumulaci bídy, odpovídající akumulaci kapitálu. Akumulace bohatství na jednom pólu je tedy současně akumulací bídy, pracovního ujařmení, otroctví, nevědomosti, zesurování a morální degradace na opačném pólu, to jest na straně třídy, která *vyrábí svůj vlastní výrobek jako kapitál*.“ (Marx, „Kapitál“, str. 671.¹⁰⁰) A očekávat od kapitalistického způsobu výroby jiné rozdělování výrobků by znamenalo

⁹⁹ „Postavení pracující třídy v Anglii“, něm. vyd., str. 109. (*Poznámka Engelsova*.)

¹⁰⁰ Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 680/681. (*Pozn. red.*) – Kapitál I. zvazok, Kapitola XXIII, *Různé formy existence relativního přelidnění*, str. 324 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

požadovat, aby elektrody článku, jsouce ve spojení s článkem, nerozkládaly vodu a nevyvíjely na kladném pólu kyslík a na záporném vodík.

Viděli jsme, jak nejvyšší vystupňovaná schopnost zlepšení moderního strojového zařízení se přeměňuje, anarchií výroby a společnosti, v nutkový příkaz pro jednotlivého průmyslového kapitalistu, aby stále zlepšoval své strojové zařízení, aby stále zvyšoval jeho výrobní sílu. V právě takový příkaz se mu mění prostá faktická možnost rozšířit svůj výrobní okruh. Nesmírná rozpínavost velkého průmyslu, proti níž je rozpínavost plynů pouhou dětskou hříčkou, objevuje se nám jako kvalitativní i kvantitativní *potřeba* rozpětí, jež se vysmívá jakémukoliv protitlaku. Protitlak je tvořen spotřebou, odbytem, trhy pro výrobky velkého průmyslu. Ale rozpínavost trhů, extensivní i intenzivní, je především ovládána zcela jinými zákony, daleko méně energicky účinkujícími. Rozpětí trhu nemůže udržet krok s rozpětím výroby. Kolise se stává nevyhnutelnou, a protože nemůže přivodit řešení, dokud neroztrhne sám kapitalistický výrobní způsob, stává se periodickou. Kapitalistická výroba vytváří nový „bludný kruh“.

Skutečně, od roku 1825, kdy vypukla první všeobecná krize, veškerý průmyslový i obchodní svět, výroba a směna všech civilisovaných národů a jejich více méně barbarských přívěsků tak asi každých deset roků vykolejí. Obchod vázne, trhy jsou přeplněny, výrobky zůstanou hromadně ležet, nenacházejíce odbytu, hotové peníze se stávají neviditelnými, úvěr zmizí, továrny stojí, pracující masy mají nedostatek životních prostředků, protože jich vyrobily příliš mnoho, krach následuje za krachem, dražba za dražbou. Vážnutí trvá léta, výrobní síly a výrobky jsou v masách promrhávány a ničeny, až nahromaděné masy zboží, více či méně znehodnoceny, konečně otekou, až výroba a směna se pozvolna dostanou do chodu. Chod se postupně zrychluje, mění se v klus, průmyslový klus přechází v cval a ten se zase stupňuje v bezuzdný trysk, v dokonalé průmyslové, obchodní, úvěrové a spekulativní steeple-chase,¹⁰¹ a nakonec po nejkrkolomnějších skocích opět skončí — v příkopu krachu. A tak stále znovu. To jsme zažili od r. 1825 pětkrát a zažíváme to v tomto okamžiku (1877) po šesté. Charakter těchto krizí je tak ostře výrazný, že Fourier vystihl všechny, když první z nich označil jako: *crise pléthorique*, krize z nadbytku.

Za krizí dochází rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním k násilnému výbuchu. Oběh zboží je náhle zničen; oběživo, peníze, se stávají překážkou oběhu: všechny zákony výroby zboží a oběhu zboží jsou stavěny na hlavu. Ekonomická kolise dosahuje svého vrcholu: *výrobní způsob revoltuje proti způsobu směny, výrobní síly revoltují proti výrobnímu způsobu, jež přerostly*.

Skutečnost, že společenská organizace výroby uvnitř továrny dosáhla bodu vývoje, kde se stala nesrovnatelnou s anarchií ve společenské výrobě, existující vedle této organizace a nad ní — tato skutečnost se stává hmatatelně zřejmou kapitalistům samým násilnou koncentrací kapitálu, jež se uskutečňuje za krizí záhubou mnoha velkých a ještě více malých kapitalistů. Veškerý mechanismus kapitalistického výrobního způsobu selhává pod tlakem výrobních sil jim samým zplozených. Nemůže již proměnit v kapitál celou tuto masu výrobních prostředků; ty leží ladem, a proto musí zahálet i průmyslová rezervní armáda. Je nadbytek výrobních prostředků, životních prostředků, dělníků, všech prvků výroby a obecného bohatství. Ale „nadbytek výroby se stává zdrojem nouze a nedostatku“ (Fourier), protože brání přeměně

¹⁰¹ Steeple-chase, angl. překážkové dostihy. (Pozn. red.)

výrobních a životních prostředků v kapitál. Neboť v kapitalistické společnosti nemohou výrobní prostředky vstoupit v činnost, jestliže se dříve nepřemění v kapitál, v prostředek k vykořisťování lidské pracovní síly. Jako strašidlo stojí mezi výrobními i životními prostředky a dělníky tato kapitálová vlastnost výrobních a životních prostředků. Ona jediná brání setkání věcných a osobních pát výroby. Ona jediná zakazuje výrobním prostředkům fungovat, dělníkům pracovat a žít. Na jedné straně je tedy kapitalistický výrobní způsob usvědčován z vlastní neschopnosti dále spravovat tyto výrobní síly. Na druhé straně tlačí tyto výrobní síly stále mocněji ke zrušení rozporu, k osvobození se od své vlastnosti jako kapitálu, *ke skutečnému uznání své povahy společenských výrobních sil.*

Tento protitlak mocně vzrůstajících výrobních sil proti jejich vlastnosti jako kapitálu, tato rostoucí nutnost uznat jejich společenskou povahu má kapitalistickou třídu samu k tomu, aby s nimi stále víc a více nakládala, pokud je to za kapitalistických poměrů vůbec možné, jako se společenskými výrobními silami. Jako období průmyslového rozmachu se svým neomezeným nadouváním úvěru, tak i krach sám zhroucením velkých kapitalistických závodů ženou k oné formě Zespolečenštění větších výrobních mas a dopravních prostředků, jež se nám objevuje v různých druzích akciových společnostech. Nejedny z těchto výrobních a dopravních prostředků jsou od počátku tak ohromné, že vylučují, jako na příklad železnice, jakoukoliv jinou formu kapitalistického vykořisťování. Na jistém vývojovém stupni nestačí již ani tato forma: [velkovýrobci téhož průmyslového odvětví v jedné zemi se spojují v „trust“, ve spolek za účelem regulace výroby, určují úhrnné množství, které má být vyrobeno, rozdělují je mezi sebou a vynucují tak předem stanovenou prodejní cenu. Protože se však takové trusty za nejbližší špatné doby obchodu rozpadají, dohánějí právě tím k ještě koncentrovanějšímu zespolečenšťování: celé velké průmyslové odvětví se přeměňuje v jedinou velkou akciovou společnost, domácí konkurence ustupuje domácímu monopolu této jedné společnosti, tak se to stalo ještě roku 1890 s anglickou výrobou alkalií, která je nyní, po splnutí všech 48 velkých továren, v rukou jediné, jednotně řízené společnosti provozována s kapitálem 120 milionů marek.

V trustech se volné soutěžení zvrhává v monopol, bezplánovitá výroba kapitalistické společnosti kapituluje před plánovitou výrobou nastupující socialistické společnosti, ovšem zprvu ještě ve prospěch kapitalistů. Zde se však vykořisťování stává tak hmatatelným, že se musí zhroutit. Žádný národ by si nedal líbit výrobu řízenou trusty, tak nezhaltované vykořisťování celku malou bandou stříhačů kuponů.

Tak nebo tak, s trusty nebo bez nich,] musí [konečně] oficiální representant kapitalistické společnosti, stát, převzít její vedení.¹⁰²

¹⁰² Pravím *musí*. Neboť jen v případě, že výrobní nebo dopravní prostředky *opravdu* přerostly řízení akciovými společnostmi, že tedy zestátnění se stalo *hospodářsky* neodvratným, jen v tomto případě znamená zestátnění, i když je provádí dnešní stál, hospodářský pokrok, dosažení nového stupně před tím, než se zmocní všech výrobních sil společnost sama. Ovšem v poslední době, od té doby, co se Bismarck vrhl na postátňování, vznikl jistý falešný socialismus, a tu a tam se dokonce zvrhl v jakési přísluhování, jenž *každé* zestátnění, i Bismarckovo, prohlašuje bez okolků za socialistické. Jistěže kdyby bylo postátňování tabákem socialistické, patřili by Napoleon a Metternich rovněž k zakladatelům socialismu. Jestliže belgický stát ze všedních politických a finančních důvodů stavěl sám své hlavní železnice, jestliže Bismarck bez jakékoli hospodářské nutnosti postátňil hlavní trati Pruska prostě proto, aby je mohl lépe zařídit a využít pro případ války, aby vychoval železniční úředníky ve vládně hlasující stádo a hlavně aby si opatřil nový pramen příjmů, nezávislý na parlamentních rozhodnutích — pak to

Tato nutnost přeměny ve státní majetek se objevuje po prvé u velkých dopravních organizací: pošty, telegrafu, železnic.

Jestliže krize odhalily neschopnost buržoasie nadále spravovat výrobní síly, pak přeměna velkých výrobních i dopravních organizací v akciové společnosti [trusty] a ve státní majetek dokazuje postradatelnost buržoasie pro tento účel. Všechny společenské funkce kapitalistů zastávají nyní placení zaměstnanci. Kapitalista nemá již žádnou společenskou činnost mimo shrabování důchodů, stříhání kuponů a hry na burse, kde si různí kapitalisté navzájem odebírají kapitál. Zatlačil-li kapitalistický výrobní způsob nejprv dělníky, zatlačuje nyní kapitalisty a odkazuje je, zcela jako dělníky, mezi zbytečné obyvatelstvo, byť zprvu ještě ne do průmyslové rezervní armády.

Ale ani přeměna v akciové společnosti [a trusty], ani přeměna ve státní vlastnictví nezrušuje u výrobních sil vlastnost kapitálu. U akciových společností [a trustů] je to na bílé dni. A novodobý stát je zase jen organizace, kterou si dává měšťácká společnost, aby udržela obecné vnější podmínky kapitalistického výrobního způsobu proti přehmatům jak dělníků, tak jednotlivých kapitalistů. Novodobý stál je i svou formou v podstatě kapitalistický stroj, stát kapitalistů, pomyslný celkový kapitalista. Čím více výrobních sil převezme do svého vlastnictví, tím více se stává opravdovým celkovým kapitalistou, tím více občanů vykořisťuje. Dělníci zůstanou námezdními dělníky, proletáři. Kapitalistické poměry nejsou zrušeny, spíše jsou vyhroceny. Ale na hrotu se zvracejí. Státní vlastnictví výrobních sil není řešením konfliktu, ale skrývá v sobě formální prostředek, nástroj řešení.

Toto řešení může spočívat jedině ve skutečném uznání společenské povahy novodobých výrobních sil, tedy v uvedení způsobu výroby, присвоjování a směny v soulad se společenskou povahou výrobních prostředků. A to se může stát jedině tím, že se společnost otevřeně a bez okolků zmocní výrobních sil, které přerostly každé jiné vedení kromě jejího. Tím bude společenská povaha výrobních prostředků a výrobků, která se dnes obrací proti výrobcům samým a periodicky proráží výrobní a směnný způsob a násilnický a bouřlivě se prosazuje jen jako slepé působící přírodní zákon, tím bude tato společenská povaha s plným uvědoměním uplatňována a změní se z příčiny poruch a periodických zhroucení v nejmocnější páku výroby samé.

Společensky účinné síly působí zcela jako přírodní síly: slepě, násilně, ničivě, pokud je nepoznáme a nepočítáme s nimi. Jakmile je však poznáme, pochopíme jejich činnost, směr a působení, pak záleží jen na nás, abychom je podřizovali stále víc a více své vůli a dosahovali s jejich pomocí svých cílů. A obzvláště to platí o dnešních mocných výrobních silách. Pokud se tvrdošíjně zpěčujeme pochopit jejich přirozenou povahu — a tomuto pochopení se vzpírá kapitalistický výrobní způsob a jeho obhájci — dotud tyto síly účinkují přes nás, proti nám, dotud nás opanovávají, jak jsme to podrobně vylíčili. Jakmile je však pochopena jejich povaha, mohou být v rukou sdružených výrobců přeměněny z démonických vládců v ochotné služebníky. Je to rozdíl mezi ničivou silou elektřiny v blesku a spoutanou elektřinou telegrafu a obloukové lampy; rozdíl mezi požárem a ohněm působícím ve službách člověka. Až bude s dnešními výrobními silami nakládáno podle jejich konečně poznané povahy, nastoupí místo

naprosto nebyly socialistické kroky, ať přímé či nepřímé, vědomé či nevědomé. Jinak socialistickými zřízeními by byly královský námořní obchod, královská manufaktura porcelánu, ba i vojenský krejčí u pluku nebo dokonce za Bedřicha Viléma III. v letech třicátých jistým Schlaumeierem docela vážně navrhované postátnění — bordelů. (*Engelsova poznámka.*)

společenské anarchie ve výrobě společensky plánovitě uspořádání výroby podle potřeb jak celé společnosti, tak i každého jednotlivce; tím se nahrazuje kapitalistický způsob присвоjování, v němž výrobek porobuje nejprve výrobce, potom však i přivlastňovatele, způsobem присвоjování výrobků, zakládajícím se na povaze novodobých výrobních prostředků samých: jednak přímým společenským přivlastněním výrobků jako prostředků pro udržení a rozšíření výroby, za druhé přímým individuálním присвоjováním jich jako prostředků pro život a pro požitek.

Tím, že kapitalistický výrobní způsob přeměňuje stále více a více velkou většinu obyvatelstva v proletáře, vytváří moc, jež je nucena provést tento převrat pod trestem zániku. Tím, že stále více a více naléhá na přeměnu velkých zespolečenštěných výrobních prostředků ve státní vlastnictví, sám ukazuje cestu k uskutečnění tohoto převratu. *Proletariát uchopí státní moc a změní výrobní prostředky nejdříve ve státní vlastnictví.* Tím však zruší sám sebe jako proletariát, tím zruší všechny třídní rozdíly a třídní protiklady a tím zruší i stát jako stát. Dosavadní společnost, pohybující se v třídních protikladech, potřebovala stát, to jest organizaci příslušné vykořisťující třídy, k udržování jejích vnějších výrobních podmínek, tedy zejména k násilnému udržování vykořisťované třídy v podmínkách potlačení (otroctví, poddanství a nevolnictví, námezdní práce), daných existujícím výrobním způsobem. Stát byl oficiálním představitelem celé společnosti, jejím souhrnem ve viditelnou korporaci, avšak byl jím pouze dotud, dokud byl státem oné třídy, která sama pro svou epochu zastupovala celou společnost; ve starověku stát státních občanů-otrokářů. ve středověku stát feudální šlechty, v naší době stát buržoasie. Tím, že se stát nakonec skutečně stává reprezentantem celé společnosti, činí sám sebe zbytečným. Není-li již žádné společenské třídy, která má být udržována v potlačení, jsou-li s třídním panstvím a s bojem o individuální život, zakládajícím se na dosavadní anarchii ve výrobě, odstraněny i srážky a přehmaty z nich vznikající, není již nic, co je nutno potlačovat a co by činilo nutnou zvláštní potlačující moc, stát. První akt, v němž stát vystupuje skutečně jako representant celé společnosti — zmocnění se výrobních prostředků ve jménu společnosti — je zároveň jeho posledním samostatným aktem jako státu. Zásah státní moci do společenských poměrů se stává zbytečným v jedné oblasti za druhou a sám sebou usíná. Na místo vlády nad osobami nastupuje správa věcí a řízení výrobních procesů. Stát se „neodstraňuje“, *odumírá*. Podle toho je nutno posuzovat frázi o „svobodném lidovém státě“,¹⁰³ tedy jak po stránce jejího agitátorského oprávnění, tak po stránce její konečné vědecké nedostatečnosti; rovněž požadavek tak zvaných anarchistů, že stát má být odstraněn z dneška na zítřek.

Zmocnění se veškerých výrobních prostředků společností tanulo na mysli, od vstupu kapitalistického výrobního způsobu do dějin, jednotlivcům i celým sektám často více méně nejasně jako ideál budoucnosti. Ale mohlo se stát možným, mohlo se stát dějinnou nutností teprve tehdy, když byly dány hmotné¹⁰⁴ podmínky jeho provedení. Jako každý jiný společenský pokrok, stává se i ono proveditelným ne pochopením, že existence tříd odporuje spravedlnosti, rovnosti atd., nikoliv pouhou vůlí odstranit tyto třídy, nýbrž určitými novými hospodářskými podmínkami. Rozštěpení společnosti ve třídu vykořisťující a vykořisťovanou, panující a potlačenou, bylo nutným následkem dřívějšího nepatrného vývoje výroby. Pokud úhrnná společenská práce poskytuje pouze výnos, jenž převyšuje jen o něco málo to, co je nutné pro

¹⁰³ O „svobodném lidovém státě“ viz K. Marx: „Kritika Gothajského programu“ a J. Džugašvili „Otázky leninismu“. (Pozn. red.)

¹⁰⁴ Místo „hmotné“ — [faktické].

nuznou existenci všech, pokud tedy práce vyžaduje všechen nebo téměř všechen čas velké většiny členů společnosti, potud se společnost nutně dělí na třídy. Vedle této velké většiny, výlučně jen robotující, tvoří se třída, osvobozená od přímo produktivní práce, která obstarává společné záležitosti; řízení práce, státní záležitosti, soudcovství, vědu, umění atd. A tak zákon dělby práce je podkladem rozdělení na třídy. To však nevadí, aby toto rozdělení ve třídy nebylo provedeno násilím a loupeží, lstí a podvodem a aby panující třída, octnuvší se v sedle, nikdy neopomenula upevňovat svoje panství na útraty pracující třídy a přeměňovat společenské vedení ve [stupňované] vykořisťování mas.

Ale jestliže tedy rozdělení na třídy má jistě dějinné oprávnění, má je přece jen pro dané období, pro dané společenské podmínky. Rozdělení to se zakládalo na nedostatečnosti výroby; bude smeteno plným rozvojem novodobých výrobních sil. A skutečně, odstranění společenských tříd předpokládá stupeň dějinného vývoje, na němž se stalo anachronismem, přežilo se trvání nejen té neb oné určité panující třídy, nýbrž panující třídy vůbec, tedy třídního rozdílu samého. Odstranění společenských tříd předpokládá tedy jistý vývojový stupeň výroby, na němž присвоjování výrobních prostředků a výrobků a tím i politického panství, monopolu na vzdělání a duševního vedení zvláštní společenskou třídou se stalo nejen zbytečným, nýbrž dokonce hospodářskou, politickou a intelektuální překážkou vývoje. Tohoto bodu je nyní dosaženo. Není-li politický a intelektuální bankrot buržoasie jí samé již tajemstvím, její hospodářský bankrot se opakuje pravidelně vždy za deset let. V každé krizi se společnost dusí pod tíhou svých vlastních výrobních sil a výrobků, jichž nemůže používat, a stojí bezradná před absurdním rozporem, že výrobci nemají co konsumovat, protože není konsumentů. Rozpínavost výrobních prostředků trhá okovy, jimiž je spoutal kapitalistický způsob výroby. Jejich osvobození z těchto okovů je podmínkou nepřetržitého, stále rychleji pokračujícího vývoje výrobních sil a tím prakticky neomezeného stupňování výroby samé. Nedosti na tom. Společenské присвоjení výrobních prostředků neodstraňuje jen nynější umělé brzdění výroby, nýbrž i přímé mrhání výrobními silami a výrobky a ničení jich, jež jsou v přítomnosti nevyhnutelným průvodcem výroby a jež vrcholí v krizích. Uvolňuje také masu výrobních prostředků a výrobků pro celou společnost tím, že odstraňuje idiotské přepychové plýtvání nyní vládnoucích tříd a jejich politických představitelů. Možnost zajistit společenskou výrobou všem členům společnosti existenci, jež nejen materiálně úplně postačuje a den ode dne se stává bohatší, nýbrž jež jim zaručuje i úplné svobodné rozvinutí a uplatnění jejich tělesných i duševních vloh, tato možnost je tu nyní po prvé, ale *je tu*. Několik čísel nechť poskytne přibližně představu o nesmírné rozpínavosti novodobých výrobních prostředků i pod kapitalistickým tlakem. Podle nejnovějších výpočtů Giffenových obnášelo úhrnné bohatství Velké Británie a Irska zhruba:

- r. 1814 — 2200 milionů liber št. = 44 miliard marek,
- r. 1865 — 6100 milionů liber št. = 122 miliard marek,
- r. 1875 — 8500 milionů liber št. = 170 miliard marek.

Pokud jde o ničení výrobních prostředků a výroby v krizích, byla na druhém kongresu německých průmyslníků (Berlín 21. února 1878) odhadnuta celková ztráta jen *německého železářského průmyslu* v posledním krachu na 455 milionů marek. (Poznámka Engelsova.)

Tím, že se společnost zmocní výrobních prostředků, je odstraněna výroba zboží a tudíž panství výrobků nad výrobcí. Anarchie uvnitř společenské výroby je nahrazena plánovitou uvědomělou organizací. Boj o individuální existenci přestává. Tím teprve se člověk

v určitém smyslu definitivně odlučuje od říše zvířecí, přechází ze zvířecích podmínek životních do skutečně lidských. Okruh životních podmínek, obklopujících lidi, jenž posud lidi ovládal, dostává se pod panství a kontrolu lidí, kteří po prvé se stávají vědomými, opravdovými pány přírody, protože a tím že se stávají pány svého vlastního Zespolečenštění. Zákony jejich vlastního společenského konání, jež dosud stály proti nim jako cizí, je ovládající přírodní zákony, jsou potom lidmi s plnou znalostí věcí aplikovány a tím ovládány. Vlastní Zespolečenštění lidí, jež posud stálo proti nim jako přírodou a dějinami vnucené, stává se nyní jejich vlastním svobodným činem. Objektivní, cizí síly, jež posud ovládaly dějiny, se dostávají pod kontrolu lidí samých. Teprve pak budou lidé s plným vědomím dělat sami svoje dějiny, teprve pak budou společenské příčiny, uvedené jimi v pohyb, mít převážně a stále více účinky jimi chtěné. Je to skok lidstva z říše nutnosti do říše svobody.

[Shrňme nakonec stručně průběh našeho vývoje:

1. *Středověká společnost*: Drobná individuální výroba. Výrobní prostředky, přizpůsobené pro individuální potřebu, tudíž primitivně neohrabané, nepatrné, pramalého účinku. Výroba pro bezprostřední spotřebu ať už výrobce samého, nebo jeho feudálního pána. Jen tam, kde je přebytek výroby nad tuto spotřebu, je tento přebytek nabízen na prodej a propadá směně: výroba zboží tedy teprve vzniká: ale už nyní chová v sobě v zárodku *anarchii ve společenské výrobě*.

2. *Kapitalistická revoluce*: převrat v průmyslu nejprve jednoduchou kooperací a manufakturou. Soustředování dosud rozptýlených výrobních prostředků ve velkých dílnách, tím jejich přeměna z výrobních prostředků jednotlivcových ve společenské — přeměna, která se vcelku nedotýká formy směny. Dřívější formy присвоjování platí nadále. Objevuje se *kapitalista*: jako vlastník výrobních prostředků si přivlastňuje i výrobky a dělá z nich zboží. Výroba se stala společenským aktem: směna a s ní присвоjování zůstávají individuálními akty, akty jednotlivcovými: *společenský výrobek je přivlastňován kapitalistou — jednotlivcem*. Základní rozpor, z něhož pramení všechny rozpory, v nichž se pohybuje dnešní společnost a jež velký průmysl činí zřejmými:

A. Odluku výrobce od výrobních prostředků. Odsouzení dělníka k doživotní námezdní práci: *Protiklad mezi proletariátem a buržoasií*.

B. Stoupající projevování se a stupňující se působení zákonů, které ovládají výrobu zboží. Bezuzdný konkurenční boj. *Rozpor mezi společenskou organizací v jednotlivé továrně a společenskou anarchií v celkové výrobě*.

C. Na jedné straně zdokonalování strojového zařízení, učiněné konkurencí nutkavým příkazem pro každého jednotlivého továrníka, zároveň se stále stoupajícím vysazováním dělníků ze služby: *průmyslová rezervní armáda*. — Na druhé straně neomezené rozšiřování výroby, rovněž nezbytný zákon konkurence pro každého továrníka. — S obou stran neslýchaný rozvoj výrobních sil. Přebytek nabídky nad poptávkou, nadvýroba, přeplňování trhů, vždy po desíti letech krize, bludný kruh: tu *nadbytek výrobních prostředků a výrobků — tam nadbytek dělníků* bez zaměstnání a bez existenčních prostředků; ale obě tyto páky výroby a společenského blahobytu se nemohou sejít, protože kapitalistická forma výroby zakazuje výrobním silám účinkovat, výrobkům obíhat, leda že se předtím změnily v kapitál: čemuž právě zabráňuje jejich vlastní přebytek. Rozpor se vystupňoval v protismysl.

Způsob výroby revoltuje proti formě směny. Buržoasie je usvědčována z neschopnosti nadále řídit své společenské vlastní výrobní síly.

D. Částečné uznání společenské povahy výrobních sil vnuceno kapitalistům samým. Přivlastňování velkých výrobních a dopravních organismů nejprve *akciovými společnostmi*, později trusty, pak *státem*. Buržoasie se ukazuje jako zbytečná třída; všechny její společenské funkce jsou nyní plněny placenými zaměstnanci.

3. *Proletářská revoluce*, vyřešení rozporů: Proletariát se chápá veřejné moci a přeměňuje z této moci společenské výrobní

prostředky, vyklouzávající z rukou buržoasie, ve veřejné vlastnictví. Tímto aktem osvobozuje výrobní prostředky od jejich dosavadní vlastnosti jako kapitálu a dává jejich společenské povaze plnou možnost, aby se prosadila. Nyní je možná společenská výroba podle předem stanoveného plánu. Rozvoj výroby činí další existenci různých společenských tříd anachronismem. V té míře jak mizí anarchie společenské výroby, usíná i politická autorita státu. Lidé, konečně páni svého vlastního způsobu Zespolečenštění, se tím zároveň stávají pány přírody, pány sebe samých — svobodnými.

Provést tento svět osvobozující čin je dějinným posláním novodobého proletariátu. Vyzkoumat dějinné podmínky a tím i samu povahu tohoto činu a tak uvědomit třídu, povolanou k akci a dnes utlačenou, o podmínkách a povaze její vlastní akce, je úkolem teoretického výrazu proletářského hnutí, vědeckého socialismu.

III VÝROBA

Po všem, co předcházelo, neudiví čtenáře, doví-li se, že základní rysy socialismu vyložené v poslední části nikterak nejsou panu Dühringovi po chuti. Naopak. Musí je uvrhnout do propasti zavržení, k ostatním „bastardům historické a logické fantastiky“, k „pustým koncepcím“, „konfusním mlhavým představám“ atd. Pro něho socialismus naprosto není nutným výplodem dějinného vývoje a ještě méně hrubě materiálních hospodářských podmínek přítomnosti, směřujících k pouhým účelům opatřování potravy. U něho je to mnohem lepší. Jeho socialismus je konečná pravda poslední instance; je to „přirozená soustava společností“, má kořeny v „universálním principu spravedlnosti, a nemůže-li si nepovšimnout současného stavu, vytvořeného dosavadními hříšnými dějinami, aby jej zlepšil, pak jest to pokládati spíše za neštěstí pro čistý princip spravedlnosti“. Pan Dühring vytváří svůj socialismus, jako všechno ostatní, s pomocí svých famózních dvou mužů. Místo aby tyto obě loutky, jako posud, představovaly pána a raba, uvádějí pro změnu na scénu hru o rovnoprávnosti — a dühringovský socialismus je v základě hotov,

A tak je samozřejmé, že u pana Dühringa vůbec nemají periodické průmyslové krize ten dějinný význam, jež jsme jim musili přiznat. Krize jsou mu jen nahodilými úchylkami od „normálnosti“ a dávají nanejvýš podnět „k rozvinutí upravenějšího pořádku“. „Obyčejný způsob“ vysvětlovat krize z nadvýroby, nikterak nestačí jeho „exaktnějšímu pojetí“. Ovšem, takový výklad je „přípustný pro speciální krize ve zvláštních oborech“. Tak na příklad „přeplnění knižního trhu vydáním děl, jež jsou náhle uvolňována pro přetisk a jež se hodí pro

odbyt ve velkém“. Pan Dühring může ovšem uléhat s blahým vědomím, že jeho nesmrtelná díla nikdy nezpůsobí takové světové neštěstí. Pro velké krize nikoli prý nadvýroba, nýbrž spíše „ustání spotřeby lidu... uměle vyvolaná podspotřeba... zamezení přirozeného růstu *potřeby(!) lidu*, nakonec tak kriticky rozšiřuje propast mezi zásobou a odbytem“. A pro tuto svou teorii krize získal nakonec šťastně i učedníka.

Ale podspotřeba mas, omezení masové spotřeby na míru nutnou pro obživu a rozmnožování není, žel, zjev nový. Trvá od té doby, co jsou vykořisťující a vykořisťované třídy. I v oněch dějinných obdobích, kdy postavení mas bylo obzvlášť příznivé, tedy na příklad v Anglii v XV. století, jevila se u nich podspotřeba. Byly daleky toho, aby měly k dispozici a mohly spotřebovat svůj roční úhrnný výrobek. Je-li tedy podspotřeba trvalý, dějinný zjev již po tisíciletí, vidíme-li však všeobecné vážnutí odbytu, propukající v krizích následkem nadvýroby teprve po padesát let, pak je zapotřebí veškeré vulgárně ekonomické plochosti páně Dühringovy k vysvětlování nové kolise nikoli *novým* zjevem nadvýroby, nýbrž podspotřebou, starou tisíciletí. Je to, jako bychom chtěli v matematice vysvětlovat změnu poměru dvou veličin, jedné stálé a druhé proměnné, nikoli tím, že ta proměnná se mění, nýbrž tím, že ta stálá zůstala táž. Podspotřeba mas je nutnou podmínkou všech forem společnosti spočívajících na vykořisťování, tedy i kapitalistické; ale teprve kapitalistická forma výroby vede ke krizím. Podspotřeba mas je tedy též podmínkou krizí a má v nich úlohu dávno uznávanou; ale právě tak málo nám říká o příčinách, proč se dnes krize vyskytují, jako o příčinách, proč se dříve nevyskytovaly.

Pan Dühring má vůbec podivné představy o světovém trhu. Viděli jsme, jak se pokouší jako pravý německý literátus vysvětlit skutečné průmyslové krize domnělými krizemi na lipském knižním trhu, bouří na moři bouří ve sklenici, vody. Domnívá se také, že dnešní podnikatelská výroba se musí „točit se svým odbytem převážně v *kruhu majetných tříd*“, což mu nevadí, aby o pouhých šestnáct stránek dále uvedl známým způsobem jako rozhodující novodobé průmysly průmysl železářský a bavlnářský, tedy právě ta dvě průmyslová odvětví, jejichž výrobky jsou jen z mizivě malé části konsumovány v kruzích majetných tříd a více než všechny ostatní odkázány na masový odbyt. Kamkoliv se u něho podíváme, nic než prázdné, rozporů plné tlachání. Avšak vezměme příklad z bavlnářského průmyslu. Jestliže v jediném, poměrně malém městě Oldhamu — jednom z tuctu měst o 50.000 až 100.000 obyvatel v okolí Manchestru, která provozují bavlnářský průmysl — jestliže v tomto jediném městě se ve čtyřech letech, 1872 až 1875, počet vřeten, která předou jen jediné číslo 32, rozmnožil z $2\frac{1}{2}$ milionu na 5 milionů, takže v jediném středně velkém městě Anglie přede jediné číslo právě tolik vřeten, kolik jich má bavlnářský průmysl celého Německa s Elsaskem dohromady, a jestliže ostatní odvětví a střediska bavlnářského průmyslu Anglie a Skotska se rozšířila přibližně v témže poměru, pak je třeba silné dávky hluboké neukázněnosti k vysvětlování nynějšího úplného vážnutí odbytu bavlněné příze a tkaniny z podspotřeby anglických mas a nikoli z nadvýroby anglických bavlnářských továrníků¹⁰⁵.

Dosti. Nebudeme se přít s lidmi, kteří jsou v ekonomii tak nevědomí, že vůbec pokládají lipský knižní trh za trh ve smyslu novodobého průmyslu. Konstatujeme tedy pouze, že nám pan Dühring nedovede o krizích sdělit více, než že při nich nejde o nic „než o obyčejnou hru

¹⁰⁵ Vysvětlování krizí z podspotřeby pochází od Sismondiho, u něhož má ještě jistý smysl. Od Sismondiho si je vypůjčil Rodbertus a od Rodbertuse je opsal zase pan Dühring svým obvyklým zplošťujícím způsobem. (*Poznámka Engelsova.*)

mezi přepětím a ochabnutím“, že přespekulování „nepochází jediné od bezplánovitého hromadění soukromých podniků“, nýbrž že „i ukvapenost jednotlivých podnikatelů a nedostatek soukromé obezřelosti je počítat k příčinám vzniku přílišné nabídky“. A co je zase „příčinou vzniku“ ukvapenosti a nedostatku soukromé obezřelosti? Právě táž bezplánovitost kapitalistické výroby, jež se jeví v bezplánovitém hromadění soukromých podniků. Splést si přeložení ekonomické skutečnosti na mravní výtku s objevením nové příčiny, je právě též značná „ukvapenost“.

Tím opustíme krizi. Když jsme byli v předešlé části prokázali nutnost jejich vzniku z kapitalistického způsobu výroby a jejich význam jako krizí tohoto výrobního způsobu samého, jako donucovacího prostředku k společnému převratu, nemusíme říci ani slovo proti plochostem páně Dühringovým o tomto předmětu. Přejdeme k jeho pozitivním výtvarům, k „přirozené soustavě společnosti“.

Tato soustava, vybudovaná na „universálním principu spravedlnosti“, tedy bez zřetele na obtížné materiální skutečnosti, spočívá ve federaci hospodářských komun, mezi nimiž existuje „svoboda stěhování i nutnost přijímání nových členů podle určitých zákonů a správních norem“. Hospodářská komuna sama je především „obsáhlý schematismus světodějného dosahu“, daleko nad „pobloudilými polovičatostmi“ na př. jakéhosi Marxe. Znamená „společenství osob, které jsou spojeny svým veřejným právem rozhodovat o jistém okrsku půdy a o skupině výrobních závodů pro společnou činnost a společnou účast na výnosu“. Veřejné právo je „právo na věc... ve smyslu *čisté publicistického poměru k přírodě* a k výrobnímu zařízení“. Co to má znamenat, s tím nechť si lámou hlavy juristi budoucí hospodářské komuny, my se vzdáváme jakéhokoli pokusu. Dovídáme se jen tolik, že není nijak totožné s „korporativním vlastnictvím dělnických spolků“, jež by nevylučovaly vzájemnou konkurenci, ba ani mzdové vykořisťování. Přitom se jen tak poznamenává, že představa „kolektivního vlastnictví“, jak ji nacházíme u Marxe, je „při nejmenším nejasná a povážlivá, ježto tato představa budoucnosti vždy budí zdání, jako by neměla znamenat nic jiného než korporativní majetek dělnických spolků“. Je to zase jedna z mnohých „mrzkých manýr podstrkávání, panu Dühringovi vlastních, „pro jejichž vulgární vlastnost“ (jak on sám praví) „by se úplně hodilo pouze vulgární slovo špinavý“; je to nepravda, právě tak vzatá ze vzduchu, jako druhý vynález páně Dühringův, že kolektivní vlastnictví u Marxe je „zároveň individuální i společenské vlastnictví“.

Aspoň tolik se zdá jisté; publicistické právo hospodářské komuny na její pracovní prostředky je výlučně vlastnické právo alespoň vůči každé jiné hospodářské komuně i vůči společnosti a státu. Nemá však mít moc „navenek... postupovat s konečnou platností, neboť mezi různými hospodářskými komunami platí svoboda stěhování i nutnost přijímání nových členů podle určitých zákonů a správních norem... podobně... jako dnes příslušnost k nějakému politickému útvaru a jako účast na hospodářských obecních záležitostech“. Budou tedy bohaté i chudé hospodářské komuny a vyrovnání nastane návalem obyvatelstva do bohatých komun a vystěhování z chudých. Jestliže tedy chce pan Dühring odstranit konkurenci výrobků mezi jednotlivými komunami národní organizací obchodu, pak klidně ponechává i nadále konkurenci výrobků. Konkurenci jsou odňaty věci. lidé jí zůstávají podrobeni.

Zatím ještě nemáme ani zdaleka jasno o „publicistickém právu“. O dvě stránky dále nám pan Dühring vysvětluje: Obchodní komuna prý sahá „především tak daleko, jako ona politicko-

-společenská oblast, jejíž příslušníci dohromady tvoří jednotný právní subjekt a v této vlastnosti rozhodují o veškeré půdě, budovách a výrobních zařízeních“. Nerozhoduje tedy přece jen jednotlivá komuna, nýbrž celý národ. „Veřejné právo“, „právo na věc“, „publicistický poměr k přírodě“ atd., nejsou tedy jen „při nejmenším nejasné a povážlivé“, jsou v přímém rozporu se sebou samými. Je to vlastně — alespoň pokud každá jednotlivá hospodářská komuna je zároveň právním subjektem — „individuální a zároveň společenské vlastnictví“ a tato „mlho-vitá obojakost“ se vyskytuje zase jen u pana Dühringa samého.

V každém případě rozhoduje hospodářská komuna o svých pracovních prostředcích k účelům výroby. Jak tato výroba postupuje? Po všem, co jsme se od pana Dühringa dověděli, úplné po starém, jenže na místo kapitalistů nastoupí komuna. Nanejvýš se dovídáme, že volba povolání se stane teprve teď svobodnou pro každého jednotlivce a že platí stejná pracovní povinnost.

Základní formou veškeré dosavadní výroby je dělba práce jednak uvnitř společnosti, jednak uvnitř jednotlivého výrobního závodu. Jak se k ní má Dühringova „socialita“?

První velkou společenskou dělbou práce je odluka města od venkova. Tento antagonismus je podle pana Dühringa „přirozenou povahou věci nevyhnutelný“. Ale „je vůbec povážlivé, myslit si propast mezi zemědělstvím a průmyslem... jako nevyplnitelnou. Ve skutečnosti je určitá míra stálosti převodu, jež slibuje v budoucnosti ještě značně stoupnout“. Již dnes se prý vsunula dvě průmyslová odvětví do zemědělství a venkovského obchodu: „v první řadě lihovarnictví, v druhé příprava cukru z řepy... výroba lihu je tak velkého významu, že ji spíše nedoceníme, než přeceníme“. A „kdyby bylo možno, následkem nějakých objevů, aby se vytvořil větší okruh průmyslových odvětví a byla by tu nutnost provoz lokalizovat na venkově a opřít jej přímo o výrobu surovin“, byl by tím oslaben protiklad mezi městem a venkovem a „získána nejrozsáhlejší základna pro vývoj civilisace“. Zatím „mohlo by něco podobného přijít v úvahu také přece ještě jinou cestou. Kromě technických nutností přicházejí vždy více v úvahu sociální potřeby, a když se stávají směrodatnými pro seskupování lidských činností, nebude již možno nedbat výhod, jež vyplývají ze systematicky blízkého spojení různých zaměstnání, jak se vyskytují na venkově, s činnostmi při technickém zpracování“.

Protože v hospodářské komunitě přicházejí v úvahu právě sociální potřeby, pospíší si tato komuna zjednat si v plné míře výše uvedené výhody, plynoucí ze spojení zemědělství a průmyslu? Neopomene nám pan Dühring sdělit se svou oblíbenou obšírností své „exaktnější pojetí“ toho, jak se „hospodářská komuna“ postaví k této otázce? Zklamal by se čtenář, který by si to myslel. Výše uvedené hubené, rozpačité obecně známé věci, otáčející se opět v lihovarnickém a cukrovarnickém okruhu, v němž platí pruské zemské právo, jsou vše, co je pan Dühring s to nám říci o protikladu mezi městem a venkovem v přítomnosti i budoucnosti.

Přejdeme k dělbě práce v jednotlivostech. Zde je pan Dühring již o něco „exaktnější“. Mluví o osobě, která se má zabývat „výlučně jediným druhem činnosti“. Jde-li o zavedení nového výrobního odvětví, pak je otázka prostě taková, zda by bylo možno takřka vytvořit určitý počet *existencí*, jež se mají *věnovat výrobě jednoho druhu výrobků*, se žádoucí pro ně spotřebou (!). Libovolné odvětví výrobní nebude v socialitě „vyžadovat mnoho obyvatelstva“. A také v socialitě jsou „ekonomické odrůdy lidí, odlišující se způsobem života“. Tak zůstává ve sféře výroby všechno zhruba při starém. Ovšem v dosavadní společnosti panuje „chybná dělba práce“; v čem však spočívá a čím má být nahrazena v hospodářské komunitě, o tom

se dovídáme jen toto: „Co se týče zřetelů dělby práce samé, řekli jsme již výše, že je možno je považovat za vyřízené, jakmile se přihlíží ke skutečnostem různých přírodních příležitostí a k osobním schopnostem.“ Vedle schopností se uplatní ještě osobní náklonnost: „Půvab vzestupu k činnostem, které rozehrávají více schopností a předběžného vzdělání, spočíval by výlučně na náklonnosti k tomu kterému zaměstnání a na radosti z provozování *právě této a ne jiné věci*“ (provozování věci!). Tím se však probudí v socialitě soutěživost a „výrobě samé se dostane zájmu a tupé provozování, které ji cení pouze jako prostředek k výdělku, jehož má být dosaženo, nebude již převládajícím rysem poměrů“.

V žádné společnosti se samorostlým vývojem výroby — a dnešní společnost sem patří — neovládají výrobci výrobní prostředky, nýbrž výrobní prostředky ovládají výrobce. V každé takové společnosti zvrhá se nutně každá nová páka výroby v nový prostředek pro porobení výrobců výrobními prostředky. To platí především o oné páce výroby, která až do zavedení velkého průmyslu byla nejmocnější — dělba práce. Hned první velká dělba práce, odluka města od venkova, odsoudila venkovské obyvatelstvo k tisíciletému otupení a měšťáky k porobení každého z nich jeho vlastním jednotlivým řemeslem. Zničila základnu duševního vývoje jedněch a tělesného vývoje druhých. Přisvojuje-li si rolník půdu a měšťák řemeslo, přisvojuje si právě tak půda rolníka a řemeslo řemeslníka. Dělbá práce rozdělí i člověka. Vypěstění jediné činnosti jsou obětovány všechny ostatní tělesné i duševní schopnosti. Toto zakrnění člověka roste touž měrou jako dělba práce, jež dosáhla svého nejvyššího vývoje v manufaktuře. Manufaktura rozkládá řemeslo v jeho jednotlivé dílčí úkony, přikazuje každý z nich jednotlivému dělníkovi jako životní povolání a takto jej doživotně připoutává k určité dílčí funkci a k určitému nástroji. „Zmrzačuje dělníka v abnormalitu, podporujíc jako ve skleníku jeho detailní zručnost potlačením celého světa produktivních pudů a vloh... Individuum samo je rozděleno, přeměněno v automatický hnací stroj dílčí práce“ (Marx) — hnací stroj, jenž v mnoha případech dosáhne své dokonalosti teprve doslovným tělesným i duševním zmrzačením dělníkovým. Strojové zařízení velkého průmyslu degraduje dělníka ze stroje na pouhé příslušenství stroje. „Z doživotní speciality ovládat dílčí nástroj stává se doživotní specialita sloužit dílčímu stroji. Strojového zařízení je zneužíváno k tomu, aby přeměňovalo dělníka už od dětství v část dílčího stroje.“ (Marx) A nejen dělníci, i třídy přímo nebo nepřímo vykořisťující dělníky jsou vlivem dělby práce porobovány nástrojem své činnosti; duševně prázdný měšťák svým vlastním kapitálem a svou dravostí po zisku, právník svými zkosnatělými právními představami, jež jej ovládají jako samostatná moc; „vzdělané stavy“ vůbec různými lokálními omezenostmi a jednostrannostmi, svou vlastní tělesnou i duševní krátkozrakostí, svým zakrněním, vzniklým výchovou přistřiženou na určitou specialitu, a doživotním připoutáním na tuto specialitu samu — i tehdy, když tato specialita je pouhou zahálkou.

Utopisté měli již úplně jasno o účincích dělby práce, o zakrnění jednak dělníka, jednak pracovní činnosti samé, jež je omezována na doživotní, jednotvárné, mechanické opakování jednoho a téhož úkonu. Zrušení protikladu mezi městem a venkovem požaduje jak Fourier, tak Owen jako první a základní podmínku pro zrušení staré dělby práce vůbec. Podle obou se má obyvatelstvo rozdělit ve skupiny o šestnácti stech až třech tisících po celé zemi; každá skupina bydlí ve středu svého území v obrovském paláci a vede společnou domácnost. Fourier mluví sice tu a tam o městech, ta však sama se skládají zase jen ze čtyř až pěti takových blízko sebe položených paláců. U obou je každý člen společnosti zúčastněn jak v zemědělství, tak v průmyslu; u Fouriera mají v tom hlavní úlohu řemeslo a manufaktura, u Owena naproti tomu již i velký průmysl, a proto Owen požaduje zavedení parní síly

a strojového zařízení do práce v domácnosti. Ale i v zemědělství a v průmyslu požadují oba co největší střídání zaměstnání pro každého jednotlivce a tudíž vyškolení mládeže pro technickou činnost pokud možno všestrannou. Podle obou se má člověk vyvíjet universálně universální praktickou činností a práce má dostat opět půvab přitažlivosti, o nějž přišla dělba, předně tímto střídáním a jemu odpovídajícím krátkým trváním „sezení“, věnovaného každé jednotlivé práci, abychom použili Fourierova výrazu. Oba jsou již vysoko nad způsobem myšlení vykořisťujících tříd, jenž přešel na pana Dühninga a podle něhož je protiklad mezi městem a venkovem přirozenou povahou věci nevyhnutelný. Podle tohoto pošetile předpokládaného způsobu myšlení by jistý počet „existencí“ za všech okolností musel být odsouzen k vyrábění *jednoho* druhu výrobků, neboť chce na věčné věky udržet „ekonomické odrůdy“ lidí, lišících se způsobem života, lidí, kteří mají radost z konání právě této a žádné jiné věci, kteří tedy poklesli tak hluboko, že se ze svého vlastního porobení a zjednostranění *těší*. Proti základním myšlenkám, ba proti nejmělejšími fantasiím „idiota“ Fouriera, proti nejnuznějším ideám „hrubého, slabého a nedostatečného“ Owena stojí pan Dühning, sám ještě porobený dělba práce, jako prostořeký trpaslík.

Společnost, stávající se vládkyní všech výrobních prostředků, aby jich společensky plánovitě používala, odstraňuje dosavadní porobení lidí jejich vlastními výrobními prostředky. Společnost se ovšem nemůže osvobodit, aniž je osvobozen každý jednotlivec. Starý výrobní způsob musí tedy být od základu převrácen a zejména musí zmizet stará dělba práce. Místo ní musí nastoupit organizace výroby, v níž by na jedné straně žádný jednotlivec nemohl svalit na druhého svůj podíl na produktivní práci, této přirozené podmínce lidské existence; v níž na druhé straně produktivní práce, místo aby byla prostředkem porobení, by se stala prostředkem osvobození lidí, poskytujíc každému jednotlivci příležitost, aby mohl všechny své schopnosti, tělesné i duševní, všemi směry rozvinout a uplatnit, a v níž by se z břemene takto stala požitkem.

To dnes již není fantasií ani zbožným přáním. Za současného vývoje produktivních sil stačí již vystupňování výroby, dané samotným faktem Zespolečenštění výrobních sil, stačí již odstranění zábran a poruch, vznikajících z kapitalistického způsobu výroby, stačí již odstranění onoho plýtvání výrobky i výrobními prostředky, aby — při všeobecné účasti na práci — pracovní doba byla zredukována na míru podle nynějších představ nepatrnou.

Právě tak odstranění staré dělby práce není požadavkem proveditelným jen na úkor produktivity práce. Naopak. Velkým průmyslem stalo se podmínkou výroby samé. „Strojový provoz odstraňuje nutnost utvrzovat manufakturním způsobem rozdělení dělnických skupin pro různé stroje stálým přivykáním týchž dělníků téže funkci. Ježto celkový pohyb továrny nevychází z dělníka, nýbrž ze stroje, mohou se osoby neustále střídát bez porušení pracovního procesu... Konečně rychlost, s níž se lze v mladistvém věku naučit práci u stroje, odstraňuje i nutnost vychovat zvláštní třídu dělníků ve výlučně strojové dělníky.“ Avšak kapitalistický způsob používání strojového zařízení musí ve staré dělbě práce s jejími zkosnatělými partikulárnostmi pokračovat dále, ačkoli se stala technicky zbytečnou, samo strojové zařízení se bouří proti tomuto anachronismu. Technická základna velkého průmyslu je revoluční. „Strojovým zařízením, chemickými procesy a jinými metodami převrací stále technickou základnu výroby i funkce dělníků a společenské kombinace pracovního procesu. Tím stále revolucionuje i dělbu práce uvnitř společnosti a vrhá bez ustání masy kapitálu a dělníků z jednoho výrobního odvětví do druhého. Povaha velkého průmyslu podmiňuje tedy střídání práce, tok funkce, všestrannou pohyblivost dělníkovu... Viděli jsme, jak se tento

absolutní protiklad... vybíjí v neustálém obětování dělnické třídy, v bezmezném plýtvání pracovními silami a ve spoustách zaviněných společenskou anarchií. To je negativní stránka. Jestliže se však nyní prosazuje střídání práce jen jako podmanivý přírodní zákon se slepě ničivým účinkem přírodního zákona, narázejícího všude na překážky, pak zase velký průmysl svými katastrofami činí otázkou života a smrti uznání střídání práce, a tudíž co největší mnohostrannost dělníkovu, za obecný společenský výrobní zákon, jemuž je třeba přizpůsobit poměry, aby se mohl normálně uplatnit. Velký průmysl činí otázkou života a smrti nahrazení ohromného množství bídneho dělnického obyvatelstva, udržovaného v záloze pro střídavou potřebu vykořisťování kapitálem — absolutní pohotovostí lidí pro měnící se požadavky práce; nahrazení dílčího individua, pouhého nositele společenské detailní funkce, všestranně vyvinutým individuem, pro něž různé společenské funkce jsou vzájemně se střídajícími druhy činností“ (Marx, „Kapitál“).

Tím, že nás velký průmysl naučil přeměňovat k technickým účelům molekulární pohyb, jenž je více méně všude, v pohyb mas, zbavil průmyslovou výrobu ve značné míře místních hranic. Vodní síla byla místní, parní síla je svobodná. Je-li vodní síla nutně venkovská, není parní síla nikterak nutně městská. Co ji soustřeďuje převážně ve městech, přetvářejíc tovární vesnice v tovární města, to je její kapitalistické upotřebení. Tím však současně podkopává podmínky svého vlastního provozu. Prvním požadavkem parního stroje a hlavním požadavkem téměř všech provozních odvětví velkého průmyslu je poměrně čistá voda. Tovární město však přeměňuje všechnu vodu v páchnoucí břečku. Ačkoli je tedy soustředění ve městech základní podmínkou kapitalistické výroby, přece směřuje každý jednotlivý průmyslový kapitalista z velkých měst, jím nutně vytvořených, ven, k provozu na venkově. Tento proces je možno podrobně studovat v okresech textilního průmyslu Lancashire a Yorkshire; kapitalistický velkoprámysl tam vytváří stále nová velkoměsta tím, že stále prchá z měst na venkov. Podobně v okresech kovoprůmyslu, kde částečně jiné příčiny vyvolávají tytéž účinky.

Tento nový bludný kruh, tento stále nově vznikající rozpor novodobého průmyslu může odstranit zase jen odstranění jeho kapitalistického charakteru. Jen společnost, která dává svým výrobním silám harmonicky do sebe zapadat podle jediného velkého plánu, může dovolit průmyslu, aby se usazoval po celé zemi tak roztroušeně, jak je to nejpřiměřenější pro jeho vlastní vývoj a pro udržení, po případě vývoj ostatních prvků přírody.

Odstranění protikladu mezi městem a venkovem je podle toho nejen možné, ale stalo se přímo nutností průmyslové výroby samé, jako se stalo nutností i pro zemědělskou výrobu a nadto i pro veřejné zdravotnictví. Jen splnutí města a venkova může odstranit dnešní otrávenost vzduchu, vody i půdy, jen tak mohou být výkaly mas, chřadnoucích dnes ve městech, upotřebeny k pěstování rostlin místo k pěstování nemocí.

Kapitalistický průmysl se již učinil poměrně nezávislým na omezenosti míst, kde jsou produkovány jeho suroviny. Textilní průmysl zpracovává suroviny z valné většiny dovážené. Španělské železné rudy jsou zpracovávány v Anglii a Německu, španělské a jihoamerické měděné rudy v Anglii. Každá uhelná oblast zásobuje palivem průmyslový okruh, přesahující daleko za její hranice a každoročně vzrůstající. Na celém evropském pobřeží jsou poháněny parní stroje anglickým, místy německým a belgickým uhlím. Společnost zbavená mezí, které jí klade kapitalistická výroba, může jít ještě o mnoho dále. Tím, že plodí pokolení všestranně vyškolených výrobců, kteří rozumějí vědeckým základům veškeré průmyslové výroby

a z nichž každý prakticky prodělal celou řadu výrobních odvětví od začátku až do konce, vytváří novou výrobní sílu, která přehojně vyváží práci při dopravě surovin a paliv, dovážených z větší vzdálenosti.

Odstranění odluky města od venkova není tedy utopii ani po té stránce, pokud je podmíněno co nejrovnoměrnejším rozdělením velkého průmyslu po celé zemi. Civilisace nám ovšem ve velkých městech zanechala dědictví, jehož odstranění bude stát mnoho času a námahy. Ale toto dědictví musí být a bude odstraněno, byť to byl proces zdlouhavý. Ať už budou osudy německé říše pruského národa jakékoliv, Bismarck může jít do hrobu s hrdým vědomím, že se jistě splní jeho zamilované přání: zánik velkých měst.

A nyní se podívejme na dětinskou představu páně Dühringovu, že by se společnost mohla zmocnit veškerých výrobních prostředků, aniž by od základu převrátila starý způsob výroby a především aniž by odstranila starou dělbu práce; jako by vše bylo odčiněno, jakmile jen „se bere zřetel na přírodní příležitosti a osobní schopnosti“ — při čemž i nadále celé masy existencí budou porobovány vyráběním *jediného* druhu výrobků, celá „obyvatelstva“ budou zaměstnávána jediným výrobním odvětvím a lidstvo se bude i nadále dělit v množství různě zmrzačených „ekonomických odrůd“, jako jsou „přidavači“ a „architekti“. Společnost se má stál vládkyní výrobních prostředků jako celek, aby každý jednotlivec zůstal otrokem svého výrobního prostředku a mohl si jen volit, *kterého* výrobního prostředku. A rovněž se podívejme na způsob, jak pan Dühring pokládá odluku města od venkova „podle povahy věci za nevyhnutelnou“ a jak dovede objevit pouze slabý paliativní prostředek v odvětvích, která jsou svou souvislostí specificky pruská: lihovarnictví a cukrovarnictví, jak činí rozptýlení průmyslu po celé zemi závislým na nějakých budoucích objevech a na *přinucení* opřít provoz bezprostředně o dobývání surovin — surovin, kterých se již nyní používá ve stále vzrůstajících vzdálenostech od místa jejich původu! — a jak se konečně pokouší krýt si záda ujištěním, že sociální potřeby nakonec přece jen vynutí spojení zemědělství a průmyslu *proti* hospodářským zřetelům, jako kdyby se tím přinášela hospodářská oběť!

Ovšem, abychom viděli, že revoluční prvky, jež odstraní starou dělbu práce spolu s odlukou města od venkova a provedou převrat v celé výrobě, že tyto prvky jsou již v zárodku obsaženy ve výrobních podmínkách novodobého velkého průmyslu a že jim dnešní kapitalistický výrobní způsob brání v rozvoji, k tomu je třeba trochu širšího obzoru, než je oblast, v níž platí pruské zemské právo země, kde kořalka a cukr jsou rozhodujícími průmyslovými výrobky a kde je možno obchodní krize studovat na knižním trhu. K tomu je nutno znát opravdový velký průmysl, jeho dějiny a jeho dnešní skutečný stav, zvláště v zemi, v níž je domovem a v níž jedině dosáhl svého klasického rozvoje; a potom ani nepomyslíme na to, abychom se snažili zploštit a snížit novodobý vědecký socialismus na *specificky pruský socialismus* páně Dühringův.

IV ROZDĚLOVÁNÍ

Viděli jsme již dříve, že dühringovská ekonomie vrcholila poučkou: kapitalistický výrobní způsob je zcela dobrý a může zůstat nadále, ale kapitalistický způsob *rozdělování* je špatný a musí zmizet. Vidíme nyní, že „socialita“ páně Dühringova není nic jiného než provedení této věty ve fantasii. Skutečně se ukázalo, že pan Dühring téměř nemá co vytknout výrobnímu způsobu kapitalistické společnosti jako takovému, že chce podržet starou dělbu

práce ve všech podstatných rysech, a tudíž ani o výrobě ve své hospodářské komunitě nedovede říci téměř ani slova. Výroba je ovšem obor, v němž jde o hmatatelná fakta, v němž tedy „racionální fantasie“ smí povolit rozmachu své svobodné duši jen málo prostoru, protože nebezpečí blamáže je příliš nasnadě. Naproti tomu rozdělování, jež podle názoru páně Dühringova přece s výrobou vůbec nesouvisí, jež podle něho není určováno výrobou, nýbrž pouhým aktem vůle — toto rozdělování je pole, predestinované pro jeho „sociální alchymistiku“.

Proti stejné výrobní povinnosti staví se stejné spotřební právo, organisované v hospodářské komunitě a v obchodní komunitě, zahrnující větší počet hospodářských komun. Zde je „směňována práce... podle zásady stejného odhadu za jinou práci... výkon a protivýkon představují zde skutečnou rovnost pracovních veličin“. A toto „postavení lidských sil na roveň“ platí, „i když jednotlivci vykonali více nebo méně, nebo náhodou *také nic*“, neboť můžeme všechna konání, pokud vyžadují času a síly, pokládat za pracovní výkony — ledy i hru v kuželky a procházku. K této směně však nedochází mezi jednotlivci, ježto vlastníkem všech výrobních prostředků, tedy i všech výrobků jsou všichni dohromady, nýbrž dochází k ní jednak mezi hospodářskou komunitou a jejími jednotlivými členy, jednak mezi různými hospodářskými a obchodními komunitami samými. Zvláště jednotlivé hospodářské komunity ve svém rámci nahradí maloobchod plně plánovitým odbytem. Právě tak je organisován obchod ve velkém. „Systém svobodné hospodářské společnosti... zůstane tudíž vleklým směnným zařízením, jehož opatření se provádějí na podkladě daném vzácnými kovy. Pochopením této nevyhnutelně nutné základní vlastnosti se naše schema odlišuje od všech oněch mlhovitostí, jimiž jsou zatíženy i nejiracionálnější formy dnes běžných socialistických představ.“

Hospodářská komunita, jako první přivlastňovatelka společenských výrobků, má určit za účelem této směny „pro každý druh předmětů jednotnou cenu“ podle průměrných výrobních nákladů. „Co znamenají dnes tak zvané vlastní výrobní náklady... pro hodnotu a cenu, to (v socialitě)... vykonají odhady množství práce, která má být vynaložena. Výsledkem těchto odhadů, které lze podle zásady i hospodářsky stejného práva každé osobnosti převést konec konců na přihlížení k počtu zúčastněných osob, bude poměr cen, odpovídající jak přirozeným poměrům výroby, tak společenskému právu zhodnocovacímu. Výroba vzácných kovů zůstane podobně jako dnes směrodatnou pro určení hodnot peněz... Z toho je vidět, že ve změněném společenském zřízení míra a základ pro určování nejdříve hodnoty a pak poměru, v němž se výrobky navzájem směňují, se nejen neztratí, nýbrž teprve náležitě získá.“ Slavná „absolutní hodnota“ je konečně realizována.

Na druhé straně však bude muset komunita i jednotlivcům umožnit kupování výrobků jí vyrobených tím, že bude vyplácet každému jistou denní, týdenní nebo měsíční peněžitou částku, jež má být pro všechny stejná, jako ekvivalent za jeho práci. „Je tedy s hlediska sociality lhostejné, pravíme-li, že mzda za práci musí vymizet, nebo že se musí stát výlučnou formou hospodářských důchodů.“ Avšak stejné mzdy a stejné ceny tvoří „kvantitativní, i když ne kvalitativní rovnost spotřeby“, a tím je „universální zásada spravedlnosti“ hospodářsky uskutečněna. O určení výše této mzdy budoucnosti praví nám pan Dühring jen tolik, že i zde, jako ve všech jiných případech, se směňuje „stejná práce za stejnou práci“. Za šestihodinovou práci se tedy bude platit peněžitá částka, jež v sobě ztělesňuje rovněž šest pracovních hodin.

Ale „universální zásada spravedlnosti“ se nesmí nikterak zaměřovat za ono hrubé rovnostářství, jež měšťáka tak velice popouzí proti každému, zvláště proti spontánnímu dělnickému komunismu. Tato „universální zásada“ není zdaleka tak neúprosná, jak by chtěla vypadat. „Zásadní rovnost hospodářských právních nároků nevylučuje, aby se k tomu, co vyžaduje spravedlnost, *dobrovolně* nepřidal ještě výraz zvláštního uznání a pocty... Společnost *uctívá samu sebe* tím, že vyznamenává vyšší druh výkonu *mírným nadvybavením* pro spotřebu.“ A též pan Dühring uctívá sebe sama, když spojuje holubičí nevinnost s hadí lstivostí a takto dojemně pečuje o mírnou nadspotřebu Dühringů budoucnosti.

Tím je kapitalistický způsob rozdělování nadobro odstraněn. Neboť „připustíme-li, že by za takového stavu někdo měl skutečně k dispozici nadbytek soukromých prostředků, nemohl by pro něj vymyslet žádné kapitálové upotřebení. Žádný jednotlivec ani žádná skupina by je od něho nepřevzala pro výrobu jinak než cestou směny nebo koupě, nikdy by však nedošlo k tomu, aby mu platila úroky nebo zisk. Tím se stává přípustným „dědění, odpovídající zásadě rovnosti“. Je nevyhnutelné, neboť „jisté dědění bude vždy nevyhnutelným průvodcem rodinné zásady“. Ani dědické právo nebude moci vést k nahromadění rozsáhlejšího jmění, ježto zde tvoření majetku „...nikdy již nebude mít za účel vytváření výrobních prostředků a rentových existencí“.

Tím by byla hospodářská komuna šťastně hotova. Podívejme se teď, jak hospodaří.

Máme za to, že všechny předpoklady páně Dühringovy jsou úplně realizovány; máme tedy za to, že hospodářská komuna platí každému ze svých členů za denní šestihodinovou práci jistou peněžní částku, v níž je rovněž ztělesněno šest pracovních hodin, na příklad dvanáct marek. Předpokládejme rovněž, že ceny přesně odpovídají hodnotám, tedy za našich předpokladů zahrnují pouze náklady na suroviny, opotřebování strojového zařízení, spotřebu pracovních prostředků a zaplacenou mzdu za práci. Hospodářská komuna o stu pracujících členů vyrobí denně zboží v hodnotě 1200 marek, za rok o třech stech pracovních dnech v hodnotě 360.000 marek a vyplatí tutéž částku svým členům, z nichž každý se svým denním podílem 12 nebo ročním podílem 3600 marek naloží, jak mu libo. Na konci roku a na konci století nebude komuna bohatší než na počátku. Nebude za tuto dobu ani s to poskytnout mírné „nadvybavení“ pro spotřebu páně Dühringovu, nechce-li sáhnout na svůj fond výrobních prostředků. Na akumulaci se úplně zapomnělo. Ještě hůře: ježto akumulace je společenská nutnost a ježto ponecháním peněz je dána pohodlná forma akumulace, vyzývá organizace hospodářské komuny svoje členy přímo k soukromé akumulaci, a tím ke svému vlastnímu zničení.

Jak uniknout tomuto rozštěpení v povaze hospodářské komuny? Mohla by se utéci k oblíbenému „zdanění“, k přirážce na ceně, a svoji roční výrobu prodat za 480.000 marek místo za 360.000 marek. Ježto však všechny ostatní hospodářské komuny jsou v téže situaci a musily by dělat totéž, byla by každá při směně druhou nucena platit právě tolik „zdanění“, kolik strká do kapsy, a „tribut“ by musil takto připadnout jen na její vlastní členy.

Anebo to vyřídí zkrátka tím, že platí každému členu za šestihodinovou práci výrobkem práce méně než šestihodinové, řekněme čtyř hodin práce, tedy místo 12 marek pouze 8 marek denně, nechávajíc však ceny zboží na staré výši. Činí v tomto případě přímo a otevřeně, oč se v dřívějším případě pokouší skrytě a oklikou: vytváří Marxovu nadhodnotu v roční částce 120.000 marek, platíc své členy úplně kapitalistickým způsobem pod hodnotou jejich výkonu

a počítajíc jim nadto zboží, jež mohou kupovat pouze u ní, za plnou hodnotu. Hospodářská komuna může tedy dojít jen k rezervnímu fondu a odhalí se jako „zušlechtěný trucksystém“¹⁰⁶ na nejširší komunistické základně.

Tedy jedno z dvojího: Buď směňuje hospodářská komuna „stejnou práci za stejnou práci“ a pak fond na udržování a rozšiřování výroby nemůže akumulovat ona, nýbrž jen soukromníci. Nebo takový fond vytvoří a pak nesměňuje „stejnou práci za stejnou práci“.

Tak je tomu s obsahem směny v hospodářské komuně. Jak je tomu s formou? Směna je zprostředkována kovovými penězi a pan Dühring si nemálo zakládá na „světodějném významu“ tohoto zlepšení. Ale ve styku komuny s jejími členy nejsou peníze penězi, nefungují jako peníze. Slouží za pouhý certifikát práce, konstatují, mluveno s Marxem, „pouze individuální podíl výrobcův na společné práci a jeho individuální nárok na část společného výrobku, určenou ke spotřebě“, a nejsou v této funkci „penězi právě lak jako třeba vstupenka do divadla“. Mohou být takto nahrazeny jakoukoliv známkou, jako je Weitling nahrazuje „komerční knížkou“, v níž jsou na jedné straně potvrzeny pracovní hodiny a na druhé počitky za ně obdržené. Zkrátka: ve styku hospodářské komuny s jejími členy fungují peníze jednoduše jako „owenovské peníze za pracovní hodiny“, tento „bludný výtvar“, na nějž pan Dühring tak vznešeně shlíží a jež přece jen musí sám zavést do svého hospodářství budoucnosti. Zdali známkou, jež označuje míru vyplněné „výrobní povinnosti“ a tím získaného „práva na potřebu“, je cár papíru, mizerný feník nebo kousek zlata, je pro *tento* účel lhostejné. Pro jiné účely však naprosto ne, jak se ukáže.

Jestliže tedy kovové peníze již ve styku hospodářské komuny s jejími členy nefungují jako peníze, nýbrž jako zastřená pracovní známka, pak ještě méně dojdou své funkce peněz ve směně mezi různými hospodářskými komunami. Zde jsou kovové peníze za předpokladů páně Dühringových zcela zbytečné. Skutečně — stačilo by pouhé účetnictví, jež provádí směnu výrobků stejné práce za výrobky stejné práce mnohem jednodušeji, počítá-li s přirozeným měřítkem práce — časem, pracovní hodinou jako jednotkou — než převádí-li teprve pracovní hodiny na peníze. Směna je ve skutečnosti čistě naturální směnou; všechny vícepožadavky lze lehce a jednoduše vyrovnat poukázkami na jiné komuny. Kdyby však nějaká komuna měla skutečně vůči jiným komunám schodek, pak nemůže všechno „ve vesmíru se vyskytující zlato“, byť sebevíce bylo „od přírody penězi“, ušetřit komunu od osudu, že musí tento schodek nahradit zvýšenou vlastní prací, nechce-li upadnout v dlužní závislost na jiných komunách. Ostatně, nechť má čtenář neustále na paměti, že zde nikterak nekonstruujeme budoucnost. Prostě přijímáme předpoklady páně Dühringovy a vyvozujeme z nich jen nevyhnutelné důsledky.

Tedy ani při směně mezi hospodářskou komunou a jejími členy, ani při směně mezi komunami nemůže zlato, jež je „od přírody penězi“, tuto svoji přirozenou povahu uskutečnit. Přesto mu pan Dühring předpisuje, že má i v „socialitě“ plnit funkci peněz. Musíme se tedy poohlédnout po jiném působišti pro tuto peněžní funkci. A toto působiště existuje. Podle pana Dühringa je sice každý schopný „kvantitativně stejně potřebovat“, pan Dühring však k tomu nemůže nikoho nutit. Naopak, je hrdý na to, že v jeho světě může každý se svými penězi dělat co chce. Nemůže tedy zabránit, aby si jedni ukládali malý peněžní poklad, zatím co jiní

¹⁰⁶ Trucksystémem se nazývá v Anglii systém, dobře známý i v Německu, při němž továrníci mají vlastní krámy a nutí své dělníky opatřovat si zboží u nich. (*Engelsova poznámka.*)

nevycházejí se mzdou, jež jim byla vyplacena. Ba podle něho je to nevyhnutelné, protože v dědickém právu výslovně uznává společný majetek rodiny, z čehož potom dále vyplývá povinnost rodičů vydržovat děti. Tím však dostává kvantitativně stejná spotřeba velikou trhlínu. Mládenec si žije skvěle a bezstarostně ze svých osmi nebo dvanácti marek denně, kdežto vdovec s osmi nezletilými dětmi s nimi jen s bídou vychází. Na druhé straně však komuna tím, že bez okolků přijímá peníze při placení, připouští možnost, že tyto peníze jsou získány jinak než vlastní prací. Non olet¹⁰⁷. Ona neví, odkud pocházejí. Tím jsou však dány všechny předpoklady k tomu, že kovovým penězům, jež posud hrály úlohu pracovní známky, se může dostat skutečně funkce peněz. Je zde příležitost i podnět jednak k tvoření pokladu, jednak k zadlužení. Potřebný si vypůjčí u toho, kdo si nashromáždil poklad. Vypůjčené peníze, přijaté komunou jako úplata za životní prostředky, stávají se opět tím, čím jsou v dnešní společnosti, společenským ztělesněním lidské práce, skutečnou mírou práce, obecným oběživem. Všechny „zákony a správní normy“ světa jsou proti tomu právě tak bezmocné, jako proti násobilce nebo proti chemickému složení vody. A ježto shromažďovatel pokladu je s to vynutit si úroky na potřebném, je s kovovými penězi, fungujícími jako peníze, zavedena opět i úroková lichva.

Až potud jsme zkoumali jen účinky zachování kovových peněz uvnitř oblasti působnosti Dühringovy hospodářské komuny. Avšak vně této oblasti jde zatím ostatní hříšný svět klidně dále svým starým chodem. Na světovém trhu zůstávají zlato a stříbro *světovými penězi*, obecným kupovadlem a platidlem, absolutním ztělesněním bohatství. A s touto vlastností vzácného kovu vzniká pro jednotlivé hospodářské komunisty nová pohnutka k shromažďování pokladu, k obohacení, k lichvě, pohnutka pohybovat se proti komuně a vně jejích hranic volně a nezávisle zhodnocovat nahromaděné individuální bohatství na světovém trhu. Lichváří se změni v obchodníky s oběživem, v bankéře, v pány nad oběživem a světovými penězi, a tím v pány nad výrobou, a tím v pány nad výrobními prostředky, byť by výrobní prostředky ještě dlouhá léta figurovaly podle jména jako vlastnictví hospodářské a obchodní komuny. Tím se však shromažďovatelé pokladu a lichváři, kteří se stali bankéři, stávají i pány hospodářské a obchodní komuny samé. „Socialita“ páně Dühringova se ve skutečnosti velmi podstatně liší od „mlhovitostí“ ostatních socialistů. Nemá jiný účel, než znovu vytvořit vysoké peněžnictví, pod jehož kontrolou a pro jehož měšec se bude statečně plahočit — jestliže se vůbec sejde a udrží. Jedinou záchranou by pro ni bylo, kdyby shromažďovatelé pokladu dali přednost tomu, aby s pomocí svých světových peněz z komuny co nejrychleji — utekli.

Při rozsáhlé neznalosti staršího socialismu, panující v Německu, mohl by teď nějaký nevinný jinoch nadhodit otázku, zda by na příklad i Owenovy pracovní známky nemohly zavdat podnět k podobnému zneužití. Není sice naší úlohou vykládat zde význam těchto pracovních známek, ale přesto uveďme pro srovnání Dühringova „obsáhlého schematismu“ s „hrubými, matnými a ubohými ideami“ Owenovými toto. Předně: k takovému zneužití Owenových pracovních známek bylo by třeba přeměnit je ve skutečné peníze, zatím co pan Dühring předpokládá skutečné peníze, avšak chce jim zakázat, aby fungovaly jinak než jako pouhé pracovní známky. Kdežto tam to bylo skutečné zneužití, prosazuje se zde imanentní, na lidské vůli nezávislá povaha peněz, peníze si vynucují sobě vlastní, správné použití naproti zneužití, jež jim pan Dühring chce vnutit svou vlastní neznalostí povahy peněz. Za druhé: u Owena jsou pracovní známky jen přechodnou formou k úplné pospolitosti a k svobodnému používání společenských pomocných zdrojů, a mimo to nanejvýš prostředkem, jak učinit komunismus

¹⁰⁷ Peníze nesmrdí. (Pozn. red.)

přijatelným britskému publiku. Kdyby tedy nějaké zneužití donutilo Owenovu společnost k odstranění pracovních známek, pak by tato společnost učinila další krok k svému cíli a dostala by se na dokonalejší stupeň vývoje. Jestliže však Dühringova hospodářská komuna odstraní peníze, zničí naráz svůj „světodějný význam“, odhodí svoji nejvlastnější krásu, přestane být Dühringovou hospodářskou komunou a klesne k mlhovitostem, z nichž se ji pan Dühring snažil *pozvednout*, věnovav tomu tolik trpké práce své racionální fantasie¹⁰⁸.

Nuže, odkud pocházejí všechna ta podivná bloudění a zmatky této Dühringovy hospodářské komuny? Jednoduše z mlhovitosti, která v hlavě páně Dühringově zahaluje pojmy hodnoty a peněz a která jej nakonec dohání ke snaze odhalit hodnotu práce. Ježto pak pan Dühring naprosto nemá monopol na tuto mlhovitost pro Německo, naopak, nachází hojnou konkurenci, „přemůžeme se na okamžik, abychom rozmotali klubko“, jež nám zde zamotal.

Jediná hodnota, kterou ekonomie zná, je hodnota zboží. Co je zboží? Výrobky vyrobené ve společnosti více méně izolovaných soukromých výrobců, tedy především soukromé výrobky. Avšak tyto soukromé výrobky se stávají zbožím teprve tehdy, když nejsou vyráběny pro vlastní spotřebu, nýbrž pro spotřebu jiných, tedy pro společenskou spotřebu; vstupují ve společenskou spotřebu směnou. Soukromí výrobci jsou tedy ve společenské spojitosti, tvoří společnost. Jejich výrobky, ačkoliv soukromé výrobky každého jednotlivce, jsou tudíž současně, ale neúmyslně a takřka proti vůli, také společenskými výrobky. V čem spočívá společenský ráz těchto soukromých výrobků? Zřejmě ve dvou vlastnostech: předně v tom, že všechny uspokojují nějakou lidskou potřebu, mají užitnou hodnotu nejen pro výrobce, nýbrž i pro jiné; a za druhé v tom, že ač jsou výrobky nejrůznějších soukromých prací, jsou zároveň výrobky lidské práce vůbec, obecně lidské práce. Pokud mají užitnou hodnotu i pro jiné, mohou vůbec vstupovat ve směnu; pokud je v nich všech obsažena obecně lidská práce, prosté vynaložení lidské pracovní síly, mohou podle množství této práce, obsažené v každém z nich, být ve vzájemné směně porovnávány, kladeny naroveň nebo ne naroveň. Ve dvou stejných soukromých výrobcích může být za nezměněných společenských poměrů obsaženo nestejné množství soukromé práce, ale vždy jen stejně mnoho obecně lidské práce. Nezručný kovář může udělat pět podkov za dobu, za kterou jich zručný udělá deset. Ale společnost nehodnotí nahodilou nezručnost jednoho, uznávajíc za obecně lidskou práci pouze práci normální, průměrné zručnosti. Jedna z pěti podkov prvního kováře nemá tedy ve směně více hodnoty, než jedna podkova z oněch desíti, vykovanych za tutéž pracovní dobu oním druhým. Soukromá práce obsahuje obecně lidskou práci, jen pokud je společensky nutná.

Pravím-li tedy, že nějaké zboží má tuto určitou hodnotu, pravím: 1. že je společensky užitečným výrobkem; 2. že je vyrobeno soukromou osobou na soukromý účet; 3. že, ač výrobek soukromé práce, je přece současně a takřka nevědomě nebo nechtěně i výrobkem společenské práce, a to určitého množství této práce, stanoveného společenskou cestou, směnou; 4. nevyjadřuji toto množství v práci samé, v tolika a tolika pracovních hodinách, nýbrž v *jiném zboží*. Pravím-li tedy, že tyto hodiny mají tolik hodnoty jako tento kus sukna a každé má hodnotu padesáti marek, pravím tím: v hodinách, v suknu a v penězích tkví stejně mnoho společenské práce. Konstatuji tedy, že jimi reprezentovaná společenská pracovní doba byla společensky změřena a shledána stejnou. Ale nikoliv přímo, absolutně, jak se pracovní

¹⁰⁸ Mimochodem, úloha, kterou mají pracovní známky v Owenově komunistické společnosti, je panu Dühringovi zcela neznámá. Zná tyto známky — od Sarganta — jen pokud figurují v selhavších ovšem Labour Exchange Bazars (směnné bazary práce), v pokusech o převedení existující společnosti v komunistickou s pomocí přímé směny práce.

doba jinak měřivá, v pracovních hodinách nebo dnech atd., nýbrž oklikou, pomocí směny, relativně. Nemohu tedy také vyjádřit toto zjištěné množství pracovní doby v pracovních hodinách, jejichž počet je mi neznámý, nýbrž rovněž jen oklikou, relativně, v jiném zboží, které představuje stejné množství společenské pracovní doby. Hodiny mají tutéž hodnotu jako kus sukna.

Avšak výroba zboží a směna zboží, nutí společnost na nich spočívající k léto oklice, nutí ji rovněž k jejímu co největšímu zkrácení. Vylučují ze sprostého zboží jakési vznešené zboží, ve kterém je možno jednou provždy vyjádřit hodnotu všeho ostatního zboží, totiž ono zboží, jež platí za bezprostřední ztělesnění společenské práce, a tak se stává přímo a bezpodmínečně směnitelným za všechno zboží — peníze. Peníze jsou již v zárodku obsaženy v pojmu hodnoty, jsou jen rozvinutou hodnotou. Ale zatím co hodnota zboží se vůči zboží samému osamostatňuje v penězích, do společnosti, vyrábějící a směňující zboží, vstupuje nový faktor s novými společenskými funkcemi a účinky. Prozatím to pouze konstatujeme, aniž se tím budeme blíže zabývat.

Ekonomie výroby zboží není nikterak jedinou vědou, která má co dělat s jen relativně známými faktory. Ani ve fyzice nevíme, kolik jednotlivých molekul plynu je v daném objemu plynu za daného tlaku a teploty. Ale víme, že pokud je správný Boyleův zákon, obsahuje takový daný objem nějakého plynu právě tolik molekul, jako stejný objem libovolného jiného plynu za stejného tlaku a stejné teploty. Můžeme tedy srovnávat nejrůznější objemy nejrůznějších plynů za nejrůznějších tlakových a tepelných podmínek co do jejich molekulárního obsahu; a vezmeme-li 1 litr plynu při 0°C a 760 mm tlaku za jednotku, můžeme touto jednotkou měřit onen molekulární obsah. — V chemii jsou nám rovněž neznámé absolutní atomové váhy jednotlivých prvků. Avšak známe je relativně, známe-li jejich vzájemné poměry. Jako tedy výroba zboží a její ekonomie dostává relativní výraz pro neznámá jí množství práce, obsažená v jednotlivém zboží, tím, že toto různé zboží porovnává co do jeho relativního obsahu práce, tak si zjednává chemie relativní výraz pro velikost neznámých jí atomových vah tím, že porovnává jednotlivé prvky co do jejich atomové váhy, tím, že vyjadřuje atomovou váhu jednoho v násobcích nebo zlomcích druhého (síra, kyslík, vodík). A jako výroba zboží povyšuje zlato na absolutní zboží, na všeobecný ekvivalent ostatního zboží, na míru všech hodnot, tak povyšuje chemie vodík na chemické peněžní zboží, kladouc jeho atomovou váhu = 1, a převádějíc atomové váhy ostatních prvků na vodík, vyjadřuje atomovou váhu v násobcích jeho atomové váhy.

Výroba zboží není však nikterak výlučnou formou společenské výroby. Ve staroindické občině, v jihoslovanské záduze se výrobky nemění ve zboží. Členové obcí jsou přímo sdružení pro výrobu, práce je rozdělována podle zvyku a potřeb, rovněž tak výrobky, pokud se dostanou do spotřeby. Bezprostředně společenská výroba i přímé rozdělování vylučují veškerou směnu zboží, tedy i přeměnu výrobků ve zboží (aspoň uvnitř obcí) a tím i jejich přeměnu v *hodnoty*.

Jakmile se společnost ujme držení výrobních prostředků a použije jich v bezprostředním Zespolečenštění k výrobě, stává se práce každého jednotlivce, byť byl její specificky užitečný charakter seberůznější, předem a přímo společenskou prací. Množství společenské práce vězící v určitém výrobku nemusí se pak teprve zjišťovat oklikou; denní zkušenost ukazuje přímo, kolik ho je průměrně potřebí. Společnost může jednoduše vypočítat, kolik pracovních hodin vězí v parním stroji, v hektolitr pšenice poslední sklizně, ve stu čtverečných metrů sukna určité jakosti. Nemůže jí tedy přijít na mysl, aby vyjadřovala i nadále množství práce,

uložené ve výrobcích, které pak přímo a absolutně zná, i nadále v pouze relativní, kolísající, nepostačitelné míře, předtím používané jako výpomoc z nouze, v třetím výrobku, a nikoli v jeho přirozené, adekvátní, absolutní míře, v čase. Právě tak jako by nenapadlo chemii, aby vyjadřovala atomové váhy oklikou přes atom vodíku, i tehdy, kdyby byla s to vyjádřit je absolutně, v jejich adekvátní míře, totiž ve skutečné váze, v biliontině nebo kvadriliontině gramu. Společnost tedy nebude připisovat za výše uvedených předpokladů výrobkům žádnou hodnotu. Nebude prostý fakt, že sto čtverečných metrů sukna si k své výrobě vyžádalo řekněme tisíc pracovních hodin, vyjadřovat křivým a nesmyslným způsobem, že má *hodnotu* tisíc pracovních hodin. Ovšem společnost bude musit i potom vědět, kolik práce je potřebí ke zhotovení každého předmětu spotřeby. Bude musit zařadit výrobní plán podle výrobních prostředků, k nimž patří zejména i pracovní síly. Tento plán určí nakonec užité efekty různých předmětů potřeby, odvážené mezi sebou a odvážené co do množství práce potřebné k jejich zhotovení. Lidé se dohodnou o všem velmi jednoduše, bez prostřednictví proslulé „hodnoty“¹⁰⁹.

Pojem hodnoty je nejobecnějším a nejobsáhlejším výrazem ekonomických podmínek výroby zboží. V pojmu hodnoty je tedy obsažen zárodek nejen peněz, nýbrž i všech vyvinutějších forem výroby zboží a směny zboží. V tom, že hodnota je výrazem společenské práce, obsažené v soukromých výrobcích, je již možnost rozdílu mezi společenskou prací a soukromou prací, obsaženou v témž výrobku. Vyrábí-li tedy soukromý výrobce dále starým způsobem, zatím co společenský způsob výroby pokročí, stane se tento rozdíl pro něho velmi citelným. Totéž se stane, vyrobí-li všichni soukromí výrobci určitého druhu zboží takové množství tohoto zboží, že převyšuje jeho společenskou potřebu. V tom, že hodnota zboží může být vyjádřena jen v jiném zboží a realizována jen ve směně za ně, spočívá možnost, že k směně vůbec nedojde, anebo že nebude realizována správná hodnota. Konečně, dostane-li se na trh specifické zboží — pracovní síla, určuje se jeho hodnota jako hodnota každého jiného zboží, podle pracovní doby společensky nutné k jeho výrobě. Ve formě hodnoty výrobků vězí tedy již v zárodku celá kapitalistická výrobní forma, protiklad mezi kapitalisty a námezdními dělníky, průmyslová rezervní armáda, krize. Chtít odstranit kapitalistickou výrobní formu zavedením „pravé hodnoty“ znamená tedy tolik, jako chtít odstranit katolicismus zavedením „pravého“ papeže, nebo chtít ustavit společnost, v níž by výrobci konečně ovládli svůj výrobek důsledným prováděním ekonomické kategorie, která je nejúplnějším výrazem porobení výrobců jejich vlastním výrobkem.

Jestliže společnost vyrábějící zboží rozvinula formu hodnoty, inherentní tomuto zboží, ve formu peněz, objeví se i různé zárodky v hodnotě ještě skryté. Nejblíže a nejpodstatnější účinek je zobecnění formy zboží. I předmětům posud vyráběným pro přímou vlastní spotřebu vnutí peníze formu zboží, strhnou je do směny. Tak vnikají forma zboží a peníze do vnitřního hospodářství občin bezprostředně sdružených k výrobě, trhají jedno pouto občiny za druhým a rozkládají občinu v houf soukromých výrobců. Peníze nahradí nejprve, jak je to vidět v Indii, společné obdělávání půdy individuálním, později konečným rozdělením rozloží společné vlastnictví polí, projevující se dosud občas opakovaným znovurozdělováním (tak tomu je na př. ve dvorcích na Mosele a počíná to i v ruské obščině); konečně nutí k rozdělení ještě zbývajících společných lesů a pastvin. Byť zde spolupůsobily i některé jiné příčiny, mající původ ve vývoji výroby, peníze zůstávají stále nejmocnějším prostředkem jejich vlivu

¹⁰⁹ Že toto odvážení užitého efektu a vynaložení práce při rozhodování o výrobě je vše, co zbude v komunistické společnosti z pojmu hodnoty, jak jej má politická ekonomie, vyslovil jsem již v roce 1844. („Deutsch-französische Jahrbücher“, str. 95.) Vědecké zdůvodnění této věty je však, jak vidět, umožněno teprve Marxovým „Kapitálem“. (*Engelsova poznámka.*)

na občinu. A s touž přírodní nutností musily by peníze, přes všechny „zákony a správní normy“, rozložit Dühringovu hospodářskou komunu, kdyby se snad někdy uskutečnila.

Viděli jsme již výše (Ekonomie, VI.), že je samo o sobě rozporem mluvit o hodnotě práce. Ježto práce za jistých společenských poměrů vytváří nejen výrobky, nýbrž i hodnotu a tato hodnota se měří prací, nemůže mít zvláštní hodnotu právě tak, jako tíže jako taková nemůže mít zvláštní váhu anebo teplo zvláštní teplotu. Charakteristickou vlastností každého společenského zmatku, hloubajícího o „pravé hodnotě“, je však domněnka, že dělník v dnešní společnosti nedostává plnou „hod-notu“ své práce a že je úkolem socialismu, aby to napravil. K tomu je třeba nejprve stanovit, co je hodnota práce; a tu najdeme, pokusíme-li se měřit práci nikoliv její adekvátní mírou, časem, nýbrž jejím výrobkem. Dělník má dostat „plný výtěžek práce“. Nejen výrobek práce, nýbrž práce sama má být bezprostředně směřitelná za výrobek, jedna pracovní hodina za výrobek jiné pracovní hodiny. To však má hned velmi „povážlivý“ háček. *Celý výrobek* je rozdělován. Nejdůležitější progresivní funkce společnosti, akumulace, je společnosti odebrána a vložena do rukou a do libovůle jednotlivců. Ať jednotlivci se svými „výtěžky“ dělají, co jim libo, společnost zůstává v nejlepší případě tak bohatá, nebo tak chudá, jak byla. Výrobní prostředky, akumulované v minulosti, jsou tedy soustředěny v rukou společnosti jen proto, aby všechny v budoucnosti akumulované výrobní prostředky byly zase roztrženy v rukou jednotlivců. Tak tato teorie rozbíjí na padrť vlastní předpoklady, dochází se k čiré absurdnosti.

Živá práce, činná pracovní síla má být směňována za výrobek práce. Potom je zbožím stejně jako výrobek, za nějž má být směněna. Potom hodnota této pracovní síly není nikterak určována podle jejího výrobku, nýbrž podle společenské práce v ní ztělesněné, tedy podle dnešního zákona mzdy.

Ale to právě nemá být. Živá práce, pracovní síla má být směnitelná za svůj plný výrobek. To znamená, má být směnitelná nikoliv za svoji *hodnotu*, nýbrž za svoji *užitnou hodnotu*; zákon hodnoty má platit pro všechno ostatní zboží, ale má být zrušen pro pracovní sílu. A tato konfuse samu sebe rušící, to je to, co se skrývá za „hodnotou práce“.

„Směna práce za práci podle zásady stejného odhadu“, pokud má nějaký smysl, tedy vzájemná směnitelnost výrobků stejné společenské práce, tedy zákon hodnoty, je právě základním zákonem výroby zboží, tedy i její nejvyšší formy, kapitalistické výroby. Prosazuje se v dnešní společnosti tímž způsobem, jímž se mohou prosazovat jedině ekonomické zákony ve společnosti soukromých výrobců: jako slepě účinkující přírodní zákon, spočívající ve věcech a poměrech, závislý na vůli nebo konání výrobců. Pan Dühring však tím, že povyšuje tento zákon na základní zákon své hospodářské komuny a požaduje, aby jej prováděla s plným vědomím, činí základní zákon existující společnosti základním zákonem společnosti své fantasie. Chce existující společnost, ale bez jejích nešvarů. Přitom se pohybuje na úplně téže půdě jako Proudhon. Jako Proudhon chce odstranit nešvary, jež vznikly vývojem výroby zboží ve výrobu kapitalistickou, tím, že proti nim uplatňuje základní zákon výroby zboží, jehož účinnost právě tyto nesnáze způsobila. Jako Proudhon chce zrušit skutečné důsledky zákona o hodnotě důsledky fantastickými.

Ale byť sebepyšněji vyjížděl náš moderní Don Quijote na své ušlechtilé Rosinantě, „universální zásadě spravedlnosti“, a sledován svým čackým Sancho Panzou Abrahamem Ensem¹¹⁰ na bludné rytířské jízdě za dobytím přilby Mambrinovy, „hodnoty práce“ — obáváme se velmi, že domů nepřiveze nic než starou známou holičskou misku.

V STÁT, RODINA, VÝCHOVA

Oběma předešlými oddíly jsme tak asi vyčerpali ekonomický obsah nového „sociálního útvaru“ páně Dühringova. Nejvýš by ještě zbývalo poznamenat, že „universální šíře dějinného obzoru“ mu nikterak nebrání, aby si všímal svých speciálních zájmů, nehledě ani na známou mírnou nadspotřebu. Ježto stará dělba práce trvá v socialitě nadále, bude musit hospodářská komuna kromě s architekty a přidavači počítat i s literáty z povolání, při čemž potom vzniká otázka, jak tomu bude s autorským právem. Tato otázka zaměstnává pana Dühringa více než kterákoliv jiná. Všude, na příklad při zmínce o Louis Blancovi a Proudhonovi, se čtenáři stále plete mezi nohy právo autorské, nakonec se o něm pojednává na celých devíti stránkách Kursu a je ve formě mysteriosního „odměnění práce“ — zda s mírnou nadspotřebou nebo bez ní, se nepraví — šťastně zachráněno do přístavu sociality. Kapitola o postavení blech v přírodní soustavě společnosti byla by bývala stejně vhodná a rozhodně méně nudná.

O státním zřízení budoucnosti nepodává „filosofie“ podrobné předpisy. Zde Rousseau, byť „jediný významný předchůdce“ páně Dühringův, přece jen nepoložil základy dosti hluboko; jeho hlubší následovník odpomáhá tomu důkladně tím, že Rousseaua co nejvíce rozředuje a míchá s odpadky Hegelovy filosofie práva, rozvařenými rovněž v řídkou žebráckou polévku. „Svrchovanost individua“ tvoří základ Dühringova státu budoucnosti; nemá být v panství většiny potlačena, nýbrž teprve řádně vyvrcholit. Jak? Velmi jednoduše. „Předpokládáme-li ve všech směrech dohodu každého s každým, a je-li předmětem těchto smluv vzájemné pomáhání si proti nespravedlivým urážkám — pak bude pouze posílena moc pro udržení práva, a nikoliv odvozováno právo z pouhé převahy množství nad jednotlivcem nebo většiny nad menšinou.“ S takovou lehkostí přenáší čtenáře živá síla hokuspokusu filosofie skutečnosti přes nejneschůdnější překážky, a domnívá-li se čtenář, že potom není o nic chytřejší než předtím, odpovídá mu pan Dühring, aby přece nebral věc na tak lehkou váhu, neboť „*nejmenší přehmat* v pojetí úlohy společné vůle by *zničil* svrchovanost individua, a jedině tato svrchovanost je to, co (!) vede k odvození skutečných práv.“ Pan Dühring jedná se svým publikem zcela, jak to zaslouží, nechá-li se vodit za nos. Ba, mohl by ještě hodně přitlačit palec; studiosové filosofie skutečnosti by to přesto ani nepozorovali.

Svrchovanost individua spočívá v podstatě v tom, že „jednotlivec je vůči státu *absolutním způsobem donucován*“, toto donucování však lze ospravedlnit pouze potud, pokud „skutečně slouží přirozené spravedlnosti“. Tomuto cíli bude sloužit „zákonodárství a soudnictví“, „musí však zůstat celku“; dále branný svaz, projevující se v „soupůsobení ve vojsku anebo v jiném exekutivním oddílu, příslušném pro vnitřní bezpečnostní službu“, tedy i armáda, policie,

¹¹⁰ Abraham Enss, původce hanlivého spisu proti Engelsovi a Marxovi „Engelsův atentát na zdravý rozum neboli vědecký bankrot v marxistickém socialismu“ (1877). (Pozn. red.)

četníci. Pan Dühring se sice již často osvědčil jako dobrý Prušák; zde dokazuje svoji rovnocennost s oním vzorným Prušákem, který podle nebožtíka ministra von Rochowa „nosí svého četníka v hrudi“. Toto četnictvo budoucnosti nebude však tak nebezpečné jako dnešní „Zaruckeři“. Ať by se dopustilo na svrchovaném individuu čehokoliv, útěcha je vždy v tomto: „Právo nebo bezpráví, kterého se mu potom, podle okolností, se strany svobodné společnosti dostane, nikdy nemůže být *něčím horším* nežli to, co by přinesl *přírodní stav!*“ A potom, když pan Dühring nás ještě jednou nechal klopýtnout o své autorské právo, ujišťuje nás, že v jeho budoucím světě bude „samozřejmě úplně svobodná a všeobecná advokatura“. „Dnes vymyšlená svobodná společnost“ se stává smíšenější. Architekti, prodavači, literáti, četníci a teď ještě i advokáti! Tato „solidní a kritická říše myšlenek“ se navlas rovná různým nebeským říším různých náboženství, v nichž věřící vždy znova nachází oslaveno to, co mu oslazovalo jeho pozemský život. A pan Dühring patří ke státu, kde „každý může být spasen podle své fasony“. Co ještě chceme?

Co bychom chtěli, je zde ostatně lhostejné. Záleží na tom, co chce pan Dühring. A ten se liší od Bedřicha II. tím, že v Dühringově státu budoucnosti nikterak nemůže být spasen podle své fasony. V ústavě tohoto státu stojí: „Ve svobodné společnosti nemůže být kultus; *neboť* každým z jeho členů je překonána dětinská představa, že by za přírodou anebo nad ní byla bytost, na niž by bylo možno působit oběťmi nebo modlitbami.“ „Správně pochopená socialitní soustava *má* tudíž — *odstranit* všechnu výzbroj pro duchovní čáry, a tím všechny podstatné součásti kultu.“ Náboženství se zakazuje.

Nuže, všechno náboženství není nic jiného než fantastické zrcadlení v hlavách lidí oněch vnějších sil, jež ovládají jejich každodenní život, zrcadlení, v němž pozemské síly přijímají formu nadpozemských. V počátcích dějin jsou to nejprve přírodní síly, jež se zrcadlí a v dalším vývoji prodělávají u různých národů nejrozmanitější a nejpestřejší personifikace. Tento první proces byl sledován srovnávací mytologií aspoň u indoevropských národů až po svůj původ v indických védách a v dalším vývoji v jednotlivostech prokázán u Indů, Peršanů, Řeků, Římanů, Germánů, a pokud stačí materiál, i u Keltů, Litevců a Slovanů. Avšak záhy vstupují v činnost vedle přírodních sil i síly společenské, síly, jež stojí proti lidem právě tak cizí a z počátku právě tak nevysvětlitelně, jež je ovládají s touž zdánlivou přírodní nutností jako přírodní síly samy. Fantastické postavy, v nichž se z počátku zrcadlí jen tajemné síly přírodní, dostávají tím i společenské atributy, stávají se představiteli dějinných sil¹¹¹. Na ještě dalším stupni vývoje jsou všechny přírodní i společenské atributy mnoha bohů přeneseny na *jednoho* všemohoucího boha, jenž sám zase je jen reflexem abstraktního člověka. Tak vznikl monotheismus, jenž byl historicky posledním produktem pozdější řecké vulgární filosofie a našel své ztělesnění v židovském výlučném národním bohu Jahve. V této pohodlné a přizpůsobivé podobě může náboženství trvat dále jako bezprostřední, to jest citová forma poměru lidí k ovládajícím je cizím, přírodním i společenským silám, pokud lidé budou pod vládou těchto sil. Viděli jsme však opětovně, že v dnešní měšťácké společnosti jsou lidé jako cizí silou ovládání hospodářskými poměry, které sami vytvořili, výrobními prostředky, které sami vyrobili. Skutečný podklad náboženské reflexace trvá tedy nadále a s ním náboženský reflex sám. A i když měšťácká ekonomie otvírá jakýsi pohled do příčinné

¹¹¹ Tento pozdější dvojí charakter božských postav je důvodem později se šířícího zmatku v mytologiích, důvodem, jež srovnávací mytologie přehlíží, držíc se jednostranně jejich charakteru jako zrcadlení přírodních sil. Tak u některých germánských kmenů se jmenuje bůh války staronordicky Tyr, starohornoněmecky Zio, odpovídá tedy řeckému Zeus, latinsky Jupiter za Diu-piter, u jiných Er, Eor odpovídá tedy řeckému Ares, latinsky Mars. (*Engelsova poznámka.*)

souvislosti této cizovlády, nemění to nic na věci. Měšťácká ekonomie nemůže ani zabránit krizím vcelku, ani uchránit jednotlivého kapitalistu od ztrát, zlých dluhů a bankrotu, nebo jednotlivého dělníka od nezaměstnanosti a bídy. Stále ještě platí: člověk míní a bůh (to jest cizovláda kapitalistického výrobního způsobu) mění. Pouhé poznání, byť šlo dále a hlouběji než měšťácká ekonomie, nestačí na podrobení společenských sil nadvládě společnosti. K tomu je nutný především společenský čin. A až tento čin bude proveden, až společnost, tím že se zmocní veškerých výrobních prostředků a bude s nimi plánovitě nakládat, osvobodí sebe samu a všechny své členy z poroby, v níž jsou dnes udržováni těmito výrobními prostředky, které sami vyrobili, které však stojí proti nim jako silnější cizí moc, až tedy člověk bude nejen mýnit, ale i měnit: potom teprve zmizí poslední cizí síla, jež se dnes ještě zrcadlí v náboženství, a tím zmizí i náboženské zrcadlení samo, z toho jednoduchého důvodu, že nebude již co zrcadlit.

Pan Dühring naproti tomu se nemůže dočkat, až náboženství odumře touto přirozenou smrtí. On jde hlouběji ke kořenům. Je bismarckštější než Bismarck; dekretuje zostřené květnové zákony nejen proti katolicismu, nýbrž proti náboženství vůbec; štve svoje četníky budoucnosti na náboženství, a tím mu dopomáhá k mučednictví a prodlužuje lhůtu jeho života. Kamkoliv pohlédneme, všude specificky pruský socialismus.

Když pan Dühring takto šťastně zničí náboženství, „může potom člověk odkázaný pouze na sebe a na přírodu a vyspělý k poznání svých kolektivních sil směle nastoupit všechny cesty, jež mu otvírá běh věcí a jeho vlastní bytost“. Nuže, zkoumejme pro změnu, který „běh věcí“ může člověk, odkázaný na sebe sama, podle pana Dühringa nastoupit.

První běh věcí, jímž člověk je odkazován sám na sebe, je, že se narodil. Potom zůstává na dobu přirozené nedospělosti svěřen „přirozené vychovateli dětí“, matce. „Toto období může sahat, jako v starém římském právu, až do puberty, tedy do čtrnáctého roku.“ Jen když nezvedení starší hoši patřičně nerespektují matčinu vážnost, odpomůže tomuto nedostatku otcovské přispění, jmenovitě však veřejná výchovná opatření. S pubertou vstoupí dítě pod „přirozené poručnictví otcovo“, je-li zde totiž někdo „s nesporným skutečným otcovstvím“; jinak určí obec poručníka.

Jako si pan Dühring dříve představoval, že kapitalistický výrobní způsob lze nahradit společenským bez přetvoření výroby samé, tak si nyní představuje, že lze novodobou měšťáckou rodinu odtrhnout od celé její hospodářské základny, aniž se tím změní celá její forma. Tato forma je pro něho tak neměnná, že dokonce dělá „staré římské právo“, byť v trochu „zušlechtěné“ podobě, směrodatným pro rodinu na věčné věky a že si dovede rodinu představit pouze jako „dědici“, to jest jako vlastnickou jednotku. Utopisté stojí zde vysoko nad panem Dühringem. Jím bylo se svobodným zespolečenštěním lidí a s přeměnou soukromé domácké práce ve veřejný průmysl bezprostředně dáno i Zespolečenštění výchovy mládeže, a tím skutečně svobodný vzájemný poměr členů rodiny. A dále již Marx („Kapitál“, str. 515¹¹² a další) ukázal, jak „velký průmysl s rozhodující úlohou, kterou přiděluje mimo domov ženám, mladistvým a dětem obojího pohlaví ve společensky organizovaných výrobních procesech, vytváří novou hospodářskou základnu pro vyšší formu rodiny a poměru obou pohlaví“.

¹¹² Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 515. (Pozn. red.)

„Každý sociálně reformátorský fantasta, praví pan Dühring, „má ovšem pohotově pedagogiku, odpovídající jeho novému sociálnímu životu“. Měřen touto větou vypadá pan Dühring jako „pravé monstrum“ mezi sociálně reformátorskými fantasty. Škola budoucnosti jej zaměstnává při nejmenším tolik jako autorské právo, a tím je věru řečeno mnoho. Má školský a universitní plán úplně hotov nejen pro celou „dohlednou budoucnost“, nýbrž i pro přechodné období. Omezme se prozatím na to, co má být vštípeno mládeži obého pohlaví v konečné socialitě poslední instance.

Všeobecná lidová škola poskytuje „vše, co samo o sobě a zásadně může mít pro člověka nějaký půvab“, tedy zejména „základy a hlavní výsledky všech věd, týkající se názoru na svět a život“. Učí tedy především matematice, a to tak, že okruh všech zásadních pojmů a prostředků se „úplně projde“ od jednoduchého počítání a sčítání až po integrální počet. To však neznamena, že v léto škoie má být skutečně diferencováno a integrováno, naopak. Má tam být spíše vyučováno zcela novým prvkům veškeré matematiky, jež obsahují v zárodku jak obyčejnou elementární, tak i vyšší matematiku. Ačkoliv pan Dühring o sobě tvrdí, že má již „obsah učebnic“ této školy budoucnosti „v jejich hlavních rysech schematicky před očima“, nepodařilo se mu, žel, až posud tyto prvky „veškeré matematiky“ objevit; a co nemůže vykonat, „to lze očekávat skutečně až od svobodných a zvýšených sil nového stavu společnosti“. Jsou-li však hrozny matematiky budoucnosti posud ještě velmi kyselé, nadělá astronomie, mechanika a fysika budoucnosti tím méně obtíží a „vytvoří jádro všeho školení“, kdežto rostlinopis a živočichopis se svými, přes všechnu teorii stále ještě převážně popisnými způsoby — budou sloužit „spíše lehčí zábavě“. Tak to stojí vytištěno, Filosofie, str. 417. Pan Dühring nezná do dnešního dne jiný než převážně popisný rostlinopis a živočichopis. Celá organická morfologie, zahrnující srovnávací anatomii, embryologii a paleontologii organického světa, je mu i podle jména neznáma. Kdežto za jeho zády, v oblasti biologie, vznikají zcela nové vědy téměř po tuctech, vybírá si jeho dětská duše stále ještě „eminentně moderní prvky vzdělání přírodovědeckého myšlení“ z Raffova přírodopisu pro děti a oktrojuje tuto ústavu organického světa také celé „dohledné budoucnosti“. Na chemii, jako obyčejně, i zde úplně zapomněl.

Pro estetickou stránku vyučování bude musit pan Dühring obstarat všechno nově. Dosavadní poesie se k tomu nehodí. Kde je všechno náboženství zakázáno, tam samozřejmě nemůže být trpěno ve škole „upravování mytologického nebo vůbec náboženského rázu“, obvyklé u dřívějších básníků. I „poetický mysticismus, jak jej na příklad Goethe silně pěstoval“, je zavrženíhodný. Pan Dühring se tedy bude musit sám odhodlat podat nám ona básnická mistrovská díla, která „odpovídají vyšším nárokům fantasmie vyrovnané s rozumem“ a představují pravý ideál, jenž „znamena dovršení světa“. Necht' s tím neotálí. Hospodářská komuna může účinkovat způsobem svět podmaňujícím teprve tehdy, až vytáhne na pochod s rozumem vyrovnaným útočným krokem alexandrinského verše.

S filologií se dorůstající občan budoucnosti nebude příliš trápit. „Mrtvé jazyky zcela odpadnou... Živé cizí řeči zůstanou však... jako cosi vedlejšího.“ Pouze tam, kde styk mezi národy se vztahuje na pohyb lidových mas samých, mají být každému lehkým způsobem, podle potřeby, zpřístupněny. „Skutečně vzdělávající jazykové školení“ bude nalezeno ve svého druhu všeobecné gramatice a jmenovitě v „látce a formě vlastní řeči“. — Národní omezenost dnešních lidí je ještě příliš kosmopolitická pro pana Dühringa. Chce odstranit i obě páky, jež poskytují v dnešním světě aspoň příležitost k pozvednutí nad omezené národní stanovisko: znalost starých jazyků, jež aspoň klasicky vzdělaným lidem všech národů otvírá

společný, rozšířený obzor, a znalost novějších řečí, s jejichž pomocí se lidé různých národů jediné mohou mezi sebou dorozumět a seznámit s tím, co se děje za jejich vlastními hranicemi. Naproti tomu gramatika vlastní řeči má být důkladně nadřena. „Látka a forma vlastní řeči“ jsou však jen tehdy srozumitelné, sledujeme-li jejich vznik a pozvolný vývoj, a toto není možné bez zřetele za prvé k jejich odumřelým formám a za druhé k příbuzným živým a mrtvým jazykům. Tím jsme se však octli opět ve výslovně zakázané oblasti. Jestliže však pan Dühring takto vyškrtává ze svého školního rozvrhu všechnu moderní historickou gramatiku, pak mu zbývá pro vyučování řečem jen staromódní, zcela ve stylu staré klasické filologie přistřižená technická gramatika se všemi svými kasuistikami a libovolnostmi, spočívajícími na nedostatku dějinného podkladu. Nenávist ke staré filologii jej vede k tomu, že povyšuje nejhorší produkt staré filologie na „ústřední bod vpravdě vzdělávajícího jazykového školení“. Je jasné vidět, že máme co dělat s filologem, jenž nikdy nic neslyšel o celém tom historickém jazykovém bádání, které se již po šedesát let tak mocně a účinně vyvíjí, a který tudíž nehledá „eminentně moderní vzdělávací prvky“ jazykového školení u Boppa, Grimma a Dieze, nýbrž u Heyse a Beckera blahé paměti.

Tím vším by však nastávající občan budoucnosti daleko ještě nebyl „postaven na vlastní nohy“. K tomu je zapotřebí zase hlubšího kladení základů, pomocí „osvojení posledních filosofických základů“. „Takovéto prohloubení nezůstane však... ničím méně než obrovským úkolem“, od té doby co tu pan Dühring razil cestu. Skutečně, „očistíme-li to málo přesného vědění, jímž se obecná schematika bytí může pyšnit, od lživých, scholastických zákrutů a rozhodneme-li se všude připustit pouze“ panem Dühringem „ověřenou skutečnost“, stane se elementární filosofie úplně přístupnou i mládeži budoucnosti. „Připomeňme si *krajně jednoduché* obraty, kterými jsme dopomohli pojmům nekonečnosti a jich kritice k dosud neznámému dosahu“ — i „není vůbec zřejmé, proč by dnešním prohloubením a zaostřením tak zjednodušené prvky universálního pojetí prostoru a času neměly přejít do řady předběžných vědomostí... Ke kořenům jdoucí myšlenky“ páně Dühringovy „nesmějí v universální systematice vzdělání nové společnosti hrát nějakou vedlejší úlohu“. Sobě samému rovný stav hmoty a odpočítaný nesčíslný počet jsou naopak povolány, aby „nechaly člověka nejen stát na vlastních nohou, ale i vědět ze sama sebe, že má tak zvané *absolutno pod nohama*“.

Lidová škola budoucnosti, jak vidět, není nic jiného než trochu zušlechtěná pruská pennalie, v níž latina a řečtina jsou nahrazeny trochou čisté i aplikované matematiky a hlavně prvky filosofie skutečnosti, a německé vyučování sníženo zase na Beckera blahé paměti, tedy asi na národní školu. Skutečně „nelze dohlédnout“, proč by páně Dühringovy „vědomosti“, prokázané námi ve všech oborech, kterých se dotkl, jako nejvyšš školácké, anebo spíše to, co po důkladném „čištění“ vůbec z nich zbývá, „nakonec vesměs nemělo přejít do řady předběžných vědomostí“, ježto tuto řadu vpravdě nikdy neopustily. Pan Dühring ovšem slyšel také něco zvonit o tom, že v socialistické společnosti práce a vzdělání mají být spojeny, a tím zajištěno mnohostranné technické vzdělání, jakož i praktický podklad pro vědeckou výchovu; i tento bod je tedy obvyklým způsobem postaven do služby sociality. Ježto však, jak jsme viděli, stará dělba práce v dühringovské výrobě budoucnosti v podstatě trvá dále, je tomuto technickému školení odňato všechno pozdější praktické upotřebení a všechen význam pro výrobu samu, a má právě jen jediný, školský účel: nahradit gymnastiku, o které náš převratitel od kořene nechce nic vědět. Může nám tudíž nabídnout jen několik frází, jako na příklad: „Mladí a staří pracují ve vážném smyslu slova.“ Opravdu ubohými však se jeví tyto

bezobsažné výlevy, porovnáme-li je s místem v „Kapitálu“, stránka 508 až 515,¹¹³ kde Marx rozvíjí větu, že „ze systému továrního, jak je to možno detailně sledovat u Roberta Owena, vzklíčil zárodek výchovy budoucnosti, jež u všech dětí od jistého věku spojí produktivní práci s vyučováním a gymnastikou nejen jako metodu k stupňování společenské výroby, nýbrž jako jedinou metodu k výrobě všestranně vyvinutých lidí“¹¹⁴.

Přejdeme universitu budoucnosti, ve které filosofie skutečnosti bude tvořit jádro všelikého vědění a ve které vedle medicínské fakulty trvá i právnická v plném rozkvětu; přejdeme i „speciální odborné ústavy“, o nichž se pouze dovídáme, že mají platit „jen několika předmětům“. Předpokládejme, že mladý občan budoucnosti po absolvování všech školních kursů je konečně tak daleko „na vlastních nohou“, že se může poohlédnout po ženě. Jaký běh věcí mu otvírá pan Dühring zde?

„Vzhledem k významnosti rozmnožování pro udržení, vymýcení a míšení, jakož i dokonce pro nový tvárný vývoj vlastností, jest hledati poslední kořeny lidského nebo nelidského z velké části v pohlavním sdružování a výběru a nadto ještě v péči o to, aby nastal nebo nenastal určitý počet porodů. Soud nad zpusťlostí a nevědomostí, které v tomto oboru vládnou, musí být prakticky přenechán pozdější epoše. Avšak aspoň tolik jest předem učiniti pochopitelným i pod tlakem předsudků, že daleko více než o počet porodů musí jistě jíti o to, zda se porody přírodě nebo lidské obezřetnosti zdařily nebo nezdařily. Zrůdy byly sice za všech dob a za všech právních poměrů vydány zničení; avšak stupnice od pravidelnosti až po zohavení do nepodobnosti k člověku má mnoho stupňů... Předejde-li se vzniku člověka, který by přece jen byl špatným výplodem, je takový skutek zřejmě výhodou.“ Rovněž na jiném místě stojí: „Filosofické úvaze nemůže být zatěžko... pochopit právo nezrozeného světa na komposici co nejlepší... Početí a ovšem i porod poskytují příležitost v tomto ohledu zavést zábrannou anebo výjimečně i výběrovou péči.“ A dále: „Řecké umění, idealizování člověka v mramoru, nebude moci podržet týž dějinný význam, jakmile bude vzata do rukou úloha méně umělecky si hrající, a tudíž pro životní osud milionů daleko vážnější, zdokonalit tvoření lidí z masa a krve. Tento druh umění není pouze kamenný a jeho estetika se netýká nazírání mrtvých forem“ atd.

Náš nastávající občan budoucnosti padá z oblak. Že se při uzavírání sňatku nejedná o žádné kamenné umění, ani o nazírání mrtvých forem, to jistě věděl i bez pana Dühringa; ten mu přece sliboval, že se může dát všemi cestami, jež mu otvírá přirozený běh věcí a jeho vlastní bytost, aby našel soucítící ženské srdce i s příslušným tělem. Nikterak, hřmí na něho nyní „hlubší a přísnější moralita“. Jde nejdříve o to, odhodit zpusťlost a nevědomost, jež panují v oblasti pohlavního sdružování a výběru, a přihlížet k právu novorozeného světa na komposici co nejlepší. V tomto slavnostním okamžiku mu jde o to, zdokonalit vytváření člověka z masa a krve, stát se takřka Feidiem v mase a krvi. Jak začít? Výše uvedené mysteriosní výroky páně Dühringovy nedávají mu k tomu ani nejmenší návod, ačkoli sám praví, že je to „umění“. Měl snad pan Dühring také již příručku pro toto umění „schematicky před očima“, podobnou, jakých dnes více zalepených koluje v německém knižním obchodu? Ve skutečnosti zde již nejsme v socialitě, nýbrž spíše v „Kouzelné flétně“, až na to, že veselý svobodozednářský kněz Sarastro sotva může být pokládán za „kněze druhé třídy“, vedle

¹¹³ Viz Marx: „Das Kapital“, Bd. I., Moskva 1932, str. 508—516. (Pozn. red.) – Kapitál I. zvázok, Kapitola XIII, *Továrni zákonodárství*, str. 247 v Knižnici Socialistickej akademie (Pozn. ed.)

¹¹⁴ Tamtéž, str. 509. (Pozn. red.)

našeho hlubšího a přísnějšího moralisty. Zkoušky, jimž Sarastro podrobil svou zamilovanou dvojici adeptů, jsou pouhou dětskou hříčkou proti hrůzné zkoušce, kterou pan Dühring ukládá svým oběma suverénním individuím, než jim dovolí vstoupit do stavu „mravného a svobodného manželství“. Tak se může stát, že náš „na své vlastní nohy postavený“ Tamino budoucnosti má sice tak zvané absolutno pod nohama, avšak jedna z těchto nohou se o několik stupínků stupnice uchyluje od pravidelnosti; takže zlé jazyky ji nazývají koňskou nohou. Rovněž je v mezích možnosti, že jeho milovaná Pamina budoucnosti na jmenovaném absolutnu nestojí zcela rovně, následkem lehkého posunutí ve směru pravého ramene, které závist dokonce nazývá mírným hrbečkem. Co potom? Zakáže jim náš hlubší a přísnější Sarastro praktikovat umění, jak zdokonalit člověka v mase a krvi, uplatní svoji „zábrannou péči“ při „početí“, anebo svoji „výběrovou péči“ při „porodu“? Deset proti jedné, věci se mají jinak; zamilovaná dvojice nechá Sarastro-Dühninga Sarastrem-Dühningem a půjde na magistrát.

Stůjte! volá pan Dühring. Tak to nebylo myšleno. Domluvme se přece. Při „vyšších, vpravdě lidských pohnutkách blahodárných pohlavních spojení... je lidsky zušlechtěná tvářnost pohlavního vzrušení, jehož stupňování se projevuje jako *vášnivá láska*, ve své oboustrannosti nejlepší zárukou pro spojení přípustné i v jeho výsledku... je to účinek druhého řádu, že z poměru o sobě harmonického vzejde výplod harmonických rysů. Z toho opět plyne, že každé nucení musí působit škodlivě“ atd. A tím se všechno vyřídí nejkrásnějším způsobem v nejkrásnější socialitě. Koňská noha a hrbeček se vášnivě milují a poskytují tudíž i ve své oboustrannosti nejlepší záruku harmonického „účinku druhého řádu“, je to jako v románě; milují se, dostanou se a všechna hlubší a přísnější moralita se ukazuje jako obyčejné harmonickým žvaněním.

Jaké vznešené představy má pan Dühring vůbec o ženském pohlaví, vysvítá z této obžaloby dnešní společnosti: „Prostituce je pokládána v utlačovatelské společnosti, založené na prodeji člověka člověku, za samozřejmé doplnění nuceného manželství ve prospěch mužů, a je jednou z nejpochoptelnějších, ale i *nejvýznamnějších* skutečností, že pro *ženy nemůže nic podobného existovat*.“ Dík, jehož by se mohlo dostat panu Dühringovi za tuto poklonu od žen, nechtěl bych za nic na světě sklídit. Že by snad byl panu Dühringovi zcela neznám dnes už nikterak neobvyklý způsob důchodů ze zástěrkových stipendií? Pan Dühring přece sám byl referendářem a bydlí v Berlíně, kde přece již za mých časů, před šestatřiceti lety, abychom už nechali stranou laboranty, referendarius se dosti často rýmoval se: zástěrkový stipendarius!

Budiž nám dovoleno rozloučit se s naším předmětem, jenž byl jistě dosti suchý a tristní, smířlivě veselým způsobem. Pokud nám bylo pojednávat o jednotlivých sporných bodech, byl úsudek vázán objektivními, nepopíratelnými skutečnostmi: podle těchto skutečností musel často dopadnout ostře, ba tvrdě. Nyní, když filosofii, ekonomii a socialitu máme za sebou, když stojí před námi celkový obraz spisovatelův, kterého nám bylo v jednotlivostech posuzovat, nyní mohou vstoupit do popředí lidské zřetele; nyní nám bude dovoleno mnohé, jinak nepochoptitelné vědecké bludy a přehánění uvést na osobní příčiny a svůj celkový soud o panu Dühringovi shrnout ve slovech: *nepřičetnosti zaviněná velikášstvím*.

DODATEK

I ZE STARÉ PŘEDMLUVY K „ANTI-DÜHRINGU“

O DIALEKTICE

(1878)

...Jestliže se Nägeli ve své řeči na mnichovském sjezdu přírodovědců vyslovil v tom smyslu, že lidské poznání nikdy nenabude rázu vševědoucnosti, tu mu zřejmě nebyly známy vývody pana Dühringa. Tyto vývody mě donutily pustit se za nimi i do řady oblastí, kde se mohu pohybovat nanejvýš jako diletant. To platí zejména o různých odvětvích přírodovědy, v nichž až dosud bylo zhusta pokládáno za víc než neskromné, chtěl-li do nich mluvit, laik“. Avšak poněkud odvahy mi dodává výrok, který byl pronesen rovněž v Mnichově a o němž jsem se na jiném místě blíže zmínil, výrok pana Virchowa, že každý přírodovědec zná jen napolo to, co je mimo jeho speciální oblast, že je v tom tedy laikem. Jako si takový specialista smí dovolit a musí si dovolit občas přesahovat do sousedních oblastí a jako mu při tom příslušní specialisté promíjejí neobratnost výrazu a drobné nepřesnosti, tak jsem si i já dovolil uvádět pochody v přírodě a přírodní zákony jako příklady, dokazující má obecně teoretická pojetí, a smím snad počítat s touž shovívavostí. Výsledky novodobé přírodovědy se totiž vnucují každému, kdo se zabývá teoretickými otázkami, se stejnou neodbytností, jako jsou dnešní přírodovědci volky nevolky nuceni k teoreticky-všeobecným závěrům. A tu nastává jistá kompensace. Jsou-li teoretikové poloznalci na poli přírodovědy, tu jsou dnešní přírodovědci skutečně právě tak laiky na poli teorie, na poli toho, co až dosud bylo nazýváno filosofií.

Empirické bádání o přírodě nakupilo tak ohromné množství pozitivních poznatků, že se stalo přímo nezbytnou nutností uspořádat je v každé jednotlivé oblasti bádání soustavně a podle jejich vnitřní souvislosti. Stejně nezbytnou nutností se stává uvést jednotlivé oblasti poznání ve správnou souvislost navzájem. Tím se však přírodověda dostává na pole teoretické a tu přestávají dostačovat metody empirie, tu může pomoci jen teoretické myšlení. Teoretické myšlení je však vrozenou vlastností jen jako vloha. Tato vloha musí být rozvíjena, zdokonalována a k tomu zdokonalování neexistuje dosud jiný prostředek než studium dosavadní filosofie.

Teoretické myšlení každé epochy, tedy i naší, je historický produkt, který v různých dobách bere na sebe velmi různou formu a tedy velmi různý obsah. Věda o myšlení je tedy, jako každá jiná věda, vědou historickou, vědou o dějinném vývoji lidského myšlení. A to je důležité i pro praktickou aplikaci myšlení na empirické oblasti. Neboť předně, teorie zákonů myšlení naprosto není jakousi jednou provždy stanovenou „věčnou pravdou“, jak si to představuje šosácký rozum při slově logika. Formální logika sama je od dob Aristotelových až podnes polem prudkých debat. A dialektika, ta byla dosud podrobněji prozkoumána teprve dvěma mysliteli, Aristotelem a Hegelem. Avšak právě dialektika je pro dnešní přírodovědu nejdůležitější formou myšlení, neboť jen ona skýtá analogon, a tím i metodu vysvětlující vývojové pochody v přírodě, celkové souvislosti, přechody z jedné oblasti bádání do druhé.

Za druhé však znalost dějinného průběhu vývoje lidského myšlení, rozličných pojetí všeobecných souvislostí vnějšího světa, jež se v různých dobách vyskytla, je nutná pro teoretickou přírodovědu i proto, že dává měřítko pro teorie, které sama razí. Nedostatek

znalosti dějin filosofie se tu však objevuje často a dost pronikavě. Poučky, ražené filosofií už před staletími, často už dávno filosoficky překonané, objevují se u teoretisujících přírodovědců často jako zbrusu nová moudrost a dokonce se na čas stávají módou. Je jistě velkým úspěchem mechanické teorie tepla, že poučku o zachování energie podepřela novými doklady a znovu postavila do popředí: ale byla by mohla tato poučka vystupovat jako něco absolutně nového, kdyby si páni fyzikové byli vzpomněli, že ji razil už Descartes? Od té doby, co fyzika a chemie se opět zabývají skoro výhradně molekulami a atomy, vystoupila nutně znovu do popředí starořecká atomistická filosofie. Ale jak povrchně s ní zacházejí i ti nejlepší z nich! Tak Kekulé (Cíle a vývoje chemie) vypráví, že prý pochází od Demokrita, místo od Leukippa, a tvrdí, že Dalton první předpokládal existenci kvalitativně různých atomů jednotlivých prvků a že jim první připisoval různé váhy charakteristické pro různé prvky, zatím co u Diogena Laertia (X, 1, § 43-41 a 61) se můžeme dočíst, že už Epikur připisuje atomům různost nejen co do velikosti a tvaru, nýbrž i co do *váhy*, že tedy už svým způsobem zná atomovou váhu a objem atomu.

Rok 1848, který se jinak v Německu s ničím nevyrovnal, provedl úplný obrat pouze na poli filosofie. Zatím co se národ vrhl na věci praktické, tu položil základ k velkému průmyslu a spekulaci, tam k velkému rozmachu, který se projevil od té doby v přírodovědě v Německu a který byl zahájen potulnými kazateli a karikaturami Vogtem, Büchnerem atd., zřekl se rozhodně klasické německé filosofie, zabředl do písku berlínské starohegelovštiny. Berlínská starohegelovština si to poctivě zasloužila. Ale národ, který chce stát na výši vědy, se neobejde bez teoretického myšlení. S hegelovštinou byla hozena přes palubu i dialektika — právě v okamžiku, kdy se neodolatelně vnucoval dialektický charakter pochodů v přírodě, kdy tedy jen dialektika mohla přírodovědě pomoci z teoretické kaše — a tak se zase bezmocně propadlo staré metafysice. Ve veřejnosti bujelo od té doby jednak Schopenhauerovo a později dokonce Hartmannovo triviální uvažování střížené pro šosáky, jednak vulgární potulné kazatelský materialismus takových Vogtů a Büchnerů. Na universitách si konkurovaly nejrůznější druhy eklekticismu, které měly společné jen to, že byly zpříštipkovány ze samých odpadků dřívějších filosofií a že byly všechny stejně metafysické. Ze zbytků klasické filosofie se zachránilo jen jakési novokantovství, jehož největší vymožeností byla věčně nepoznatelná věc o sobě, tedy ta trocha z Kanta, která si nejméně zasloužila, aby byla zachována. Konečným výsledkem toho byla roztříštěnost a zmatenost teoretického myšlení, která nyní panuje.

Nemůžeme ani nahlédnout do teoretické přírodovědecké knihy, aniž nabudeme dojem, že přírodovědci sami cílí, jak dalece jsou v moci této roztříštěnosti a zmatenosti a jak jim nynější běžná t. zv. filosofie nedává naprosto žádné východisko. A zde prostě není jiného východiska, jiné možnosti dospět k jasnosti, než obrát, v té či oné formě, od metafysického myšlení k dialektickému.

Tento návrat se může dít po různých cestách. Může prorazit spontánně pouze silou přírodovědeckých objevů samých, které se již nechtějí nechat stěsnávat do starého metafysického Prokrustova lože. To je však zdoluhavý, těžkopádný proces, při němž musí být překonáno ohromné množství zbytečného tření. Z velké části už probíhá, zejména v biologii. Může být značně zkrácen, jen budou-li se teoretičtí přírodovědci chtít blíže zabývat dialektickou filosofií v jejích historicky daných formách. Z těchto forem mohou být zejména dvě obzvlášť plodné pro novodobou přírodovědu.

První je řecká filosofie. Zde dialektické myšlení vystupuje ještě v přirozené jednoduchosti, není ještě rušeno půvabnými překážkami, kterými samu sebe ohradila metafysika XVII. a XVIII. století — Bacon a Locke v Anglii, Wolff v Německu — a jimiž si zahradila cestu od porozumění jednotlivosti k porozumění celku, k pochopení všeobecné souvislosti. Řekové — právě proto že ještě nedospěli k rozčleňování, k analýze přírody — nazírají na přírodu jako na celek, celkově. Všeobecná souvislost přírodních jevů není dokazována v jednotlivostech, je Řekům výsledkem bezprostředního nazírání. V tom spočívá nedostatečnost řecké filosofie, pro niž musila později ustoupit jiným způsobům nazírání. V tom však také spočívá její převaha nad všemi jejími pozdějšími metafysickými odpůrci. Měla-li metafysika vůči Řekům pravdu v jednotlivostech, měli Řekové vůči metafysice pravdu v celku. To je jeden důvod, proč se musíme ve filosofii, tak jako v jiných oblastech, stále a stále vracet k vývodům toho malého národa, jehož universální nadání a uplatnění mu zajistily v dějinách vývoje lidstva místo, na jaké si nemůže činit nárok žádný jiný národ. Druhý důvod je ten, že v rozmanitých formách řecké filosofie jsou již v zárodku, ve vzniku obsaženy všechny pozdější způsoby nazírání. Teoretická přírodověda je tudíž také nucena, jestliže chce sledovat dějiny vzniku a vývoje svých dnešních obecných pouček, jít zpět až k Řekům. A toto se stále víc a víc chápe. Stále méně je těch přírodovědců, kteří zatím co sami kramají s úlomky řecké filosofie, na př. s atomistikou, jako s věčnými pravdami — pohlíží baconovsky spatra na Reky, protože neměli empirickou přírodovědu. Bylo by si jen přát, aby toto pochopení dospělo v opravdové poznání řecké filosofie.

Druhou formou dialektiky, která je právě německým přírodovědcům nejbližší, je klasická německá filosofie od Kanta po Hegela. Tady už byl udělán začátek, neboť i kromě už zmíněného novokantovství se opět stává módou dovolávat se Kanta. Od té doby, co bylo objeveno, že Kant je původcem dvou geniálních hypothes, bez nichž dnešní teoretická přírodověda nemůže kupředu — teorie, dříve připisované Laplacovi, o vzniku sluneční soustavy a teorie o brzdění zemské rotace vlivem přílivu — došel Kant u přírodovědců opět zasloužené úcty. Avšak chtít u Kanta studovat dialektiku by bylo zbytečně namáhavou a málo se vyplácející prací, když obšírné, třebaže z naprosto nesprávného východiska rozvinuté kompendium dialektiky se najde v dílech *Hegelových*.

Když na jedné straně reakce proti této „přírodní filosofii“, do značné míry oprávněná tímto nesprávným východiskem a bezmocným zabředáním berlínské hegelovštiny, se již vyzuřila a zvrhla se v pouhé spílání, když na druhé straně byla přírodověda ve svých teoretických potřebách ponechána běžnou eklektickou metafysikou tak báječně na holičkách, bude snad možné, vyslovit zas před přírodovědci jméno Hegel, aniž by se tím zase vyvolal ten tanec svátého Víta, v němž pan Dühring tak rozkošně vyniká.

Především je nutno konstatovat, že tu nikterak nejde o obhajobu Hegelova východiska: že duch, myšlenka, idea jsou prvotní a skutečný svět že je jen odleskem ideje. Toho se vzdal již Feuerbach. V tom se všichni shodujeme, že v každé vědecké oblasti jak v přírodě, tak v dějinách se musí vycházet z *fakt*, v přírodovědě tedy z různých předmětných forem a forem pohybu hmoty; že tedy ani v teoretické přírodovědě nemají být souvislosti vkonstruovávány do fakt, nýbrž objevovány z nich, a když jsou objeveny, mají být empiricky — pokud je to možné — dokazovány.

Právě tak nemůže jít o to, aby byl zachováván dogmatický obsah Hegelovy soustavy, jak je hlásán berlínskou hegelovštinou starší i mladší větve. S idealistickým východiskem padá

i soustava na něm vybudovaná, tedy zejména i Hegelova filosofie přírody. Je však nutno připomenout, že přírodovědecká polemika proti Hegelovi, pokud mu vůbec správně porozuměla, je namířena jen proti dvěma bodům: proti idealistickému východisku a proti konstrukci systému, který libovolně zachází s fakty.

Po odečtení toho všeho zbývá ještě Hegelova dialektika. Je Marxovou zásluhou, že proti „mrzoutskému, nadutému a úplně průměrnému epigonství, které nyní v Německu udává tón,¹¹⁵ po prvé zase vyzdvihl zapomenutou dialektickou metodu, její souvislost s Hegelovou dialektikou a rovněž odlišnost od ní a že současně použil této metody v „Kapitálu“ na fakta empirické vědy, politické ekonomie. A to s takovým úspěchem, že i v Německu se novější ekonomická škola pozvedá nad vulgární freetraderství (hlásání volného obchodu) jen tím, že Marxe opisuje (zhusta nesprávně) pod záminkou, že jej kritizuje.

U Hegela panuje v dialektice táž převrácenost vší skutečné souvislosti jako ve všech ostatních odvětvích jeho soustavy. Ale jak říká Marx: „Mystifikace, kterou trpí dialektika v rukou Hegelových, není nikterak na překážku, že tu po prvé obsáhle a vědomě podal její všeobecné formy pohybu. U něho stojí dialektika na hlavě. Je třeba ji převrátit, aby bylo odhaleno racionální jádro v mystické slupce.“

V přírodovědě samé se však často setkáváme s teoriemi, v nichž je skutečný vztah postaven na hlavu, odraz v zrcadle je brán za prvotní formu, a které tudíž potřebují takovéto převrácení, obrácení naruby. Takové teorie často panují po delší dobu. Bylo-li teplo téměř po dvě století pokládáno za zvláštní tajemnou látku místo za formu pohybu obyčejné hmoty, byl to úplně stejný případ a mechanická teorie tepla provedla to převrácení¹¹⁶. Přesto fyzika ovládaná teorií tepelné látky objevila řadu veledůležitých zákonů tepla a zejména Fourierem a Sadi Carnotem razila cestu správnému pojetí, které pak zase musilo převrátit, přeložit do své vlastní řeči zákony objevené předcházejícím pojetím. Právě tak v chemii poskytla nejprve flogistická teorie stoletou experimentální práci materiál, s jehož pomocí mohl Lavoisier objevit v kyslíku, získaném Priestleyem, reálný protipól fantastického flogistonu¹¹⁷ a tím hodit flogistickou teorii do starého železa. Tím však naprosto nebyly úplně odstraněny výsledky pokusů flogistiky. Naopak. Trvaly dál, jen jejich formulace byla převrácena, přeložena z řeči flogistické do chemické řeči teď platné a podržely svou platnost.

Jako se má teorie tepelné látky k mechanické nauce o teple, jako se má flogistická teorie k Lavoisierově, tak se má Hegelova dialektika k dialektice racionální.

¹¹⁵ Z Marxova doslovu k druhému vydání I. sv. „Kapitálu“. (Pozn. red.)

¹¹⁶ Carnotova funkce C byla doslova převrácena: $\frac{1}{C}$ = absolutní teplota. Bez tohoto převrácení se z ní nedá nic udělat. (Engelsova poznámka.)

¹¹⁷ Podle flogistické teorie spočívá podstata hoření v tom, že se od hořící látky odděluje jiná, hypotetická látka, absolutní hořlavina, která byla nazvána flogiston. (Pozn. red.)

II POZNÁMKY K „ANTI-DÜHRINGU“

(1878)

a) O pravzorech matematického „nekonečna“ ve skutečném světě

Ke str. 17—18:¹¹⁸ Souhlasnost myšlení a bytí. Nekonečno matematiky.

Všechno naše teoretické myšlení je absolutně ovládáno skutečností, že naše subjektivní myšlení a objektivní svět jsou podrobeny týmž zákonům a že si tedy ve svých výsledcích konec konců nemohou odporovat, nýbrž musí souhlasit. Tato skutečnost je bezděčným a bezpodmínečným předpokladem našeho teoretického myšlení. Materialismus XVIII. století, ježto byl v podstatě metafysického rázu, prozkoumal tento předpoklad jen po stránce obsahové. Omezil se na důkaz, že obsah všeho myšlení a vědění musí pocházet ze smyslové zkušenosti, a znovu razil poučku: nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu¹¹⁹. Teprve novodobá idealistická, ale zároveň dialektická filosofie a zejména Hegel prozkoumal tento předpoklad i po stránce *formy*. Přes četné libovolné konstrukce a fantastické výmysly, s nimiž se tu setkáváme, přes idealistickou, na hlavu postavenou formu jejího výsledku — jednoty myšlení a bytí — je nepopiratelné, že tato filosofie dokázala na řadě případů a v nejrůznějších oborech analogičnost procesů myšlení s procesy přírodními a dějinnými a naopak, a platnost stejných zákonů pro všechny tyto procesy. Na druhé straně rozšířila novodobá přírodověda poučku o empirickém, zkušenostním původu všeho obsahu myšlení způsobem, který odstraňuje její dřívější metafysickou omezenost a formulaci. Tím, že novodobá přírodověda uznává dědičnost získaných vlastností, rozšiřuje subjekt zkušenosti z individua na druh; nemusí to už být jen jednotlivé individuum, které musilo udělat zkušenost, jeho individuální zkušenost může být do jisté míry nahrazena výsledky zkušeností jeho předků. Jestliže se u nás zdají na příklad matematické axiomy každému osmiletému dítěti něčím samozřejmým, něčím, co nepotřebuje empirického důkazu, je to pouze výsledkem „nakupené dědičnosti“. Křovákovi nebo australskému černochovi bychom je těžce vpravovali důkazem.

V tomto spise je dialektika pojímána jako věda o nejobecnějších zákonech *všeho* pohybu. V tom je zahrnuto, že její zákony musí mít platnost jak pro pohyb v přírodě a dějinách lidstva, tak i pro pohyb myšlení. Takový zákon může být poznán ve dvou z těchto tří oblastí, ba ve všech třech, aniž si metafysické lajdáctví uvědomí, že je to jeden a týž zákon, který poznalo.

Uvedme příklad. Ze všech teoretických pokroků není žádný pokládán za tak velký triumf lidského ducha jako vynález infinitesimálního počtu v druhé polovině XVII. století. Jestliže máme vůbec někde ryzí a výlučný čin lidského ducha, pak jej máme zde. Tajemnost, která dnes obklopuje veličiny používané při infinitesimálním počtu, diferenciály a nekonečno různého stupně, je nejlepším důkazem, že je dosud rozšířena představa, že tu máme co dělat s ryzími „volnými výtvary a imaginacemi“ lidského ducha, jimž v objektivním světě nic neodpovídá. Ale je tomu právě naopak. Pro všechny tyto imaginární veličiny nám dává pravzory příroda.

¹¹⁸ Toto označení stránek se vztahuje k prvnímu vydání „Pana Evžena Dühringa převrat vědy“. Je to druhá a třetí stránka III. kapitoly prvního oddílu. (Pozn. red.)

¹¹⁹ V rozumu není nic, co by nebylo ve smyslech. (Pozn. red.)

Naše geometrie vychází z prostorových vztahů, naše aritmetika a algebra z číselných veličin, které odpovídají našim pozemským vztahům, které tedy také odpovídají velikostem těles, které mechanika nazývá masy — masy, jak se vyskytují na zemi a jak jimi lidé pohybují. Proti těmto masám se masa Země jeví nekonečně velkou a je pozemskou mechanikou také pokládána za nekonečně velkou. Poloměr Země = ∞ je základní poučkou vši mechaniky v zákonu pádu. Ale nejen Země, nýbrž celá sluneční soustava a vzdálenosti v ní se jeví se své strany zase nekonečně malými, jakmile se zabýváme vzdálenostmi měřitelnými na světelné roky ve hvězdné soustavě, viditelné pro nás teleskopicky. Máme tu tedy již nekonečno nejen prvního, nýbrž i druhého stupně a můžeme ponechat fantasii svých čtenářů, aby si, zachce-li se jim, přikonstruovali v nekonečném prostoru ještě další nekonečna vyšších stupňů.

Pozemské masy, tělesa, s nimiž operuje mechanika, se — podle názoru panujícího dnes ve fyzice a chemii — skládají z molekul, nejmenších částic, které nemohou být dále děleny, aniž se poruší fyzikální a chemická totožnost daného tělesa. Podle výpočtů W. Thomsona nemůže být průměr nejmenší z těchto molekul menší než padesátimiliontina milimetru¹²⁰. I když však předpokládáme, že i největší molekula má průměr až pětadvacetimiliontiny milimetru, je to stále ještě mizivě malá velikost proti nejmenší mase, s níž operují mechanika, fyzika a dokonce chemie. Přesto je molekula obdařena všemi vlastnostmi vlastními příslušné mase, může zastupovat masu fyzikálně a chemicky a skutečně ji zastupuje ve všech chemických rovnicích. Zkrátka, molekula má úplně tytéž vlastnosti vůči příslušné mase jako matematický diferenciál vůči své proměnné. Jenže to, co se nám u diferenciálu, v matematické abstrakci, zdá tajemným a nevysvětlitelným, stává se zde samozřejmým a takřka zřejmým.

S těmito diferenciály, molekulami, operuje však příroda tímž způsobem a docela podle týchž zákonů jako matematika se svými abstraktními diferenciály. Tak je na př. diferenciál $x^3 = 3x^2 dx$, při čemž jsou opominuty $3x^2 dx^2$ a dx^3 . Sestrojíme si to geometricky a dostaneme krychli o délce strany xx , kterážto délka strany se prodlouží o nekonečně malou veličinu dx . Předpokládejme, že tato krychle se skládá ze sublimovaného prvku, dejme tomu síry; že tři stěny tvořící jeden roh jsou chráněny, druhé tři že jsou volné. Vystavíme-li nyní tuto sírovou krychli atmosféře sirného plynu a snížíme-li jeho teplotu dostatečně, sráží se sirný plyn na třech volných stěnách krychle. Přidržíme se úplně postupu běžného ve fyzice a chemii, jestliže — abychom si tento pochod představili v čisté formě — předpokládáme, že se na každé z těchto tří stěn nejprve usadí vrstva ve výši jedné molekuly. Délka strany krychle xx se zvětšila o průměr jedné molekuly, o dx . Obsah krychle x^3 se zvětšil o rozdíl mezi x^3 a $x^3 + 3x^2 dx + 3x dx^2 + dx^3$, při čemž dx^3 , jednu molekulu, a $3x dx^2$, tři řady o délce $x + dx$ + dx molekul položených jednoduše v řadě vedle sebe, můžeme zanedbat tímž právem jako matematika. Výsledek je týž: přírůstek masy krychle je $3x^2 dx$.

Přesně vzato, nevyskytují se u sírové krychle dx^3 a $3x dx^2$, protože v tomtéž místě prostoru nemohou být dvě nebo tři molekuly, a přírůstek její masy je tudíž přesně $3x^2 dx + 3x dx + dx^3$ $x^2 dx + 3x dx + dx$. To se vysvětluje tak, že dx je v matematice lineární veličina, avšak takové linie bez šířky a výšky se v přírodě, jak známo, nevyskytují samostatně,

¹²⁰ Tato cifra je udána v článku Williama Thomsona „Velikost atomů“ (The Size of Atoms), který po prvé vyšel v časopise „Nature“ dne 31. března 1870 (sv. I, str. 553) a byl pak připojen jako příloha k druhému vydání „Pojednání o teoretické fyzice“ (Treatise on Natural Philosophy, 2. vyd., 1883) od Thomsona a Tatta. (Pozn. red.)

mají tedy matematické abstrakce bezpodmínečnou platnost jen v čisté matematice. A protože i tato opomíjí $3x^2 + dx^3$, není tu žádný rozdíl.

Stejně je tomu i při vypařování. Jestliže se ve sklenici vody vypaří hořejší vrstva molekul, zmenšila se výška vrstvy vody xx o dx a ustavičné vypařování jedné vrstvy molekul po druhé je skutečně plynulou diferenciací. A jestliže je horká pára tlakem a zchlazováním v nádobě zase srážena ve vodu a ukládá-li se jedna vrstva molekul na druhou (při čemž nesmíme přehlížet k vedlejším okolnostem komplikujícím proces), až je nádoba plná, tak se zde konala doslova integrace, která se liší od matematické jen tím, že jedna je prováděna vědomě lidskou hlavou a druhá bezděčně přírodou. Avšak nejen při přechodu ze skupenství kapalného do plynného a naopak se dějí pochody, jež jsou úplně analogické pochodům infinitesimálního počtu.

Jestliže přestal — naráz — pohyb masy jako takový a změnil se v teplo, v molekulární pohyb, co jiného se tu událo, než že pohyb masy byl diferencován? A když je výsledkem součtu molekulárních pohybů páry ve válci parního stroje, že zvednou píst do určité výše, že se zvrátí v pohyb hmoty, což nebyly integrovány? Chemie rozkládá molekulu v atomy, veličiny o menší mase a rozměrech, ale veličiny stejného řádu, takže obě jsou navzájem v určitých, konečných vztazích. Všechny chemické rovnice, jež vyjadřují molekulární složení látek, jsou tedy svou formou diferenciálními rovnicemi. Ale ve skutečnosti jsou již integrovány atomovými vahami, které v nich vystupují. Chemie počítá právě s diferenciály, jejichž vzájemný poměr velikostí je znám.

Avšak atomy naprosto nejsou jednoduché nebo vůbec nejmenší známé částice látky. I když nepřehlídíme k chemii, která se stále více přiklání k názoru, že atomy jsou složené, tvrdí přece většina fyziků, že světový ether, jímž se šíří světelné a tepelné záření, se rovněž skládá z diskretních částic, které jsou však tak malé, že se mají k chemickým atomům a fyzikálním molekulám jako se tyto mají k mechanickým masám, tedy jako dx^2 ku dx . Zde tedy máme v běžné představě o složení hmoty rovněž diferenciál druhého stupně, a není naprosto žádného důvodu, aby si nemohl každý, koho to baví, představovat, že v přírodě musí existovat také ještě analoga k dx^3 , dx^4 atd.

Ať tedy jsme jakéhokoliv názoru o složení hmoty, je jisté, že je rozčleněna na celou řadu velkých, dobře ohraničených skupin relativní hmotnosti, takže členy každé jednotlivé skupiny jsou k sobě navzájem v určitých, konečných poměrech mas, avšak vůči členům dalších skupin v poměru nekonečné velikosti nebo malosti ve smyslu matematicém. Viditelná hvězdná soustava, sluneční soustava, pozemské masy, molekuly a atomy, konečně částičky etheru, to každé tvoří takovou skupinu. Na tom nemění nic to, že mezi jednotlivými skupinami nacházíme mezičleny. Tak mezi masami sluneční soustavy a pozemskými jsou asteroidy, z nichž některé nemají větší průměr než knížectví Reuss mladší linie, meteory atd. Tak je mezi pozemskými masami a molekulami v organickém světě buňka. Tyto mezičleny dokazují, že v přírodě není skoku, *právě proto*, že se příroda skládá ze samých skoků.

Pokud matematika počítá se skutečnými veličinami, používá také bez váhání tohoto způsobu nazírání. Pro pozemskou mechaniku je už masa Země nekonečně velkou, jako jsou v astronomii pozemské masy a jim odpovídající meteory nekonečně malé, tak jí mizejí vzdálenosti a masy planet sluneční soustavy, jakmile se vydává za nejbližší stálice a zkoumá složení naší hvězdné soustavy. Jakmile se však naši matematikové stáhnou do své

nedobytné pevnosti abstrakce, do t. zv. čisté matematiky, jsou zapomenuty všechny ony analogie, nekonečno se stává něčím úplně tajemným a způsob, jakým se s ním operuje v analýze, se jeví něčím úplně nepochopitelným, odporujícím veškeré zkušenosti a všemu rozumu. Pošetilosti a absurdnosti, jimiž matematikové tento svůj způsob postupu, který ku podivu vždycky vede k správným výsledkům, spíše omlouvali, než vysvětlovali, překonávají nejhorší zdánlivé a skutečné fantastičnosti na př. Hegelovy filosofie přírody, z nichž mají matematikové a přírodovědci úplnou hrůzu. To, co vytýkají Hegelovi, že žene abstrakci do krajnosti, dělají sami v daleko větším měřítku. Zapomínají, že celá t. zv. čistá matematika se zabývá abstrakcemi, že všechny její veličiny jsou — přísně vzato — imaginární veličiny a že *všechny* abstrakce, přehnány do krajnosti, se zvracejí v protismysl nebo ve svůj protiklad. Matematické nekonečno je vypůjčeno ze skutečnosti, i když nevědomky, a může být tudíž také vysvětleno jen ze skutečnosti a ne ze sebe sama, z matematické abstrakce. A když takto zkoumáme skutečnost, najdeme, jak jsme viděli, také skutečné vztahy, z nichž je vypůjčen matematický vztah nekonečnosti, a dokonce přírodní analoga matematického způsobu, jak tento vztah nechat působit. A tím je věc vysvětlena. (Špatná reprodukce totožnosti myšlení a bytí u Haeckela!) Avšak i *rozpor nepřetržitě a diskrétní hmoty*, viz Hegel.

b) O „mechanickém“ pojetí přírody

Poznámka 2. Ke str. 46¹²¹: různé formy pohybu a vědy, které o nich pojednávají.

Když vyšel výše uvedený článek (Vorwärts, 9. února 1877), definoval Kekulé („Die wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie“)¹²² mechaniku, fyziku a chemii zcela podobně: „Vezme-li se za základ tato představa o podstatě hmoty, bude možno definovat chemii jako vědu o atomech a fyziku jako vědu o molekulách, a pak je nasnadě odloučit onu část dnešní fyziky, která pojednává o masách, jako zvláštní disciplinu a ponechat pro ni název mechanika. Mechanika se tedy jeví základní vědou fyziky a chemie, pokud obě při určitém zkoumání a zejména při počítání musí pojednávat o svých molekulách, resp. atomech jako o masách.“ Toto pojetí se, jak vidno, odlišuje od pojetí uvedeného v textu¹²³ a v předcházející poznámce, pouze trochu menší určitostí. Jestliže však jistý anglický časopis (Nature)¹²⁴ převeď Kekulovu výše uvedenou větu v tom smyslu, že mechanika je statika a dynamika mas, fyzika — statika a dynamika molekul, chemie — statika a dynamika atomů, zdá se mi, že tato bezpodmínečná redukce dokonce i chemických pochodů na pouze mechanické nevhodně zúžuje pole, při nejmenším u chemie. A přece je to tak v módě, že na př. Haeckel neustále používá výrazů „mechanický“ a „monistický“ jako rovno-značných a že podle něho „dnešní fyziologie... ve svém oboru nechává působit jen fyzikálně chemické — nebo v širším smyslu mechanické — síly.“ (Perigenesis.)¹²⁵

¹²¹ Stránka udaná podle prvního vydání Anti-Dühringa. Je to první stránka VII. kapitoly prvního oddílu: „Přírodní filosofie. Organický svět.“ (Pozn. red.)

¹²² „Vědecké cíle a vývoje chemie.“

¹²³ T. j. v textu „Anti-Dühringa“, na začátku VII. kapitoly, první části. (Pozn. red.)

¹²⁴ Engels má na mysli poznámku v časopise „Nature“ z 15. listopadu 1877, v níž byl podán stručný výklad Kekulova pojednání. (Pozn. red.)

¹²⁵ Engels tu cituje Haeckelovu práci „Die Perigenesis der Plastidule oder die Wellenzeugung der Lebensteilchen. Ein Versuch zur mechanischen Erklärung der elementaren Entwicklungs-Vorgänge“, Berlín 1876. („Perigenesis plastidul čili vlnové tvoření životních částic. Pokud o mechanický výklad elementárních vývojových pochodů.“) Podtrženo Engelsem. (Pozn. red.)

Nazývám-li fyziku mechanikou molekul, chemii fyzikou atomů a pak dále biologii chemií bílkovin, chci tím vyjádřit přechod jedné z těchto věd v druhou, tedy jak spojitost, kontinuitu, tak rozdílnost, diskretnost obou. Jde-li se dále, označuje-li se chemie jako pouze jakási mechanika, zdá se mi to nepřipustným. Mechanika — v širším nebo užším slova smyslu — zná jen kvantitativní, počítá s rychlostmi a masami a nanejvýš s objemem. Kde narazí na kvalitu těles, jako v hydrostatice a aerostatice, tam se nemůže obejít bez pojednávání o molekulárních stavech a molekulárních pohybech, tam je sama jen pouhou pomocnou vědou, předpokladem fyziky. Ve fyzice a ještě více v chemii nejen probíhá neustálá kvalitativní změna jako výsledek kvantitativní změny, zvrát kvantitativní změny v kvalitu, nýbrž je nutno zkoumat i množství kvalitativních změn, jejichž podmíněnost kvantitativní změnou není nikterak prokázána. Můžeme ochotně připustit, že nynější tendence vědy jdou tímto směrem, to však nedokazuje, že je to jedině správný směr, že sledování tohoto směru fyziku a chemii vyčerpává. Všechny pohyby zahrnuje mechanický pohyb, přemísťování největších a nejmenších částí hmoty, a *prvním* úkolem vědy, ale jen *prvním*, je poznat tento mechanický pohyb. Ale tento mechanický pohyb nevyčerpává pohyb vůbec. Pohyb není jen přemísťování, je v mimomechanických oborech též kvalitativní změnou¹²⁶. Objev, že teplo je pohyb molekul, byl epochální. Ale nedovedu-li o teplo říci nic více, než že je jistým přemísťováním molekul, udělám lépe, když budu mlčet. Zdá se, že chemie je na nejlepší cestě, aby vysvětlila celou řadu chemických a fyzikálních vlastností prvků ze vztahu atomových objemů k atomovým vahám. Žádný chemik však nebude tvrdit, že všechny vlastnosti prvku jsou úplně vyjádřeny postavením tohoto prvku v křivce Lothara Meyera,¹²⁷ že by se jen tím kdy daly vysvětlit na př. zvláštní vlastnosti uhlíku, které jej činí hlavním nositelem organického života, nebo nezbytnost fosforu v mozku. A přece se „mechanické“ pojetí redukuje právě na toto. Vysvětluje všecku změnu z přemísťování, všechny kvalitativní rozdíly z kvantitativních a přehlíží, že vztah kvality a kvantitativní je vzájemný, že kvalita se právě tak zvrací v kvantitu jako kvantita v kvalitu, že tu je vzájemné působení. Mají-li být všechny rozdíly a změny kvality redukovány na kvantitativní rozdíly a změny, na mechanické přemísťování, pak dojdeme nezbytně k poučce, že všechna hmota se skládá z *totožných* nejmenších částic, a že všechny kvalitativní rozdíly chemických prvků hmoty jsou způsobovány kvantitativními rozdíly, rozdíly v počtu a místním seskupení těchto nejmenších částic v atomy. Tak daleko však ještě nejsme.

To, že naši dnešní přírodovědci nejsou obeznámeni s jinou filosofií než s nejbanálnější vulgární filosofií, která se dnes roztahuje na německých universitách, to jim dovoluje operovat tímto způsobem s výrazy jako „mechanický“, aniž si jsou vědomi nebo jen tuší, jaké závěry si tím nutně ukládají. Teorie o absolutní kvalitativní totožnosti hmoty má své přívržence — vždyť je empiricky právě tak málo vyvratitelná jako dokazatelná. Když se však zeptáte lidí, kteří chtějí všechno vysvětlovat „mechanicky“, zda jsou si tohoto důsledku vědomi a zda uznávají totožnost hmoty, jak různé odpovědi uslyšíte!

Nejkomičtější je, že ztotožňování „materialistického“ a „mechanického“ pochází od *Hegela*, který chce materialismus snížit atributem „mechanický“. Avšak materialismus kritizovaný Hegelem – francouzský materialismus XVIII. století – byl skutečně výlučně mechanický, a to

¹²⁶ Zde Engels připsal a zase škrtl: Také myšlení je pohyb. (*Pozn. red.*)

¹²⁷ Článek L. Meyera „Die Natur der chemischen Elemente als Funktion ihrer Atomgewichte“ (Povaha chemických prvků jako funkce jejich atomových vah) vyšel r. 1870. Mendělejevův článek „O souvislosti vlastností s atomovou vahou prvků“ byl vytištěn r. 1869. Oba došli nezávisle na sobě k témuž objevu, ale Mendělejev šel ve svých závěrech značně dále než Meyer. — „Křivkou Lothara Meyera“ se nazývá křivka znázorňující souvislost mezi atomovými vahami prvků a jejich atomovým objemem. (*Pozn. red.*)

z toho jednoduchého důvodu, že tehdy fyzika, chemie a biologie byly ještě v plenkách a velmi vzdáleny toho, aby mohly poskytnout základnu pro celkový názor na přírodu. Rovněž překlad výrazu *causae efficientes* = mechanicky působící příčiny a *causae finales* = účelně působící příčiny přejímá Haeckel od Hegela; Hegel tu tedy klade mechanicky = slepě, nevědomky působící a ne = mechanicky ve smyslu Haeckelově. Přitom je celý tento protiklad Hegelovi samému tak překonaným stanoviskem, že se o něm v žádném z obou svých výkladů o příčinnosti v Logice *ani nezmiňuje* — nýbrž zmiňuje se o něm jen v Dějinách filosofie tam, kde se vyskytuje historicky (tedy čisté neporozumění Haeckelovo z povrchnosti!) a zcela příležitostně při teleologii (Logika, III, II, 3) jako o formě, v níž *stará metafysika* zachytila protiklad mezi mechanismem a teleologií. Vesměs však o něm pojednává jako o překonaném stanovisku. Haeckel tedy nesprávně opisoval z radosti, že našel potvrzení svého „mechanického“ pojetí a dochází tím ke krásnému závěru, že je-li na nějakém živočichu nebo rostlině vyvolána určitá změna přirozeným výběrem, je to způsobeno *causa efficiens*, je-li tatáž změna vyvolána *umělým* chovem, je pěstěním, je to způsobeno *causa finalis*! Chovatel je *causa finalis*! Dialektik Hegelova ražení se ovšem nehonil v začarovaném kruhu úzkého protikladu mezi *causa efficiens* a *causa finalis*. A pro dnešní stanovisko je s celým tím neplodným tlachem o tomto protikladu skoncováno tím, že ze zkušenosti i teorie víme, že hmota i její způsob existence, pohyb, jsou nestvořitelné, a tedy svými vlastními konečnými příčinami, že jednotlivým příčinám, izolujícím se dočasně a lokálně ve vzájemném působení pohybu vesmíru anebo izolovaným naší úvahou, není přidáváno nové určení, nýbrž jen matoucí element, nazýváme-li je *působícími* příčinami. Příčina, která nepůsobí, není příčinou.

N. B. Hmota jako taková je ryzí výtvar myšlení a abstrakce. Pomíjíme kvalitativní odlišnosti věcí, shrnujeme-li je jako tělesně existující pod pojem hmota. Hmota jako taková, na rozdíl od určitých existujících hmot není tedy nic smyslově existujícího. Jestliže se přírodověda snaží najít hmotu jako takovou, redukovat kvalitativní rozdíly na pouze kvantitativní odlišnosti složení totožných nejmenších částíček, dělá totéž, jako by požadovala viděl místo třešní, hrušek, jablek ovoce jako takové, místo koček, psů, ovcí atd. ssavce jako takového, plyn jako takový, kov jako takový, kámen jako takový, chemické složení jako takové, pohyb jako takový. Darwinova teorie předpokládá takového prassavce, promammale Haeckelovo, musí však zároveň připustit, že jestliže v sobě obsahoval v *zárodku* všechny budoucí a nynější ssavce, byl ve skutečnosti všem nynějším ssavcům podřazen a prasurový, tedy pomíjejícnější než tito všichni. Jak dokázal už Hegel, Enc. I. 199, je tento názor „jednostranně matematickým hlediskem“, podle něhož je hmota pokládána za určitelnou jen kvantitativně, ale kvalitativně původně stejnou, „není to nic jiného než stanovisko“ francouzského materialismu XVIII. století. Je to dokonce návrat až k Pythagorovi, který již pojímal číslo, kvantitativní určení, jako podstatu věcí.

e) O Nägeliově neschopnosti poznat nekonečno

Nägeli, p. 12, 13.¹²⁸

Nägeli praví nejprve, že nemůžeme poznat skutečně kvalitativní rozdíly, a hned nato říká, že se takové „absolutní rozdíly“ v přírodě nevyskytují! (Str. 12.)

¹²⁸ C. V. Nägeli, „Über die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntnis“ (O hranicích přírodovědeckého poznání), Mnichov, září 1877. (Pozn. red.)

Předně, každá kvalitativní nekonečnost má mnoho kvantitativních gradací, na př. barevné odstíny, tvrdost a měkkost, dlouhověkost atd., a ty jsou, třebaže kvalitativně rozdílné, měřitelné a poznatelné.

Za druhé, neexistují kvality, nýbrž jen věci s kvalitami, a to s nekonečně mnoho kvalitami. U dvou různých věcí jsou vždy jisté kvality (při nejmenším vlastnosti tělesnosti) společné, jiné odlišné stupněm, ještě jiné mohou jedné z nich úplně chybět. Vezměme tyto dvě krajně rozdílné věci — na př. meteorit a člověka — spolu stranou, tu přitom objevíme málo společného, nanejvýš, že oběma je společná tíže a jiné všeobecné vlastnosti těles. Ale mezi oběma těmito věcmi je nekonečná řada přírodních předmětů a procesů, které nám dovolují doplnit řadu od meteoritu až po člověka a každému členu řady vykázat jeho místo v souvislosti přírody, takto ji *poznat*. To připouští sám Nägeli.

Za třetí by nám mohly naše rozdílné smysly dávat naprosto kvalitativně rozdílné dojmy. Vlastnosti, jež poznáváme prostřednictvím zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu, byly by tudíž absolutně rozdílné. Avšak i zde rozdíly padají s pokrokem bádání. Čich a chuť jsou již dávno poznány jako příbuzné, k sobě patřící smysly, vnímající k sobě patřící, ne-li totožné vlastnosti. Zrak i sluch vnímají kmity vln. Hmat a zrak se navzájem lak doplňují, že zhusta můžeme podle toho, jak věc vypadá, říci, jaké jsou její hmatové vlastnosti. A konečně, vždy je to totéž *já*, které všechny tyto rozdílné smyslové dojmy vnímá a zpracovává, tedy shrnuje v jedno, a právě tak jsou tyto rozdílné dojmy skýtány touž věcí, jejímiž *společnými* vlastnostmi se jeví, kterou tedy pomáhají poznat. Uvedení těchto rozdílných vlastností, přístupných jen rozdílným smyslům, ve vnitřní vzájemnou souvislost je právě úkolem vědy, která si až dosud nestěžovala, že místo pěti speciálních smyslů nemáme jeden generální smysl, nebo že chuti a pachy nemůžeme vidět nebo slyšet.

Ať se podíváme kamkoliv, nikde v přírodě nejsou takové „kvalitativně nebo absolutně rozdílné oblasti“, které jsou označovány za nepochopitelné. Všechn zmatek vzniká z matení kvality a kvantity. Podle panujícího mechanického názoru pokládá Nägeli všechny kvalitativní rozdíly jen potud za vysvětleny, pokud mohou být redukovány na kvantitativní (o čemž na jiném místě), resp. tím, že pokládá kvalitu a kvantitu za absolutně různé kategorie. Metafysika.

„Můžeme poznat *jen konečné* atd.“ To je úplně správné, pokud do okruhu našeho poznání spadají jen konečné předměty. Ale tato poučka potřebuje doplnění: „můžeme v základě poznávat *jen nekonečné*“. Fakticky spočívá všechno skutečné, vyčerpávající poznání jen v tom, že povyšujeme jedinečné v myšlence z jedinečnosti do zvláštnosti a ze zvláštnosti do obecnosti, že nekonečné nacházíme a zjišťujeme v konečném, věčné v pomíjejícím. Forma obecnosti je však formou uzavřenosti v sobě (Insichabgeschlossenheit), tedy nekonečnosti, je shrnutím mnoha konečen v nekonečno. Víme, že chlor a vodík se v určitých tlakových a tepelných mezích a za působení světla výbuchem slučují v chlorovodík, a jakmile to víme, víme také, že se to děje všude a vždy, kde jsou dány uvedené podmínky, a může být lhostejné, zda se to opakuje jednou nebo miliónkrát a na kolika nebeských tělesech. Formou obecnosti v přírodě je *zákon* a nikdo tolik nemluví o *věčnosti přírodních zákonů* jako přírodovědci. Jestliže tedy Nägeli praví, že lidé dělají konečno nezbadatelným, když chtějí zbádat nejen toto konečno, nýbrž když k němu přimíchávají věčné, tu popírá buď poznatelnost přírodních zákonů, nebo jejich věčnost. Všechno pravé poznání přírody je poznáním věčného, nekonečného, a tudíž v podstatě absolutní.

Avšak toto absolutní poznání má jeden velký háček. Jako se nekonečnost poznatelné látky skládá ze samých konečností, tak se také skládá nekonečnost absolutně poznávajícího myšlení z nekonečného množství konečných lidských hlav, které vedle sebe a po sobě pracují na tomto nekonečném poznání, dělají praktické a teoretické kotrmelce, vycházejí ze skreslených, jednostranných, chybných předpokladů, jdou po nesprávných, křivých, nejistých cestách a často ani nepostihnou to pravé, když do toho vrazí nosem (Priestley)¹²⁹. Poznání nekonečna je tedy obklopeno hradbou dvojnásobných těžkostí a může se uskutečnit jen v jakémisi nekonečném asymptotickém progresu. A to nám úplně stačí, abychom mohli říci: nekonečno je právě tak poznatelné jako nepoznatelné, a to je vše, co potřebujeme.

Je vlastně komické, že Nägeli říká totéž: „Můžeme poznat jen konečné, ale můžeme také poznat *všechno konečné*, co spadá do okruhu našeho smyslového vnímání.“ To konečné, co spadá do okruhu atd., dává právě v úhrnu nekonečno, neboť *tento úhrn to právě je, odkud Nägeli čerpá svou představu o nekonečnu*. Bez tohoto konečna atd. by neměl žádnou představu o nekonečnu!

(O špatném nekonečnu jako takovém budeme mluvit na jiném místě.)

(Před tímto zkoumáním nekonečnosti toto:)

1. „Nepatrná oblast“ co do prostoru a času.
2. „Pravděpodobně nedostatečný rozvoj smyslových orgánů.“
3. Můžeme poznávat jen konečné, pomíjející, střídavé a rozdílné stupněm a relativní (atd. až) „nevíme, co je čas, prostor, síla a látka, pohyb a klid, příčina a účinek“.

To je známá písnička. Napřed se dělají abstrakce ze smyslových věcí a pak se chce je smysly poznávat, vidět čas a čichat prostor. Empirik se tak zabere do zvyku empirického poznávání, že se domnívá, že je ještě na poli smyslového poznávání, když už má co dělat s abstrakcemi. Víme, co je hodina, metr, ale nevíme, co je čas a prostor! Jako by čas byl něco jiného než samé hodiny a prostor něco jiného než samé krychlové metry! Obě formy existence hmoty nejsou bez hmoty samozřejmě ničím, jsou to prázdné představy, abstrakce, které existují jen v naší hlavě. Ale také prý nevíme, co je hmota a pohyb! Ovšemže ne, neboť hmotu jako takovou a pohyb jako takový ještě nikdo neviděl nebo jinak smysly nepoznal, nýbrž jen různé, skutečně existující látky a formy pohybu. Látka, hmota není nic jiného než souhrn všech látek a z tohoto souhrnu je abstrahován tento pojem; pohyb jako takový není nic jiného než souhrn všech smysly vnímatelných forem pohybu; slova jako hmota a pohyb nejsou ničím jiným než *zkratkami*, v něž shrnujeme mnoho různých smysly vnímatelných věcí podle jejich společných vlastností. Hmota a pohyb *nemohou* tedy být poznány jinak než zkoumáním jednotlivých látek a forem pohybu, a tím, že je poznáváme, poznáváme pro tanto¹³⁰ i látku a pohyb *jako takové*. Jestliže tedy Nägeli říká, že nevíme, co je čas, prostor, hmota, pohyb, příčina a účinek, říká pouze, že si svou hlavou děláme nejprve abstrakce ze skutečného světa a pak nemůžeme tyto abstrakce, které jsme sami vytvořili, poznat, protože to jsou věci myšlenky, a ne věci smyslů, všechno poznání je však *měření smysly*! Právě jako ta obtíž u

¹²⁹ Engels tu naráží na objev kyslíku, učiněný Priestleyem. Priestley netušil, že objevil nový chemický prvek a že tento objev bude znamenat převrat v chemii. O tomto objevu mluví Engels podrobněji ve své předmluvě k II. svazku Marxova „Kapitálu“. (Pozn. red.)

¹³⁰ Tím zároveň.

Hegela, můžeme sice jíst třešně a švestky, avšak ne ovoce, protože ovoce jako takové ještě nikdo nejedl.

Tvrdí-li Nāgeli, že v přírodě je pravděpodobně mnoho forem pohybu, které nemůžeme svými smysly vnímat, pak je to „ubohá omluva“, rovná vzdání se — *alespoň pro naše poznání* — zákona o nestvořitelnosti pohybu. Neboť tyto nevnímátné formy pohybu se přece mohou *proměnit v pohyb vnímatelný pro nás!* Tak by se na př. snadno vysvětlila kontaktní elektřina.

III Z ENGELSOVÝCH PŘÍPRAVNÝCH PRACÍ K „ANTI-DÜHRINGU“¹³¹

K první části, ke kapitole III.:

Myšlenky jsou odrazem skutečnosti

Myšlenky všechny převzaty ze zkušenosti, snímky — správné nebo skreslené — skutečnosti.

Ke kapitole III., strana 33—34:

Hmotný svět a zákony myšlení

Dva druhy zkušenosti — vnější, materiální a vnitřní — zákony myšlení a formy myšlení. Formy myšlení také částečně zděděny vývojem (samozřejmost na př. matematických axiomů pro Evropany, jistě ne však pro Křováky a australské černochoy).

Máme-li předpoklady správné a aplikujeme-li správně zákony myšlení, tu musí výsledek souhlasit se skutečností, tak jako musí souhlasit výpočet analytické geometrie s geometrickou konstrukcí, ačkoli jsou to dva zcela rozdílné způsoby postupu. Bohužel však není tomu tak skoro nikde a jen u zcela jednoduchých úkonů.

Vnější svět opět buď příroda nebo společnost.

Ke kap. III., str. 33—35; kap. IV., str. 39—41; kap. X., str. 83:

Vztah myšlení k bytí

Jediným obsahem myšlení je svět a zákony myšlení.

* Obecné výsledky bádání o světě se dostávají na konci tohoto bádání, nejsou *to tedy principy*, východiska, nýbrž *resultáty*, závěry. Konstruovat je z hlavy, vycházet z nich jako ze základu a dále rekonstruovat z nich v hlavě svět, to je *ideologie*, ideologie, kterou až dosud stonal také každý materialismus, protože měl sice do jisté míry jasno o vztahu myšlení a bytí v *přírodě*, ne však v dějinách, nechápal závislost myšlení na historicko-materiálních podmínkách. — Tím,

¹³¹ V této části jsou uvedeny jen nejdůležitější fragmenty z Engelsových rukopisných přípravných prací k „Anti-Dühringu“. Odstavce označené * jsou v rukopise škrtnuty šikmou čarou; to znamená, že Engels použil těchto odstavců pro svou práci. Text, vložený redakcí pro porozumění některým místům, je v hranatých závorkách. (Pozn. red.)

že Dühring vychází z „principů místo z fakt, je ideologem a může ideologa zastřít jen tím, že tyto poučky staví tak všeobecně a prázdně, že se jeví *axiomatickými, plochými*, při čemž se pak z nich také nedá nic vyvodit, nýbrž jen *do nich vložit*. Tak hned zásada *jediného bytí*. Jednota světa a nesmyslnost onoho světa je výsledkem celého zkoumání světa, zde však má být dokázána *a priori z axiomu myšlení*. Tudíž nesmysl. Avšak bez tohoto převrácení exaktní filosofie nemožná.

Ke kapitole III., strana 35—36:

Svět jako souvislý celek. Poznání světa

Systematika podle Hegela nemožná. Že svět představuje jednotný systém, tj. souvislý celek, je jasné, avšak poznání tohoto systému předpokládá poznání celé přírody a dějin, jehož lidé *nikdy* nedosáhnou. Kdo tedy dělá systémy, musí ty četné mezery vyplňovat *vlastními výmysly, tj. iracionálně fantasírovat*, ideologizovat.

Racionální fantasie — alias¹³² kombinace!

Ke kapitole III., strana 36—38:

Matematické úkony a čistě logické operace

Počítající rozum — počítačí stroj! Komická záměna matematických úkonů, které jsou schopny materiálního důkazu, zkoušky, protože se zakládají na bezprostředním materiálním nazírání, i když abstraktním, s *čistě* logickými operacemi, které jsou schopny jen důkazu úsudkem, tedy neschopny pozitivní jistoty, kterou mají matematické úkony — a kolik z nich také nesprávných! Stroj na *integrování*, srovn. Andrews speech Nature Sept. 7, 76¹³³.

Schema = šablona.

Ke kapitole III., strana 36—38; kapitola IV., strana 39—41:

Realita a abstrakce

Větou o jedinečnosti všeobsáhlého bytí, kterou mohou papež a šejk ul Islam podepsat, aniž by nějak zadali své neomylnosti a svému náboženství, může Dühring dokázat výlučnou *materiálnost* všeho bytí právě tak málo, jako nemůže z některého matematického axiomu sestrojít trojúhelník či kouli, nebo odvodit Pythagorovu větu. K tomu oběmu náleží reálné předpoklady, z jejichž zkoumání se teprv dochází k oněm výsledkům. Jistota, že mimo materiální svět neexistuje ještě zvláštní spirituální, je výsledkem dlouhého a zdoluhavého zkoumání reálného světa, y compris¹³⁴ produktů a pochodů lidského mozku. Výsledky geometrie nejsou nic jiného než přirozené vlastnosti různých čar, ploch a těles, resp. jejich

¹³² Alias – jinak. (*Pozn. red.*)

¹³³ Engels zde míní řeč Thomase Andrewse v 46. ročence „British Association for the advancement of science“ (Britské společnosti pro pokrok vědy) v Belfastu. (*Pozn. red.*)

¹³⁴ Včetně.

kombinací, které se většinou vyskytovaly již v přírodě, dávno předtím, než tu byli lidé (radiolarie, hmyz, krystaly atd.).

Ke kapitole VI., strana 54 a další:

Pohyb jako forma existence hmoty

* *Pohyb je způsob existence hmoty*, tedy víc než pouhá její vlastnost. Není a nikdy nemohla být hmota bez pohybu. Pohyb ve vesmírném prostoru, mechanický pohyb menších mas na jednotlivém vesmírném tělese, kmity molekul jako teplo, elektrické napětí, magnetická polarisace, chemický rozklad a slučování, organický život až po svůj nejvyšší produkt, myšlení — v té či oné z těchto forem pohybu je každý jednotlivý atom látky v každém daném okamžiku. Všechna rovnováha je buď jen relativní klid nebo sám pohyb v rovnováze, jako pohyb planet. Absolutní klid je myslitelný jen tam, kde není hmota. Ani pohyb jako takový, ani jedna z jeho forem, na př. mechanická síla, nemůže být tedy od hmoty oddělena, nemůže být postavena proti ní jako něco stojícího stranou, něco cizího, aniž se dojde k absurdu.

Ke kapitole VII., strana 63—64:

Přirozený výběr

Dühring byl měl mít radost z natural selection,¹³⁵ protože přece dává nejlepší příklad pro jeho učení o nevědomých cílech a prostředcích. — Když Darwin zkoumá natural selection, *formu*, kterou se děje pozvolná proměna, tu žádá Dühring, aby Darwin udal také *příčinu* proměny, o níž pan Dühring rovněž nic neví. Ať vezmeme kterýkoliv pokrok vědy, pan Dühring bude vždycky vykládat, že mu něco chybí, a bude tak mít dosti důvodů k mrzoutství.

Ke kapitole VII.:

O Darwinovi

Jak velkým se jeví veskrze skromný Darwin, který nejenže snáší, pořádá a zpracovává tisíce faktů z veškeré biologie, nýbrž i ochotně cituje každého předchůdce, třebaže tím zmenšuje svůj vlastní věhlas a třeba byl tento předchůdce sebenevýznamnější, proti chvástavému Dühringovi, který sám nic nedokáže, ale jemuž nikdo nemůže dost vykonat a který...

Ke kapitole VII., strana 64; kapitola VIII., strana 70—71:

Dühringiana, Darwinismus, strana 115¹³⁶.

* *Přizpůsobování se rostlin* — kombinace fyzikálních sil nebo chemických agencí, tedy žádné přizpůsobování se. Jestliže se „rostlina ve svém růstu dá cestou, kde zachytí nejvíce světla, činí to různou cestou a různým způsobem, který se liší podle druhu a uzpůsobení rostliny. Fyzikální síly a chemické agence působí zde však v každé rostlině zvlášť a pomáhají rostlině, která přece je něco jiného než tyto „chemické a fyzikální atd.“, aby dosáhla světla cestou, která se jí stala vlastní dlouhým předchozím vývojem. Vždyť toto světlo působí jako

¹³⁵ Přirozený výběr. (Pozn. red.)

¹³⁶ Označení strany v Dühringově „Kursu filosofie“. (Pozn. red.)

dráždidlo na rostlinné buňky a uvádí v nich právě tyto síly a agence do pohybu. Zatím co se to odehrává v organické buněčné stavbě a probíhá to formou dráždění a reakce, kterážto forma se tu vyskytuje stejně jako nervové zprostředkování v lidském mozku, používá se u obou téhož výrazu přizpůsobování se. A má-li být přizpůsobování se určitě zprostředkováno vědomím, kde začíná vědomí a přizpůsobování se a kde přestává? U monery, u hmyzožravé rostliny, u houby, u korálu, u prvního nervu? Dühring by prokázal přírodovědcům starého ražení ohromnou laskavost, kdyby udal hranici. Dráždění protoplasmy a reakce protoplasmy se vyskytují všude, kde je živá protoplasma — a ježto účinek pomalu se měnících dráždění způsobuje, že se protoplasma rovněž mění, nemá-li zahynout, je výraz: přizpůsobování se *nutně* pro všechna organická těla týž¹³⁷.

Ke kapitole VII., strana 64 a další:

Přizpůsobování a dědičnost

* Přizpůsobování a dědění pojímány Haeckelem, pokud se týče vývoje druhů, jako přizpůsobování se = negativní a měnící, dědění = pozitivní a zachovávající. Naproti tomu Dühring, strana 122, že dědění působí také negativní výsledky, vyvolává *změny*. (U toho pěkný žvást o praeformaci.) Nu, není nic lehčího při všech takových protikladech, než je obrátit a dokázat, že přizpůsobování právě změnou *formy* zachovává to hlavní, *orgán sám*, kdežto dědění již křížením dvou po každé různých individuí, vždy vyvolává změny, jichž nakupení nevylučuje změnu druhu. Vždyť také výsledky přizpůsobení se dědí! Přitom se však nedostaneme ani o krok dále. Musíme *vzít faktický stav věcí* a prozkoumat, jaký je, a pak se ovšem ukáže, že Haeckel má úplně pravdu. Dědění pokládat za hlavní jako konservativní, pozitivní stránku procesu, přizpůsobení za revolucionující, negativní stránku. Krocení a šlechtění a mimovolné přizpůsobování tu mluví za víc než všechna „subtilní pojetí“ Dühringova.

Ke kapitole VIII., strana 72—74:

**Dühring, strana 141.*

Život. Že výměna látek je nejdůležitějším projevem života, bylo za posledních 20 let fyziologickými chemiky a chemickými fyziology již x-krát řečeno a zde je to opětovně vyzdvíženo na definici života. Avšak ani přesně, ani úplně. Výměnu látek nacházíme i tam, kde *není* života, na př. při jednoduchých chemických pochodech, které si při dostatečném přívodu surovin vždy znovu vytvářejí své vlastní podmínky a při nichž je určité těleso nositelem procesu (příklady viz Roscoe¹³⁸) 102; výroba kyseliny sírové, při endosmose a exosmose (mrtvých organických, ba i neorganických membrán?), při Traubových umělých buňkách a jejich prostředí. Výměna látek, která prý se rovná životu, by tedy musela být nejprve sama blíže definována. Ani nejhlubším výkladem, nejsubtilnějším pojetím a nejjemnějším prozkoumáním jsme tedy ještě nepřišli věci na kloub a ptáme se stále, co je život?

* Definice nemají pro vědu cenu, protože jsou stále nedostačující. Jedině reálnou definicí je vývoj věci samé, avšak to už není definice. Abychom věděli a ukázali, co je život,

¹³⁷ Poznámka na okraji: A bezděčné přizpůsobování se i u zvířat hlavní věcí.

¹³⁸ Roscoe, H.E.—Shorlemmer, C., „Ausführliches Lehrbuch der Chemie“ (Podrobná učebnice chemie), sv. I, Braunschweig 1877. (Pozn. red.)

musíme prozkoumat všechny formy života a vylíčit je v souvislosti. Naproti tomu pro *běžnou potřebu* může být stručný poukaz na nejobecnější a přitom nejpříznačnější znaky v t. zv. definici často užitečný, ba dokonce nutný, a také nemůže škodit, když se od ní nežadá víc, než může vyjádřit. Pokusme se tedy dát takovou definici života, na níž si tolik lidí vylámalo zuby (viz Nicholson).

* Život je způsob existence bílkovin a tento způsob spočívá hlavně v ustavičném obnovování jejich chemických součástí výživou a vyměšováním.

* Všude, kde nacházíme život, nacházíme jej vázaný na bílkovinu, a kde nacházíme bílkovinu, která není v rozkladu, tam nacházíme jevy života. Přítomnost jiných chemických prvků a sloučenin v tomto tělese může být nutná vedle bílkoviny, aby bylo dosaženo speciálních diferenciací těchto jevů života; k holému životu, k životu v nejjednodušší formě nejsou nutný, pokud nepřicházejí jako potrava a jsou proměňovány v bílkovinu (máme samozřejmě na mysli bílkovinu ve smyslu moderní chemie a fyziologie a zahrnujeme pod ně všechny bytosti, u nichž je bílkovina podstatná). V čem však spočívají tyto všude stejně se vyskytující projevy života? V tom, že bílkovina přijímá ze svého okolí jiné látky, asimiluje si je, zatím co starší části těla se rozkládají a jsou vyměšovány. Jiná, neživá tělesa se mění a rozkládají anebo skládají, avšak přitom jako taková zanikají. Co je u nich příčinou zániku, je u bílkoviny základní podmínkou existence. Od okamžiku, kdy tato nepřetržitá přeměna součástí v bílkovinném těle přestává, přestává samo, rozkládá se, tj. *umírá*. Život, způsob bytí bílkoviny, spočívá tedy především v tom, že je bílkovina v každém okamžiku zároveň sebou samou a zároveň něčím jiným, což je jí ovšem více méně společné s každým tělesem, které prochází nějakým procesem, avšak ty ostatní procesy jsou nižšího druhu a dějí se s tělesy, kdežto život je proces sám sebou se dějící, který je svému nositeli, bílkovině, inherentní, vrozen. A z toho vyplývá, že kdyby se snad chemii někdy podařilo uměle sestrojít bílkovinu, že tato bílkovina musí projevovat jevy života, byť i sebeslabší. Je ovšem otázka, zda chemie také zároveň a včas objeví pro tuto umělou bílkovinu správnou potravu.

Z organické výměny látek jako podstatné funkce bílkoviny a z tvárlivosti jí vlastní se pak odvozují všechny ostatní nejjednodušší životní funkce — dráždivost, která je už obsažena ve vzájemném působení potravy a bílkoviny — stažitelnost při pohlcování potravy — schopnost růstu, která na nejnižším stupni (monera) zahrnuje rozmnožování dělením — vnitřní pohyb, bez něhož není možné ani pohlcování, ani asimilace potravy. Jak se však postoupí od jednoduché plastické bílkoviny k buňce, a tím k organizaci, tomu musí naučit teprve pozorování, a takové bádání nepatří také do jednoduché běžné definice života. (Dühring zná, str. 141, ještě celý mezisvět, tam není vlastního života bez soustavy cirkulačních kanálů a bez „zárodečného schematu“. Báječné místo!)

Ke kapitole X., strana 85—90:

Dühring — ekonomie. Dva muži

Pokud je řeč o morálce, může je Dühring pokládat za rovné, avšak jakmile začne ekonomie, tu to přestává. Když na příklad tyto dva muži jsou Yankee broken in to all trades¹³⁹ a berlínský studentík, který nemá nic než své maturitní vysvědčení a filosofii skutečnosti,

¹³⁹ Stoprocentní Američan všemi mastmi mazaný.

přítom paže ze zásady netužené na kolbišti, kde zůstává rovnost? Yankee produkuje všechno, studentík jen sem tam pomůže, a ježto podle výnosu se řídí rozdělování, bude mít zakrátko Yankee prostředky, aby kapitalisticky vykořisťoval eventuální přírůstek kolonie (na dětech a přistěhováním). Celé novodobé zřízení, kapitalistická výroba a všechno může tedy snadno pocházet od dvou mužů, aniž jeden z nich potřebuje šavle.

* A právě tak už u morálky a práva. Když byl Dühring odstranil všechnu skutečnou nerovnost a příčinu nerovnosti, může své dva muže učinit sobě rovnými *jako lidi* a jejich vůle jako lidské rovněž. Ve skutečnosti však lidé jako takoví nejsou si rovni a jejich vůle také ne. Chytřejší a energičtější vnutí svou vůli hloupějšímu a liknavějšímu nejprve přemlouváním, pak zvykem, pod rouškou zdánlivé dobrovolnosti. Ať už je forma dobrovolného souhlasu zachována nebo ne, poroba zůstane porobou. Byla dokonce ve velmi mnoha případech přímo dobrovolná — poddanství ve středověku na příklad v mnoha případech. Když bylo v Prusku zrušeno dědičné poddanství sedláků, podávali petice králi, aby je nečinil nešťastnými, kdo se o ně postará ve stáří, nouzi a nemoci, budou-li odloučeni od milostivého pána? — Poroba může tedy docela dobře pocházet od dvou mužů, a ježto je musíme připustit jako dvě hlavy rodin, protože jinak by nebylo možné rozmnožování — může se dědit a upevňovat.

* Dühringova metoda spočívá v tom, že každé odvětví poznání rozkládá až na nejjednodušší prvky a na ty uplatňuje stejně jednoduché axiomy, „že řeší všechny otázky axiomaticky na jednoduchém základním schematu“. Nejjednodušší formou společnosti jsou však dva lidé, tedy zde základní schema. Je však otázkou, kdo jsou ti dva lidé. Ve skutečnosti jsou ti dva, muž a žena, kteří zakládají rodinu, nejjednodušší a první formou spolčení. Avšak to se Dühringovi nemůže hodit: vezme tedy dva muže, neboť si mají být úplně rovni, a s rozdílem pohlaví a s rodinou by rovnost nikdy nevyšla. Tak je tedy společnost předem určena k zániku, neboť dva muži nikdy nedokážou dítě. Nebo je však berme jako dvě hlavy rodin, a to je ještě nejracionálnější — avšak pak je celé schema zamotáno, je to otázka žaludku, a není už *jednoduché*.

Ke kapitole X., strana 91—94:

Dühringiana

* *Rovnost — spravedlnost.* — Představa, že rovnost je výrazem spravedlnosti, principem dokonalého politického a sociálního uspořádání, vznikla docela historicky. U prvobytných občin rovnost neexistovala, nebo jen velmi omezeně, pro plnoprávného člena jednotlivé občiny a byla zatížena otroctvím. Stejně v antické demokracii. Rovnost všech lidí, Řeků, Římanů a barbarů, svobodných a otroků, státních příslušníků a cizinců, občanů a chráněnců atd., byla pro antickou hlavu nejen šílenstvím, nýbrž i zločinem, a její prvopočátek byl v křesťanství důsledně pronásledován. — V katolicismu nejprve *negativní rovnost všech lidí před bohem jako hříšníků* a v užším smyslu rovnost jak jedněch, tak druhých dětí božích, vykoupených milostí a krví Kriztovou. Obojí pojetí vyplývá z úlohy křesťanství jako náboženství otroků, psanců, zavržených, pronásledovaných, utlačovaných. Vítězstvím křesťanství ustoupil tento moment do pozadí, nadále se stal hlavní věcí protiklad mezi věřícími a pohany, pravověrnými a kacíři. — S rozvojem měst a tím s více či méně vyvinutými elementy měšťáctva a proletariátu se opět musil ponenáhlu probudit požadavek rovnosti jako podmínky měšťácké existence a proletářská důslednost se pak nutila z politické rovnosti vyvozovat rovnost sociální. To bylo — ovšem v náboženské formě — po prvé ostře vysloveno v selské

válce. Měšťácká stránka po prvé ostře, avšak ještě jako obecně lidská, formulována Rousseauem. Jako při všech požadavcích buržoasie stojí i zde proletariát jako osudný stín v pozadí a vyvozuje své důsledky (Babeuf). Tuto souvislost mezi měšťáckou rovností a proletářským vyvozováním důsledků blíže rozvinout.

A bylo tedy zapotřebí skoro celých dosavadních dějin, aby byla vypracována poučka rovnost = spravedlnost, a podařilo se to teprve, když existovala buržoasie a proletariát. These rovnosti je však ta, že nemá být *výsad*, je tedy v podstatě *negativní*, prohlašuje celé dosavadní dějiny za špatné. Ježto tato poučka nemá pozitivní obsah a šmahem zavrhuje všechno dřívější, hodí se právě tak k tomu, aby byla ražena velkou revolucí 1789—96 a pro pozdější jalové hlavy vyrábějící systémy ve velkém. Avšak chtít stavět rovnost = spravedlnost jako nejvyšší zásadu a poslední pravdu, je absurdní. Rovnost je pouze v protikladu k nerovnosti, spravedlnost k nespravedlnosti, jsou tedy ještě zatíženy protikladem k starým dosavadním dějinám, tedy starou společností samou¹⁴⁰.

To již vylučuje, že mají tvořit *věčnou* spravedlnost a pravdu. Za několik generací společenského vývoje, za komunistického zřízení a za zvýšeného počtu pomocných prostředků, musí lidé dojít k tomu, že se to domáhání se rovnosti a práva stane stejně směšným, jako je dnes domáhání se šlechtických rodových výsad, že protiklad ke staré nerovnosti a ke starému pozitivnímu právu, ha dokonce k novému přechodnému právu zmizí z praktického života, takže ten, kdo bude trvat na pedantickém vydání svého rovného a spravedlivého podílu na výrobcích, bude zesměšněn tím, že dostane dvojnásob. Sám Dühring shledává, že je možno toho „dohlédnout“, a kdepak je rovnost a spravedlnost, nejspíš v komoře s haraburdím historické vzpomínky? Protože něco takového se dnes výtečně hodí k agitaci, není to dávno ještě věčná pravda.

(Rozvinout *obsah* rovnosti. — Omezení na práva atd.)

Abstraktní teorie rovnosti je ostatně i dnes a pro delší budoucnost ještě nesmyslná. Žádného socialistického proletáře nebo teoretika nenapadne, aby uznával abstraktní rovnost mezi sebou a Křovákem nebo obyvatelem Ohňové země, nebo jen *rolníkem* či polofeudálním zemědělským nádeníkem; a od okamžiku, kdy je toto překonáno byť i jen na evropské půdě, je překonáno i abstraktní stanovisko rovnosti. Zavedením racionální rovnosti ztrácí tato rovnost sama všechnen význam. Je-li nyní žádána rovnost, děje se to na základě anticipace intelektuálního a morálního *vyrovnání*, nastávajícího automaticky *za nynějších historických poměrů*. *Věčná* morálka musila by však být možná za všech dob a *všude*. Tvrdit to o rovnosti nenapadne ani Dühringa, naopak, dělá své provisorium represe, tedy připouští, že rovnost není věčnou pravdou, nýbrž historickým produktem a atributem určitých historických situací.

Měšťácká rovnost (odstranění třídních *výsad*) se velmi liší od rovnosti proletariátu (odstranění tříd samých). Je-li rovnost hnána ještě dál, to jest chápána abstraktně, stává se protismyslem. Tak je pak konečně i pan Dühring nucen opět zadními vrátky zavádět násilí jak ozbrojené, tak administrativní, soudní a policejní.

¹⁴⁰ Poznámka na okraji: Představa rovnosti [vyplývá] z rovnosti všeobecné lidské práce při výrobě zboží. Kapitál, str. 36. (Viz Marx: Kapitál, Bd. I, Moskva 1932, S. 65.)

* Tak je *představa rovnosti sama historickým produktem*, k jejímuž vypracování byly nutné celé předchozí dějiny, neexistovala tedy od věčnosti jako pravda. Že je nyní pro většinu lidí — en principe¹⁴¹ — čímsi samozřejmým, to není následkem její axiomatickosti, nýbrž následkem *rozšíření idejí XVIII. století*. A jestliže se tedy dnes oba famózní muži stavějí na půdu rovnosti, pak je to tím, že jsou oba líčeni jako vzdělaní lidé XIX. století a že je to pro ně „*přirozené*“. Jak se chovají a chovali *skuteční* lidé, závisí a záviselo vždy na historických okolnostech za nichž žili.

Ke kapitole IX., strana 82—84; kapitola X., strana 91-94:

[Závislost idejí na společenských vztazích]

Představa, *jako by ideje a představy lidí tvořily jejich životní podmínky*, a ne naopak, je vyvrácena celými dosavadními dějinami, v nichž se docházelo vždy k něčemu jinému, než se chtělo, v dalším průběhu většinou dokonce k opaku. Teprve ve více či méně vzdálené budoucnosti se může realizovat natolik, nakolik lidé budou předem znát nutnost změny společenského zřízení [sit venia verbo],¹⁴² vyvolanou měnicími se poměry, a budou si ji přát, dříve než jim bude vnucena bez jejich vědomí a vůle. To platí i o představách *práva*, tedy i o politice [as far as that goes],¹⁴³ tento bod probrat pod „filosofie“ — „násilí“ zůstane ekonomii.

Ke kapitole XI., strana 100-101 (viz též část III, V. kapitola, strana 274—276):

Již správné obrázení *přírody* je velmi těžké. Produkt dlouhých dějin zkušenosti. Přírodní síly pračlověku čímsi cizím, tajemným, mocnějším než on. Na jistém slupni, jímž procházejí *všechny* kulturní národy, si je připodobňuje zosobňováním. Právě tato snaha po personifikaci vytvořila všude bohy, a consensus gentium¹⁴⁴ při důkazu o existenci boha dokazuje právě jen všeobecnost této snahy po zosobnění jako nutného průchozího stupně, tedy také všeobecnost náboženství. Teprve skutečné poznání přírodních sil vyhání bohy nebo boha postupně ze všech posic. (Secchi a jeho sluneční soustava.) Tento proces není tak daleko, že může být teoreticky pokládán za ukončený.

Ve *společenských* věcech obrázení ještě obtížnější. Společnost je určována hospodářskými poměry, výrobou a směnou, kromě dějinných podmínek.

Ke kapitole XII., strana 105—107 (srov. Úvod, strana 22—23):

Protiklad — je-li nějaká věc zatížena protikladem, je sama se sebou v rozporu a její myšlenkový výraz rovněž. Na příklad, že nějaká věc zůstává zároveň touž, a přece se stále mění, má v sobě protiklad „trvání“ a „změny“, to je *rozpor*.

¹⁴¹ V zásadě.

¹⁴² Je-li dovoleno to říci. (Pozn. red.)

¹⁴³ Pokud to jde. (Pozn. red.)

¹⁴⁴ Souhlasné mínění národů. (Pozn. red.)

Negace negace

* *Negace negace*. Několik příkladů, abychom ukázali tento hrozný zločin v celé jeho zavrženíhodnosti: Předně. Vezměme zrna ječmene. Miliony se jich snědí nebo vypijí jako pivo. Ale dostane-li se ječné zrna do normálních podmínek, za nichž může dokončit svou normální životní dráhu, padne-li na příznivou půdu, tu se s ním děje změna; zrna zaniká jako takové, je negováno, na jeho místo nastupuje rostlina, která z něho vzešla, negace zrna. Avšak co je normálním během života této rostliny? Aby sama zase produkovala ječná zrna, a jakmile uzrají, rostlina odumírá, je zase ona *negována*. Jako výsledek této negace negace máme zase počáteční ječné zrna, avšak v deseti-, dvaceti-, třicetinasobném počtu. Obilniny se mění velmi pomalu, proto kvalita zrna zůstává pro historickou dobu téměř nezměněna. Vezměme však tvárlivou rostlinu, na příklad jiřinu, a pěstujme semeno jako zahradník, tu bude výsledkem této „negace negace“ nejen více semen, nýbrž i dokonalejší semeno, které produkuje krásnější květiny, a s každým opakováním procesu se toto zdokonalení stupňuje. — Podobně jako u ječného zrna děje se tento proces u mnoha živočichů, zejména hmyzu, kteří se jen jednou páří a po naklazení vajíček umírají. Že jsou i rostliny a živočichové, kteří neumírají hned poté, když je zajištěno rozmnožení, to se nás tu netýká, a zkoumání, proč tomu tak je, by nás zavedlo příliš daleko. Stačí dokázat, že negace negace se skutečně vyskytuje v říši rostlin a živočichů. — Dále: Vezměme libovolnou algebraickou veličinu, a . Negujeme-li ji, dostaneme $-a$. Negujeme-li tuto negaci tím, že $-a$ násobíme $-a$, dostaneme $+a^2$ — původní kladnou veličinu, avšak na vyšším stupni, totiž umocněnou na druhou. Ani zde nevádí, že téhož výsledku může být dosaženo bez této okliky tím, že se $+a$ násobí $+a$ a rovněž se dostane $+a^2$; neboť negace vězí v $+a^2$ tak pevně, že druhá odmocnina z něho je nejen $+a$, nýbrž nezbytně i $-a$, což při kvadratických rovnicích nabývá velmi hmatatelně praktického významu¹⁴⁵. — Dále. Všechny indogermánské národy začínají *společným* vlastnictvím. Skoro u všech je pak v průběhu společenského vývoje zrušeno, *negováno*, zatlačeno jinými formami — soukromým vlastnictvím, feudálním vlastnictvím atd. Negovat tuto negaci, znovu zavést společné vlastnictví na vyšším vývojovém stupni, je úkolem — sociální revoluce. Nebo: antická filosofie byla původně spontánním materialismem. Z něho vyšel idealismus, spiritualismus, negace materialismu, nejprve v podobě protikladu mezi duší a tělem, pak v učení o nesmrtelnosti a v monotheismu. Prostřednictvím křesťanství byl tento spiritualismus všeobecně rozšířen. Negace této negace je — reprodukce starého na vyšším stupni, moderní materialismus, který je teoreticky dovršen, vůči minulosti, ve vědeckém socialismu. Tedy, dříve než Dühring vyžene negaci negace z dialektiky a myšlení, bude ji muset vyhnat z přírody a z dějin, a vymyslet matematiku, v níž $-a \times -a$ není $+a^2$ a druhá odmocnina z $+a^2$ není $-a$.

Tyto přírodní a dějinné pochody se samozřejmě odrážejí v myslícím mozku a reprodukují se tam, jak se to ukázalo už na výše uvedených příkladech o $-a \times -a$ atd.; a právě nejvyšší dialektické úkoly se řeší jen touto metodou.

Je však také špatná, neplodná negace. — Pravá, přirozená, dějinná a dialektická negace je právě hybným faktorem (formálně vzato) všeho vývoje — rozpadání se na protiklady, jejich boj

¹⁴⁵ Nebo: Ve vyšší matematice se diferencuje, t. j. neguje věc, s níž se počítá, a pak se neguje tato negace, t. j. integruje se, dostane se řešení otázky, které jinak doslal nelze, nebo jen těžce.
(Engelsova poznámka.)

a řešení, při čemž (v dějinách částečně, v myšlení úplně) je na základě získané zkušenosti opět dosaženo původního východiska, avšak na vyšším stupni. — Touto neplodnou negací je negace čistě subjektivní, individuální, která není vývojovým stadiem věci samé, nýbrž *míněním* vneseným zvenčí. A ježto při ní nelze k ničemu dojít, musí ten, kdo takto neguje, být v nesouladu se světem, musí mrzoutsky hanět všechno, co je a se stalo, celý historický vývoj. Staří Řekové sice leccos dokázali, avšak neznali spektrální analýsu, chemii, diferenciální počet, parní stroj, silnice, elektrický telegraf a železnice. Proč se máme ještě zdržovat produkty takových podřadných lidí. Všechno je špatné — takovým pesimistou je negovatel tohoto druhu — vyjma naši vznešenou osobu, která je dokonalá, a tak přechází náš pesimismus v náš optimismus. A tak jsme sami spáchali negaci negace!

Dokonce i Rousseauova představa o dějinách: původní rovnost — zkažení nerovností — zavedení rovnosti na vyšším stupni — je negace negace¹⁴⁶.

Idealismus—ideální pojetí atd. ustavičně hlásáno Dühringem. Jestliže z nynějších poměrů vyvozujeme důsledky pro budoucnost, jestliže postihujeme a zkoumáme *pozitivní* stránky *negativních* elementů působících v průběhu dějin — a to dělá svým způsobem i nejšosáčtější pokrokář, dokonce i idealista Lasker — to Dühring nazývá „idealismem“ a vyvozuje z toho pro sebe právo dělat fantastickou, protože spočívající na nevědomosti, konstrukci budoucnosti včetně školského plánu. Že se přitom také *dopouští negace negace*, to přehlíží.

Ke kapitole XIII., strana 120—121:

Negace negace a rozpor. „Nic“ kladu je určité nic, praví Hegel¹⁴⁷. „Diferenciály mohou být pokládány za *opravdové nuly* a může s nimi být zacházeno jako s *opravdovými nulami*, které však k sobě jsou v poměru určeném stavem právě dané otázky.“ To matematicky není nesmysl, praví Bossut¹⁴⁸. $\frac{0}{0}$ může prý mít velmi určitou hodnotu, došlo-li se k němu současným zmizením čitatele a jmenovatele. Taktéž $0 : 0 = A : B$, kde $\frac{0}{0} = \frac{A}{B}$ se tedy mění s hodnotou A a B (p. 95, příklady). A není to „rozpor“, že nuly stojí k sobě v určitém poměru, tj. že mohou mít nejen hodnotu vůbec, nýbrž dokonce různé hodnoty, které lze vyjádřit čísly? $1 : 2 = 1 : 2$; $1 - 1 : 2 - 2 = 1 : 2$; $0 : 0 = 1 : 2$.

* Dühring říká sám, že ony sumace nekonečně malých veličin, jinak řečeno integrální počet, jsou nejvyššími atd. úkony v matematice. A jak se provádí? Mám dvě, tři nebo více proměnných veličin, to jest takových, které při své proměně zachovávají mezi sebou určitý poměr. Na příklad jsou dány dvě veličiny, x a y , a má se vyřešit určitý úkol, neřešitelný elementární matematikou, v němž fungují x a y . Diferencuji x a y , to jest беру x a y tak nekonečně malé, že mizí proti každé sebemenší skutečné veličině — že z x a y nezbude nic než jejich vzájemný poměr, bez jakéhokoliv hmotného podkladu, $\frac{dx}{dy}$ je tedy $\frac{0}{0}$, avšak $\frac{0}{0}$ dosazeno v poměru $\frac{x}{y}$. Že tento poměr mezi dvěma zmizelými veličinami, právě ten okamžik jejich zmizení, je rozpor, to nám nemůže vadit. Co jiného jsem tedy udělal, než že jsem negoval x a y , avšak ne tak, že o ně už nedbám, nýbrž způsobem odpovídajícím věci. Místo x

¹⁴⁶ Tento odstavec je na okraji rukopisu, aniž je udáno místo, k němuž se vztahuje. (Pozn. red.)

¹⁴⁷ Hegel, Wissenschaft der Logik (Věda logiky), Bd. I, S. 74, Berlín 1841. (Pozn. red.)

¹⁴⁸ Charles Bossut, Cours complet de mathématique (Úplný kurs matematiky), Paris 1795-1801. (Pozn. red.)

a y mám jejich negaci, dx a dy , v daných vzorcích a rovnicích. Počítám nyní s těmito vzorci jako obvykle, zacházím s dx a dy jako by byly skutečnými veličinami, a v určitém bodu — neguji negaci, tj. integruji diferenciální vzorec, dosadím místo dx a dy skutečné veličiny x a y a jsem tak ne zas tam, kde jsem byl, nýbrž tak jsem rozřešil úlohu, na níž si obyčejná geometrie a algebra marně lámou zuby.

* Dějiny zemské kůry jsou řadou negovaných negací, rozměňování starých a naplavování nových vrstev, které zase jsou z velké části rozrušovány a strhovány mořským omýváním, vymíláním řekami a pohybem ledovců, aby tak udělaly místo novým nánosům.

* Avšak výsledek je kladný: vytvoření půdy, smíšené z nejrůznějších chemických prvků, ve stavu mechanického rozmělnění, které připouští velmi hojnou vegetaci nejrůznějšího druhu.

Ke kapitole XII.:

Negace v dialektice

Negovat v dialektice znamená nejen prostě říci ne, nebo předpokládat nějakou věc, nějakou představu jako nejsoucí. Každá věc, každý poměr, každá představa má svůj vlastní způsob, jak je negována, jak uvidíme na daných příkladech. V dialektice jako v každé jiné vědě vyžaduje každý předmět, aby s ním bylo zacházeno podle jeho zvláštní povahy. Říkám-li: růže je růže, pak to neguji: růže není růže, a pak neguji tuto negaci: růže je přece růže, pak ovšem nejsem chytřejší než předtím, a zdá se, že je to tato jako dětinská, tak nudná procedura, co Dühring rozumí pod negací a negací negace a snaží se nám jako ji podstrčit. Již Spinoza řekl: *Omnis determinatio est negatio*,¹⁴⁹ a Dühring by to tudíž měl lépe vědět. Jestliže tento proces, který se děje v přírodě nevědomky a v naší hlavě vědomě, označuje Hegel v jeho nejjobecnější formě jako negaci negace, pak se může Dühring nad tímto výrazem rozhořčovat, věc sama však proto přece zůstane a on se bude muset s tím smířit.

K druhé části, ke kapitole III.

* A čím se udržuje moc, armáda? *Penězi*, tedy hned zas závisle na výrobě. Srovnej athénské loďstvo a athénská politika 380 až 340. Moc nad spojenci ztroskotala pro nedostatek hmotných prostředků k vedení dlouhé a účinné války. Anglické subsidie, vytvořené novým velkým průmyslem, porazily Napoleona.

Ke kapitole IV:

O „násilí“

Uznává se, že násilí působí i revolučně, a to ve všech rozhodných „kritických“ epochách, jako při přechodu k socialitě, a i tu jen jako nutná obrana proti reakčním vnějším nepřítelům. Ale převrat v Anglii v XVI. století, který líčil Marx, měl také svou revoluční stránku, ta byla základní podmínkou jednak přeměny feudálního pozemkového vlastnictví v měšťácké, a jednak rozvoje buržoasie. Francouzská revoluce 1789 použila rovněž do značné míry násilí. 4. srpen sankcionoval jen násilné činy rolníků a byl doplněn konfiskací Šlechtických a církevních statků.

¹⁴⁹ Každé určení je zároveň negací. (Pozn. red.)

Násilné výboje Germánů, založení dobytelských říší, kde vládl venkov a ne město (jako ve starověku), bylo doprovázeno — a právě z toho druhého důvodu — přeměnou otroctví v lehčí nevolnictví, resp. poddanství (ve starověku latifundie provázeny přeměnou orné půdy v pastviny).

Ke kapitole IV:

Násilí, společné vlastnictví, ekonomie a politika

Když se do Evropy přistěhovali Indogermáni, zatlačili násilím původní obyvatelé a obdělávali půdu, která byla společným majetkem. To se dá ještě historicky dokázat u Keltů, Germánů a Slovanů a u Slovanů, Germánů, ba i Keltů (rundale) to dosud existuje, dokonce ve formě přímého (Rusko) nebo nepřímého (Irsko) poddanství. Násilí přestalo, jakmile byli vyhnáni Laponci a Baskové. Uvnitř panovala rovnost, resp. dobrovolně přiznávané výsady. Tam, kde ze společného vlastnictví vzniklo soukromé pozemkové vlastnictví jednotlivých rolníků, provádělo se až do XVI. století toto dělení čistě spontánně mezi členy obce, docházelo k němu většinou zcela poznenáhlu a zbytky společného majetku byly velmi obvyklým zjevem. O *násilí* nebylo řeči, toho se užívalo teprve proti těm zbytkům (Anglie XVIII. a XIX., Německo hlavně XIX. století). Irsko je zvláštní případ. Společné vlastnictví přetrvávalo v Rusku a v Indii klidně nejrozmáhlejší násilná podmanění a despotismy a tvořilo základnu. Rusko je důkazem, jak výrobní poměry určují politické poměry násilí. Až do konce XVII. století byl ruský rolník málo utlačován, směl se volně stěhovat, téměř nebyl nevolný. První Romanovci připojili rolníka k hroudě. Za Petra začal zahraniční obchod Ruska, které mohlo vyvážet jen zemědělské produkty. Tím *začalo* potlačování rolníků, které stoupalo úměrně s *vývozem, pro který vzniklo*, až Kateřina toto potlačení dokončila a uzákonění to vyvrcholilo. Toto uzákonění však dovolovalo statkářům stále víc dřít rolníky, takže tlak stále více stoupal.

Ke kapitole IV:

* Je-li násilí příčinou sociálních a politických stavů, co je pak příčinou násilí? Přisvojování *výrobků* cizí práce a cizí pracovní síly. Násilí mohlo změnit spotřebu výrobků, ne však sám způsob výroby, nemohlo změnit robotu v námezdní práci, leč by tu byly k tomu podmínky a forma roboty by se stala poutem pro výrobu.

Ke kapitole IV:

Dosud násilí — od nynějška socialita. Jen zbožné přání, požadavek „spravedlnosti“. Avšak již Th. Morus před 350 lety razil tento požadavek a stále ještě nebyl splněn. Pročpak by měl být splněn teď? Na to Dühring neodpovídá. Ve skutečnosti velký průmysl nestaví tento požadavek jako požadavek spravedlnosti, nýbrž jako nutnou podmínku výroby a to celou věc mění.

K třetí části

Ke kapitole I:

Druhá část rukopisu přípravných prací k „Anti-Dühringu“ se skládá z výňatků z „Kursu národní a sociální ekonomie“ od E. Dühringa. Uvedeme zde jen některé Engelsovy poznámky na okraji opět s krátkými poukazy, na které myšlenkové pochody u Dühringa se vztahují.

K Dühringovu tvrzení (str. 1), že politika jako uplatnění lidské vůle podléhá účinkům přírodních zákonů, Engels poznamenává:

Tedy o *historickém* vývoji se tu nemluví. Jen věčný přírodní zákon. Všechno je psychologie a ta bohužel ještě mnohem „zaostalejší“ než politika.

V souvislosti s Dühringovými vývody o otroctví, námezdní práci a násilném vlastnictví jako o „sociálně-ekonomických "formách vztahů", majících „čistě politickou“ povahu“, píše Engels:

Stále ta víra, že ekonomie má jen věčné přírodní zákony, všechny změny a falšování provádí zlá politika.

V celé teorii násilí je správné jen to, že dosud všechny společenské formy potřebovaly k svému udržení *násilí* a dokonce byly částečně násilím zavedeny. Toto násilí ve své organisované formě se jmenuje *stát*. Máme zde tedy obecně známou věc, že, jakmile se lidé povznesli z nejdivočejšího stavu, všude existovaly státy a svět již dávno nemusel čekat na Dühringa. — Avšak stát a násilí je právě to, co je všem dosavadním společenským formám *společné*, a vysvětlují-li na př. orientální despotismy, antické republiky, macedonské monarchie, římské císařství, středověký feudalismus tím, že všechny spočívají na násilí, tak jsem ještě nic nevysvětlil. Různé sociální a politické formy nesmějí být tedy vykládány násilím, které je přece vždy totéž, nýbrž tím, *na co se násilí používá*, tím, *co je loupeno*, — výrobky a výrobní síly té které epochy a nakládání s nimi, vyplývající z nich samých. A tak by se shledalo, že orientální despotismus spočívá na společném vlastnictví, antické republiky na městech provozujících zemědělství, římské císařství na latifundiích, feudalismus na panství venkova nad městem, což mělo své hmotné důvody atd.

K Dühringovým vývodům, jak se mají vysvětlovat „přírodní zákony hospodářství“, se vztahují tyto poznámky:

Přírodní zákony hospodářství jsou tedy objeveny jen tehdy, když *abstrahujeme od všeho dosavadního hospodářství*; dosud nikdy nepůsobily nezfalšovaně! – *Neměnná* povaha člověka -od opice po Goetha!

Dühring má touto teorií „násilí“ vysvětlit, jak to přijde, že všude a odedávna většinu tvořili znásilňovaní a menšinu násilníci. To samo je už důkazem, že poměr násilí se zakládá na hospodářských podmínkách, které nelze politickou cestou tak lehce změnit.

U Dühringa není vysvětlována renta, zisk, úrok, mzda za práci, nýbrž se praví, že násilí to tak udělalo. Odkud však násilí? Non est¹⁵⁰. Násilí dělá majetek a majetek = hospodářská moc. Tedy násilí = moc.

Marx v „Kapitálu“ (akumulace) dokázal, jak zákony výroby zboží na určitém stupni vývoje nutně vytvářejí kapitalistickou výrobu se všemi jejími šikanami a že k tomu *není nutné vůbec žádné násilí*.

¹⁵⁰ Neříká se. (Pozn. red.)

Pohlíží-li Dühring na politickou akci jako na poslední rozhodující sílu dějin a tváří se, jako by to bylo něco nového, říká přes to jen to, co říkali dosavadní dějepisci, kterým také jsou sociální formy určovány jen politickými, a ne výrobou.

C'est trop bon!¹⁵¹ Celá škola volného obchodu počínajíc Smithem, ba celá předmarxovská ekonomie vidí v ekonomických zákonech — pokud jim rozumí — „přírodní zákony a tvrdí, že jejich účinek je rušen státem, „účinkem státních a společenských zařízení“!

Ostatně celá tato teorie je jen pokusem založit socialismus na Careyovi: Ekonomie je o sobě harmonická, stát svým vměšováním všechno kazí.

Doplňkem násilí je věčná nespravedlnost; objevuje se na straně 282.

Engels kritizuje Dühringovy vývody o stanovisku Smitha, Ricarda a Careye, rovněž jejich vztah k jeho (Dühringovu) vlastnímu názoru o výrobě a rozdělování a poznamenává:

Tedy nejprve se abstrahují ze skutečných dějin různé právní vztahy a oddělují se od dějinné základny, na níž vznikly a na níž jedině mají smysl, a přenášejí se na dvě individua: Robinsona a Pálka, kde se ovšem jeví libovolnými. Když jsou takto redukovány na čiré násilí, přenesou se zase do skutečných dějin a tak se dokazuje, že i zde vše spočívá na pouhém násilí. Ze násilí musí být použito na materiální substrát a že jde právě o to, dokázat jak tento substrát vznikl, to Dühringa při nejmenším nezajímá.

Úvod a [kapitola o teorii] násilí [v Dühringově „Kursu národní a sociální ekonomie“].

Tedy nestačí zkoumat rozdělování běžné výroby. Pozemková renta předpokládá pozemkový majetek, zisk kapitál, mzda dělníky bez majetku, kteří nevlastní nic než pracovní sílu, má se tedy vyzkoumat, odkud to pochází. Marx — pokud se ho to týkalo — to učinil pro kapitál a pracovní sílu bez majetku, v I. svazku; prozkoumání původu novodobého pozemkového vlastnictví patří k pozemkové rentě, tedy do jeho II. svazku. — Dühringovo zkoumání a dějinné odůvodnění se omezuje na jediné slovo: *násilí*! A tu už je to přímo mala fides¹⁵².

Tedy násilí vytváří hospodářské, politické atd. životní podmínky epoch v, lidu atd. Kdo však vytváří násilí? Organisoanou silou je především *armáda*. A nic nezávisí víc na hospodářských podmínkách než právě složení, organisace, vyzbrojení, strategie a taktika armády. Základem je výzbroj a ta je zas přímo závislá na stupni výroby. Kamenné, bronzové, železné zbraně, pancíře, jízda, střelný prach a nyní dokonce obrovský převrat, který způsobil ve válce průmysl taženou puškou zadovkou a dělostřelectvem — výrobky, které mohl zhotovit jen velký průmysl se Svými rovnoměrně pracujícími stroji vyrábějícími skoro absolutně totožné výrobky. Na výzbroji závisí zase složení a organisace, strategie a taktika. Tato také na schůdnosti cest -rozestavení vojska a úspěchy bitvy u Jeny by byly při nynějších silnicích nemožné — a teď

¹⁵¹ To je skvělé! (Pozn. red.)

¹⁵² Zlý úmysl. (Pozn. red.)

dokonce železnice! Právě násilí je tedy pod panstvím existujících výrobních podmínek víc než co jiného a to uznal sám setník Jähns. (K[ölnische] Z[ei]tung] Machiavelli)¹⁵³.

Přitom je nutno zejména zdůraznit novodobé vedení války od pušky s bodákem až po zadovku, kde nerozhoduje člověk s šavlí, nýbrž zbraň; řada, kolona u špatných oddílů, avšak krytá střelci (Jena contra Wellington) a konečné všeobecný rozptyl v roje střelců a přeměna pomalého kroku v klus.

Další stránky obsahují výňatky o Dühringově pojetí socialismu. Pojednávají o: vztazích pohlaví, státním zřízení budoucnosti, rozdělování, škole, odstranění kultu, přechodném období, rodině, dělbě práce, směně a peněžní soustavě v Dühringově „hospodářské komuně“.

O Dühringově „hospodářské komuně“ a o vládnoucí tam soustavě dělby práce, rozdělování, směny a o peněžní soustavě poznamenává Engels:

* Tedy také odměňování jednotlivého dělníka společností. Tedy také tvoření pokladů. Lichva, úvěr a všechny následky až po peněžní krizi a nedostatek peněz. Peníze rozbíjejí hospodářskou komunu právě tak nutně, jako je ruská komuna (obščina) v tomto okamžiku na nejlepší cestě k rozbití a rodinná komuna, jakmile zprostředkovává obchod mezi jednotlivými členy.

Engels shrnuje Dühringovy názory na úlohu spotřeby v hospodářském procesu a dělá k tomu tyto kritické poznámky:

Avšak i *spotřeba* či spíše její „pojem“ „může nabýt značného významu, nepostavíme-li jej do koutka, nýbrž ihned do popředí a do čela celé soustavy“ (čímž je ovšem všechno předcházející smeteno). Následuje celá řada obecně známých věcí, které jsou společné všem dosavadním socialistům a běžné i vulgárnímu šosáckému povědomí, o tom, že vyšší společenský vývoj přináší i složitější potřeby a že ve společnosti třídních protikladů spotřeba bohatých, při vyhrocujících se protikladech, nabývá rázu karikovaného přepychu a jim samým škodí, strana 13—15. Zkrátka splňuje se zase to, co bylo na straně 8 řečeno o Sayově nauce o spotřebě, že se „musela omezit na několik skromných poznámek o přepychu a neproduktivních využitích a že všude musela hrát roli nanejvýš zbytečného přídavku nebo osamělého přívěsku“. Ale ne: nakonec se ukáže: „Skutečná práce v jakékoliv formě je tedy sociálním přírodním zákonem zdravých útvarů (podle toho jsou tedy všechny dosavadní nezdravé)... Tento přírodní zákon rovnováhy práce a požitku... je soudcem nad životaschopností různých prvků společnosti, jedny nechává ztrouchnivět a druhé pozvedá, aby nalil novou krev do žil národa a vedl osud národů vstříc vyšší formě civilisace.“

K uvedeným výkladům Dühringovým o vztahu mezi prací a spotřebou Engels poznamenává:

Buď je tu práce pojímána jako hospodářská, hmotně produktivní práce, a pak je ta věta nesmyslná a nehodí se na celé minulé dějiny. Nebo je práce pojímána ve všeobecnější formě, čímž se rozumí každý druh činnosti nutné nebo potřebné v některém období, vládnutí,

¹⁵³ V „Kölnische Zeitung (Kolínských novinách) byla uveřejněna zpráva o přednášce, kterou měl Jähns 26. února 1876 v Berlíně na thema: „Machiavelli a idea všeobecné branné povinnosti“ Přednášející mezi jinými dovozoval: „Základem válečnictví je v první řadě hospodářská forma života vůbec. (Cis. 110, 20. dubna 1870, třetí list.) (Pozn. red.)

souzení, cvičení ve zbrani, a pak je to zase nemožně nafouklá otřepanost a nepatří do ekonomie. Chtít však socialistům imponovat tímto starým haraburdím, tím že se pokřtí na „přírodní zákon“, to je a trifle impudentTrochu nestydaté. (Pozn. red.)

Dühring na straně 16-17 líčí souvislost mezi loupeží a bohatstvím v jejich vztahu k rozdělování, k čemuž Engels poznamenává:

Zde je ta celá metoda. Každý ekonomický vztah je tu chápán nejprve s hlediska *výroby*, bez ohledu na dějinné určení. Proto lze pronášet jen obecné fráze a chce-li jít Dühring dál, musí vzít v úvahu určité dějinné poměry některé epochy, tedy vypadnout z abstraktní výroby a dělat zmatek. Pak se též ekonomický poměr pojímá s hlediska *rozdělování*, tj. dosavadní dějinný proces se redukuje na frázi: *násilí* a pak se rozčiluje nad zlými následky násilí. Kam s tím dojdeme, uvidíme u přírodních zákonů.

Dühring tvrdí na str. 18, že k vedení hospodářství ve velkém měřítku je nutné „otroctví“ nebo „nevolnictví. K tomu Engels poznamenává:

Tedy: 1. Dějiny světa začínají velkým pozemkovým vlastnictvím! Obdělávání půdy na velkých plochách je totožné s obděláváním prováděným velkostatkáři! Italská půda, která byla latifundiemi přeměněna v pastviny, ležela předtím ladem! Severní státy americké se nerozšířily tak ohromně přičiněním svobodných rolníků, nýbrž otroků, nevolníků atd.!

Zase ten mauvais calembour¹⁵⁴: „Obhospodařování velkých pozemků“ má být = vzdělávání jich, je však ihned bráno = obdělávání ve velkém měřítku = velké pozemkové vlastnictví. A v tomto smyslu jak skvělý nový objev, že když někdo vlastní více půdy, než může se svou rodinou obdělat, že to nemůže obdělat bez cizí práce! Při tom přece *obhospodařování s pomocí poddaných* není obhospodařování větších ploch, nýbrž *parcel* a obhospodařování je všude starší než poddanství (Rusko, vlámské, holandské a frízské kolonie ve slovanské marce, viz Langenthal¹⁵⁵), původně svobodní sedláci jsou *učiněni* poddanými, stávají se jimi místy dokonce *formálně* dobrovolně.

Na str. 20 Dühring tvrdí, že hodnota je závislá na velikosti vynaložení, jehož je zapotřebí k překonání přirozeného odporu při ukojování potřeb Engels k tomu poznamenává:

Přemáhání odporu — tato kategorie, přejatá z matematické mechaniky, se v ekonomii stává absurdní. Předem, tkám, bílím, potiskuji bavlnu, znamená nyní: přemáhám odpor bavlny proti být předem, vlákna proti být tkánu, tkaniny proti být bílenu a potiskovánu. Dělam parní stroj znamená: přemáhám odpor železa proti přeměně v parní stroj. Vyjadřuji věc nabubřelou oklikou, která nepřispívá ničím, leč překroucením. Ale — mohu tím zavést *hodnotu z rozdělování*, při níž je patrně také nutno přemoci odpor. Proto tedy!

Na str. 27 praví Dühring, že "hodnota z rozdělování" existuje jen, kde je právo disponovat s neprodukovanými věcmi směňováno za "výrobní hodnoty". Engels praví:

¹⁵⁴ Špatný vtip. (Pozn. red.)

¹⁵⁵ Langenthal, D. Chr. Ed. Geschichte der Deutschen Landwirtschaft (Dějiny německého zemědělství), 2. kniha, Jena 1850. (Pozn. red.)

Co je nevyrobená věc? *Novodobým způsobem obdělávaná* půda? Nebo to znamená věci, které vlastník sám nevyrobil? Avšak k tomu protiklad „skutečné výrobní hodnoty“. Následující věta ukazuje, že je to zase *mauvais calembour*. Předměty přírody, které nebyly vyrobeny, jsou házeny na jednu hromadu se „součástmi hodnoty přivlastněnými bez náhrady“.

Dühring tvrdí (strana 60 n.), že všechna lidská zařízení jsou podmíněná, avšak naprosto ne „prakticky nezměnitelná“. Je prý absurdní připouštět v lidských vztazích libovůli a nepořádek. Engels k tomu poznamenává:

Tedy přírodní zákon to je a zůstane. Že zákony ekonomie ve vší dosavadní bezplánovité a chaotické výrobě vystupují vůči lidem jako objektivní zákony, nad nimiž lidé nemají moci, tedy *ve formě přírodních zákonů*, o tom ani slova.

Na str. 63 formuluje Dühring svůj základní zákon celé politické ekonomie. Tento zákon zní:

„Produktivita hospodářských prostředků, přírodních "pomocných zdrojů a lidské síly, je stupňována vynálezy a objevy", a to se děje zcela nezávisle na rozdělování, které jako takové přece může prodělávat nebo působit značné změny, které však neurčuje "razení(!)" hlavního výsledku“ (65).

K tomu Engels poznamenává:

Tato závěrečná věta: „a to atd.“, nepřidává k zákonu nic nového, neboť je-li zákon správný, nemůže na něm rozdělování nic změnit, a je tedy zbytečné říkat, že je správný pro každou formu rozdělování, jinak by to přece nebyl přírodní zákon. Tato věta je však dodána jen proto, protože Dühring by se přece styděl razit docela holý zákon tak naze v jeho plochosti. K tomu je protismyslná, neboť když rozdělování *může* přece způsobovat značné změny, tak se k němu nemůže „úplně nepřihlížet“. Škrtněme tedy tuto větu a dostaneme pak zákon ryzí a jednoduchý — *základní zákon celé ekonomie*.

Na str. 70 tvrdí Dühring, že hospodářský pokrok není závislý na úhrnu výrobních prostředků, nýbrž pouze na vědění a technických metodách. K tomu Engels píše:

Parní pluhy khedivů, ležící v Nilu, a mlátičky atd. ruských šlechticů stojící bez užitku v kůlnách to dokazují. I pára má své historické předpoklady, které se sice dají poměrně snadno vytvořit, ale přece musí být vytvořeny. Dühring je však docela pyšný na to, že tím onu větu, která má docela jiný smysl, tak dalece snížil, že tato „idea spadá v jedno s naším zákonem postaveným v čelo“.

K Dühringově formulaci dělby práce: „Rozštěpení na odvětví v povolání a rozložení zvyšuje produktivitu práce“ (str. 73). Engels poznamenává:

Tato formulace je chybná, neboť je správná jen pro měšťáckou výrobu a dělení na druhy povolání se už i tu stává mezí pro výrobu, ježto způsobuje zakrnění individuí, avšak v budoucnu docela zmizí. Vidíme zde, že toto dělení druhů povolání *dnešním* způsobem je pro pana Dühringa čímsi trvalým, i pro *socialitu*.

IV Z MARXOVÝCH A ENGELSOVÝCH DOPISŮ O DÜHRINGOVI A O PRÁCI NA „ANTI--DÜHRINGU“

(Všechny poznámky v této části jsou poznámky redakce)

MARX ENGELSOVI

11 ledna 1868

...V museu, kde jsem listoval v katalozích, jsem pak také viděl, že *Dühring* je velký filosof. Napsal totiž „*Přírodní dialektiku*“ proti Hegelově, „*nepřírodní*“. Hinc illae lacrimae.¹⁵⁶ Pánové v Německu (vyjma teologické reakcionáře) se domnívají, že H[egelova] dialektika je „pošlý pes“. V tomto směru má mnoho na svědomí Feuerbach...

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 14/15.)

MARX KUGELMANNOVI

V Londýně dne 6. března 1868

...Podivuhodně rozpačitý tón páně Dühringův v jeho kritice je mi nyní docela jasný¹⁵⁷. Je to totiž jinak velmi prostořeký, nestydatý chlapík, který se „vytahuje“ jako revolucionář v politické ekonomii. Udělal dvě věci. Předně vydal (vycházeje z Careye) „*Kritische Grundlegung der Nationalökonomie*“¹⁵⁸ (about 500 pages¹⁵⁹) a novou „*Natürliche Dialektik*“¹⁶⁰ (proti Hegelově). Má kniha ho pohřbila v obou směrech. Z nenávisti k Roscherovi atd. to udal. Ostatně dopouští se podvodnictví, napůl úmyslně, napůl z nedostatku pochopení. Ví velmi dobře, že moje vývojová metoda není hegelovská, protože jsem materialista a Hegel je idealista. Hegelova dialektika je základní formou vši dialektiky, avšak teprve po sloupnutí její mystické formy, a to právě odlišuje mou metodu. Quant à Ricardo,¹⁶¹ tu pana Dühringa přímo urazilo, že při mém výkladu neexistují slabiny, které Carey a sto jiných před ním uplatňují proti R[icardovi]. Proto se snaží mauvais foi¹⁶² na mne svalit ricardovské omezenosti. But never mind.¹⁶³ Musím být tomu člověku vděčen, neboť je to první odborník, který promluvil...

(Marx-Engels, Ausgew. Briefe, Moskva-Leningrad 1934, str. 190.)

¹⁵⁶ Odtud ty slzy.

¹⁵⁷ Zde se mluví o Dühringově recenzi I. svazku Marxova „Kapitálu“

¹⁵⁸ „Kritický základ národního hospodářství“

¹⁵⁹ Asi 500 stran.

¹⁶⁰ „Přírodní dialektika.“

¹⁶¹ Pokud se týče Ricarda.

¹⁶² Se zlým úmyslem.

¹⁶³ Ale to nevadí.

ENGELS MARXOVI

V Ramsgate dne 24. května 1876

Milý mouřeníne,

právě dostávám oba přiložené dopisy. Kletba placených agitátorů-polovzdělců těžce dopadá na naši stranu v Německu. Půjde-li to tak dál, budou lassallovci brzy nejjasnějšími hlavami, protože přejímají nejméně nesmyslů a Lassallový spisy jsou nejméně škodlivými agitačními prostředky. Chtěl bych vědět, co tenhle Most vlastně na nás chce a jak si máme počínat, aby mu to bylo vhod. Je zřejmé: v představách těchto lidí se Dühring svými prachsprostými útoky proti Tobě učinil vůči nám nezranitelným, neboť jestliže zesměšňujeme jeho teoretické nejapnosti, tak je to pomsta na oněch osobnostech! Čím hrubší je D[ühring], tím pokornější a mírnější musíme být my, a že pan Most kromě blahovolného a decentního odhalení přehmatů páně D[ühringových] (jako by šlo jen o pouhé přehmaty), aby je mohl v příštím vydání odstranit, ani nežádá, abychom ho ještě políbili kamsi, to je skutečně od něho úžasná laskavost. Tenhle člověk, myslím Mosta, dokázal to, že vyexcerpoval celý Kapitál a přece z toho nic nepochopil. To ten dopis jasně dokazuje a tím se ten chlap charakterisuje. Všechny takové nesmysly by nebyly možné, kdyby v čele místo Viléma stál muž aspoň jistého teoretického důmyslu. Někdo, kdo by nenechal s rozkoší tisknout všemožné nesmysly — čím bláznivější, tím lépe — a doporučoval je dělníkům s celou autoritou Volksstaatu. Enfin,¹⁶⁴ ta věc mě dopálila, skoro jsem zuřil, a tu si říkám, zda nebude na čase, abychom vážně uvažovali o svém stanovisku vis-a-vis¹⁶⁵ těmto pánům.

Hlupáku Vilémovi je to vše jen vítanou záminkou, aby naléhal na rukopis. Je to pěkný vůdce strany!

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 517/518.)

MARX ENGELSOVI

Dne 25. května 1876

Milý Frede,

dávám zároveň s tímto dopisem na poštu došlý dopis Mostův ve zvláštní obálce. Přiložený papír od Viléma jsem otevřel, protože mě to zajímalo kvůli Mostovi.

Jsem toho názoru, že „stanovisko vis-a-vis těmto pánům“ může být zaujato tím, že pan Dühring bude bez jakýchkoliv ohledů kritizován. Zřejmě ryl mezi literárními tupci, sobě nakloněnými snaživci, aby takové kritice zabránil; ti zase počítali s Liebknechtovou slabostí, která je jim dobře známa. Bylo mimochodem Liebknechtovou povinností — a musí se mu to říci — aby těm hochům vysvětlil, že takovou kritiku opětovně žádal a že jsme ji po léta (neboť ta věc začala už po mém prvním návratu z Karlových Varů) odmítali jako příliš

¹⁶⁴ Zkrátka.

¹⁶⁵ Vůči.

podřadnou práci. Ta věc, jak on sám ví a jak dokazují jeho dopisy nám, se mu zdála teprve stát za to, když nás opětovným zasíláním svých povedených dopisů upozornil na nebezpečí propagandy změlčování ve straně.

Pokud se týká pana Mosta in specie¹⁶⁶, musí přirozeně pokládat Dühringa za zdařilého myslitele, neboť právě on nejen v přednáškách k dělníkům v Berlíně, nýbrž i vytištěno černé na bílém rozšířil objev, že teprve Most udělal něco kloudného z „Kapitálu“. Dühring těmhle tupcům soustavně lichotí, na což si, pokud se týká nás, stěžovat nemohou. Hněv Mosta a spol. nad způsobem, jímž jsi *umlčel* švábského proudhonovce, je charakteristický. Je to varovný příklad, co jim nahání hrůzu, a takový postup by chtěli jednou provždy znemožnit potleskem, řádně smýšlející prostoduchostí a horlivou bratrskou láskou.

Ovšem je a zůstává tu kořen věci — Liebknechtův nedostatek rukopisů, v čemž se — jak se zdá — vůbec soustřeďuje jeho redaktorský talent. Malichernost, s níž se vyhýbá uznání — alespoň slůvkem — Beckerových Dějin francouzské komuny, nebo aspoň vydání několika výňatků z nich, však dokazuje, že ani nedostatek rukopisů *všechno* nezmůže.

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 518/519.)

ENGELS MARXOVI

V R[amsgate] dne 28. května 1876

Milý mouřeníne,

Tobě se to mluví. Ležíš si pěkně v teplé posteli — studuješ ruské pozemkové poměry zejména a pozemkovou rentu vůbec a nic Tě neruší — já však musím sedět na tvrdé lavici a opíjet se studeným vínem, najednou zas všeho nechat a pustit se do nudného Dühringa. Ovšem, ani to jinak nepůjde, když už se pouštím do polemiky, jejíž konec je v nedohledné dálavě; jinak nemám pokoje a pak, panegyricon amici¹⁶⁷ Mosta na „Kurs filosofie“ od D[ühringa] mi přímo ukázal, kudy a jak zaútočit. Na tu knihu si také posvítím, protože v mnoha rozhodujících bodech lépe odhaluje slabé stránky a základy rozumování prováděného v „Ekonomii“. Hned si ji objednáám. Totiž z vlastní filosofie — formální logika, dialektika, metafysika etc. tam není vůbec nic, má to být spíš všeobecná vědecká nauka, v níž se v zdánlivě vnitřní souvislosti pojednává o přírodě, dějinách společnosti, státu, právu etc. Pak je tam také celý úsek, kde se popisuje budoucí čili t. zv. „svobodná“ společnost po méně ekonomických stránkách a mezi jiným je tu už podán rozvrh pro primární a sekundární školy budoucnosti. Předkládají se tu tedy otřepanosti v ještě jednodušší formě než v knize ekonomické a to může, vezmou-li se oba spisy společně, odhalit toho chlapa i po této stránce. Pro dějinné pojetí toho výtečníka — že všechno za nic nestálo, vyjma D[ühringa] — má tato kniha ještě tu výhodu, že se tu mohou citovat jeho vlastní silná slova. Anyhow, I have him on the hip now.¹⁶⁸ Můj plán je hotov — j'ai mon plan¹⁶⁹. Ze začátku se do toho haraburdí pustím docela věcně a zdánlivě vážně

¹⁶⁶ Zejména.

¹⁶⁷ Chvalozpěv přítele.

¹⁶⁸ Ať je tomu jakkoliv, teď jsem se mu dostal na kobytku.

¹⁶⁹ Mám svůj plán.

a způsob pojednávání se pak bude zostřovat v té míře, jak se budou hromadit důkazy nesmyslnosti na jedné straně a banálnosti na druhé, a nakonec se to na něj sesype. Tímto způsobem vezmu Mostovi a spol. záminku „nelaskavosti“ a D[ühring] přece dostane svůj díl. Ať ti pánové vidí, že máme víc než *jeden* způsob, jak se vypořádat s takovým pronárodem.

Doufám, že V[ilém] otiskne ten článek o Mostovi v „Neue Welt“, proto zřejmě psal. M[ost] neumí — jako vždy — opisovat a přisuzuje D[ühringovi] v oboru přírodovědy směšnou nejapnost, na př. uvolňování prstenců (podle Kantovy teorie) *stálic!*

Pokud jde o D[ühringa], tu mi mé repetitorium starých dějin a mé přírodovědecké studie prokáží velkou službu a ulehčí mi to vše po mnoha stránkách. Zejména pokud jde o přírodovědu, vidím, že mi je tento terén teď mnohem známější a že se na něm mohu, i když velmi opatrně, přece však do jisté míry volně a jistě pohybovat. Začínám už vidět konec, k němuž tuto práci povedu. Celá ta věc začíná v mé hlavě nabývat tvaru, nemálo mi pomohly procházky tady po pobřeží, při nichž jsem si mohl v duchu probrat jednotlivosti. Při tom obsáhlém oboru je naprosto nutné přerušit plánovité dření a nadřené promyslit...

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 521/522 a 523.)

ENGELS MARXOVI

11 Camden Sq, Ramsgate 25. července 1876

...Jinak se tu utěšuji Dühringovou filosofií — jsou to nejpustší žvásty, které kdy byly napsány. Nabubřelé povrchnosti — jinak nic, mezitím úplné nesmysly, ale všechno uspořádáno s jistým vkusem pro publikum dobře známé autorovi, které se chce pomocí řídkých polívčiček a bez velké námahy rychle naučit do všeho mluvit. Ten člověk je jako stvořen pro socialismus a filosofii doby miliard.

Tvůj F. E.

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 524.)

ENGELS MARXOVI

Ramsgate v pátek dne 25. srpna 1876

Za stále se zhušťující přihlouplosti, které člověk propadá v mořských lázních, byla příslušnou četbou samozřejmě přírodní filosofie skutečnosti páně Dühringova. Něco tak přírodního jsem ještě nikdy neviděl. Stále samé přirozené věci, a při tom za přirozené je pokládáno všechno, co se panu D[ühringovi] přirozeným zdá, pročez také neustále vychází z „axiomatických pouček“, neboť všechno, co je přirozené, nepotřebuje důkazů. Celá ta věc převyšuje povrchností všecko, co tu kdy bylo. A přitom je ta část, která pojednává o přírodě, ještě ze všeho nejlepší. Je tam ještě zakrnělý zbytek dialektických obrátů, jakmile však dojde

k společenským a historickým poměrům. zavládne stará metafysika ve formě morálky a tak si pak sedne na tu pravou slepou herku, která ho vodí v bezvýchodném kruhu. Jeho obzor nesahá ani tak daleko jako obvod platnosti všeobecného zemského práva a pruská byrokracie mu představuje „stát“. Za osm dní ode dneška se vrátím do Londýna a pak si toho chlapa hned vezmu do prádla. Jaké věčné pravdy hlásá, můžeš vidět z toho, že jeho tři bêtes noires¹⁷⁰ jsou: tabák, kočky a židi, a ty to od něho jak se patří dostávají.

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 530.)

MARX ENGELSOVI

5. března 1877

Milý Frede,

přiložené dühringiana. Nebylo mi možné číst toho chlapa, aniž bych ho stále důkladněji tloukl přes prsty.

Nyní, když jsem se tak do něho začel (ať ta část počínaje Ricardem, kterou jsem ještě nečetl, obsahuje asi pravé perly), k čemuž je zapotřebí trpělivosti, ale zároveň také hned klacek do ruky, jsem již napříště s to si na něm klidně pochutnávat. Když se do něho zabereš, takže máš svou metodu jako na drátku, tak je to do jisté míry zábavný pisálek. Mimo to mi jako vedlejší „zaměstnání“ prokázal velkou službu při mé mrzuté náladě vyvolané katarem.

Tvůj mouřenín.

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 537.)

MARX ENGELSOVI

7. března 1877

Milý Frede,

abych pak nezapomněl, posílám ještě jeden dodatek k poslední epištole:

1. Nejdůležitější bod Humova pojetí vlivu rozmnožení peněz na oživení průmyslu, bod, který nejjasněji ukazuje (mohlo-li by se o tom vůbec pochybovat), že toto rozmnožení se u něho vyskytuje jen při znehodnocení vzácných kovů, bod, k němuž se Hume vícekrát vrací, jak je vidět už z výňatku, který jsem ti poslal — je, že „*the price of labour*“¹⁷¹ stoupá teprve v poslední instanci, po všem ostatním zboží. O tom nenajdeš u pana Dühringa ani slovo, a vůbec, o Humovi, kterého tak vynášíš, pojednává stejně lajdácky, stejně povrchně jako o

¹⁷⁰ Věci, na které má spadeno.

¹⁷¹ „cena práce“

všech ostatních. A nadto, kdyby si toho byl všiml, což je víc než sporné, bylo by bývalo namístě, nevynášet takovou teorii před dělníky, nýbrž raději to všechno nechat být¹⁷².

2. Svou zvláštní mánii zabývat se fysiokraty — jako prvními metodickými (nejen příležitostnými jako Petty etc.) *vykladači kapitálu a kapitalistického způsobu výroby* — jsem nechtěl samozřejmě uplatnit přímo proti tomuhle člověku. Jakmile by to bylo jasně řečeno, mohli by mé hledisko přejmout a hned zkomolit břídilové, dřív než bych měl příležitost je vyložit. Proto se toho nedotýkám v exposé, které jsem Ti poslal.

Ale proti Dühringovi by bylo snad dobře poukázat na dvě místa z „*Kapitálu*“. Cituji je z francouzského vydání, protože jsou tu méně jen náznakovitá, než v německém originálu.

Pokud jde o *Tableau Economique*:

„Roční produkce je velmi snadno pochopitelný proces, uváží-li se, že trhem musí projít nejen fond roční výroby, nýbrž všechny její součásti. Zde se křížují pohyby kapitálů a důchodů, mísí se a ztrácejí se ve všeobecném pohybu při výměně míst — při oběhu společenského bohatství — což pozorovatele mate a skýtá jeho zkoumání velmi složité problémy. Je velkou zásluhou fysiokratů, že se první pokusili ve svém *tableau économique* podat obraz roční reprodukce, tak jak vychází z oběhu. Jejich výklad je v mnoha ohledech blíže pravdě než výklad jejich následovníků“ (franc. vyd., str. 258, 259).

Pokud jde o určení „*produktivní práce*“:

„I klasická politická ekonomie vždycky, ať instinktivně, ať vědomě, pokládala za charakteristické pro produktivní práci, že skýtá *nadhodnotu*. Její definice produktivní práce se mění podle toho, jak postupuje dál se svou analysou nadhodnoty. Fysiokraté na příklad prohlašují, že produktivní je jen zemědělská práce. A proč? Protože jen ona skýtá nadhodnotu, která pro fysiokraty existuje výhradně ve formě pozemkové renty“ (str. 219).

Tvůj K. M.

(Marx-Engels, Briefwechsel, Bd. IV, Moskva 1939, str. 538/540.)

¹⁷² To burke the whole.

TABLEAU ÉCONOMIQUE

Celková reprodukce: 5 miliard

